

IPARJOGVÉDELMI ÉS SZERZŐI JOGI SZEMLE

Megjelenik kéthavonta

13. (123.) évfolyam, 6. szám

Megjelent: 2018. december

Kiadja a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala

Felelős kiadó:

Dr. Luszcz Viktor

Felelős szerkesztő:

Girmann Zsuzsanna

Tervezőszerkesztő:

Plette Péter

Tördelőszerkesztő:

Mányoki Anna

Szerkesztőség:

Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala

1054 Budapest, Zoltán u. 6.

Levélcím: 1438 Budapest, Pf. 415

E-mail: zsuzsanna.bana@hipo.gov.hu

Telefon: 474 5554

www.sztnh.gov.hu

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.

Postacím: 1900 Budapest

Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján,

a hírlapot kézbesítőknél, a www.posta.hu WEBSHOP-ban

(<https://eshop.posta.hu/storefront/>),

e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,

telefonon a 06 1 767 8262 számon,

levélben az MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél:

www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>),

1900 Budapest, 06 1 767 8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Egy szám ára: 2100 Ft

Egy évre: 12 600 Ft

SZTNH – 2018.003/6

HU ISSN

1587–5563

Szerkesztőbizottság:

Dr. Luszcz Viktor, a szerkesztőbizottság elnöke

Dr. Németh Gábor, a szerkesztőbizottság elnökhelyettese

Dr. Baticz Csaba, dr. Botos-Penyigey Krisztina, Girmann Zsuzsanna,

dr. Jókúti András, dr. Kiss Gabriella, dr. Lábod Péter,

dr. Zábori Zoltán

13. (123.) ÉVFOLYAM 6. SZÁM

IPARJOGVÉDELMI ÉS SZERZŐI JOGI SZEMLE

IPARJOGVÉDELMI ÉS SZERZŐI JOGI SZEMLE

13. (123.) ÉVFOLYAM 6. SZÁM

2018. december

Grad-Gyenge Anikó, Kiss Zoltán Károly, Legeza Dénes, Pontos Patrik, Tomori Pál
**A nemzeti kultúra és a nemzeti kulturális tartalom jogi definiálása –
különös tekintettel a szerzői jogi és egyéb kulturális szabályozási kapcsolódási
pontokra – II. rész**

Dr. Necz Dániel
A mesterséges intelligencia hatása a szerzői jogra

Walsh Máté Gergely
Kalózok a tudományos könyv- és folyóiratkiadás világában – I. rész

SZELLEMI TULAJDON NEMZETI HIVATALA

Tájékoztató szerzőinknek

Az Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle szerkesztősége örömmel fogad minden, a szellemi tulajdon védelmével foglalkozó írást. A beérkezett kéziratok a szerkesztőbizottság jóváhagyása esetén nyelvhelyességi és a kiadvány stílusához igazodó stilisztikai javítások után kerülnek publikálásra, amelyek nem érintik a mű tartalmi értékét. A kéziratot – a szerkesztőbizottság döntése alapján, az írás témája és mélysége szerint – a Tanulmányok, a Jogesetek, a Technikatörténet, a Fórum vagy a Hírek, események rovatban tesszük közzé. Az írás terjedelmét nem korlátozzuk, igen hosszú cikket esetleg két vagy több részben, egymást követő lapszámokban teszünk közzé a szerzővel történő egyeztetés után. Az egyes cikkekben kifejeződő állásfoglalásnak nem feltétlenül kell tükröznie a szerkesztőbizottság véleményét.

A Word vagy Rich Text formátumban készült kéziratokat e-mailben kérjük elküldeni az alábbi címek valamelyikére. Kérjük szerzőinket, hogy a szöveget ne formázzák, zárják balra, kiemelésként csak dőlt betűt alkalmazzanak, a címeiket, alcímeiket ne húzzák alá, a címhierarchiát lehetőleg számozással jelezzék. Tanulmányuk magyar és angol nyelvű összefoglalóját szíveskedjenek maximum 10 sorban mellékelni. A szövegben előforduló rövidítéseket, betűszókat első előfordulásukkor fel kell oldani. A hivatkozásokban kérjük az összes bibliográfiai adat (szerző, cím, kiadó, kiadás helye és éve, oldalszám, webcím) feltüntetését.

További kérdéseik esetén a szerkesztőség készséggel áll a rendelkezésükre (Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala, 1054 Budapest, Zoltán u. 6., Girmann Zsuzsanna szerkesztő, zsuzsanna.bana@hipo.gov.hu, anna.manyoki@hipo.gov.hu, tel.: 474 5554).

TARTALOM

<i>Grad-Gyenge Anikó,</i> <i>Kiss Zoltán Károly,</i> <i>Legeza Dénes, Pontos Patrik,</i> <i>Tomori Pál</i>	A nemzeti kultúra és a nemzeti kulturális tartalom jogi definiálása – különös tekintettel a szerzői jogi és egyéb kulturális szabályozási kapcsolódási pontokra – II. rész 7	
<i>Dr. Necz Dániel</i>	A mesterséges intelligencia hatása a szerzői jogra	51
<i>Walsh Máté Gergely</i>	Kalózkodás a tudományos könyv- és folyóiratkiadás világában – I. rész	77
<i>Dr. Palágyi Tivadar</i>	Külföldi hírek az iparjogvédelem területéről	102
Válogatás az Iparjogvédelmi Szakértői Testület szakvéleményeiből		147
Könyv- és folyóiratszemle		161
Summaries		199

A folyóiratban megjelenő tanulmányok a szerzők véleményét tükrözik, amely nem feltétlenül azonos a szerkesztőbizottság álláspontjával.

CONTENTS

<i>Anikó Grad-Gyenge,</i> <i>Zoltán Károly Kiss,</i> <i>Dénes Legeza, Patrik Pontos,</i> <i>Pál Tomori</i>	Legal definition of “national culture” and “national cultural content” – in particular copyright and other cultural regulatory interfaces – Part II. 7
<i>Dr Dániel Necz</i>	The effect of artificial intelligence on copyright law 51
<i>Máté Gergely Walsh</i>	Pirates in academic book and journal publishing – Part I. 77
<i>Dr Tivadar Palágyi</i>	News in the field of industrial property protection abroad 102
Selection from the expert opinions of the Body of Experts of Industrial Property 147	
Review of books and periodicals 161	
Summaries 199	

SOMMAIRE

<i>Anikó Grad-Gyenge, Zoltán Károly Kiss, Dénes Legeza, Patrik Pontos, Pál Tomori</i>	La définition juridique de la culture national et du contenu de la culture national en ce qui concerne en particulier les points de connexion du droit d'auteur et d'autres régulations culturelles – partie II 7
<i>Dr Dániel Necz</i>	L'effet de l'intelligence artificielle sur le droit d'auteur 51
<i>Máté Gergely Walsh</i>	Pirates dans le monde de l'édition des livres et magazines scientifiques– partie I 77
<i>Dr Tivadar Palágyi</i>	Nouveautés dans le domaine de la protection de propriété industrielle à l'étranger 102
Sélection des avis d'expert du conseil pour la protection de la propriété industrielle 147	
Revue des livres et périodiques 161	
Summaries 199	

INHALT

<i>Anikó Grad-Gyenge,</i> <i>Zoltán Károly Kiss,</i> <i>Dénes Legeza, Patrik Pontos,</i> <i>Pál Tomori</i>	Die rechtliche Bestimmung der Nationalkultur und des nationalen kulturalischen Inhalts insbesondere im Hinblick auf die Verbindungspunkte des Urheberrechts und anderer kulturalischer Regelungen – Teil II. 7
<i>Dr. Dániel Necz</i>	Die Wirkung der künstlichen Intelligenz auf das Urheberrecht 51
<i>Máté Gergely Walsh</i>	Piraten in der Welt des Verlags der wissenschaftlichen Bücher und Zeitschriften – Teil I. 77
<i>Dr. Tivadar Palágyi</i>	Neuheiten auf dem Gebiet des gewerblichen Rechtsschutzes im Ausland 102
Ausgewählte Expertisen des Expertenkollegiums für Gewerblichen Rechtsschutz 147	
Übersicht von Büchern und Zeitschriften 161	
Summaries 199	

A NEMZETI KULTÚRA ÉS A NEMZETI KULTURÁLIS TARTALOM JOGI DEFINIÁLÁSA – KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A SZERZŐI JOGI ÉS EGYÉB KULTURÁLIS SZABÁLYOZÁSI KAPCSOLÓDÁSI PONTOKRA – II. RÉSZ⁴⁴

III. AZ EGYETEMES SZERZŐI JOGI SEMLEGESSÉG ÁTTÖRÉSE A KÖZÖSSÉGI ÉS A NEMZETI KULTURÁLIS SZAKPOLITIKÁKBAN

III.1. Bevezetés

Kiindulópontunk szerint Magyarország szuverenitását a nemzetközi közösséggel szemben fennálló kötelezettségei nem korlátozzák abban, hogy az érdekeinek megfelelő szabályozást alakítson ki a nemzeti kultúra védelme területén. Ez a szuverenitás az Európai Unión belüli viszonyrendszerben akkor áll fenn, ha a szabályozás

- a kultúrát és a kulturális örökség megőrzését előmozdító támogatásra, ezen belül akár a kultúrafogyasztás kínálati oldalának megteremtésére, akár a kultúrafogyasztás ösztönzésére irányul; és
- az Unión belüli kereskedelmi és versenyfeltételeket nem befolyásolja a közös érdekekkel ellentétes mértékben.

Az alapszerződések⁴⁵ tag cselekvési teret engednek a tagállamoknak a nemzeti kulturális identitás megőrzésében és gyarapításában; ez a mozgástér jelenthet direkt és indirekt (állami) támogatást, és jelenthet speciális, pozitív diszkriminációt, beavatkozásként értékelhető szabályozási mechanizmust. Az alapszerződések az uniós hatásköröket kulturális területen a tagállamok közötti együttműködés előmozdítására, illetve a tagállamok tevékenységének támogatására, vagy az ahhoz való hozzájárulásra korlátozzák. A szerződések alapvető parancsa itt elsősorban a *passzivitás*, azaz az európai népek kulturális, nyelvi sokszínűségének, a tagállamok nemzeti identitásának *tiszteletben tartása*, és csak másodsorban – erősen korlátozott eszközökkel – az európai kulturális örökség *aktív* megőrzése és gyarapítása.⁴⁶

⁴⁴ A tanulmányt a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézete (MMKI) megbízásából a Magyar Szerzői Jogi Fórum Egyesület (MSZJF) szerzői kollektívája (Grad-Gyenge Anikó, Kiss Zoltán Károly, Legeza Dénes, Pontos Patrik, Tomori Pál) készítette. A tanulmányban megjelenő vélemény nem tekinthető sem az MMKI, sem az MSZJF hivatalos álláspontjának, továbbá nem képezi semmilyen állami döntéshozatal megalapozását.

⁴⁵ Alapszerződésként hivatkozunk a továbbiakban együttesen az Európai Unióról szóló szerződésre (EUSZ) és az Európai Unió működéséről szóló szerződésre (EUMSZ). Ha kifejezetten mást nem jelölünk meg, akkor az alapszerződések rendelkezéseinek szövegét az EUSZ és az EUMSZ egységes szerkezetbe foglalt változatának az Európai Unió Hivatalos Lapjában (C 202, 2016. június 7.) közzétett szövege alapján hivatkozunk. EUR-Lex: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=OJ:C:2016:202:TOC>.

⁴⁶ EUSZ 3. és 4. cikke.

Az EU a kultúra területén csak a tagállamok saját intézkedéseit támogató, összehangoló vagy kiegészítő intézkedések végrehajtását szolgáló hatáskörrel rendelkezik.⁴⁷ A hatáskör a következő ügycsoportokban gyakorolható:

- az európai népek kultúrája és történelme *ismeretének és terjesztésének javítása*;
- az európai jelentőségű *kulturális örökség megőrzése és védelme*;
- nem kereskedelmi jellegű *kulturális cserék*;
- *művészeti és irodalmi alkotás létrejöttének elősegítése*, beleértve az audiovizuális szektort is.

A hatáskör alapján rendelkezésre álló eszköztár ösztönző intézkedések és ajánlások elfogadására korlátozódik, kifejezetten kizárva a tagállamok törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezéseinek bármilyen összehangolását.⁴⁸

Külön kell kezelni és elemezni az *állami támogatások* kérdéskörét. Az EUMSZ a kultúrát és a kulturális örökség megőrzését előmozdító támogatásokat – ha azok az Unión belüli kereskedelmi és versenyfeltételeket egyébként nem befolyásolják a közös érdekekkel ellentétes mértékben – eleve a belső piaccal összeegyeztethetőnek ítéli. Ezzel bővebben a III.2.2. pontban foglalkozunk.

A szuverenitással összefüggő kérdés az is, hogy Magyarország az EU tagjaként alkalmazhatja-e a nemzeti kultúra védelmére vonatkozó szabályozás során nemzeti alapú kulturális kvótákat. A válasz az, hogy igen, de a szabályozásnak visszavezethetőnek kell lennie valamilyen uniós jogszabályból következő felhatalmazásra vagy mentesítő határozatra. Ilyen kvótaszabályozás jelenik meg a médiatörvény (Mttv.) műsorkvótákra⁴⁹ vonatkozó rendelkezéseiben, kifejezett hivatkozással az audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelvben (AVMS irányelv) adott felhatalmazásra.⁵⁰ Erről részletesebben a III.4. pontban írunk.

A kvótaszabályozásnak ugyanakkor értelmezésünk szerint létezik egy tágabb megközelítése, horizontja is. A *kulturális vonatkozású vagy szintisztán ágazati (szak)törvények többsége* ugyanis – a saját területük, tárgykörük pontosabb behatárolása, illetve bizonyos állami támogatásokra, speciális kedvezményekre való jogosultság meghatározására vagy éppen kötelezettségek teljesítése érdekében – *kísérletet tesz* valamilyen szempont- és követelményrendszer felállítására az *adott törvényre „szabott” kulturális tartalom vagy nemzeti művészeti intézmény fogalmának meghatározása* körében. Ezeket a szabályokat – megkülönböztetve a műsorkvótáktól – összefoglalóan nevezhetjük kulturális kvótáknak, tekintettel arra, hogy e normák mind-mind valamilyen egyedi, műfajspecifikus aspektusból ragadják meg a kulturális tartalom lényegét vagy elemeit.

⁴⁷ EUMSZ 6. cikk.

⁴⁸ EUMSZ 167. cikk.

⁴⁹ 2010. évi CLXXXV. törvény a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról, 20–22. §.

⁵⁰ Az Európai Parlament és a Tanács 2010/13/EU irányelve (2010. március 10.) a tagállamok audiovizuális médiaszolgáltatások nyújtására vonatkozó egyes törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek összehangolásáról; 2010/HL L 95.

Ebben a fejezetben tehát részint a kulturális vagy a kultúrával szorosan összefüggő kérdések szabályozásával kapcsolatos tagállami és EU-hatáskörök megosztását vizsgáljuk, részint pedig azokat az EU által meghonosított, illetve megengedett kulturális szakpolitikai kereteket és jogi eszközöket elemezzük, amelyek hatással vannak vagy lehetnek a nemzeti kulturális tartalom jogi megragadására.

III.2. A nemzeti kultúra védelmével kapcsolatos tagállami szuverenitás és hatáskörmegosztás az Európai Unióban

Első lépésben azt vizsgáljuk, milyen mozgástere van egy uniós tagállamnak, ha intézkedéseket kíván hozni nemzeti kultúrájának védelmében. Mennyiben cselekedhet önállóan, illetve mennyiben kell ebben az Unió közös szabályaira, az „*aquis communautaire*”-re hagyatkoznia. A „*védelem*” kifejezést itt tág értelemben használjuk: nem, sőt elsősorban nem valamiféle támadással szembeni ellenállást értünk ezen, hanem minden olyan intézkedést, amely egy adott nemzet kultúrájának ébren tartására, megerősítésére, fejlesztésére irányul.

A nemzeti kultúra védelmével kapcsolatos tagállami szuverenitás az alapszerződések szövege alapján *szinte teljesen* tűnik, hiszen azok mindenütt a tagállami kultúra és identitás tiszteletben tartására kötelezik az EU-t, és az uniós intézményeknek legfeljebb támogató, koordináló hatásköröket biztosítanak.⁵¹

A helyzet azonban mégsem ilyen egyszerű. Egyrészt a kultúra nyilván nem csupán identitás-, érték- és jelentéshordozókból⁵² álló éteri fogalom, hanem ipar, szolgáltatás, befektetés és munkahelyteremtés, azaz gazdaság is. Az Uniót pedig – a tagállamok közös akaratából – széles körű jogokkal ruházták fel arra, hogy egységes belső piacot teremtsen, s ezen belül bontson le minden olyan akadályt, amely korlátozza az áruk, a szolgáltatások, valamint a tőke és a munkaerő szabad áramlását. A filmet mint érték-hordozót nem tudjuk függetleníteni a mozihálózatától vagy a Netflix-től, a könyvet a kiadóktól, a nyomdákától, vagy az egyre inkább kulturális plázákká alakuló könyvesboltoktól. A kultúra a szabályozási hatáskörök szempontjából tehát legalábbis kétarcú jelenség: a nemzeti identitás hordozójaként vitathatatlanul tagállami „magánügy”, a belső piacon mozgó áruként és szolgáltatásként viszont nagyon is „közösségi”.

További dilemmákat vet fel, hogy az elmúlt évtizedek technikai fejlődése a kulturális tartalmak esetében is a terjesztés területi korlátainak fokozatos megszűnését eredményezte. A határokon túlnyúló televíziós sugárzás, a kábeles és műholdas műsortovábbítás mára, némi túlzással, idejétmúlt technológiáknak tűnnek, s az evidens terjesztési eszköz egyre inkább a

⁵¹ Az 1. mellékletben összefoglaljuk a főbb kulturális tárgyú rendelkezéseket az Európai Unió alapszerződéseiben. A kulturális identitás tiszteletben tartására és a kultúrával kapcsolatos hatáskörökre vonatkozóan lásd különösen az EUSZ 3. és 4. cikkét, valamint az EUMSZ 6. és 167. cikkét.

⁵² Lásd a kulturális kifejezések sokszínűségének védelméről és előmozdításáról szóló, Párizsban 2005. év október hó 20. napján elfogadott UNESCO-egyezmény (kihirdette a 2008. évi VI. törvény) preambulumát, 1. cikkének (g) pontját és 4. cikkének 2. pontját.

globális elérést biztosító hálózatos nyilvánossághoz közvetítés. Terjesztési módjait tekintve tehát a nemzeti kultúra is egyre inkább határok nélküli, nem is beszélve azokról a kulturális tartalmakról, amelyeket ugyan nemzetállami szinten állítottak elő, de eleve nemzetközi fogyasztásra szántak, vagy közönségsikerük révén váltak az Unió teljes piacán elérhetővé. Vegyünk két példát a lektúrirodalomból: Georges Simenon Maigret-je vagy Agatha Christie Miss Marple-ja része a francia és az angol kulturális identitásnak? Egyáltalán, kulturális tartalomnak tekinthetők ezek a művek, vagy sem? S ha igen, akkor a két mű hasznosításának – nemzetközi kiadásának vagy megfilmesítésének és terjesztésének – kereskedelmi vonatkozásai teljesen figyelmen kívül hagyhatók? Az előzőekre adott válaszoktól függően: egészében tartsa magát távol az Unió ezektől a területektől, vagy vindikáljon magának hatáskört legalább azokban az ügyekben, amikor e művek a belső piacon terjesztett kulturális termék vagy szolgáltatás formájában jelennek meg?

Az alábbiakban két olyan, a nemzetállami kultúrával és a kulturális identitással szorosan összefüggő területet vizsgálunk meg, amelyeket az Unió, ugyan változó mértékben, de egyértelműen a hatáskörébe tartozónak tekint, s azt kutatjuk, hogy ezek milyen szerződési alapon, illetve milyen jogfejlődés révén válhattak a közösségi célok megvalósítása szempontjából releváns területté. A két terület a következő:

1. a szerzői jog;
2. a kulturális célú állami támogatások.

A területeket a vizsgált időszak szempontjából is behatároltuk, részint terjedelmi okokból, részint mert mindkét témán belül egy-egy, a jelenlegi helyzet kialakulása szempontjából lényegesnek, tipikusnak tekinthető korszakot igyekeztünk megragadni. A szerzői jog területén így azt a két évtizedet (1970–1990) vizsgáljuk, amikor az Európai Unió Bírósága (EUB) és az Európai Bizottság az Európai Közösséget létrehozó szerződést (EKSZ)⁵³ értelmezve, alkalmazva lefektette a közösségi jog azóta is érvényesülő primátusának alapjait. A kulturális célú állami támogatások esetén pedig a közelmúlt (2012–2016) konszolidációs törekvéseivel foglalkozunk, amelyeknek célja – kevesebb bürokrácia és nagyobb kiszámíthatóság útján – a tagállami mérlegelési hatáskör bővítése.

A tematikus sorrend egyfajta hatásköri erősortrendet is jelöl. A szerzői jog területén a tagállami és közösségi hatáskörök megosztása szempontjából mára már egyértelműen a belső piaci szemlélet javára billent el a mérleg. A kulturális célú állami támogatások egy ideig erős uniós intézményi kontroll alatt álltak, mára viszont, annak felismerése nyomán, hogy az ilyen támogatások a belső piacon folyó kereskedelmet általában csak csekély mértékben befolyásolják, közösen meghatározott uniós szabályok mentén ugyan, de egyre bővül a tagállami önállóság.

Még az egyes területek tárgyalását megelőzően vessünk fel egy egyszerű, de fontos kérdést: miért „túrték” a tagállamok, hogy az Unió – amely még ma sem több, mint a tag-

⁵³ Az Európai Gazdasági Közösség létrehozásáról szóló 1957. március 25-ig Római Szerződés, az időközbeni – a szerződés címét, tartalmát és számozását is érintő – módosításokkal.

államok konszenzusára épülő államszövetség – kulturális kérdésekben vagy a kultúrával egyébként szorosan összefüggő területeken⁵⁴ fokozatosan egyre bővülő hatásköröket gyakoroljon? Miért nem zárták ki az uniós intézményrendszer folyamatos felülvizsgálatának valamelyik reformállomásán, kifejezett rendelkezéssel, egyszer, s mindenkorra annak a lehetőségét, hogy a közös intézmények kulturális kérdéseket is relevánsnak tekintsenek a belső piac szempontjából?

A kérdésre általános érvényű válasz valószínűleg nincs. Az itt következő felvetések is csupán a szerzők szubjektív álláspontját tükrözik. Mindenesetre, három tényező megítélésünk szerint egész biztosan hozzájárult a kulturális kérdésekkel kapcsolatos uniós hatáskörök fokozatos bővüléséhez. Az első és legfontosabb a kultúra már említett kétarcúsága, vagyis hogy olyan tevékenységről beszélünk, amelynek identitáshordozó és gazdasági jellegét gyakran nehéz szétválasztani. Így nehéz megindokolni azt is, hogy egy belső piaci liberalizációra szerveződött államközösség miért ne foglalkozhatna jogosan legalább a kultúra kifejezetten gazdasági aspektusaival. A második tényező talán az lehet, hogy tagállamoknak egyszerűen ezen a területen sem állt érdekükben az integrációs folyamatot akadályozni, lassítani, megbontani. Az európai integráció egészen a 2008-as pénzügyi válságig alapvetően töretlen gazdasági sikertörténet. A közösségben – függetlenül az ahhoz tartozó országok aktuális számától – 1957 és 2008 között a három és félszeresére nőtt az egy főre jutó GDP, méghozzá tartós és kiegyensúlyozott emelkedéssel, jelentősebb visszaesések nélkül.⁵⁵ Egy folyamatos gazdasági növekedést biztosító államszövetségben, ahol ráadásul a növekedés bizonyítottan összefügg a gazdasági integrációval, minden bizonnyal kisebb a hajlandóság ennek a folyamatnak a lassítására, az integrációnak a nemzeti kulturális identitásra leselkedő veszélyeire hivatkozva. Végül hozzájárulhatott a mai eredményhez az is, hogy a kulturális kérdésekkel kapcsolatos uniós hatáskörök nem egy csapásra, hanem évtizedek alatt, bírósági döntéseket, bizottsági javaslatokat, tagállami ellenállást (vagy éppen aktivizmust) integrálva, fokozatosan fejlődve, alakulva, egyensúlyozva, visszalépve, majd megint bővülve alakultak ki. Nincsenek, vagy legalábbis nehezen meghatározhatók a folyamatnak azon állomásai, amelyekre egyértelműen rámutatva azt lehetne mondani: itt fordult a kocka. Ennek megfelelően az említett két terület elemzésekor is csak arra törekszünk, hogy egy-egy, megítélésünk szerint lényeges előzményt vagy intézményi változást bemutassunk, de elfogadjuk, ha más szerzők ugyanennek a folyamatnak más állomásait tartják kiemelésre méltónak.

⁵⁴ A tagállami és uniós hatáskörök alakulása szempontjából a szerzői joghoz hasonló utat jártak be pl. az audiovizuális szolgáltatások is, lásd pl. az alább részletesen is tárgyalt 2010/13/EU irányelvet a tagállamok audiovizuális médiaszolgáltatások nyújtására vonatkozó egyes törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek összehangolásáról.

⁵⁵ Lásd a 2. mellékletet: egy főre jutó nemzeti jövedelem az EU tagállamaiban.

III.2.1. Szerzői jog

A szerzői joggal kapcsolatos hatásköri kérdéseket akár felvethetnénk úgy is, hogy tagállami sértődöttséggel megkérdézzük: mit keres egyáltalán az uniós jogalkotó a szerzői jog területén, amikor az alapszerződések a *művészeti és irodalmi alkotásokat*, ideértve az *audiovizuális szektort* is egyértelműen a kulturális szférához tartozónak tekintik, ahol az Uniónak önálló kezdeményezési joga szinte nincs is, hatásköre kizárólag a *tagállami* tevékenységek támogatására és kiegészítésére⁵⁶ korlátozódik. Ráadásul a tagállamok kezdettől fogva számoltak azzal, hogy a belső piac egysége nem lehet teljes, mert azt a 36. cikk szerint pl. az iparjogvédelmi monopóliumok, mint amilyenek a szabadalmak és védjegyek,⁵⁷ továbbra is területi alapon, adott esetben tagállami területek alapján fogják felszabdalni.

Nézzük, milyen választ adott erre a felvetésre az EUB az 1971-ben, azaz *közel fél évszázada* tárgyalt Deutsche Grammophon Gesellschaft mbH v. Metro-SB-Großmärkte GmbH & Co. KG.-ügyben.⁵⁸ Az eset alapját képező tényállás szerint a Deutsche Grammophon (DG) hanglemezkiadó Németországban kizárólagos forgalmazási szerződéseket kötött lemezei kiskereskedelmi terjesztőivel, amelyben meghatározták azok fogyasztói árát is. Németország területén kívül viszont saját leányvállalataival vagy más lemezkiadókkal kötött licencszerződések útján történt a terjesztés. A Metro áruházak német nagykereskedelmi központja azonban nem volt hajlandó a DG-vel ilyen kizárólagos forgalmazási szerződést kötni, s ezért a kiadó lemezeit a DG külföldi (a perbeli esetben francia) licencjogosultjaitól, azaz közvetve, más tagállamból, szerezte be, a lemezek fogyasztói árát pedig saját gazdasági szempontjai szerint határozta meg. A DG szerint a Metro e gyakorlata sérti a kiadó szerzői jogi alapon megszerzett kizárólagos terjesztési jogát, amelynek alapján a kiadó lemezei Németországban csak a DG útján vagy az ő engedélyével hozhatók forgalomba. A Metro vitatta a jogsértést, a felek között indult perben pedig az eljáró bíróság az EUB-hez fordult, és előzetes döntéshozatali eljárás keretében egyebek között a következőket tudakolta: összeegyeztethető-e az EKSZ céljaival, valamint versenykorlátozást tiltó szabályaival,⁵⁹ hogy egy német hanglemezkiadó vállalat a német szerzői jogi törvény alapján fennálló kizárólagos terjesztési jogára hivatkozva megtiltsa olyan hangfelvételek németországi forgalomba

⁵⁶ EUMSZ 167. cikk (1) és (2) bekezdés.

⁵⁷ EUMSZ 36. cikk (az EKSZ korábbi 30. cikke). A 34. és a 35. cikk rendelkezései nem zárják ki a behozatalra, a kivitelre vagy a tranzitárukra vonatkozó olyan tilalmakat vagy korlátozásokat, amelyeket ... az ipari és kereskedelmi tulajdon védelme indokol. Ezek a tilalmak és korlátozások azonban nem lehetnek önkényes megkülönböztetés vagy a tagállamok közötti kereskedelem rejtett korlátozásának eszközei.

⁵⁸ Az ítélet szövegének hivatalos magyar fordítása nincs. Az angol nyelvű változat hivatkozása: Deutsche Grammophon Gesellschaft mbH v Metro-SB-Großmärkte GmbH & Co. KG. Reference for a preliminary ruling: Oberlandesgericht Hamburg – Germany. Judgment of the Court of 8 June 1971. Case 78-70. EUR-Lex: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61970CJ0078>.

⁵⁹ A bíróság az EKSZ 5. cikkének második bekezdésére (módosított szöveggel jelenleg EUSZ 5. cikk) és 85. cikkének (1) bekezdésére (módosított szöveggel jelenleg EUMSZ 105. cikk) hivatkozva tette fel a kérdést.

hozatalát, amelynek terjesztésére – jogilag ugyan független, de teljes egészében tulajdonosi ellenőrzése alatt álló – francia leányvállalata útján ő maga adott engedélyt.

Az EUB szerint a versenykorlátozás tilalmának érvényesülnie kell minden olyan szellemi tulajdon-joggal szemben is, amely piacfelosztást valósít meg azáltal, hogy megakadályozza a más tagállamból már jogszerűen terjesztett termék behozatalát. Kétségtelen, hogy az EKSZ megengedi a behozatalra vonatkozó olyan tilalmakat vagy korlátozásokat, amelyeket az ipari és kereskedelmi tulajdon védelme indokol, s ezt a szabályt *a szerzői jogra és a szerzői joghoz kapcsolódó jogokra is alkalmazni kell*. Különbséget kell ugyanakkor tenni a *jog fennállta és gyakorlása*⁶⁰ között. Míg a jog fennálltának biztosítása, azaz megadása nemzetállami hatáskör, addig annak gyakorlása már a EKSZ által felállított korlátozások alá eshet. Különösen ez a helyzet akkor, ha egy szerzői joghoz kapcsolódó jogot úgy gyakorolnak, hogy annak révén az egyik tagállamban megakadályozzák egy olyan termék piacra kerülését, amelyet egy másik tagállamban maga a jogosult vagy az ő engedélyével más már forgalomba hozott. A nemzeti piacok ilyen elszigetelése az EKSZ lényegi céljával lenne ellentétes, amely cél nem érhető el akkor, *ha a tagállamok eltérő jogrendszerei alapján az ott honos személyek a terjesztés kizárólagos jogát az önkényes megkülönböztetés vagy a tagállamok közötti kereskedelem rejtett korlátozásának eszközeként gyakorolják*, felosztva ezzel az egységes belső piacot. Ez az utóbbi érvelés talán a leginkább figyelemre méltó: a bíróság nem csupán közösségi hatáskört állapít meg szerzői jogi kérdésekben, hanem közvetetten arra is utal, hogy *a tagállamok eltérő jogrendszerei akadályát képezhetik a közös piacnak*. Innen már csak valóban egy lépés annak kimondása, hogy ezeket az eltérő jogrendszereket a közösségi célok elérése érdekében harmonizálni kell, még pedig oly módon, hogy ha a jogosult vagy az ő hozzájárulásával más a műpéldány tulajdonjogát egyszer már átruházta, akkor a terjesztési jog a Közösségen belül tovább nem gyakorolható (kimerül).⁶¹

A Coditel v. Ciné Vog-esetben,⁶² amelybe az ügy súlyára tekintettel már az Európai Bizottság és a tagállamok is beavatkoztak, az volt a kérdés, hogy jogosult lehet-e egy belga kábeltelevíziós hálózat arra, hogy egy Németországban – az eredeti, egyébként szintén Belgiumban honos jogosult engedélyével – sugárzott műsor *belga területre is átcorduló jeleit befogja és saját előfizetőinek továbbítsa* anélkül, hogy erre a németországi sugárzást engedélyező eredeti

⁶⁰ Az angol szövegben „existence” és „exercise”.

⁶¹ A terjesztési jog Közösségen belül kimerülésének szabályát 30 évvel később, 2001-ben kodifikálta az Európai Parlament és a Tanács 2001. május 22-i, az információs társadalomban a szerzői és szomszédos jogok egyes vonatkozásainak összehangolásáról szóló 2001/29/EK irányelvének (INFOSOC irányelv) 4(2) cikke.

⁶² Az ítéletek szövegének hivatalos magyar fordítása nincs. Az angol nyelvű változatok hivatkozása: (i) Coditel SA, Compagnie générale pour la diffusion de la télévision and others v Ciné Vog Films and others. Reference for a preliminary ruling: Cour d'appel de Bruxelles – Belgium. Judgment of the Court of 18 March 1980. Case 62/79. EUR-Lex: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:61979CJ0062&from=FR>; (ii) Coditel SA, Compagnie générale pour la diffusion de la télévision, and others v Ciné-Vog Films SA and others. – Reference for a preliminary ruling: Cour de cassation – Belgium. Judgment of the Court of 6 October 1982. Case 262/81. Eur-LEX: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:61981CJ0262&from=FR>.

jogosulttól hozzájárulást kapott volna. Az EUB a Deutsche Grammophon-döntéshez képest itt némileg *visszalépett*, amennyiben világossá tette, önmagában az a tény, hogy a szerzői jogi kizárólagos engedélyek különböző felhasználási módokra (mozibemutató, televíziós sugárzás stb.) és földrajzi területekre bontják a licenceket, s ezek a területek rendszerint a tagállami határokkal is egybeesnek, nem ellentétes az EKSZ-szel. Erre a pontosításra feltehetően azért volt szükség, mert a Deutsche Grammophon-döntést parttalanul értelmezve, akár addig is el lehetett volna jutni, hogy a Közösségen belül egyszer már bárhol jogszerűen sugárzott televíziós műsorjelet bárki befoghatja, és az eredeti sugárzásra engedélyt adó szerzői jogi jogosult hozzájárulása nélkül is tovább sugározhatja, ami részint nemzetközi egyezménybe ütközött volna, részint lényegében kiüresítette volna a nyilvánossághoz közvetítés jogát. A bennünket elsősorban érdeklő tagállami és közösségi hatáskörök megoszlása szempontjából azonban talán az EUB visszalépésénél is fontosabb felidézni azt, hogy az ügybe beavatkozóként belépő Európai Bizottság hogyan értékelte az esetet, s milyen megoldást javasolt a jövőre nézve: „A gyakorlat szempontjából megjegyzendő, hogy a szóban forgó televíziós csatornák nincsenek is abban a helyzetben, hogy minden esetben megszerezzék a szerzői jogi jogosultak hozzájárulását. A vezetéken továbbközvetített televíziócsatornák programjai csak a sugárzásukat röviddel megelőzően válnak ismertté a közönség számára. Ezért a kábeltársaságok általában nem is képesek beszerezni a nyilvános előadás jogosultjainak engedélyét, ami azzal jár, hogy amennyiben az adott tagállamban nem vezettek be kötelező engedélyezési rendszert, vagy nem jogkezelő társaság kezeli a filmjogokat, az a követelmény, hogy a sugárzott műsor vezetékes továbbközvetítéséhez be kell szerezni a szerzői jogi jogosult engedélyét, számos esetben ellehetetleníti a tevékenységet. *A Bizottságnak fel kell tennie a kérdést: elfogadható-e minden további nélkül ez a helyzet a nemzeti szerzői jogokban. Elsődlegesen a nemzeti törvényhozásokon áll, hogy megoldják ezt a kérdést, de nem elképzelhetetlen, hogy a Közösség lépéseket tegyen a nemzeti jogok összehangolására e tárgyban*”⁶³ (kiemelés a szerzőktől).

A Deutsche Grammophon-esethez tárgyában hasonló, de jóval összetettebb tényállás került az EUB elé közel tíz évvel később, a Musik-Vertrieb Membran GmbH and K-tel International v. GEMA-ügyben.⁶⁴ Itt arról kellett döntenie, hogy amennyiben a hangfelvételbe foglalt zeneművet az egyik tagállamban (az Egyesült Királyságban) a zeneszerző engedélyével többszörözik, majd egy másikba (Németországba) importálják, követelheti-e a szerző, illetve az őt képviselő közös jogkezelő szervezet, hogy az importőr fizesse meg neki az alacsonyabb angol és a magasabb német jogdíjak közötti különbözetet. A Deutsche Grammophon-esetet már figyelembe véve a szerző tehát nem az import megtiltását követel-

⁶³ Coditel v Ciné Vog. Case 62/79 p. 897.

⁶⁴ Az ítélet szövegének hivatalos magyar fordítása nincs. Az angol nyelvű változat hivatkozása: Musik-Vertrieb Membran GmbH and K-tel International v GEMA – Gesellschaft für musikalische Aufführungs- und mechanische Vervielfältigungsrechte. References for a preliminary ruling: Bundesgerichtshof – Germany. Judgment of the Court of 20 January 1981. Joined cases 55/80 and 57/80. EUR-Lex: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61980CJ0055>.

te, hanem azt, hogy az importált példányok után összecszerűen ugyanannyi jogdíjat kapjon, mintha azok előállítására Németországban kértek volna engedélyt.

Az ügyben érintett német közös jogkezelő szervezet, a GEMA, és a beavatkozó belga, francia és olasz kormány, illetve a Bizottság által felsorakoztatott érveknek és ellenérvek két kérdés köré csoportosultak: a Deutsche Grammophon-döntés erre a tényállásra irányadó-e vagy sem, illetve hogy az EUB helyesen vagy helytelenül értelmezi-e az EKSZ alkalmazhatóságát a szerzői kizárólagos jogokra. Ezeket az érveket azért érdemes felidézni, mert jól illusztrálják, hogy a tagállamok a szerzői jog és a közösségi jog konfliktusában kezdetben milyen aggályokat fogalmaztak meg. Említsük meg azt is, hogy ezek között viszonylag ritkán fordultak elő kulturális szempontokra, különösen a tagállamok kulturális szuverenitására hivatkozó érvek, azaz mintha a tagállamok is elfogadták volna, hogy e vitákat nem a szerzői jog kulturális beágyazottságára hivatkozva kell megoldani.

A GEMA szerint a Deutsche Grammophon-döntés akkor lenne precedens, ha a szerző követelése itt is az import megtiltására irányulna, most azonban a szerző csak a két tagállam közötti jogdíjkülönbözet megfizetését kéri az importőrtől. Az olasz kormány arra mutatott rá, hogy a szerzői jogi territorialitás nem értelmezhető a közös piac felszabdalásaként, *egyszerűen így működnek a tagállami szerzői jogi törvények*. A belga kormány szerint igenis szerzői jogi jogsértésnek kell tekinteni, ha a szerzőt megfosztják attól a lehetőségtől, hogy követelje a két tagállam jogdíjszintjében fennálló különbséget megfizetését. Emellett, a francia kormányhoz hasonlóan, azt hangsúlyozta, hogy az Egyesült Királyságban jogszabály határozza meg a zenemű szerzőjét a hangfelvételbe foglalt többszörözése után megillető (minimum)díjat, amely így törvényi engedélynek minősül. A törvényi engedély viszont a Berni Egyezmény 13(1) cikke alapján⁶⁵ csak az azt bevezető országban alkalmazható. A Berni Egyezménynek minden tagállam részese, ha tehát a közösségi jog alkalmazása azzal járna, hogy Németországban is az Egyesült Királyságban előírt jogdíjszintet kell alkalmazni, és emiatt az érintett szerző nem követelheti a két tagállam szerzői jogának eltéréséből fakadó jogdíjkülönbözetet, azzal ténylegesen kiterjesztenénk az egyik tagállamban bevezetett törvényi engedélyt egy másik tagállamra, azaz *a közösségi jog alkalmazása a Berni Egyezmény rendelkezéseivel ellentétes eredményre vezetne*. A francia kormány mindezeket egy kulturális asszociációkat sem nélkülöző érveléssel toldotta meg, rámutatva, téves az érvelés, miszerint az

⁶⁵ Az irodalmi és a művészeti művek védelméről szóló 1886. szeptember 9-i Berni Egyezmény Párizsban, 1971. évi július hó 24. napján felülvizsgált szövege. Magyarországon kihirdette a 1975. évi 4. törvényerejű rendelet. 13. (1) cikk: „Zenemű szerzőjének és szövegírójának a zenemű – adott esetben szöveggel történő – hangfelvételének engedélyezésére vonatkozó kizárólagos jogával kapcsolatban az Unióhoz tartozó országok mindegyike az adott országot illetően fenntartásokkal élhet és feltételeket szabhat, ha a szövegíró már engedélyezte a szövegnek a zeneművel történő felvételét; *de minden ilyen természetű fenntartás és feltétel szigorúan azokra az országokra korlátozódik, amelyek azokat megszabták*, és semmiképpen sem sérthetik a szerzőnek azt a jogát, hogy – békés megegyezés hiányában – az illetékes hatóság által megállapított méltányos díjazásban részesüljön.” (Kiemelés a szerzőktől.)

EKSZ 36. cikkében említett „ipari és kereskedelmi tulajdon” kifejezést minden további nélkül alkalmazni lehet a szerzői jogokra is. A szerzőt ugyanis a vagyoni jogoktól függetlenül személyhez fűződő jogok is megilletik, amelyek alapján gazdasági megfontolásoktól eltérő okok miatt is dönthet művének bizonyos területekre vonatkozó exporttilalmáról.

Az Európai Bizottság egészen másként értékelte annak a következményét, hogy egy szerző két tagállam szerzői jogának eltéréséből fakadó jogdíjkülönbözetet követelhesen. Álláspontja szerint a két tagállam közötti jogdíjkülönbözet követelhetőségének elismerése a tagállamok közötti *menyiségi korlátozás eltörlésének* (EKSZ 30. cikk) *elvébe ütközne*. A szerző követelése egyébként sem a felhasználóval kötött licencszerződésen alapuló díjigény, hanem inkább kártérítés jellegű. Ha pedig az importőrt arra köteleznék, hogy térítse meg a behozattal okozott kárt, az tartalmilag az importtilalommal lenne egyenértékű. Szerzői jogi szempontból is *legfeljebb a jog gyakorlásával és nem fennálltával kapcsolatos* kérdésről lehet szó, így a Deutsche Grammophon-döntés minden tekintetben irányadó. Az EUB szinte teljes egészében a bizottsági érvelésre alapozta a döntését, és a közösségi joggal elmentésnek ítélte jogdíjkülönbözet követelését, hozzátéve: a szerző szabadsága és – ebből következően – kockázata, hogy egy olyan piacon, amely biztosítja az áruk és a szolgáltatások szabad mozgását, a saját érdekeinek leginkább megfelelően válassza meg a forgalomba hozatal helyét és egyéb feltételeit, ideértve a díjazás mértékét, de más olyan feltételeket is, mint pl. a terjesztési és a marketinglehetőségek. Ebben a helyzetben a Közösségen belül nem követelhet a hangfelvételek egyik tagállamból a másikba történő importjára tekintettel olyan többletdíjazást, amely kiegyenlíti a tagállamok szerzői jogi rendszerében fennálló különbségeket, *a tagállami jogrendszerekben fennálló különbségek ugyanis a szerzői jog kereskedelmi hasznosítása tekintetében sem használhatók arra, hogy akadályozzák az áruk szabad mozgását a közös piacon*.

Tovább is lehetne sorolni a releváns eseteket, de a kialakuló uniós szerzői jogi hatáskör pillérei már ennyiből is világosan láthatók:

- a szerzői jogok gyakorlására a közösségi rendelkezéseket kell alkalmazni, mégpedig olyan módon, hogy azok ne képezzék akadályát a belső piac létrehozásának;
- a szerzői jog *nem rendelkezik olyan sajátosságokkal*, amelyek miatt másként kellene kezelni, mint a 36. cikk szerinti ipari és kereskedelmi tulajdont, különösen abban a tekintetben, hogy e jogok nem lehetnek az önkényes megkülönböztetés vagy a tagállamok közötti kereskedelem rejtett korlátozásának eszközei;
- a Közösség nem fogadhatja el azt a helyzetet, hogy a tagállami szerzői jogokban fennálló különbségek akadályozzák az egységes belső piac kialakulását, *s ha a tagállamok nem képesek megoldani ezt a kérdést, akkor a Közösségnek kell lépéseket tennie a nemzeti jogok összehangolására*.

A közösségi szerzői jogi hatáskörök fejlődéstörténetének következő, és e tanulmány szempontjából utolsó állomásaként utalunk az Európai Bizottság 1988-as Zöld könyvére,⁶⁶ amely összegző értékelést ad a közösségi jog és a tagállami szerzői jogok akkori viszonyáról, számba veszi az azonnali intézkedést igénylő területeket, immár egyértelműen azzal a szándékkal, hogy megnyissa a szerzői jogi tárgyú közösségi irányelvek elfogadásának máig tartó sorát, s lényegében lezárja ezen a területen a vitát a tagállami, illetve a közösségi jog primátusáról. A Bizottság a Zöld könyvben már tényként jelenti ki, hogy az egyes szerzői jogi műtípusok (tagállami) védelmében fennálló lényegi különbségek egyértelműen feldarabolják a belső piacot, s ez nem kívánatos.⁶⁷ Miután a szerződésnek az áruk szabad mozgásáról való rendelkezései a szerzői jogra is kiterjednek, *fennállhatnak olyan körülmények, amikor a nemzeti szerzői jogi rendelkezések harmonizálására van szükség, különösen ha a nemzeti jog rendelkezései egyébként ellentétes lennének azokkal a szerződéses rendelkezésekkel, amelyek alól a 36. cikk szűk körű kivételt biztosít.*⁶⁸ Az itt ismertetett érvelésnek megfelelően a Bizottság a szerzői jogi tárgyú irányelvek tervezeteinek későbbi előterjesztésekor jogalapként elegendőnek tartotta az általános felhatalmazást adó letelepedési jogra [EUMSZ 53. cikk (az EKSZ korábbi 47. cikke)], a szolgáltatások szabad mozgására [EUMSZ 62. cikk (az EKSZ korábbi 55. cikke)] és a jogszabályok közelítésére vonatkozó [EUMSZ 114. cikk (az EKSZ korábbi 95. cikke)] cikkekre hivatkozni. Az EKSZ, illetve később az alapszerződések kulturális tárgyú rendelkezéseire rendszerint csak az irányelvek preambulumban, többnyire általános, elvi jelleggel történik hivatkozás.⁶⁹

III.2.2. Kulturális célú állami támogatások

Az Európai Bizottság, amely az Unió versenyhatóságának szerepét is ellátja, szigorúan ügyel arra, hogy a tagállamok a belső piacon működő vállalkozásokat ne részesítsék olyan támogatásban, amely a tagállamok között folyó kereskedelemben torzíthatja a versenyt. Az ezzel kapcsolatos terjedelmes uniós joganyag áttekintésére itt most kísérletet sem teszünk, csak a kulturális célú támogatások szempontjából is releváns elemek vázlatos ismertetésére szorítunk. Az állami támogatások uniós szabályozását áttekintő folyamatábrát a tanulmány 4. melléklete mutatja be.

Az EUMSZ – a Közösség 1957-es megalapítása óta többször átszámozott, de lényegében változatlan szövegű – 107(1) cikke szerint a belső piaccal összeegyeztethetetlen a tagállamok által vagy *állami forrásból* bármilyen formában nyújtott olyan támogatás, amely *bizonyos vállalkozásoknak* vagy bizonyos áruk termelésének előnyben részesítése által *torzíttja*

⁶⁶ Green paper on copyright and the challenge of technology – Copyright issues requiring immediate action COM (88) 172 final; Brussels, 7 June 1988 (Bizottsági közlemény).

⁶⁷ Zöld könyv 1.3.3. pont.

⁶⁸ Zöld könyv 1.5.8. pont.

⁶⁹ Lásd a 3. mellékletet a főbb szerzői jogi tárgyú irányelvek szabályozási jogalapjáról és kulturális szempontú hivatkozásairól.

a versenyt, vagy azzal fenyeget, amennyiben ez érinti a tagállamok közötti kereskedelmet. A belső piaccal tehát akkor összeegyeztethetetlen az állami támogatás, ha az alábbi négy kritérium *mindegyikének* megfelel:

1. a támogatást az állam nyújtja vagy állami forrásból nyújtják (ideértve az önkormányzati forrásokat és közvetett állami forrásokat, pl. adókedvezményeket is);
2. bizonyos vállalkozásokat vagy termékeket előnyben részesít másokkal szemben (vállalkozásnak minősülhetnek akár a nonprofit szervezetek is, ha gazdasági tevékenységet is folytatnak, és ennek révén versenyben állnak más vállalkozásokkal).
3. ténylegesen vagy potenciálisan torzítja a versenyt (lényegében bármilyen módon előnyben részesíti a támogatás címzettjét a versenytársakkal szemben).
4. ténylegesen vagy potenciálisan befolyásolja a tagállamok közötti kereskedelmet (ehhez nem szükséges kifejezetten külföldre irányuló gazdasági tevékenység, elég ha a vállalkozás vagy termék fogyasztói között pl. más tagállamban honos személyek is vannak).

A tagállamok az alábbi meghatározott kivételekkel kötelesek a Bizottságnak *előzetesen bejelenteni* minden, potenciálisan a 107(1) cikk alá eső állami támogatási programot vagy azok módosítását. A bejelentés alapján a Bizottság vagy azt állapítja meg, hogy a támogatás nem tartozik a 107(1) cikk hatálya alá, pl. mert nem torzítja a versenyt, s emiatt azt belső piaccal összeegyeztethetőnek nyilvánítja, vagy ütközést állapít meg, s ilyenkor a tagállam köteles az érintett támogatást megszüntetni vagy megfelelően módosítani. Ha a tagállam megszüntetési vagy módosítási kötelezettségének nem tesz eleget, a Bizottság közvetlenül az EUB-hez fordulhat.

A kultúrát és a kulturális örökség megőrzését előmozdító támogatások az EUMSZ 107(3) cikke *d)* pontja által leírt azon sajátos ügykörbe tartoznak, amelyek esetében fennáll ugyan az előzetes bejelentési kötelezettség, de ha megállapítható, az ilyen támogatás az Unión belüli kereskedelmi és versenyfeltételeket nem befolyásolja a közös érdekekkel ellentétes *mértékben*, akkor a Bizottság azt a belső piaccal összeegyeztethetőnek nyilvánítja.

Az állami támogatás bejelentési kötelezettsége, azaz az előzetes vizsgálat alól – némileg leegyszerűsítve – a következő módokon lehet mentesülni.

1. Ha a támogatás olyan területet érint, amelyet az EUMSZ maga minősít a belső piaccal kivételesen mégis összeegyeztethető támogatásnak, ilyenek pl. a magánszemélyeknek nyújtott szociális támogatások.
2. Az EUB 2003-as Altmark-döntése óta⁷⁰ az általános gazdasági érdekű szolgáltatások nyújtásával megbízott vállalkozások javára közszolgáltatás ellentételezése formájában

⁷⁰ A magyar változat hivatkozása: Altmark Trans GmbH és Regierungspräsidium Magdeburg kontra Nahverkehrsgesellschaft Altmark GmbH, az Oberbundesanwalt beim Bundesverwaltungsgericht részvételével. Előzetes döntéshozatal iránti kérelem: Bundesverwaltungsgericht – Németország. A Bíróság 2003. július 24-i ítélete. C-280/00. sz. ügy. EUR-lex: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A62000CJ0280>.

nyújtott támogatás nem minősül állami támogatásnak az alábbi négy feltétel együttes teljesülése esetén:

- a) a támogatásban részesített vállalkozás egyértelműen meghatározott közszolgáltatási kötelezettséget teljesít;
 - b) az ellentételezés számítására vonatkozó paraméterek objektívek, átláthatók és előre meghatározottak;
 - c) az ellentételezés nem haladhatja meg a közszolgáltatás teljesítése érdekében felmerült kiadásokat, figyelembe véve a bevételeket és egy észszerű mértékű profitot is.
 - d) ha a közszolgáltatást végző vállalkozást nem közbeszerzési eljárás útján választották ki, akkor az ellentételezés mértékét egy tipikus, jól vezetett vállalat költségelemzése alapján kell megállapítani.
3. Ha a támogatást a Bizottság normatív vagy egyedi döntéssel a belső piaccal összeegyeztethetőnek nyilvánítja. Normatív döntésként a Bizottság az EUMSZ, illetve a Tanács felhatalmazásával
- a) megállapíthat egy olyan összeghatárt (ez jelenleg 200 000 EUR), amely alatt a támogatás ún. csekély összegűnek (*de minimis*) minősül, s így jelentéktelensége okán nem kell tiltott állami támogatásnak tekinteni;
 - b) megállapíthat olyan támogatási kategóriákat (csoportokat), amelyeknél egyértelmű összeegyeztethetőségi feltételeket lehet megállapítani, s feltételeknek megfelelő támogatásokat általános csoportmentességben lehet részesíteni (csoportmentesítési rendelet).

A kultúrát és a kulturális örökség megőrzését előmozdító tagállami támogatások, s további, egyéb mellett az audiovizuális alkotásokra vonatkozó támogatási programok uniós szabályozásában, bizottsági monitorozásában 2012-től kezdődően egyfajta konszolidációs folyamatnak vagyunk tanúi. A folyamat célja egyértelműen az, hogy *bővítse a tagállami hatáskört (és felelősséget) a kulturális célú állami támogatások belső piaci összeegyeztethetőségének megállapításában*, emellett csökkentse a bürokráciát, és ezzel általában javítsa az Unió versenyképességét. Az „állami támogatások uniós szabályozásának korszerűsítése” néven indult program⁷¹ a következő, a kulturális támogatások szempontjából is releváns eszközök alkalmazását javasolta:

- az állami támogatási szabályok óriási, áttekinthetlenné vált joganyagát egyértelműbbé, egyszerűbbé és konzisztensebbé kell tenni, valamint egységes jogi keretbe kell foglalni az állami támogatás fogalmát;
- a Tanács a bizottsági csoportmentesítési rendeletek kiadására vonatkozó felhatalmazását, majd a Bizottság ennek alapján magát a mentesítési rendeletet módosítsa úgy, hogy annak hatálya kiterjedjen egyébeken között a kultúrát előmozdító támogatásra is.

⁷¹ Bizottsági közlemény az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak és az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak az állami támogatások uniós szabályozásának korszerűsítéséről (COM/2012/0209 final).

Hogy a korszerűsítés, ezen belül a tagállami hatáskörök bővítése mennyire időszerű volt, azt jó illusztrálja az előadó-művészeti szervezetek támogatásáról és sajátos foglalkoztatási szabályairól szóló 2008. évi XCIX. törvénnyel (EAM tv.) bevezetett, a színházaknak, tánc-együtteseknek, zenekaroknak és énekkaroknak adókedvezményre jogosító támogatás formájában adható állami támogatás⁷² bizottsági jóváhagyásával kapcsolatos egyedi eljárás. A törvény arra jogosította fel a társasági adó- és osztalékadó-alanyokat, hogy az előadó-művészeti szervezeteknek nyújtott támogatásuk után, legfeljebb a támogatott szervezet jegybevételeinek 80%-áig terjedő összegben adókedvezményt vegyenek igénybe. E rendelkezés hatálybalépését azonban – az állami támogatás belső piaci összeegyeztethetőségét vizsgáló egyedi eljárás szükségessége miatt – az Európai Bizottság jóváhagyó határozatának meghozatalát követő 15. napra tette.

Az EAM tv. 2009. március 1-jén lépett hatályba. A Bizottság jóváhagyó határozata 2009. október 28-án született meg.⁷³ Hét hónap késedelem ilyen súlyú ügyben nem elviselhetetlenül hosszú, mondhatnánk, de a támogatott szervezetek szempontjából ez bizonyosan nem így van.

A határozat meghozatala a Bizottságra is jelentős adminisztratív terheket rótt. Mindenekelőtt meg kellett ismernie és értenie a magyar támogatási rendszert, ezen belül különösen az állami támogatás konkrét módját, mértékét (várható összegét) és időtartamát. Ezt követően kezdhették csak hozzá azt értékelni, hogy a tervezett intézkedés az EUMSZ 107(1) cikk bekezdése [az EKSZ korábbi 87(1) cikke, a határozat erre hivatkozik] alapján állami támogatásnak minősül-e.

Miután a döntés egy meghatározó kulturális szektor jelentős állami támogatását érintő, hazai vonatkozású, így jól követhető, konkrét példa arra, hogyan működik a közösségi versenyjog a kulturális célú állami támogatások esetében – milyen szempontokat mérlegel a bizottság, s az uniós versenyjogi értelmezés adott esetben milyen lényegesen tér el a tagállami megközelítéstől –, érdemes azt alaposabban is szemügyre venni.

A Bizottság elsőként azt mérlegelte, hogy az *előadó-művészeti szervezetek* mint kedvezményezettek vállalkozásnak minősülnek-e, és megállapította, hogy bár azok nonprofit szervezetek, ellenérték fejében nyújtanak szolgáltatásokat, s vannak a piacon velük versengő, illetve helyettesítő szervezetek, így az uniós joggyakorlat alapján *vállalkozásoknak minősülnek*. Ez még akkor is így van, ha működési költségeiket tekintve jelentős mértékben hagyatkoznak az őket helyi szinten finanszírozó önkormányzatokra.

Az előadó-művészeti szervezetek által nyújtott előadásokat „kulturális kikapcsolódásként” nyújtott piaci szolgáltatásnak kell tekinteni, amelynek szolgáltatásjellegét alátámasztja, hogy az azokon való részvételért belépti díjat kell fizetni. Ennek alapján *fennáll tehát a piaci verseny* részint az előadó-művészeti szervezetek egymás közötti viszonyában, részint

⁷² EAM tv. 48. § (1) bekezdés.

⁷³ A jóváhagyó határozat elérhető: http://ec.europa.eu/competition/state_aid/cases/232561/232561_1021519_26_1.pdf (utolsó letöltés: 2018. 05. 11.).

az e szervezetek és az ugyanezen szolgáltatásokat tisztán profitalapon nyújtók viszonyában, fennáll továbbá Magyarország és a szomszédos országok között az előadásokkal elérhető közönség tekintetében is. Fennáll ezen kívül a verseny más, a művészeti ágakban nyújtott helyettesítő szolgáltatásokkal szemben is.

A támogatás forrását jelentő adókedvezményről azt állapította meg a Bizottság, hogy az az elsődleges kedvezményezett, vagyis az adókedvezményt igénybe vevő oldalán nem jár anyagi előnnyel, lévén hogy a vonatkozó jogszabály kifejezetten kizárja, hogy a támogató nevét az előadással kapcsolatban reklámcélokra használják, vagy az adományozó egyébként a támogatás révén közvetlen vagy közvetett anyagi előnyben részesüljön. Az adókedvezmény igénybevétele valamennyi vállalkozás számára mérettől, gazdasági ágazattól vagy bármely egyéb paramétertől függetlenül nyitott, tehát általános intézkedésnek minősül, így a támogatói oldalon nincsenek „másokkal szemben” előnyben részesülő „bizonyos” vállalkozások. S miután ennek az egy elemnek a hiánya is elegendő ahhoz, hogy a támogatás kikerüljön az állami támogatás fogalma alól, *a közvetlen kedvezményezettek, vagyis az adókedvezményt igénybe vevők szempontjából az intézkedés nem minősül állami támogatásnak.*

Más a helyzet ugyanakkor a támogatással megcélzott kör esetében, amely egy „bizonyos” szektort, az előadó-művészetet érint. Továbbá nem minden előadó-művészeti szervezet részesül majd egyformán a támogatásokból, hiszen valószínű, hogy a nagyobb, országosan ismert szervezetek, mint például a Magyar Állami Operaház, amelynek már amúgy is kiépült kapcsolatrendszere van az üzleti szférával, nagyobb mértékben fog profitálni a rendszerből, mint a kisebb szervezetek. Miután tehát „bizonyos” előadó-művészeti szervezetek helyzete „másokkal szemben” megerősödik, *az intézkedésnek versenytorzító hatása van.*

A tagállamok közötti kereskedelem ugyan csak csekély mértékben érintett, de lévén, hogy a támogatott szervezetek szolgáltatásaikkal más tagállamokból is vonzhatnak turistákat és fogyasztókat, valamint ugyanezen szolgáltatások nyújtására szerveződött külföldi vállalkozások hátrányba kerülhetnek a támogatott vállalkozásokkal szemben, így a tagállami hatás *sem zárható ki.*

Miután az intézkedés összességében állami támogatásnak minősül, meg kell vizsgálni összeegyeztethetőségét a belső piaccal. A támogatás kulturális célja kétségtelen, ebből pedig az is következik, hogy figyelembe kell venni részint az Unió arra irányuló kötelezettségét, hogy hozzájáruljon a tagállamok kultúrájának virágzásához tiszteletben tartva nemzeti és regionális sokszínűségüket, részint azt, hogy az állami támogatás csak akkor nem egyeztethető össze a piaccal, ha a versenyt és a tagállamok közötti kereskedelmet a közös érdekekkel ellentétes *mértékben* torzítja (ez utóbbi feltételt akár egy sajátos, további *de minimis* kivételként is értelmezhetjük: a verseny *csekély mértékben* torzulhat az állami támogatás révén). A Bizottság szerint a támogatási rendszer átláthatósága, az előadó-művészeti szervezeteknél elszámolható költségek korlátozottsága és hatósági felügyelete okán végső soron valószínűtlen, hogy az intézkedésnek aránytalanul nagy negatív hatással lenne a tagállamok közötti kereskedelemre. A támogatási rendszer nélkül viszont a jegyárak olyan magasra emelked-

nének, hogy ez a fajta kikapcsolódás elérhetetlenné válna a lakosság nagyobb része számára, amely *ellentétes mind Magyarország, mind pedig az Unió kulturális politikájával*.

Az EAM-törvénnyel bevezetett és a fentiek szerint elbírált támogatási rezsim eredetileg 2015. december 31-ig kapta meg a mentességet, 2016. január 1-jével történt meghosszabbításakor azonban *már nem volt szükség ilyen egyedi eljárásra*: a támogatásról immár tartós jelleggel rendelkező, a társasági adóról és az osztalékadóról 1996. évi LXXXI. törvény (Tao tv.) aktuális módosítása⁷⁴ egyszerűen *tagállami hatáskörben megállapította, hogy a jogszabály az előadó-művészeti szervezetek adókedvezmény útján történő támogatását illetően az EUMSZ állami támogatásról szóló rendelkezései szerint a belső piaccal összeegyeztethető támogatást tartalmaz*.

Mi változott 2009 és 2016 között? Időközben megszülettek és hatályba léptek a fentebb már említett, 2012-ben meghirdetett, a kulturális célú állami támogatások esetén is tagállami hatáskörbővítést és bürokráciacsökkentést eredményező uniós intézkedések. Röviden tekintsük át ezeket! Mindenekelőtt, a Tanács olyan rendeletet alkotott, amelyben megteremtette a bizottsági csoportmentesítés lehetőségét a kultúra és a kulturális örökség megőrzését szolgáló támogatására,⁷⁵ a Bizottság pedig ennek alapján meghatározta a csoportmentesítés általános feltételeit.⁷⁶ Ezzel az Unió (a Közösség) történetében *most először vált lehetővé*, hogy a tagállamok előre meghatározott, világos feltételek alapján mentesüljenek kulturális célú támogatásaik előzetes bejelentésének kötelezettsége alól.

A Bizottság több évtizedes tapasztalatokat összegezve elismerte, hogy a kultúra és a kulturális örökség megőrzése terén hozott tagállami intézkedések jellemzően nem minősülnek támogatásnak, mivel a támogatott tevékenységek rendszerint nem gazdasági jellegűek, vagy amennyiben mégis, a kulturális intézmények és projektek általában nem okoznak jelentős versenytorzulást, az eddigi ügyek vizsgálata alapján pedig megállapítható, hogy az ilyen támogatás csak korlátozott hatással van a kereskedelemre. A tagállamokra kell tehát bízni, hogy a támogatható kulturális célok és tevékenységek jegyzéke, valamint az egyes esetekben (beruházás, működési támogatás) összességében meghatározott támogatási határérték alapján maguk mérlegeljék a támogatási döntés belső piaci összeegyeztethetőségét, s csak az elsődlegesen (pl. a divat, a tervezés vagy a videojátékok) vagy a túlnyomóan (pl. a sajtótermékek, magazinok) kereskedelmi jellegű célok és tevékenységek esetén kell normatív korlátozással élni.

⁷⁴ Az adózás rendjéről szóló 2003. évi XCII. törvény és egyes adótörvények módosításáról szóló 2015. évi CLXXXVII. törvény.

⁷⁵ A Tanács 015/1588 rendelete (2015. július 13.) az Európai Unió működéséről szóló szerződés 107. és 108. cikkének a horizontális állami támogatások bizonyos fajtáira történő alkalmazásáról.

⁷⁶ A Bizottság 651/2014/EU rendelete (2014. június 17.) a Szerződés 107. és 108. cikke alkalmazásában bizonyos támogatási kategóriáknak a belső piaccal összeegyeztethetővé nyilvánításáról.

A támogatási célokat és tevékenységeket felsoroló jegyzék⁷⁷ kifejezetten nagyvonalúan, nyilvánvalóan a tagállami mérlegelési hatáskör bővítésének szándékával határozza meg a kultúrát és a kulturális örökség megőrzését előmozdító támogatás fogalmát. Megkockáztatjuk, a lista olyan bő, hogy abban a kulturális szuverenitásukra, nemzeti hatáskörükre nagy hangsúlyt fektető tagállamok sem találhatnak kifogásolni valót. Ráadásul a támogatás szinte mindenfajta beruházással, illetve folyamatos működéssel kapcsolatos kiadásra, költségre adható.

A csoportmentesítési kategóriák bővítésével egyenértékű előrelépésnek tekinthető, hogy a tagállamok önálló mérlegelését elősegítendő a Bizottság 2016-ban korszerűsített közleményt⁷⁸ jelentetett meg az állami támogatás fogalmának egységes értelmezéséről. A Bizottság ebben további hasznos fogódzkodót ad a tagállami mérlegeléshez. Ilyen annak a megerősítése, hogy a kultúrához, a kulturális örökség megőrzéséhez a tevékenységek megszervezhetőek nem kereskedelmi módon, így rendszerint nem gazdasági jellegűek, állami finanszírozásuk ezért nem szükségszerűen minősül állami támogatásnak. A nagyközönség számára térítésmentesen hozzáférhető kulturális tevékenység vagy a kulturális örökség megőrzéséhez kapcsolódó tevékenység állami finanszírozása pedig tisztán társadalmi és kulturális célt szolgál, tehát gazdasági jellege kizárható. Az a tény, hogy egy kulturális intézmény látogatóinak adott esetben pénzügyi hozzájárulást kell fizetniük, amely a valódi költségeknek csupán egy töredékét fedezi, nem változtat a tevékenység nem gazdasági jellegén, mivel nem tekinthető a nyújtott szolgáltatás valódi díjazásának. Ezzel szemben az elsősorban kereskedelmi eszközökkel finanszírozott tevékenységeket (pl. mozik, fesztiválok, tandíjakból finanszírozott művészeti iskolák) gazdasági jellegűnek kell minősíteni. Rendszerint gazdasági jellegűnek kell minősíteni az olyan, a kulturális örökség megőrzéséhez kapcsolódó vagy kulturális tevékenységeket, amelyek a nagyközönséggel szemben kizárólag bizonyos vállalkozásokat juttatnak előnyhöz (például egy magánvállalkozás által használt történelmi épület felújítása).

Összefoglalásként azt mondhatjuk, hogy a tagállami és az uniós hatáskörök viszonya a kulturális célú állami támogatásoknál a szerzői jog kapcsán leírtakhoz képest ellentétesen

⁷⁷ Lásd a csoportmentességi rendelet 53. cikkét: a) múzeum, levéltár, könyvtár, művészeti és kulturális központ vagy kulturális tér, színház, operaház, koncertterem, egyéb élő előadásokat bemutató szervezet, filmművészeti örökséggel foglalkozó intézmény és egyéb hasonló művészeti és kulturális infrastruktúra, szervezet és intézmény; b) tárgyi örökség, beleértve valamennyi ingó vagy ingatlan kulturális örökségi formát, a régészeti lelőhelyeket, emlékműveket, történelmi emlékhelyeket és épületeket; a kulturális örökséghez kapcsolódó vagy a tagállam illetékes hatóságai által hivatalosan kulturális vagy természeti örökséggé nyilvánított természeti örökség; c) a szellemi kulturális örökség valamennyi formája, beleértve a folklórhagyományokat és a kézművességet; d) művészeti vagy kulturális esemény és előadás, fesztivál, kiállítás és hasonló kulturális tevékenység; e) kulturális és művészeti oktatási tevékenységek, valamint annak a – többek között új technológiák segítségével megvalósított, oktatásra és a társadalmi tudatosság növelésére irányuló programok révén kialakítandó – megértésnek az elősegítése, hogy milyen fontos a kulturális kifejezések sokszínűségének védelme és előmozdítása; f) zenei és a fordításokat is magában foglaló irodalmi írói, szerkesztői, gyártói, forgalmazói, digitalizálói és kiadói tevékenység.

⁷⁸ Bizottsági közlemény az Európai Unió működéséről szóló szerződés 107. cikkének (1) bekezdésében említett állami támogatás fogalmáról (2016/C 262/01).

mozog: a korábbi szoros, közvetlen és egyedi határozatokon alapuló bizottsági ellenőrzést lassan felváltja a tagállamok saját, felelős mérlegelése, amelyhez a Bizottság csak a – meglehetősen bő, nagyfokú önállóságot eredményező – jogi kereteket biztosítja.

III.3. Kulturális politikák; jogi és szakpolitikai keretek

Ahogy korábban bemutattuk, az Európai Unió országai – az alapszerződések szövege szerint mindenképpen – saját maguk kezelik a kulturális és audiovizuális politikával kapcsolatos kérdéseket. Az EU ezen a téren azzal egészíti ki és gazdagítja a tagállamok tevékenységét, hogy a kreatív ágazatok⁷⁹ a közösségi szakpolitikák körében is kiemelt szerepet kapnak, önálló területet képviselnek. A kulturális fejezet sarokpontjai *Európa közös kulturális örökségének megőrzése és közkinccsá tétele*, a művészet és a kreatív ágazatok támogatása. A 2014 és 2020 közötti időszakban az EU a Kreatív Európa program⁸⁰ révén 1,46 milliárd eurót fektet a kulturális és kreatív ágazatokba. E program keretei között valósul meg számtalan, főként filmszakmai és audiovizuális nemzetközi együttműködési projekt, különböző díjak és elismerések,⁸¹ az Európai Örökség cím és az Európa Kulturális Fővárosa program. Az EU kulturális jövőképe prioritásként határozta meg Európa nemzetközi vezető szerepének támogatását a minőségi tartalmak előállítás terén. A Kreatív Európa program további célja elősegíteni, hogy a kulturális és kreatív ágazatok maradéktalanul kiaknázzák a digitális átállás által teremtett lehetőségeket a 21. században.

Mindezekkel együtt, a kulturális kifejezések sokszínűségének védelméről és előmozdításáról szóló, 2005. évi UNESCO-egyezmény szerződő feleként az EU kötelezettséget vállalt arra, hogy külső fellépései egyik központi elemévé teszi a kulturális sokféleség kérdését, és a nemzetközi kapcsolatokon belül érvényesítendő újszerű és aktívabb kulturális szerepet dolgoz ki Európa számára. Ezek mellett az egyezmény alkalmas a kulturális szuverenitás megóvására, különösen a nemzetközi kereskedelmi szabályozáson belüli „kulturális kivételek” megerősítését szolgáló és a kulturális szuverenitást hangsúlyozó rendelkezései. Ezeket hivatott erősíteni és alátámasztani az EUMSZ rendelkezései is a kultúrát érintő hatáskörökről és a kulturális sokszínűség védelméről. Az EUMSZ amellett, hogy rögzíti az EU hozzájárulását a közös értékek megőrzéséhez és továbbfejlesztéséhez, tiszteletben tartja az európai népek kultúrájának és hagyományainak sokféleségét, a tagállamok nemzeti identitását.

A kulturális kivételektől külön kezelendő kérdéskör, hogy az EUMSZ az előző fejezetben ismertetett szerint főszabályként tilt minden, a hatálya alá tartozó támogatást annak

⁷⁹ Az Európai Unió szakpolitikai területei közül a kreatív ágazatok közé tartozik a kultúra, valamint az audiovizuális és médiapolitika, de tágabb értelemben a kutatás és innováció, valamint az oktatás, képzés és az ifjúság is.

⁸⁰ A Kreatív Európa program azt hivatott előmozdítani, hogy az európai filmgyártás, valamint az európai művészet és a kreatív ágazatok nagyobb mértékben elősegítsék a gazdasági növekedést és a munkahelyteremtést. Az új program a MEDIA, a MEDIA Mundus és a Kultúra programot váltotta fel.

⁸¹ Pl. az Európai Filmdíj, az EU Irodalmi Díja, Kortárs Építészeti Díja és Kulturális Örökség Díja.

érdekében, hogy a belső piacon a versenytorzítás lehetőségét csökkentse. Ennek érdekében az Európai Bizottság rendszeresen monitorozza a tagállamok egyedi támogatási rezsimjeit, és – ha szükséges – intézkedéseket javasol annak érdekében, hogy a támogatási struktúrák összhangban legyenek az uniós szabályokkal.

III.3.1. Az EU audiovizuális politikája és a kulturális kivételek

Az egyéb árukhoz és szolgáltatásokhoz hasonlóan az audiovizuális média – azaz a filmek, a televíziós műsorok és videók – esetében is bizonyos uniós szabályok garantálják, hogy ezek a termékek szabadon és méltányos feltételek mellett kerülhessenek forgalomba az egységes európai piacon, függetlenül terjesztési módjuktól (hagyományos televíziózás, lekérhető szolgáltatások, internet stb.). A következőkben a médiaszolgáltatásra és a filmtámogatásra vonatkozó közösségi és nemzeti szabályozás főbb csomópontjait villantjuk fel, és ezt követően elemezzük a műsor- és a kulturális kvótákra vonatkozó hazai szabályokat.

Annak ellenére, hogy az EU kezdetektől fogva széles körű szabadságot biztosított a tagállamoknak médiaszolgáltatásaik belső szabályozására, a más európai országokból sugárzott műsorokhoz való hozzáférés biztosítása kikövetelte az uniós szintű szabályozást. 1989-ben került elfogadásra a határok nélküli televíziózásról szóló TVWF-irányelv,⁸² amely meghatározta a műsorszolgáltatás szabadságának érvényesítéséhez szükséges alapvető szabályokat, rendelkezett az európai művek számára fenntartott médiaszolgáltatási- és készítési kvótákról, egységes minimumszabályokat írt elő a televíziós reklám és szponzorálás terén, valamint a kiskorúak védelme érdekében, és rögzítette a válaszadás jogát a televíziós programokban elhangzott valótlan tények által okozott jogsérelmek enyhítésére. Az audiovizuális tartalmak terjesztésének megváltozott formái azonban újabb kihívások elé állították a jogalkotókat. A 2010-ben újrakodifikált, immár az audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelv⁸³ (AVMS) az audiovizuális médiaszolgáltatások valamennyi típusára vonatkozik, így a hagyományos televíziózásra (lineáris szolgáltatások) és a lekérhető (nem lineáris) audiovizuális médiaszolgáltatásokra is, és ezekkel kapcsolatban számos követelményt fogalmaz meg.

Fontos változás az is, hogy az AVMS figyelembe veszi a szolgáltatás felett gyakorolt felhasználói ellenőrzés lehetőségét és „mértékét”, ezért a lineáris és a lekérhető szolgáltatásokat eltérően kezeli. A lekérhető (VOD-) szolgáltatások – mivel viszonylag csekély hatást gyakorolnak a társadalom egészére – némileg enyhébb szabályozás alá esnek. A televíziós médiaszolgáltatásra viszont szigorúbb követelmények vonatkoznak, különösen a reklám, a

⁸² A tagállamok törvényi, rendeleti vagy közigazgatási intézkedésekben megállapított, televíziós műsorszolgáltató tevékenységre vonatkozó egyes rendelkezéseinek összehangolásáról szóló 89/552/EGK irányelv.

⁸³ Az Európai Parlament és a Tanács 2010/13/EU irányelve (2010. március 10.) a tagállamok audiovizuális médiaszolgáltatások nyújtására vonatkozó egyes törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek összehangolásáról.

kiskorúak védelme és az európai alkotások népszerűsítése és terjesztése terén. Ez utóbbit illetően előírják, hogy az adásidő többségi hányadát a különböző műfajú európai alkotások számára kell fenntartani. A médiaszolgáltatóknak továbbá adásidejük vagy műsorkészítési költségvetésük legalább 10%-át olyan európai alkotásokra kell fordítaniuk, amelyeket a médiaszolgáltatóktól független producerek állítanak elő. A lekérhető médiaszolgáltatások esetében pedig a tagállamok szélesebb mérlegelési jogkörrel rendelkeznek abban a tekintetben, hogy miként kívánják népszerűsíteni az európai alkotásokat: intézkedéseket hozhatnak például az európai alkotások műsorkínálaton belüli részarányával vagy hangsúlyosabb helyen való szerepeltetésével kapcsolatosan, vagy előírhatják, hogy a lekérhető tartalmakat nyújtó szolgáltatóknak pénzbeli hozzájárulást kell biztosítaniuk ezen alkotások készítéséhez és felhasználási jogainak megszerzéséhez.

A határokon átnyúló média- és egyéb tartalomszolgáltatások egyik legfontosabb szabályozási kérdése annak tisztázása, hogy a tartalomra mely ország rendelkezései irányadók. Az AVMS a származási ország elvét⁸⁴ minden esetben kiterjeszti valamennyi audiovizuális médiaszolgáltatásra. Ez azt jelenti, hogy minden szolgáltatásnak meg kell felelnie azon ország szabályainak, amelyben a szolgáltató található. A szabályok végrehajtása és végrehajtásának ellenőrzése az adott tagállam feladata.

A médiaszolgáltatások egyéb kérdéseinek viszonylag nagyfokú belső (tagállami) szabályozási önállósága tette nagyobbreszt parttalaná azokat a hazai és az EU intézményei szintjén is megfogalmazott támadásokat, amelyek a médiatörvényt érték. E tanulmány keretei meghaladják, hogy kitérjünk minden kritikával illetett pontra, ezért csak a már említett, a származási ország elvével kapcsolatos vitát elevenítjük fel. Ezzel összefüggésben az a kifogás fogalmazódott meg, hogy a más tagállamban letelepedett médiaszolgáltatókra a magyar szabályozás alapján bírság szabható ki, ha megsértik az Mttv. kisebbségek védelmére vagy gyűlöletkeltésre vonatkozó rendelkezéseit. A magyar kormány álláspontja az volt, hogy az AVMS rendelkezéseiből nem feltétlenül következik az, hogy a tagállamok által az irányelvvel összhangban elfogadott intézkedések adott esetben, a jogsértés kirívóan súlyos volta esetén ne terjedhetnének a bírság kiszabásáig. Az Országgyűlés akként orvosolta a problémát, hogy kivette a bírságot a külföldön letelepedett szolgáltatókkal szemben alkalmazható szankciók közül, és az eredeti jogalkotói szándékot világossá tevő rendelkezéssel egyértelműen utalt arra, hogy a médiahatóság kizárólag a magyarországi terjesztés vonatkozásában

⁸⁴ A származási ország elve alapján a médiaszolgáltatásra annak az államnak a joga irányadó, amelyben a médiaszolgáltató központi ügyvezetésének, a műsorrenddel kapcsolatos szerkesztői döntések meghozatalának, illetve a szolgáltatásnyújtásban közreműködő jelentős munkaerő működésének helye alapján ténylegesen tevékenykedik, illetve amelynek műszaki kapacitását felhasználja. Ha az AVMS-ben meghatározott szempontok alapján nem dönthető el, hogy melyik tagállamnak van joghatósága, akkor a joghatóságot a Római Szerződésnek a letelepedés szabadságára vonatkozó rendelkezései alapján kell meghatározni.

jár el. A műsorterjesztés felfüggesztése lett az a szankció, amely végső esetben alkalmazható a más tagállamban letelepedett jogsértő médiaszolgáltatóval szemben.⁸⁵

III.3.2. Az Európai Unió filmtámogatási rendszere

Nemcsak Magyarországon, de az Európai Unió szinte valamennyi országában a filmkészítés nem működhet támogatás nélkül, ahogy a filmművészet egyéb elemeinek megőrzése és fejlesztése is csak államilag finanszírozott projektekkel képzelhető el.⁸⁶ Ennek belátása nyomán – az előző programokhoz hasonlóan – a Kreatív Európa program is jelentős forrásokat fordít ezekre a célokra is. Az uniós projekteknek lényegesen nagyobb volument képviselnek a nemzeti kormányok részéről az audiovizuális alkotásokhoz nyújtott közvetlen és közvetett állami támogatások. Az előbbi a direkt filmgyártási célú támogatásokat, míg az utóbbi az adórendszeren keresztül igénybe vehető kedvezményeket jelenti. Ez azonban nem működhet kontrollálatlanul, az uniós alapszerződésekbe foglalt versenyjogi rendelkezésekkel ellentétesen, ezért az Európai Bizottság folyamatosan monitorozza az egyes tagországi modelleket, és szigorúan őrködik az új Filmművészeti közleményben⁸⁷ lefektetett szabályok betartása felett.

A 2013-ban elfogadott közlemény megállapította a filmek és egyéb audiovizuális alkotások gyártásához nyújtott állami támogatás értékelésének szempontrendszerét, és rögzítette a filmtámogatás alábbi három alappillért.

- A *kulturális kritériumok* azt fogalmazzák meg, hogy a támogatásnak kulturális termék létrehozására kell irányulnia, vagyis a tagállamoknak biztosítaniuk kell, hogy a támogatott produkció, megfelelő nemzeti kritériumok alapján, kulturálisnak minősüljön. Ezt a kulturális feltételrendszert csak tagállami szinten lehet meghatározni. (A magyar „kulturális tesztet” az Európai Bizottság korábban jóváhagyta, ennek tartalmában a jövőben sem várható jelentősebb változás.)
- A *territorializációs szabályok* teszik lehetővé, hogy a tagállamok a támogatások elköltesét jelentős részben saját területükhöz kössék. Az Európai Bizottságnak az a terve megbukott, hogy a nyújtott támogatás terhére bármely EGT-tagállam területén felmerülő filmgyártási költséget el lehessen számolni. A közlemény szerint a direkt támogatások 160%-ára nézve elő lehet írni a helybeni elköltés kötelezettségét, az indirekt támogatások esetében (azaz, ahol a támogatás mértékét a helyi filmgyártási költség

⁸⁵ Megállapította a 2011. évi XIX. törvény 7. §-a. A törvénymódosítás nem érinti a többi jogkövetkezményt (a jogsértést megállapító határozatnak a jogsértő internetes honlapjának nyitóoldálán, sajtótermékben vagy megjelölt műsorszámban történő közzététele, továbbá a médiaszolgáltatási jogosultság időleges felfüggesztése).

⁸⁶ Legfontosabb formái: filmtervezési fejlesztés, a filmörökség megőrzése, európai filmek népszerűsítése és forgalmazása a kontinensen és azon kívül, kapacitásépítés és szakmai képzés audiovizuális szakemberek számára, filmfesztiválok.

⁸⁷ A Bizottság közleménye a filmekhez és egyéb audiovizuális alkotásokhoz nyújtott állami támogatásról (2013/C 332/01).

bizonyos százalékában határozzák meg) pedig a film költségvetésének 80%-ig terjedhet a territorializáció mértéke.

- A támogatás intenzitása (vagyis a támogatás mértékének felső határa a film teljes költségvetéséhez képest) a filmgyártási költség legfeljebb 50%-a, több tagállambeli producerrel dolgozó koprodukciók esetében legfeljebb 60%-a lehet. Az ún. „nehéz filmek”,⁸⁸ az alacsony költségvetésű filmek,⁸⁹ valamint az OECD DAC-listáján szereplő országok⁹⁰ részvételével készült koprodukciós alkotások nem tartoznak e korlátozások alá. A szabályozás új eleme, hogy a filmtervezés és gyártás-előkészítés esetében lehetővé teszi a 100%-os intenzitást. A forgalmazás és promóció pedig olyan mértékben támogatható, amilyen mértékben maga a film gyártása is támogatást kapott, vagy amilyen mértékben támogatható lett volna, ha pályázott volna gyártási támogatásra.

Az új Filmművészeti közlemény, amelynek mintájául a francia filmtámogatási rendszer szolgált, minden érdeme mellett sem (volt) képes megtörni az amerikai filmek dominanciáját, továbbá a kritikusai szerint a hosszú viták eredményeképpen létrejött kompromisszumok azt eredményezték, hogy a szövegben túl sok lett a kulturális teszt és az adókedvezmények tág értelmezésének is teret adó rendelkezés. Mindez támogatási verseny kialakulásához vezetett a tagállamok között („versengő kedvezmények”), amelyből megint csak a nagyobb gazdasági súllyal és nagyobb nyelvi „lefedettséggel” rendelkező országok kerültek ki győztesen.

A támogatási verseny azzal is együtt járt, hogy az ún. nagyprodukciókra fókuszálódtak a támogatások és a kedvezmények, ami még inkább előtérbe helyezte a kulturális követelménynek való megfelelés vizsgálatát és a támogatott filmek kulturális tartalmát biztosító tagállami kritériumok részletesebb elemzését. Ez azonban – tekintettel a kultúra nehezen megragadható fogalmára, valamint az Európai Unió és a tagállamok közötti hatáskörmegosztásra – korántsem egyszerű és ellentmondásoktól mentes.

Mivel a kultúra elsődlegesen nemzeti hatáskörbe tartozik, a tagállamok jogosultak a film-támogatás kulturális célkitűzésének, a támogatandó filmek kulturális tartalmának meghatározására is. Az Európai Bizottság e tekintetben csak akkor léphet fel, ha a tagállamok nyilvánvaló hibát („*manifest error*”) követnek el. A Bizottság jogköre és kötelezettsége döntően arra korlátozódik, hogy monitorozza, vajon a kulturális tartalom meghatározása ellenőrizhető tagállami szintű követelmények alapján történik-e.⁹¹ Különböző ellenőr(zés)i szí-

⁸⁸ „Nehéz filmnek” különösen azok minősülnek, amelyek témájuk, vagy művészi megvalósításuk miatt nem képesek a forgalmazás során visszahozni a gyártási költségeket (rövidfilmek, első és második filmes rendezők filmjei, dokumentumfilmek, illetve alacsony költségvetésű vagy egyébként nehezen forgalmazható művek).

⁸⁹ Magyarországon az alacsony költségvetés határa jelenleg 307,1 millió Ft, nemzetközi koprodukciók esetében 553 millió Ft.

⁹⁰ Az OECD Fejlesztési Támogatási Bizottság (DAC) listáján szereplő összes olyan ország és terület, amely jogosult hivatalos fejlesztési segélyre.

⁹¹ Erről lásd bővebben Király Miklós: *Unity and diversity: the cultural effects of the law of the European Union*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2011.

gor nem érvényesül ezen a területen, és talán ennek is betudható, hogy nincs tudomásunk magyar szabályszegést feltáró vizsgálatról vagy Magyarországot elmarasztaló döntésről. Ez nyilvánvalóan betudható az új Filmművészeti közlemény „puha” szabályainak is.

Az európai filmgyártás, az európai sokszínűség és a nemzeti identitások fenntartásának primátusa mellett elsikkadtak, elsikkadnak az olyan kritikai felvetések, amelyek az adókedvezmények valós költségeit és hozamát, hosszú távú gazdasági hatását, illetve a belső piacra negatívan ható gazdasági támogatási harc meglétét érintik. Ennek köszönhetően a filmtámogatási rendszerek az EU tagállamainak többségében léteznek, virágoznak. Tekintettel a globális verseny várható további éleződésére, a WTO-tárgyalások keretében is jogos lehet az az igény és elvárás, hogy az Európai Bizottság vesse fel a nemzetközi korlátozás lehetőségét bármennyire nem tűnik első hallásra életszerűnek és reális célkitűzésnek ez a fellépés. A gazdasági dominanciáért vívott harc egyben kulturális dominanciáért vívott harc, így még az utóbbi évek világgazdasági válsága sem tudta azon alternatívák felé billenteni a közgazdasági racionalitás mérlegét, amelyek finanszírozásáról az állam a filmtámogatás javára lemondani kényszerül.⁹²

III.3.3. A nemzeti filmgyártás közvetlen és közvetett állami támogatása

Az Európai Bizottság N 202/2008. számú közleménye alapján tehát megalapozott a magyarországi filmszakmai támogatási program alapelveinek gyökeres része, a filmalkotások után járó támogatások jogosultságának ellenőrzése a filmtörvényben⁹³ meghatározott kulturális követelményrendszer szerint.⁹⁴ Filmgyártás céljára a törvény szerinti közvetlen és közvetett támogatásban csak olyan filmalkotás részesülhet, továbbá filinterjesztés céljára közvetlen támogatás csak olyan filmalkotással összefüggésben adható, amely megfelel a törvény 12/A. §-ában meghatározott kulturális követelményeknek. Filmgyártás esetében a filmalkotás akkor felel meg a kulturális követelményeknek, ha a filmtörvény 2. mellékletében meghatározott szempontok alapján legalább 16 pontot ér el akként, hogy a kulturális tartalom és a gyártási feltételek szerinti kritériumok közül legalább négyben pontot szerez, és jogszabályban meghatározott európai filmkoprodukciónak minősül, feltéve, hogy az magyar részvétellel készül, vagy a kulturális tartalom szerinti feltételek közül legalább két feltételt teljesít. A filinterjesztés esetében a filmalkotás akkor felel meg a kulturális követelményeknek, ha a kulturális tartalom szerinti feltételek közül legalább két feltételt teljesít.

⁹² Bővebben lásd: Szalay Klára: Támogatni vagy nem támogatni? Filmtámogatási rendszerek kritikai megközelítése: az amerikai és az európai modell. Pro Futuro, 6. évf. 1. sz., 2016.

⁹³ 2004. évi II. törvény a mozgóképéről (a továbbiakban: filmtörvény vagy Mktv.).

⁹⁴ A magyarországi filmszakmai támogatás SA.41896 (2015/X) számon általános csoportmentességet élvez az EUMSZ 87. és 88. cikke alkalmazásában a támogatások bizonyos fajtáinak a közös piaccal összeegyeztethetőnek nyilvánításáról szóló, 2008. augusztus 6-i 800/2008/EK bizottsági rendelet (általános csoportmentességi rendelet) alapján nyújtott állami támogatásokról.

Filmgyártási célú közvetlen állami támogatás igénybevétele céljából a filmelőállító kérelmére a Filmiroda hatósági eljárás keretében folytatja le a filmalkotás magyar részvételi arányok alapján történő besorolását, és határozatot hoz, amely alapján a filmelőállító közvetlen állami támogatásban részesíthető. A határozat önmagában nem minden esetben teszi lehetővé a közvetlen állami támogatás igénybevételét, viszont az ún. kulturális követelményrendszernek való megfelelés minden típusú támogatás kötelező feltétele.⁹⁵

A mozgóképszakmai célok megvalósulását szolgáló *közvetett filmgyártási célú állami támogatás* után a támogató a Tao-tv.-ben megállapított adókedvezményeket vehet igénybe. A kulturális követelményrendszerre vonatkozó szabályok ebben az esetben is kötelező jelleggel alkalmazandóak. Itt kell megjegyeznünk, hogy a támogatás nem szerzői jogi alapon differenciál, hanem az Mktv. mellékleteiben meghatározott, a magyar elemeket középpontba helyező besorolási kategóriáknak való megfelelés alapján. A magyar részvétel meghatározása és előírása a törvény egyik fontos célja annak érdekében, hogy a magyar alkotók és alkotások a meglevő anyagi erőforrások révén hatékonyan be tudjanak kapcsolódni a nemzetközi filmipar vérkeringésébe, illetve, főként az európai uniós követelményekre tekintettel, az európai filmgyártás is jelen lehessen a magyar filmpiacon. A közvetlen támogatásban részesíthető magyar filmalkotás vagy magyar részvételű filmalkotás az egyes alkotói kategóriák (táblázatban foglalt) pontrendszere alapján határozható meg, ezáltal konkretizálva a kulturális tartalomra vonatkozó előírásokat és elvárásokat.

Lényeges hangsúlyozni, hogy ez a jogszabályi közelítés sem az értékek vagy értékpreferenciák mentén definiál, hanem a filmalkotás elkészítésében részt vevő egyes alkotókhoz, szereplőkhöz és más közreműködőkhöz „rendelt” pontszámok alapján. Ugyancsak fontos és lényeges szempont, hogy eleve nem részesülhetnek támogatásban az Mktv. által nem filmalkotásnak definiált műfajok, valamint a törvény szerint VI-os kategóriába tartozó filmalkotások.⁹⁶

Közvetett támogatásban mind a megrendelésre, mind pedig a nem megrendelésre készülő filmalkotások egyaránt részesülhetnek. Külön hangsúlyozandó, hogy az adókedvezményt a filmalkotások számára támogatást nyújtó adózók vehetik igénybe a közvetlen filmgyártá-

⁹⁵ A követelményrendszernek való megfelelés mint támogathatósági feltétel vizsgálatának meg kell előznie a támogatásról szóló döntést. A filmalkotás akkor felel meg a kulturális követelményeknek, ha az Mktv. 1. számú melléklete szerinti táblázat pontrendszerének a törvényben előírtak alapján eleget tesz. A táblázat a Filmiroda formanyomtatványán nyújtható be kulturális teszt néven. Ezt a követelményrendszert a vonatkozó ügyekben a Filmiroda közigazgatási eljárás keretében vizsgálja, arról határozatot hoz, amelyről igény esetén értesíti a közvetlen állami támogatást nyújtó támogatót is. Filmgyártási célú közvetlen állami támogatás igénybevétele esetén a Filmiroda a magyar részvételi arányok szerinti besorolási eljárás keretén belül végzi a kulturális követelmények vizsgálatát a filmalkotásra vonatkozóan, és a két vizsgált besorolásról egy határozatban hoz döntést.

⁹⁶ A VI-os kategóriába a kizárólag felnőtteknek ajánlott filmalkotások tartoznak; bővebben lásd: 10/2012. (III.28.) NMHH rendeletet.

si költségek⁹⁷ 25%-a erejéig a Filmiroda által kiadott támogatási igazolás birtokában vagy közvetlenül a filmelőállítónak utalással, illetve rendelkezés az adóról formájában a Tao tv. 24/A. §-a szerint. A rendszert az teszi különösen vonzóvá, hogy az adókedvezménnyel mind a társasági adóalapot, mind a fizetendő a 9%-os adót csökkenteni lehet.⁹⁸

Az Európai Bizottság elvárásával összhangban a kulturális követelményrendszert alkalmazni kell valamennyi adókedvezményben részesülni kívánó filmalkotás tekintetében. Ez azt jelenti, hogy az Mktv.-ben meghatározott kritériumok alapján csak a kulturális értéket képviselő alkotások támogatása részesülhet adókedvezményben, tehát egyéb műsorok (pl. valóságshow, szappanopera) nem.⁹⁹

Összefoglalva: a közvetett támogatások révén a hazai vagy nemzetközi filmprodukciónak költségvetésének 25%-át is fedezheti e forrásból. E jól bevált és Magyarországot huzamosabb ideje a külföldi (elsősorban tengerentúli) produkciós bér munkák Mekkájának tekinthető szisztéma kétségtelen előnye, hogy az adott támogatás meghatározott hányadát a produkciók helyben költik el. Hátránya viszont, hogy ez a közvetett támogatás a kulturálisan sok esetben vitatható értékű produkciókat hozza még előnyösebb helyzetbe.

III.4. A műsorkvóták és a kulturális tartalom

A műsorkvótákat, vagyis az elsődlegesen az európai alkotások bemutatására vonatkozó műsorszerkezeti követelményeket a TVWF-irányelv 4–5. cikke vezette be az európai kulturális identitás védelme céljából. Tágabb értelemben a műsorszerkezeti követelmények bevezetésének célja az európai audiovizuális műsorkészítés és műsorterjesztés ösztönzése, a televíziós produkciók számára a tagállamokban megfelelő méretű piacok kialakulásának előmozdítása és a médiaszolgáltatóktól független producerek által készített független alkotások készítésének ösztönzése volt. Ebből következően az irányelv a tagállamok mint nemzetállamok kultúrájának virágzását támogatta és támogatja, továbbá védelmezi a közös

⁹⁷ Közvetlen filmgyártási költség: az adott filmalkotás költségvetésében szereplő, a filmalkotás előállítója vagy megrendelésre készülő filmalkotás esetében a gyártásában részt vevő magyar filmgyártó vállalkozás által pénzügyileg teljesített, bizonylattal igazolt kifizetés, amely megfelel az Mktv.-ben meghatározott feltételeknek.

⁹⁸ A Tao-tv. adókedvezménnyel ösztönzi a filmgyártási célú infrastruktúrába történő beruházást is. A legalább 100 millió forint értéket meghaladó, ilyen beruházásokat végző társaságok a befektetett összeg 35-50%-ának megfelelő adókedvezményben részesülnek attól függően, hogy az ország mely régiójában végzik a beruházást.

⁹⁹ Mktv. 2. § 28. *kulturális értéket műfaja alapján létrehozó filmalkotás*: a játékfilm, a kisjátékfilm, a kísérleti film, a dokumentumfilm, a tudományos ismeretterjesztő film, az animációs film, a rövidfilm, a tv-film és a tv-sorozat, kivéve az olyan film vagy filmsorozat, amely valós szereplők és események elsődlegesen szórakoztató célú nyomon követésén alapul és kulturális értéket nem hoz létre (valóságshow), az olyan fikciós filmsorozat, amely heti többszöri televíziós bemutatásra készült, több mint húsz epizódból áll, lezáratlan dramaturgiájából adódóan végtelenül folytatható, és kulturális értéket nem hoz létre (szappanopera), továbbá az olyan, részben fikciós film vagy filmsorozat, amely a szereplők természetes élethelyzeit a jelenetek előre meghatározott dramaturgiájával, írásba foglalt és rögtönzött párbeszéddekkel mutatja be (scripted reality).

európai kultúrát, a médiapiacot és a műsorkészítést annak ismeretében, hogy a kultúra a közössége(ke)t összetartó egyik legjelentősebb erő. Paradox helyzetet teremt ugyanakkor, hogy míg egyfelől a műsorkvóták az egyes államok műsorkészítőit óvja és az európai sokszínűség fenntartását kívánja elősegíteni, másfelől egyenlőtlen állapotokat teremt a tagállamok között. Előnyösebb helyzetben vannak ugyanis a nagyobb nyelvi „lefedettséggel” rendelkező országok (pl. Nagy-Britannia, Franciaország, Németország) a kis államokhoz képest, ezáltal is korlátozva ez utóbbiak lehetőségeit. Paradox a helyzet azért is, mert az európai tartalmi kvóták bevezetése mellett, annak mintegy „farvizén”, a kisebb országok némelyike nemzeti kvótákat is bevezetett a nemzeti kultúra (pl. zenekultúra) védelme érdekében. Ezek a kvóták (a magyar példa legalábbis ezt támasztja alá) nemcsak kiegészítik, hanem erősítik is egymást.

III.4.1. Az AVMS-irányelv és a műsorkvóták

Az AVMS-irányelv értelmében a tagállamoknak – *mindenütt, ahol megvalósítható és megfelelő eszközök állnak rendelkezésre – biztosítaniuk kell, hogy a televíziós médiaszolgáltatók adásidejük többségi hányadát európai alkotások*¹⁰⁰ számára tartsák fenn, ide nem számítva a hírekre, sporteseményekre, játékokra, reklámra és teletextszolgáltatásokra szánt időt. Konkrétabban, a médiaszolgáltatóknak az adásidejük legkevesebb 10%-át kell tartalékolniuk európai művek számára, és műsorkészítési költségvetésük legalább 10%-át kell olyan európai alkotásokra fordítaniuk, amelyeket a médiaszolgáltatóktól független producerek állítanak elő. Ezeknek az arányoknak fokozatosan kell megvalósulniuk. A tagállamok mozgásterét növeli, hogy lehetőségük van a joghatóságuk alá tartozó médiaszolgáltatásokra vonatkozóan részletesebb, szigorúbb szabályok kidolgozására, bevezetésére.¹⁰¹

A tagállamoknak két évente kell beszámolniuk e kötelezettségeik teljesítéséről az Európai Bizottságnak, amelyben ki kell térniük az érintett tagállam joghatósága alá tartozó összes televíziós program vonatkozásában az előírt arányok teljesítéséről. A beszámolóban ki kell térni az előírt kvótáktól történő esetleges elmaradás indokaira és az eléréshez szükséges tervezett intézkedésekre is. Az Európai Bizottság iránymutatást is kiadott az irányelvi kvóták érvényesülésének, betartásának elősegítésére, és ebben pontosította a beszámolási kötelezettség hatálya alá tartozó médiaszolgáltatások körét. Ebben rögzítésre került, hogy – a fentebb részletezett, kulturális terméknek nem minősülő kivételeken túlmenően – az irányelv nem alkalmazandó olyan, kizárólag harmadik országokban történő vételre szánt

¹⁰⁰ Az irányelv szerint európai műnek minősül elsősorban a valamely tagállamból vagy más európai államból származó mű, feltéve hogy a gyártó európai székhelyű, vagy a gyártás folyamatát európai székhelyű gyártó ellenőrzi, esetleg irányítja, koprodukció esetén pedig az európai hozzájárulás mértéke a meghatározó.

¹⁰¹ AVMS-irányelv 16–18. cikke.

audiovizuális médiaszolgáltatásokra, amelyek szokásos fogyasztói eszközökkel közvetlenül vagy közvetve nem foghatók nyilvánosan egy vagy több tagállamban.

Az említett bizottsági iránymutatás kitér arra is, hogy az irányelv „ahol megvalósítható” kitétel kellő rugalmasságot biztosít a tagállamok számára a műsorkvóták teljesítésére. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a tagállamok (média)hatóságai kérelemre felmentést adhatnak azoknak a kis lefedettségű és/vagy nézettségű médiaszolgáltatóknak, amelyeknek nehézséget okozhat a műsorszerkezeti követelmények teljesítése.¹⁰²

Fontos megjegyezni, hogy az irányelv olyan tágan határozza meg és kezeli az európai készítésű alkotás kategóriáját, hogy az könnyen kijátszható (finomabban szólva könnyen teljesíthető) pl. azzal, ha egy EU-ban bejegyzett gazdasági társaság a készítője az adott műsornak. Mindez nem feltétlenül készíti, kényszeríti a tagállamokat (a tagállami médiaszolgáltatókat) kulturális értéket hordozó, minőségi tartalmak előállítására még akkor sem, ha az irányelv lehetőséget ad arra, hogy a tagállamok az európai művekre az irányelvben foglaltaknál részletesebb és szigorúbb fogalommeghatározásokat dolgozzanak ki a joghatóságuk alá tartozó médiaszolgáltatók számára. Ebben a tagállami mozgástérben eléggé élen jár a magyar szabályozás, amely több pénzügyi és letelepedési feltételt szab az európai mű fogalmának való megfeleléshez.¹⁰³

¹⁰² Az Európai Bizottság szerint a 0,3%-os közönségarányt el nem érő csatornák számára a kvótakötelezettség túlságosan nagy tehernek tekinthető.

¹⁰³ Mttv. 203. § 9. *Európai mű*:

- a) azon mű, amely magyar,
- b) azon mű, amely valamely Európai Unió tagállamból származik,
- c) azon mű, amely az 1998. évi XLIX. törvénnyel kihirdetett, a határokat átlépő televíziózásról szóló, Strasbourgban, 1989. május 5-én kelt európai egyezmény részes felének számító európai államból származik,
- d) azon mű, amely valamely Európai Unió tagállam és valamely Európai Unió kívüli állam műsorkészítőinek együttműködése által jött létre, feltéve, hogy a tagállamból származó tárproducer biztossítja a gyártási összköltség többségét, és hogy a gyártást nem a tagállamokon kívül letelepedett egy vagy több producer ellenőrzi, vagy
- e) azon mű, amely az Európai Unió és harmadik országok között az audiovizuális ágazatra vonatkozóan létrejött megállapodás keretében, koprodukcióban készült el, és amely megfelel a vonatkozó megállapodások feltételeinek.

A b)–c) pontban említett művek olyan művek, amelyek e pontokban meghatározott egy vagy több államban lakóhellyel rendelkező szerzőkkel és munkatársak közreműködésével készültek, feltéve, hogy a mű megfelel a következő három feltétel egyikének:

- 1. az említett államok közül egyben vagy többben letelepedett egy vagy több producer alkotása,
- 2. gyártását az említett államok közül egyben vagy többben letelepedett egy vagy több producer felügyeli, és ténylegesen ellenőrzi,
- 3. az összes koprodukciós költséghez túlnyomó részben az említett államok tárproducerei járultak hozzá, és a koprodukciót nem az említett államokon kívül letelepedett egy vagy több producer ellenőrzi.

A c) és az e) pontban meghatározott művek abban az esetben tekinthetők európai műnek, ha az érintett, Európai Unió kívüli államban a tagállamokból származó művekre nem vonatkoznak megkülönböztető intézkedések.

III.4.2. A hazai kvótaszabályozás

Előjáróban érdemes említést tenni arról, hogy már a korábbi médiatörvény is tartalmazott kvótaszabályokat a TVWF-irányelvnek való megfelelés jegyében.¹⁰⁴ Részben ez, valamint az AVMS-irányelv rendelkezései szolgáltak alapul az Mttv. 20–22. §-ában részletesen meghatározott európai és magyar nyelvű műsorszámok kötelező arányait meghatározó műsor-szerkezeti követelményrendszernek, amely egyfelől több ponton eltér az irányelv tág keretet kijelölő előírásaitól,¹⁰⁵ másfelől kiegészül egy sajátos, a Médiaszolgáltatás-támogató és Vagyonkezelő Alapon (MTVA) keresztül működtetett támogatási rendszerrel.¹⁰⁶

Az Mttv. *kvótakötelezettséget állapít meg a következő médiaszolgáltatásokra:*

- országos lineáris audiovizuális médiaszolgáltatások,
- körzeti lineáris audiovizuális médiaszolgáltatások,
- az országos lineáris rádiós médiaszolgáltatások,
- körzeti lineáris rádiós médiaszolgáltatások,
- helyi vételkörzetű lineáris audiovizuális közösségi médiaszolgáltatások,
- helyi vételkörzetű lineáris rádiós közösségi médiaszolgáltatások,
- lekérhető médiaszolgáltatások.

A törvény *eltérő követelményeket állapít meg* egyfelől a lineáris médiaszolgáltatókkal és a lekérhető médiaszolgáltatásokkal szemben, másfelől a kötelezettségek tekintetében különbséget tesz az audiovizuális és a rádiós médiaszolgáltatók között, végül szigorúbb követelményeket támaszt a közszolgálati audiovizuális médiaszolgáltatóval szemben is. A hazai szabályozást a magyar mű fogalmának differenciált meghatározása teszi teljessé, amely a

¹⁰⁴ A rádiózásról és a televíziózásról szóló 1996. évi I. törvény jogharmonizációs módosításáról szóló 2002. évi XX. törvény kizárólag az országos és a körzeti audiovizuális médiaszolgáltatást nyújtó médiaszolgáltatók terhére írt elő kvótateljesítési kötelezettséget. Eszerint az országos és a körzeti televízió – a nem filmre szakosodott műsorszolgáltató kivételével – a reklámbevételeinek hat százalékát új, eredetileg magyar nyelven készült filmalkotás létrehozására köteles fordítani. Ez legalább fele részében játékfilm, dokumentumfilm, népszerű tudományos film vagy animációs film, harminc százalékában nem saját gyártású alkotás. E kötelezettség filmgyártást támogató közalapítvány vagy állami alap részére – a bemutatási joga kívüli egyéb megkötés nélkül – befizetett pénzzsséggel is teljesíthető. E kötelezettség szempontjából a befizetett összeget kétszeres szorzóval kell figyelembe venni.

¹⁰⁵ Az eltérések eredőjének pontos rekonstrukciója nem könnyű, ugyanis az Mttv. előkészítését nem előzte meg részletes szakmai, társadalmi egyeztetés, vita. A törvény képviselői indítvánnyal került benyújtásra és elfogadásra, és a kvótaszabályok részletes indokolása is csak a következőket rögzíti: „Az EU irányvénének megfelelően szabályozza a törvény a különböző műsorkvóták rendszerét. Attól csak a közérdek és a magyar, európai audiovizuális és zenei kultúra védelmében tér el, és állapít meg szigorúbb szabályokat (a közszolgálati médiumokra, illetve a rádiós médiaszolgáltatókra nézve).”

¹⁰⁶ Mttv. 136. § (8) bek. A lineáris audiovizuális médiaszolgáltatást nyújtó, jelentős befolyásoló erejű médiaszolgáltató éves reklámbevételeinek két és fél százalékát új, magyar filmalkotás támogatására köteles fordítani. E kötelezettség az Alap részére befizetett pénzzsséggel, vagy az Alap és a médiaszolgáltató közötti megállapodásban meghatározott új filmalkotás pénzbeli támogatásával teljesítendő. A médiaszolgáltató az így befizetett, illetve támogatásra fordított pénzzsösszeget társasági adóalapjából levonhatja.

magyar nyelv megkövetelése mellett figyelemmel van a többnyelvű művekre, a nemzetiségek nyelvén készült művekre és a zenei műsorszámokra egyaránt.¹⁰⁷

A legfontosabbnak és legáltalánosabbnak tekinthető hazai kvótaszabály szerint a lineáris audiovizuális médiaszolgáltatások éves teljes műsoridejük több mint felét európai művek, több mint harmadát magyar művek bemutatására kötelesek fordítani, továbbá évi rendes műsoridejüknek legalább 10%-át olyan európai, legalább 8%-át pedig olyan magyar művek bemutatására, amelyeket tőlük független műsorkészítővel készítettetek, vagy független műsorkészítőtől öt évnél nem régebben készült műként szereztek be.¹⁰⁸ A nemzeti kulturális értékek fokozott megővását, konkrétabban a magyar zenei kultúra védelmét szolgálja a lineáris rádiós médiaszolgáltatókra vonatkozó szabály, amely szerint a zenei művek közzétételére szánt évi teljes műsoridő legalább 35%-át magyar zenei művek bemutatására kell fordítani. A törvény ezen belül műfaji megkötést nem támaszt és az azonos művek ismétlődési gyakoriságát korlátozó előírást sem tartalmaz, ugyanakkor a magyar zenei kultúra megújulása, illetve a fiatal(abb) tehetségek pályára kerülésének elősegítése érdekében azt előírja, hogy éves átlagban az összes magyar felvétel 25%-ának öt évnél nem régebben nyilvánosságra került zenei műből vagy öt évnél nem régebben készült hangfelvételtől kell állnia.¹⁰⁹ A közösségi rádiós médiaszolgáltatásoknak a zenei műsorszámok bemutatására fordított heti műsoridejük legalább 50%-át kell magyar zenei műsorszámokból összeállítaniuk, így tehát rájuk nézve még szigorúbb feltételeket támaszt az Mttv. Mindazonáltal rögzíthető, hogy a magasabb magyar zenei kvóták jótékony hatással vannak a hazai alkotók és előadóművészek jogdíjbevételeire is, még ha exponenciálisan nem is teljesen azonos mértékű a két növekmény.

A hazai kvótarendszer kiegészül egy időbeli szabállyal: a követelmények túlnyomó többségét a médiaszolgáltatóknak éves átlagban 05 és 24 óra közötti műsoridejükben is teljesíteniük kell.¹¹⁰ E szabály indoka világos, jóllehet ez az időkeret még így is tág mozgásteret biztosít, amivel előszeretettel élnek is a médiaszolgáltatók.

¹⁰⁷ Mttv. 203. § 37. Magyar mű:

- a) azon mű, amely eredetileg teljes egészében magyar nyelven készült,
- b) azon mű, amely eredetileg több nyelven készült, de időtartamát tekintve eredeti magyar nyelvű része hosszabb, mint bármelyik másik nyelven készült része,
- c) azon mű, amely eredetileg valamely, Magyarország által elismert nemzetiség nyelvén készült, ha tárgya az adott nemzetiség magyarországi életével, kultúrájával van összefüggésben,
- d) az olyan zenei műsorszám, amely magyar nyelven kerül előadásra, vagy amely Magyarország által elismert valamely nemzetiség nyelvén kerül előadásra, ha az adott nemzetiség Magyarországhoz kapcsolódó kultúrájával van összefüggésben,
- e) az olyan instrumentális zenei műsorszám, amely a magyar kultúra vagy Magyarország által elismert valamely nemzetiség Magyarországhoz kapcsolódó kultúrájának részét képezi.

¹⁰⁸ Mttv. 20. § (1) bek.

¹⁰⁹ Mttv. 21. § (1)–(2) bek.

¹¹⁰ Mttv. 22. § (5) bek.

A lineáris audiovizuális és rádiós médiaszolgáltatóknak a kvótaszabályokat az évi teljes műsoridejük alapulvételével kell meghatározniuk, amelybe a hírműsorszámok, sportműsorszámok, játék, reklám, televíziós vásárlás, politikai reklám, közérdekű közlemény, támogatói közlemény, társadalmi célú reklám, illetve a képűség részére biztosított műsoridő nem számít bele.¹¹¹ Nyilvánvaló, hogy a több médiaszolgáltatást nyújtó médiaszolgáltatóknak kedvez a szabályozás azzal, hogy a kvótakövetelményeknek az összesített műsoridő átlagában kell megfelelni, csupán a rádiós médiaszolgáltatóknak kell médiaszolgáltatásonként teljesíteni a magyar zenei arányt.¹¹² Ez az egybeszámítási szabály ellentétesnek látszik az Európai Bizottság azon iránymutatásával, amely szerint a több médiaszolgáltatást nyújtó médiaszolgáltatók esetében az európai és a független gyártású művekre vonatkozó arányokat csatornánként kell megadni.¹¹³

A közszolgálati médiaszolgáltatással szemben támasztott fokozott követelmények, illetve a közszolgálati médiaszolgáltató számára előírt többletkötelezettségek¹¹⁴ tetten érhetők a számára meghatározott szigorúbb kvótaelőírásokban is. Eszerint a közszolgálati médiaszolgáltató lineáris audiovizuális médiaszolgáltatása évi teljes műsoridejének több mint 60%-át európai művek, több mint felét magyar művek, több mint harmadát tőle független műsor-készítővel készített vagy független műsor-készítőtől öt évnél nem régebben készült művek bemutatására köteles fordítani.¹¹⁵ Érdekes módon a közszolgálati rádiós médiaszolgáltatással szemben az Mttv. nem támaszt az általános szabályokhoz képest szigorúbb előírásokat.

A lekérhető médiaszolgáltatások¹¹⁶ magukban hordozzák annak a lehetőségét, hogy rövid időn belül a televíziós médiaszolgáltatás helyébe lépjenek. Éppen ezért már az AVMS-irányelv is megfogalmazta azt az elvárást, hogy ezeknek a szolgáltatásoknak is aktívan hozzá kell járulniuk a kulturális sokszínűség előmozdításához, aminek egyik eszköze és módja az európai művek meghatározott arányának biztosítása.¹¹⁷ Mindezeknek megfelelően a lekérhető audiovizuális médiaszolgáltatás kínálatában egy adott naptári évben elérhetővé tett műsorszámok egybeszámított időtartamának több mint negyedét európai, illetve legalább tíz százalékát magyar műveknek kell kitennie.¹¹⁸ Ezeket a kötelezettségeket nem kell egybeszámítani, vagyis a magyar kvóta teljesítése beleszámít az európai kvótába, hasonlóan a lineáris médiaszolgáltatások kvótáihoz.

¹¹¹ Mttv. 22. § (7) bek.

¹¹² Mttv. 22. § (6) bek.

¹¹³ Koltay András, Nyakas Levente (szerk.): Magyar és európai médiajog. Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest, 2012, p. 548.

¹¹⁴ Mttv. 83. § (1) bek.

¹¹⁵ Mttv. 20. § (3) bek.

¹¹⁶ Mttv. 203. § 35. *Lekérhető médiaszolgáltatás*: olyan médiaszolgáltatás, amelyben a médiaszolgáltató által összeállított műsorinlát alapján a felhasználó egyéni kérés alapján, az általa kiválasztott időpontban tekintheti, illetve hallgathatja meg a műsorszámokat.

¹¹⁷ AVMS-irányelv (69) preambulumbekzdése.

¹¹⁸ Mttv. 20. § (2) bek.

A műsorkvóták nem vonatkoznak:

- a kizárólag reklámozásra és televíziós vásárlás közzétételére szolgáló médiaszolgáltatásra,
- a kizárólag a médiaszolgáltatót vagy annak más médiaszolgáltatását reklámozó médiaszolgáltatásra,
- arra a médiaszolgáltatásra, amely kizárólag az Európai Unió tagállamainak nyelveitől eltérő nyelven közvetíti szolgáltatását; ahol a műsorszámok a műsoridő jelentős részében ilyen nyelven vagy nyelveken kerülnek közzétételre, ott az előírásokat a műsoridő adott részére nézve nem kell alkalmazni,
- a közösségi médiaszolgáltatás kivételével a helyi médiaszolgáltatásra,
- arra a médiaszolgáltatásra, amely kizárólag Európai Unión kívüli országban kerül terjesztésre.¹¹⁹

A fenti (tartalmi, nyelvi, területi stb.) törvényi kivételek mellett az Mttv. lehetőséget biztosít a *kérelemre történő mentesítésre* is.¹²⁰ Ezek közül ki kell emelni az új médiaszolgáltatás beindításának az esetét. Erre is vonatkozik azonban az az általános szabály, hogy mentesítés egyszerre legfeljebb három naptári évre engedélyezhető azzal a feltétellel, hogy a médiaszolgáltató – az előírt arányok eléréséig – köteles folyamatosan növelni médiaszolgáltatásában a magyar, az európai, valamint a független előállítóval készítettett, általa közzétett művek arányát. A tartós, illetve állandó jellegű mentesítések esetében azok indokoltságát, megalapozottságát a Médiatanácsnak hivatalból rendszeresen (évente) felül kell vizsgálnia, indokolatlanság, megalapozatlanság esetén pedig lehetősége van a mentesítést biztosító hatósági szerződést módosítani vagy felmondani.¹²¹ Az éves kvóták ellenőrzése mindazonáltal fontos feladata a Médiatanácsnak, miközben a kontroll csak és kizárólag a médiaszolgáltatók önbevalláson alapuló (heti rendszerességgel megküldött) éves jelentéseire tud támaszkodni. A szabályozás fontosságát jelzi, hogy a kvótaelőírások betartását az Európai Bizottság is ellenőrzi, amely a Médiatanács által készített (összesített) beszámolóra épül.¹²²

III.4.3. A hazai audiovizuális szektort ösztönző egyéb támogatási formák

A kvótaszabályok mellett a hazai audiovizuális szektor másik, direkter ösztönző és támogató mechanizmusaként funkcionál az a törvényi előírás, amely szerint a lineáris audiovizuális médiaszolgáltatást nyújtó JBE-médiaszolgáltató (jelentős befolyásoló erejű médiaszolgáltató – a szerk.) éves reklámbevételeinek 2,5%-át új, magyar filmalkotás támogatására köteles fordítani.¹²³ E kötelezettségének a JBE-médiaszolgáltató kétféle módon tehet eleget:

¹¹⁹ Mttv. 22. § (1) bek.

¹²⁰ Mttv. 22. § (2)–(6) bek.

¹²¹ Koltay, Nyakas: i. m. (113), p. 549.

¹²² AVMS-irányelv 16. cikk (3) bek.

¹²³ Mttv. 136. § (8) bek.

egyrészt az MTVA részére befizetett pénzüsszeggel, másrészt az MTVA és a médiaszolgáltató közötti megállapodásban meghatározott új filmalkotás pénzbeli támogatásával.¹²⁴ Figyelemre méltó, hogy a médiaszolgáltatók minden esetben tőlük független műsorkészítővel készítettett filmalkotás – a Médiatanács által jóváhagyott – támogatásával tudják le ezt a kötelezettségüket.

A JBE-médiaszolgáltatók fenti kötelezettsége mellett az Mttv. egy további gyártási támogatási rendszer jogi és szervezeti alapjait is lerakta: a közszolgálati célú műsorszámok, a közösségi médiaszolgáltatók, az elsőként filmszínházban bemutatásra szánt filmalkotások és a kortárs zeneművek támogatását az általános pályázati feltételeket (ÁPF) magába foglaló módon, a támogatáspolitikával összhangban nyilvános pályázat útján kell biztosítani.¹²⁵ Az ÁPF-et a Médiatanács hagyja jóvá. A pályáztatás fontos garanciája, hogy az MTVA mint támogató által nyújtott minden támogatás átláthatóan, az egyenlő elbánás követelményének megfelelően kerüljön kiosztásra.¹²⁶ E pályázati támogatási rendszer a közszolgálati célú műsorszámok gyártását és közösségi médiaszolgáltatók működését szolgáló Magyar Mozgókép Mecénatúra Program, amely hatékonyan és sikeresen egészíti ki a Magyar Nemzeti Filmalap egészestés filmalkotásokat támogató rendszerét.

III.5. A kulturális kvóták

A kultúra egyes területeit szabályozó (ágazati) törvények szinte mindegyike tartalmaz valamilyen szempont szerinti felsorolást vagy pontrendszert az adott területre vonatkozó kulturális tartalom vagy pl. a művészeti intézmény kategóriájának meghatározására. Ezeket a szabályokat – megkülönböztetve a műsorkvótáktól – összefoglalóan nevezhetjük *kulturális kvótáknak*, tekintettel arra, hogy e normák mind-mind egyedi, műfajspecifikus aspektusból ragadják meg a kulturális tartalom lényegét vagy egyes elemeit. Ezek számbavétele és rövid elemzése is elengedhetetlen a nemzeti kultúra és a nemzeti kulturális tartalom jogi szempontú definiálása során.

III.5.1. A levéltári törvény

Az 1995-ben elfogadott *levéltári törvény*¹²⁷ tárgyi hatálya a maradandó értékű levéltári anyagra és iratokra terjed ki. Az értelmező rendelkezések szerint *maradandó értékű irat* a gazdasági, társadalmi, politikai, jogi, honvédelmi, nemzetbiztonsági, tudományos, *művelődési*, műszaki vagy egyéb szempontból jelentős, a történelmi múlt kutatásához, megis-

¹²⁴ A médiaszolgáltató az így befizetett, illetve támogatásra fordított pénzüsszeget társasági adóalapjából levonhatja.

¹²⁵ 137. § (1) bek.

¹²⁶ Koltay András, Lapsánszky András (szerk.): Médiajogi kommentárok. Wolters Kluwer, Budapest, 2014, p. 409.

¹²⁷ 1995. évi LXVI. törvény a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről.

meréséhez, megértéséhez, a közfeladatok folyamatos ellátásához és az állampolgári jogok érvényesítéséhez nélkülözhetetlen, más forrásból nem vagy csak részlegesen megismerhető adatot tartalmazó irat. A levéltári törvény azt is kimondja, hogy a maradandó értékű közirat és magánirat a kulturális javak, a levéltári anyag pedig a védett kulturális javak részét képezi, amelynek a védelmét, épségben és használható állapotban történő megőrzését a levéltári törvényben, valamint az örökségvédelmi törvényben¹²⁸ foglaltak szerint kell biztosítani. Ez utóbbi törvény a védetté nyilvánítás és az országból történő kivitel tekintetében releváns a kulturális vonatkozású levéltári anyagok esetében.

Megállapítható, hogy a nemzeti kulturális tartalom fogalmi körébe beletartoznak azok a kulturális vonatkozású, maradandó értékű levéltári anyagok is, amelyeket védetté nyilvánítanak. A művészeti ágak, művészeti területek támogatásukért, állami forrásokért folyó kielezett versenyében kérdéses, hogy jut-e elegendő figyelem e levéltári anyagok iránt. Ha a válaszuk az, hogy a figyelem és a támogatás nem elegendő, akkor vizsgálendő az állami beavatkozás szükségessége jogalkotási, intézményi, támogatási oldalról egyaránt.

III.5.2. A kulturális javak, műalkotások védelme

Az 1997-ben elfogadott, összefoglaló elnevezéssel kulturális törvénynek¹²⁹ hívott szaktörvény volt a kulturális szféra első, átfogó jellegű kerettörvénye, amely – a műemlékvédelemről szóló 1997. évi LIV. törvénnyel karöltve – a művészeti területeken kívül lefedte a kulturális igazgatás egészét. A kulturális törvény 2001-ig, az örökségvédelmi törvény elfogadásáig magában foglalta a kulturális javak védelmére vonatkozó rendelkezéseket is, amelynek deklaratív fundamentumai jelenleg is fellelhetők a kulturális törvény preambulumban.¹³⁰ Ebből számunkra a „*kulturális örökséghez tartozó javak*” gyűjtőfogalom érdekes, mivel az idetartozó értékek védelme, megőrzése és fenntartása, valamint a nyilvánosság számára történő széles körű és egyenlő hozzáférhetővé tétele – ahogy a jogalkotó fogalmaz – a mindenkorai társadalom kötelezettsége, tehát közfeladat.¹³¹ A kulturális törvény és az örökségvédelmi törvény meghatározása szerint a kulturális javak fogalmkörébe tartoznak az élettelen és élő természet keletkezésének, fejlődésének, az emberiség, a magyar nemzet, Magyarország

¹²⁸ 2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről.

¹²⁹ 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről.

¹³⁰ A kulturális örökséghez tartozó javak múltunk és jelenünk megismerésének pótolhatatlan forrásai, a nemzeti és az egyetemes kulturális örökség egészének elválaszthatatlan összetevői; szellemi birtokba vételük minden ember alapvető joga. Az e fogalmkörbe tartozó értékek különös védelme, megőrzése és fenntartása, valamint a nyilvánosság számára történő széles körű és egyenlő hozzáférhetővé tétele a mindenkorai társadalom kötelezettsége.

¹³¹ Mindenkinek joga, hogy megismerhesse a kulturális javakat és ezek jelentőségét a történelem alakulásában, a nemzeti, nemzetiségi önismeret formálásában, valamint az ezek védelmével kapcsolatos ismereteket a muzeális intézmények tevékenysége, a könyvtári szolgáltatások, az oktatás, a közművelődés, az ismeretterjesztés, a sajtó és a tömegtájékoztatás útján. [Kulturális törvény 4. § a) pontja].

történelmének kiemelkedő és jellemző tárgyi, képi, hangrögzített, írásos emlékei és egyéb bizonyítékai – az ingatlanok kivételével –, valamint a *művészeti alkotások*. A jogalkotó a kulturális törvényben ennél mélyebbre nem ás le, vagyis megmarad az általánosságok szintjén.

A 2001-ben elfogadott *örökségvédelmi törvény* elsődleges célja az volt, hogy megteremtse a kulturális örökség feltárásának, tudományos feldolgozásának, megóvásának, védelmének, fenntartható használatának és közkinccsé tételének törvényi feltételeit. Ennek érdekében szabályozta a nemzeti és az egyetemes kulturális örökség megőrzésére irányuló tevékenységeket, meghatározta a feladatokat, és egyszerűsítette, hatékonyabbá tette a hatósági eljárásokat, továbbá elősegítette a kiemelkedő jelentőségű kulturális értékek állami tulajdonba kerülését. A törvény kulturális javakra vonatkozó *részletes fogalommagyarázatából* kiindulva, a kulturális javak fogalmán belül két tárgycsoportot különböztethetünk meg: a régiségeket és a műalkotásokat.¹³² Tárgykörünkben elsősorban a *védettnek nyilvántartott kulturális javak*, illetve a védetté nyilvánítási eljárással foglalkozó szabályok bírnak kiemelt jelentőséggel.

A védetté nyilvánított műalkotások egyértelműen kulturális tartalommal rendelkeznek, bár ez nem zárja, nem zárhatja ki, hogy a védetté nem nyilvánított művek ne bírnának kulturális tartalommal. Inkább azt lehet rögzíteni, hogy *a védettség fokozott, kiemelt védelmet jelent a kulturális tartalommal rendelkező műalkotások esetében*. Védettnek minősülnek – egyebek mellett – a muzeális intézményekben őrzött, alapleltárban nyilvántartott kulturális javak (általános védelem).¹³³ Nem nyilváníthatók védetté azok a műalkotások, amelyek

- az alkotójuk tulajdonában vannak,
- az országba visszaviteli kötelezettséggel érkeztek,
- magyar kultúrtörténeti vonatkozással nem rendelkeznek, és a tulajdonos (birtokos) által bizonyítottan 50 évnél nem régebben kerültek az ország területére.¹³⁴

A felsorolásból egyértelműsíthető, hogy a jogalkotó a műalkotások védettségének megállapításánál nem szerzői jogi és nem is nemzeti–külföldi alapon differenciál, hanem elsősorban a mű tulajdonjoga és életkora alapján. A védetté nyilvánításról a hatóság szakértői vélemény(ek) és a közgyűjteményi, akadémiai, műkereskedelmi szakemberekből álló Kulturális Javak Bizottsága (KJB) állásfoglalása alapján hoz döntést.¹³⁵ Az elmúlt évek hatósági gyakorlata azt mutatja, hogy a védetté nyilvánított tárgyak többsége a 19. században vagy

¹³² Az örökségvédelmi törvény hatálya kiterjed a kulturális örökség fogalmkörébe tartozó javakra – ideértve annak ingatlan (műemlékek, régészeti emlékek, régészeti lelőhelyek és ezek védőövezetei) és ingó (régészeti leletek, műemléki területek, kulturális javak) elemeit is –, valamint az ezekkel kapcsolatos minden tevékenységre, személyre és szervezetre.

¹³³ Örökségvédelmi törvény 46. §-a.

¹³⁴ Örökségvédelmi törvény 47. §-ának (2) bekezdése. A törvényi felsorolás tartalmazza továbbá a levéltári törvény 33. §-ának (2) bekezdésében meghatározott kulturális javakat, döntően a személyes jellegű magániratokat és a működő szerv irattári anyagát.

¹³⁵ Az elmúlt évek hatósági gyakorlata azt mutatja, hogy a védetté nyilvánított tárgyak többsége a 19. században készült.

annál is régebben készült.¹³⁶ A lista áttekintését követően azonban csak arra a következtetésre juthatunk, hogy ezek a közelmúltban a hatóság látókörébe kerülő tárgyak és alkotások magyar vonatkozásúak (pl. magyar alkotótól származnak vagy magyar nyelvűek), és egyetemes kulturális értéket is képviselnek.

III.5.3. Az audiovizuális kötelezpéldányok meghatározása és elhatárolása

Az audiovizuális műsorszámok (audiovizuális kötelezpéldányok) gyűjtésének, nyilvántartásának, megőrzésének és nyilvánossághoz közvetítésének jogszabályi háttere a Nemzeti Audiovizuális Archívumról (NAVA) szóló törvény.¹³⁷ A törvény tárgyi hatálya az Mttv.-ben¹³⁸ meghatározott magyar műsorszámokra és az egyéb magyar vonatkozású műsorszámokra terjed ki. Mint láttuk, az Mttv. a filmtörvénytől eltérően határozza meg a magyar mű fogalmát: nem az alkotók súlyához viszonyított pontrendszer alapján, hanem elsősorban a magyar nyelvhez kapcsolva azt. Bár a NAVA-törvény és az Mttv. csak érintőlegesen hozható összefüggésbe a kulturális szaktörvényekkel, a médiaszolgáltatás és az audiovizuális értékmegőrzés révén mégis elvitathatatlan a kapcsolódása a kulturális tartalmakhoz. A média-szabályozás által bevezetett nyelvalapú megközelítés egyértelmű irányt szab a kvóták teljesítéséhez. A jogalkotó csak a korlátlan ideig archiválható, rendkívüli dokumentációs értékű művek, műsorszámok részletesebb jogi meghatározásával adós mindmáig.

A NAVA elsődleges feladata és kötelezettsége tehát az audiovizuális kötelezpéldányok gyűjtése, archiválási célú megőrzése és feldolgozása. A NAVA ezenfelül befogadja és egyedi döntés alapján archiválja a kötelezpéldány-szolgáltatás alá nem tartozó, tehát önkéntesen rendelkezésre bocsátott audiovizuális dokumentumokat. Ennek célja, hogy gondoskodjon a kötelezpéldány-szolgáltatás körén kívül eső, elsősorban a törvény hatálybalépése előtt készült, és különféle hordozókon található, jelentős kulturális értéket képviselő műsorszámok tervszerű megőrzéséről. A Sztj. 35. § (7) bekezdése szerint a közgyűjteménynek minősülő kép-, illetve hangarchívumban korlátlan ideig megőrizhetők azok a – szabad felhasználásnak minősülő – efemer rögzítések,¹³⁹ amelyeket külön törvény rendkívüli dokumentációs értékű rögzítésnek minősít. A NAVA-törvény kivétel nélkül ilyennek minősíti a NAVA által archiválási céllal rögzített műsorszámokat.¹⁴⁰ A jogbiztonság és a szerzői jogosultak védelme szempontjából ugyanakkor ez a kereszthivatkozás¹⁴¹ komoly aggályokat vet fel, és

¹³⁶ <http://mutargy.forsterkozpont.hu:8080/statikus-4.html> (utolsó letöltés: 2018. 05. 11.).

¹³⁷ 2004. évi CXXXVII. törvény a Nemzeti Audiovizuális Archívumról (NAVA-törvény).

¹³⁸ 2010. évi CLXXV. törvény a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról (médiatörvény).

¹³⁹ A rádió- vagy televíziószervezetek által saját műsoraikról készített ideiglenes rögzítések.

¹⁴⁰ NAVA törvény 7. § (4) bek.

¹⁴¹ Az Sztj. külön törvényre hivatkozik a rendkívüli dokumentációs értékű műsorszámok fogalmi meghatározásánál, míg a NAVA-törvény – a fogalom tisztázása helyett – rendkívüli dokumentációs értékűnek minősít minden, a törvény által archiválási céllal rögzített műsorszámot.

korántsem biztos, hogy megfelel a „háromlépcsős” teszt¹⁴² próbájának. Álláspontunk szerint ezt az ellentmondást meg lehetne szüntetni a rendkívüli dokumentációs értékkel bíró rögzítés fogalmának a jelenleginél részletesebb definiálásával a NAVA-törvényben.

III.5.4. Az előadó-művészeti szervezetek besorolásának követelményei

A közel tízéves előkészítést követően, 2008-ban elfogadott EAM-tv. elsődleges célja az volt, hogy „az igényes magyarországi előadó-művészetek, a színház-, tánc- és zeneművészet művelését és fejlesztését támogassa.”¹⁴³ A színházi szakma számára a törvény legfontosabb részét a nyilvántartásba vett előadó-művészeti szervezetek normatív támogatásának szabályai képezik, ami vizsgálódásunk szempontjából azért is érdekes, mert az *előadó-művészeti szervezetek működési támogatása a színházi törvényben meghatározott egyes kategóriákba tartozás függvénye*. A nemzeti előadó-művészeti szervezetnek vagy kiemelt előadó-művészeti szervezetnek minősített színházat, balett- és táncegyüttest a szakmai programjának megvalósításához művészeti támogatás és működési támogatás illeti meg. Az ezekhez nem tartozó szervezetek támogatása pályázati úton történik. A nemzeti előadó-művészeti szervezeti vagy kiemelt előadó-művészeti szervezeti státusz megszerzését a törvény különleges tevékenységi és foglalkoztatási feltételekhez köti. Meg kell jegyezni, hogy a törvényi feltételek között nem szerepelnek nyelvi, műsorpolitikai vagy szerzői kvóták, ugyanakkor a nemzeti előadó-művészeti státusz megszerzésének egyik alapfeltétele, hogy a szervezet magyar előadó-művészeti életben betöltött szerepe, művészeti tevékenysége a magyar nemzeti kulturális identitás és hagyományok őrzése, fejlesztése, a kulturális érték- és mintaközvetítés szempontjából kiemelkedő jelentőségű legyen. Kiemelt előadó-művészeti szervezetté pedig az az előadó-művészeti szervezet minősíthető, amelynek a fővárosi, illetve a megyei előadó-művészeti életben betöltött művészeti, kulturális szerepe, az általa nyújtott művészeti szolgáltatások tartalma és művészeti értéke az állami támogatási és az önkormányzati fenntartói vagy támogatási szerepvállalást egyidejűleg és tartósan indokolja.

Az előadó-művészeti területen a nemzeti kulturális tartalom – mint fogalom és mint kategória – megtalálható és értelmezhető tehát az előadó-művészeti szervezetek minősítési és a művészeti támogatás mértékének megállapításánál irányadó támogatási szempontok között. Ezzel összefüggésben ugyanakkor különösen feltűnő, hogy sem a színházi törvény, sem más alacsonyabb szintű jogszabály nem határozza meg mélyebben, részletesebben az előadó-művészeti szervezet művészeti tevékenysége megítélésénél *kiemelkedő jelentőséggel* bíró szempontokat, paramétereket vagy egyéb kategóriákat. E részletszabályok hiánya magyarázható azzal is, hogy ezeket a szempontokat, kategóriákat nem lehet és nem is célszerű

¹⁴² Háromlépcsős teszt: a felhasználás (1) nem lehet sérelmes a mű rendes felhasználására, és indokolatlanul nem károsíthatja a szerző jogos érdekeit (2) meg kell felelnie a tisztesség követelményeinek (3) nem irányulhat a szabad felhasználás rendeltetésével össze nem férő célra. Lásd Sztj. 33. § (2) bek.

¹⁴³ A színházi törvény preambulumból.

jogi eszközökkel és fogalmakkal megragadni, hasonlóan az Szjt.-nek a szerzői mű típusaira, fajtáira vonatkozó törvényi felsorolásához. Mindebből pedig arra a – tanulmány elején már lefektetett – következtetésre juthatunk el, hogy a kulturális tartalom minden esetben értéket is hordoz, így ennek minőségi, mennyiségi, rangsorbeli meghatározása és értékelése nem lehet a szabályozó feladata.

III.6. Összegzés

A műsorkvóták és az ezektől eltérő rendezőelvek mentén kialakított kulturális kvóták mind-egyike fontos szerepet játszik a nemzeti, illetve az európai kultúra védelmében. Lényeges hangsúlyozni azt a különbséget, hogy míg a műsorkvóták központi eleme az éves műsor-időben kötelezően bemutatandó magyar és európai művek aránya, addig a kulturális kvóták célja az elnyerhető támogatások, kedvezmények kulturális (többlet)követelményekhez való kötése. A jogalkotó ezek tekintetében rendkívül leleményesnek bizonyult: a médiakvóták kategóriarendszere alapvetően nyelvi és a származási ország hovatarozása szerint differenciál, a filmtörvény pedig a magyar alkotói részvétel mennyiségét pontozva különbözteti meg a magyar, a magyar részvételű, az egyéb magyar részvételű és az egyéb filmalkotást. A különböző kulturális kvótáknál nincsenek ilyen egzakt kategóriák és mérőszámok, ami tág teret ad a hatósági mérlegelésnek (pl. egyes műalkotások védetté nyilvánítása vagy a nemzeti művészeti intézményi körbe történő besorolás során).

Megállapítható az is, hogy a műsorkvóták kizárólag a szerzői jogi értelemben többszerzős közös művek (filmalkotások, audiovizuális műsorok) esetében bírnak jelentőséggel, csak rájuk nézve értelmezhetőek. Ez teljes mértékben elfogadható, amennyiben kizárólag ezeknél a műveknél lehetséges eltérő állampolgárságú személyekből álló alkotói és előállítói gárda, ami szükségessé teszi a súlypontozást a besorolásuknál. A klasszikus egyszerűs műtípusoknál (pl. zeneművek, irodalmi művek) ezért sem lehetséges pontrendszerre vagy más kategóriákra épülő meghatározásokat bevezetni.

Végül mindezekből az is következik, hogy a kvótaszabályozás kvótaszabadságot jelent abban az értelemben, hogy Magyarország az EU tagjaként szabadon állapíthat meg a nemzeti kultúra védelmére vonatkozó szabályozás során nemzeti alapú műsor- és kulturális kvótákat. Ennek feltétele, hogy a nemzeti szabályozás vagy intézkedés bevezetése és alkalmazása valamilyen uniós jogszabály (pl. az AVMS-irányelv) felhatalmazásán vagy mentesítő határozaton [pl. a magyarországi filmszakmai támogatásról szóló SA.41896 (2015/X) számú határozat] alapuljon.

1. melléklet: a főbb kulturális tárgyú rendelkezések az Európai Unió Alapszerződéseiben¹⁴⁴

Az Európai Unióról szóló szerződés

3. cikk (az EUSZ. korábbi 2. cikke)

[...]

(3) [...] Az Unió tiszteletben tartja saját kulturális és nyelvi sokféleségét, továbbá biztosítja Európa kulturális örökségének megőrzését és további gyarapítását.

[...]

4. cikk

[...]

(2) Az Unió tiszteletben tartja a tagállamoknak a [...] nemzeti identitását [...].

[...]

Az Európai Unió működéséről szóló szerződés

6. cikk

Az Unió hatáskörrel rendelkezik a tagállamok intézkedéseit támogató, összehangoló vagy kiegészítő intézkedések végrehajtására. Ezek az intézkedések európai szinten a következő területekre terjednek ki:

[...]

c) kultúra

[...]

107. cikk (az EKSZ korábbi 87. cikke)

(1) Ha a Szerződések másként nem rendelkeznek, a belső piaccal összeegyeztethetetlen a tagállamok által vagy állami forrásból bármilyen formában nyújtott olyan támogatás, amely bizonyos vállalkozásoknak vagy bizonyos áruk termelésének előnyben részesítése által torzítja a versenyt, vagy azzal fenyeget, amennyiben ez érinti a tagállamok közötti kereskedelmet.

[...]

(3) A belső piaccal összeegyeztethetőnek tekinthető:

[...]

d) a kultúrát és a kulturális örökség megőrzését előmozdító támogatás, ha az az Unión belüli kereskedelmi és versenyfeltételeket nem befolyásolja a közös érdekekkel ellentétes mértékben;

[...]

¹⁴⁴ A hivatkozásokat az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata (az Európai Unió Hivatalos Lapja, C 202, 2016. június 7.) alapján adjuk meg.

167. cikk

- (1) Az Unió hozzájárul a tagállamok kultúrájának virágzásához, tiszteletben tartva nemzeti és regionális sokszínűségüket, ugyanakkor előtérbe helyezve a közös kulturális örökséget.
- (2) Az Unió fellépésének célja a tagállamok közötti együttműködés előmozdítása és szükség esetén tevékenységük támogatása és kiegészítése a következő területeken:
 - az európai népek kultúrája és történelme ismeretének és terjesztésének javítása;
 - az európai jelentőségű kulturális örökség megőrzése és védelme;
 - nem kereskedelmi jellegű kulturális cserék;
 - művészeti és irodalmi alkotás, beleértve az audiovizuális szektort is.
- (3) Az Unió és a tagállamok erősítik az együttműködést harmadik országokkal és a kultúra területén hatáskörrel rendelkező nemzetközi szervezetekkel, különösen az Európa Tanáccsal.
- (4) Az Unió a Szerződések egyéb rendelkezései alá tartozó tevékenysége során, különösen kultúrái sokszínűségének tiszteletben tartása és támogatása érdekében, figyelembe veszi a kulturális szempontokat.
- (5) Annak érdekében, hogy hozzájáruljon az e cikkben említett célkitűzések eléréséhez:
 - az Európai Parlament és a Tanács rendes jogalkotási eljárás keretében, a Régiók Bizottságával folytatott konzultációt követően ösztönző intézkedéseket fogad el, kizárva azonban a tagállamok törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezéseinek bármilyen összehangolását.
 - a Tanács, a Bizottság javaslata alapján ajánlásokat fogad el.

207. cikk (az EKSZ korábbi 133. cikke)

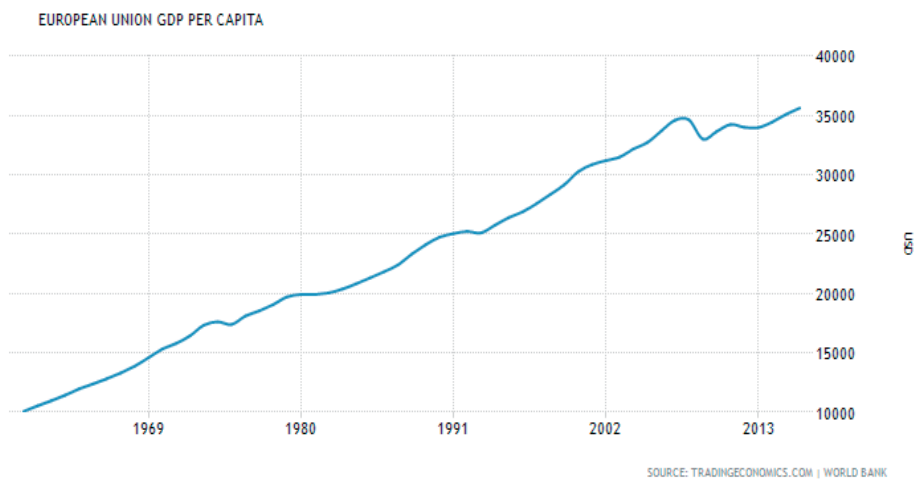
[...]

A Tanács [...] egyhangúlag határoz:

- a) a kulturális és audiovizuális szolgáltatások kereskedelmére vonatkozó megállapodások tárgyalása és megkötése tekintetében, ha fennáll a veszélye annak, hogy azok korlátozzák az Unió kulturális és nyelvi sokféleségét;

[...]

2. melléklet: egy főre jutó nemzeti jövedelem az EU tagállamaiban (USD)

Forrás: Világbank (közli: <https://hu.tradingeconomics.com/european-union/gdp-per-capita>)

3. melléklet: szabályozási jogalap és kulturális szempontú hivatkozások a főbb szerzői jogi tárgyú irányelvekben

Irányelv	Jogalap ¹⁴⁵	Kulturális szempontú hivatkozások
A Tanács 1993. szeptember 27-i 93/83/EGK irányelve a műholdas műsorsugárzásra és a vezetékes továbbközvetítésre alkalmazandó egyes szerzői és szomszédos jogi szabályok összehangolásáról (műhold-irányelv)	• Letelepedési jog EUMSZ 53. cikk (az EKSZ korábbi 47. cikke) • Szolgáltatások EUMSZ 62. cikk (az EKSZ korábbi 55. cikke)	• A Közösségnek a Szerződésben megállapított célja az európai népek közötti mind szorosabb egység létrehozása; ennek érdekében közös piacot és egy belső határok nélküli térséget kell létrehozni; ez a közösségi cél egyidejűleg politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális és jogi természetű. [Preambulum (1)–(3)]
Az Európai Parlament és a Tanács 1996. március 11-i 96/9/EK irányelve az adatbázisok jogi védelméről (adatbázis-irányelv)	• Letelepedési jog EUMSZ 53. cikk (az EKSZ korábbi 47. cikke) • Szolgáltatások EUMSZ 62. cikk (az EKSZ korábbi 55. cikke) • Jogszabályok közelítése EUMSZ 114. cikk (az EKSZ korábbi 95. cikke)	
Az Európai Parlament és a Tanács 2001. május 22-i 2001/29/EK irányelve az információs társadalomban a szerzői és szomszédos jogok egyes vonatkozásainak összehangolásáról (INFOSOC-irányelv)	• Letelepedési jog EUMSZ 53. cikk (az EKSZ korábbi 47. cikke) • Szolgáltatások EUMSZ 62. cikk (az EKSZ korábbi 55. cikke) • Jogszabályok közelítése EUMSZ 114. cikk (az EKSZ korábbi 95. cikke)	• A szerzői jog és szomszédos jogok védelme az egyik legfontosabb eszköze annak, hogy Európában a kulturális alkotótevékenység hozzájusson a szükséges forrásokhoz, illetve a szerzők és előadók megőrizhessék függetlenségüket és méltóságukat. • A szerzői jogilag védett művek és egyéb teljesítmények megfelelő védelme kulturális szempontból is jelentős kérdés. A Közösségnek a kulturális szempontokat is figyelembe kell vennie a Szerződés egyéb rendelkezései alá tartozó tevékenysége során. [Preambulum (11), (12)]

¹⁴⁵ A hivatkozásokat az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata (az Európai Unió Hivatalos Lapja, C 202, 2016. június 7.) alapján adjuk meg. Az alapszerződések cikkeinek EKSZ-t megelőző átszámozását figyelmen kívül hagytuk.

Irányelv	Jogalap	Kulturális szempontú hivatkozások
Az Európai Parlament és a Tanács 2001. szeptember 27-i 2001/84/EK irányelve az eredeti műalkotás szerzőjét megillető követő jogról (követőjogi irányelv)	Jogszabályok közelítése EUMSZ 114. cikk (az EKSZ korábbi 95. cikke)	A Közösségnek a kulturális szempontokat is figyelembe kell vennie a Szerződés egyéb rendelkezései alá tartozó tevékenysége során. [Preambulum (5)]
Az Európai Parlament és a Tanács 2006. december 12-i 2006/115/EK irányelve a bérleti jogról és a haszonkölcsönzési jogról, valamint a szellemi tulajdon területén a szerzői joggal szomszédos bizonyos jogokról (bérletiirányelv)	- Letelepedési jog 53. cikk (az EKSZ korábbi 47. cikke) - Szolgáltatások EUMSZ 62. cikk (az EKSZ korábbi 55. cikke) - Jogszabályok közelítése EUMSZ 114. cikk (az EKSZ korábbi 95. cikke)	- A szerzői művek és a szomszédos jogi teljesítmények számára biztosított megfelelő védelem alapvető jelentőségű a Közösség gazdasági és kulturális fejlődése szempontjából. [Preambulum (3)] - Ha a tagállamok a nyilvános haszonkölcsönzés kizárólagos joga helyett csak díjazást biztosítanak a jogosultaknak, e díjazást kultúrpolitikai célkitűzéseiknek megfelelően határozhatják meg. [6(1) cikk]
Az Európai Parlament és a Tanács 2006. december 12-i 2006/116/EK irányelve a szerzői jog és egyes szomszédos jogok védelmi idejéről (védelmiidő-irányelv)	- Letelepedési jog EUMSZ 53. cikk (az EKSZ korábbi 47. cikke) - Szolgáltatások EUMSZ 62. cikk (az EKSZ korábbi 55. cikke) - Jogszabályok közelítése EUMSZ 114. cikk (az EKSZ korábbi 95. cikke)	A szerzői és szomszédos jogokat magas szintű védelemben kell részesíteni, mivel e jogok a szellemi alkotás alapját képezik. E jogok védelme szintén biztosítja a kreativitás fenntartását és fejlődését a szerzők, a kulturális ipar, a fogyasztók és az egész társadalom javára. [Preambulum (11)]
Az Európai Parlament és a Tanács 2009. április 23-i 2009/24/EK irányelve a számítógépi programok jogi védelméről (szoftverirányelv)	Jogszabályok közelítése EUMSZ 114. cikk (az EKSZ korábbi 95. cikke)	
Az Európai Parlament és a Tanács 2011. szeptember 27-i 2011/77/EU irányelve a szerzői jog és egyes szomszédos jogok védelmi idejéről szóló 2006/116/EK irányelv módosításáról	- Letelepedési jog EUMSZ 53. cikk (az EKSZ korábbi 47. cikke) - Szolgáltatások EUMSZ 62. cikk (az EKSZ korábbi 55. cikke) - Jogszabályok közelítése EUMSZ 114. cikk (az EKSZ korábbi 95. cikke)	Az előadóművészek alkotó hozzájárulásának elismerése [Preambulum (4)]

Irányelv	Jogalap	Kulturális szempontú hivatkozások
Az Európai Parlament és a Tanács 2012. október 25-i 2012/28/EU irányelve az árva művek egyes megengedett felhasználási módjairól	• Letelepedési jog EUMSZ 53. cikk (az EKSZ korábbi 47. cikke) • Szolgáltatások EUMSZ 62. cikk (az EKSZ korábbi 55. cikke) Jogszabályok közelítése EUMSZ 114. cikk (az EKSZ korábbi 95. cikke)	• Európa kulturális örökségének védelme és a kultúra tagállami népszerűsítése, terjesztése [Preambulum (1), (18), (...)]
Az Európai Parlament és a Tanács 2014. február 26-i 2014/26/EU irányelve a szerzői és szomszédos jogokra vonatkozó közös jogkezelésről és a zeneművek belső piacon történő online felhasználásának több területre kiterjedő hatályú engedélyezéséről (közös jogkezelési irányelv)	• Letelepedési jog EUMSZ 50. cikk (az EKSZ korábbi 44. cikke) • Letelepedési jog EUMSZ 53. cikk (az EKSZ korábbi 47. cikke) • Szolgáltatások EUMSZ 62. cikk (az EKSZ korábbi 55. cikke)	• Az Európai Unió figyelembe veszi a kulturális sokszínűséget, hozzájárul a tagállamok kultúrájának virágzásához, tiszteletben tartva nemzeti és regionális sokszínűségüket, ugyanakkor előtérbe helyezve a közös kulturális örökséget. • A közös jogkezelő szervezetek a kulturális sokszínűség előmozdítóiként fontos szerepet töltenek be; a legkisebb és a kevésbé népszerű repertoárok számára is piaci jutási lehetőséget teremtenek; szociális, kulturális és oktatási szolgáltatásokat nyújtanak jogosultjaik és a nyilvánosság számára. [Preambulum (3)] • A különböző zenei repertoárok felhasználásának a több területre kiterjedő engedélyezése növeli a kulturális sokszínűséget. [Preambulum (44)]
Az Európai Parlament és a Tanács irányelvjavaslata a digitális egységes piacon a szerzői jogról COM(2016) 593 final	• Jogszabályok közelítése EUMSZ 114. cikk (az EKSZ korábbi 95. cikke)	• Európa kulturális örökségének megőrzése. A Közösségnek a kulturális szempontokat is figyelembe kell vennie a Szerződés egyéb rendelkezései alá tartozó tevékenysége során. [Preambulum (2), (5), (...)] • Szerzők és előadóművészek javadalmazásának és egyéb méltányos érdekeinek védelme. [Preambulum (40)–(44)]

A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA HATÁSA A SZERZŐI JOGRA

I. BEVEZETÉS

A mesterséges intelligencia napjaink talán egyik legvitatottabb és egyben legnagyobb érdeklődést kiváltó területe. Olyan számítógépes rendszereket és megoldásokat értünk ez alatt a fogalom alatt, amelyek képesek saját tapasztalataikból tanulni, és a tanultakat összetett problémák megoldása során, különböző szituációkban kamatoztatni.¹ Tekintettel arra, hogy az intelligencia ezen megnyilvánulását és magas fokú fejlettségét korábban kizárólag az ember sajátjának tekintették, így nem meglepően a mesterséges intelligencia minden idők egyik legvitatottabb technológiai vívmányaként is jellemezhető. Sokan egyfajta csodaszerként tekintenek rá, míg mások épp az emberiséget fenyegető legnagyobb kockázatot látják benne.

Vitathatatlan tény azonban, hogy ez a hosszú évtizedek kutatómunkáját és parázs elméleti vitáit maga mögött tudó technológia egyre jelentősebb hatást fejt ki mind a társadalmi kapcsolatok, mind a gazdaság és az ipar területén. Az előrejelzések szerint főként a gyártással, valamint összeállítással, anyagmozgatással, szállítással kapcsolatos feladatkörökben² veszik majd át az emberi munka helyét a mesterséges intelligencia megoldásai néhány éven belül, azonban a számításokkal, dokumentumanalízissel és kutatással kapcsolatos munkakörök sem jelentenek kivételt. A tengerentúli pénzügyi központokban például már most is számos értékpapír-kereskedelemmel és pénzügyi elemzéssel kapcsolatos műveletet látnak el mesterségesintelligencia-algoritmusok.³ Az ügyvédi szakma is hasonló „forradalmon” megy keresztül: számos nemzetközi ügyvédi iroda alkalmaz például az adatbányászat és jogforráskutatás területén gépi tanúlással kapcsolatos megoldásokat, amelyek keresőtjeljesítménye bőven meghaladja az emberét.⁴

* Dr. Necz Dániel LL.M., technológiai jogi és adatvédelmi szakértő, Ormai és Társai CMS Cameron McKenna Nabarro Olswang LLP Ügyvédi Iroda. A jelen mű a PTE-ÁJK infokommunikációszakjogász-képzése keretein belül született szakdolgozat szerkesztett változata.

¹ A Norvég Adatvédelmi Hatóság (Datatilsynet) Mesterséges intelligencia és adatvédelem című jelentése: <https://www.datatilsynet.no/en/> (MI-jelentés), p. 5., (2018. 05. 01.).

² PwC: 2018 AI predictions, 8 insights to shape business strategy: <https://www.pwc.com/us/en/advisory-services/assets/ai-predictions-2018-report.pdf>. 7.0. (2018. 05. 01.).

³ Saijel Khan, Hugh Son, Mira Rojanasakul: Robots Are Coming For These Wall Street Jobs: <https://www.bloomberg.com/graphics/2017-wall-street-robots/> (2018. 05. 01.).

⁴ Ilyennek tekinthető például a CMS nevű nemzetközi ügyvédi iroda „Brainspace” elnevezésű megoldása, amely az ügyvédi és a vállalati adatelemzést és kutatást képes új szintre emelni: <https://cms.law/en/GBR/News-Information/CMS-first-law-firm-in-Europe-to-adopt-innovative-machine-learning-and-data-visualisation-platform> (2018. 05. 01.).

A mesterséges intelligenciában rejlő rendkívüli lehetőségek ellenére azonban számos kockázatról is beszélhetünk. Ilyennek minősül különösen a mesterséges intelligencia által okozott károkkal kapcsolatos felelősségi körök tisztázása, az egyes adatvédelmi aggályok, a mesterségesintelligencia-megoldások által létrehozott alkotások sorsa, valamint a felhasznált művek szerzői jogi védelme. Ezen jogi előkérdések tisztázása hiányában ugyanis a mesterséges intelligencia sem fejtheti ki teljes egészében jótékony hatásait, és nem válhat azzá a megtermékenyítő, gazdasági és társadalmi kapcsolatokat átformáló technológiává, amelyre sokak szerint predesztináltak.

A fentebb írtak figyelembevételével e tanulmányban a mesterséges intelligencia szerzői jogra gyakorolt hatásait kívánjuk elemezni. Kitérünk a technológia hátterére, valamint társadalmi és gazdasági hatásaira, elemezzük a mesterséges intelligencia és a szerzőség kapcsolatának kérdését, a gépi tanulással járó és egyes műtípusokat érintő felhasználási cselekmények szerzői jogi megítélését, továbbá a szerzői joggal szomszédos jogok és a kapcsolódó jogok védelmét annak érdekében, hogy egy, a mesterséges intelligencia szerzői jogra gyakorolt hatásait átfogó módon elemző mű jöjjön létre, amely segíti az olvasót a témában való eligazodásban, és akár további tudományos viták „szikrájául” is szolgálhat.

II. A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA ALAPJAI ÉS JELENTŐSÉGE

1. A mesterséges intelligencia története

A mesterséges intelligencia, valamint az annak jogi értelmezésével kapcsolatos gyökereket első körben az irodalom, a filmművészet, valamint a képzőművészet területén kell keresnünk, tekintettel arra, hogy ezek – az emberi fantáziának hála – megelőzték a technológia tudományos megalapozását.

A mesterséges intelligencia első megjelenési formái alatt természetesen még csak ügyes imitációkat vagy tényleges megvalósítást nélkülöző technikai konstrukciókat említhetünk. Ilyennek tekinthetők a tizenhetedik század második felében alkotó Kempelen Farkas sakkozógépe vagy a francia feltaláló, kortársa, Jacques de Vaucanson automata gépezetei, mint például a csőrébe adott ételt elvileg megemészteni képes „emésztő kacs” és az önálló játékkal képes zenei élményt nyújtó „furulyajátékos”.⁵ Ezek a gépezetek természetesen még az intelligencia legenyhébb szikrájával sem rendelkeztek, és inkább csak külön szcenzióknak számítottak a maguk korában, mégis hűen tükrözik az ember leküzdhetetlen vágyát a saját képére való alkotásra és a természeti jelenségek kiismerésére.

Természetesen az irodalom és a filmipar sem maradt sokáig adós a mesterséges intelligencia lehetőségeinek és a velük kapcsolatos kockázatoknak a továbbgondolásával. A téma egyik első forrásaként Samuel Butler angol író 1872-ben megjelent *Erewhon* című regénye

⁵ <https://www.britannica.com/biography/Jacques-de-Vaucanson> (2018. 05. 04.).

említhető, amely már felveti az intelligens gépek alkalmazásának lehetőségét. Ezt követte Karel Čapek 1920-ban bemutatott, R.U.R. című darabja, amelynek a szláv nyelvekben jellemzően „munkával”, „fáradozással” azonosított „robot” szót is köszönhetjük. A mű központi témája a későbbi fantasztikus filmek kliséjévé vált, az intelligens gépek lázadása és az embereknek alávetett gépi értelem fokozatos öntudatra ébredése. Az elsőre könnyednek tűnő drámai mű így fokozatosan sodródik a látszólag elkerülhetetlen végkifejlett felé, azaz addig a pontig, amíg az emberi kéz és értelem alkotta mű a saját teremtmője ellen fordul. Hasonló balsejtelemmel jelenik meg a mesterséges intelligencia Fritz Lang 1927-es rendezésű „Metropolis” című filmjében, amelynek kultikus női androidja⁶ képes arra, hogy embernek adja ki magát, és manipuláljon másokat.

A fenti irodalmi és filmtörténeti előzmények híven jelenítik meg a „gondolkodó gépekkel” kapcsolatos emberi félelmeket és gátlásokat, azonban szinte kivétel nélkül a technológia kockázataira, ha tetszik, negatív oldalára fókuszálnak, és adósak maradnak az emberi felhasználás lehetőségeinek továbbgondolásával. Ezt az űrt minden idők talán egyik legnagyobb tudományos-fantasztikus írója, Isaac Asimov töltötte be, aki 1942-ben megjelent *Körbe-körbe*⁷ című novellájában fektette le a mesterséges intelligencia, és így a robotika alaptörvényeit. Ezek értelmében 1. a robot nem okozhat kárt emberi lénynek, és nem tűrheti, hogy az kárt szenvedjen, továbbá 2. köteles engedelmeskedni az emberi utasításnak, amennyiben az nem ütközik az első törvénybe, és 3. köteles megvédeni saját magát, amennyiben ez nem ütközik az első két törvénybe. Az asimovi törvényeket mind a sajtó, mind a jogi szakértők rendszeresen idézik a mesterséges intelligencia jogszabályi keretrendszerének kidolgozását övező viták során,⁸ és szinte valamennyi álláspont egyetért abban, hogy egyfajta jogilag értelmező szabályrendszer keretei mentén beszélhetünk csak az emberiség hasznát szolgáló, kordában tartható mesterséges intelligenciáról.

Természetesen a mesterséges intelligencia vonatkozásában a tudomány is megadta a saját válaszait, és a század derekától fokozatosan jutott el a matematikai és egyéb tudományterületi alapoktól a gyakorlati megvalósításig. Az első tudományos értelemben vett mesterségesintelligencia-eredményt a Warren McCulloch és Walter Pitts nevű amerikai tudóspárosnak köszönhetjük, akik az alapszintű fiziológiai és agyi neuronok működésére vonatkozó, valamint a korabeli számításelmélettel kapcsolatos matematikai ismereteket alapul véve jutottak el saját, 1943-ban publikált mesterségesneuron-modelljük kidolgozásáig, amelyben minden egyes neuron „bekapcsolt” vagy „kikapcsolt” állapotban van jelen, az átkapcsolás

⁶ Azaz ember alakú, és jellemzően az emberi viselkedést is imitálni képes robot.

⁷ A mű eredeti angol nyelvű címe: „Runaround”, amely elsőként az Astounding című amerikai fantasztikus folyóirat 1942. márciusi számában jelent meg.

⁸ Lásd: A Jogi Bizottság Európai Bizottságnak szóló ajánlásokkal a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról szóló jelentése (2015/2103(INL)): <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A8-2017-0005+0+DOC+XML+V0//HU> (2018. 05. 05.).

pedig csak akkor lehetséges, ha a neuront kellő számú szomszédos neuron stimulálja.⁹ A McCulloch–Pitts-modell tökéletessége pedig éppen annak – látszólagos – egyszerűségében rejlik, ugyanis az emberi gondolkodást veszi alapul, és következtet arra, hogy mire is lenne képes a „mesterséges logika”, ha az emberhez hasonló képességekkel bírna.

A következő években a számítógépek fejlődésével karöltve a mesterséges intelligencia gyakorlati alkalmazásai iránti igény is ugrásszerűen megemelkedett. Az első mesterséges-intelligencia-program 1956-ban jött létre, Allen Newell, Herbert A. Simon és Cliff Shaw programozó munkája nyomán. A program a „Logic Theorist” nevet kapta, és ugyanabban az évben, a Dartmouth Egyetemen a mesterséges intelligenciáról tartott konferencián mutatták be a nyilvánosságnak.¹⁰ A konferencia egyik érdekessége, hogy itt hangzott el először a „mesterséges intelligencia” kifejezés is a szervező John McCarthy nevű matematikus szájából,¹¹ akit néhány éve bekövetkezett haláláig világszinten a téma egyik legismertebb szakértőjének tekintettek.

A technológia dinamikus fejlődési irányait is figyelembe véve azonban a mesterséges intelligencia mint új tudományterület értelemszerűen nem csupán az amerikai tudósok-zsözségeket izgatta. Ugyancsak ezek a kérdések foglalkoztatták a huszadik század egyik leg-innovatívabb matematikusát, a második világháború alatt a német Enigma-kódot is több-magával feltörő Alan Turingot, aki 1950-ben megjelent „Számítógép és értelem” című tanulmányában fektette le a híres Turing-teszt alapjait. E teszt egyfajta háromszereplős imitációs játéknak is tekinthető. Egy kérdező és két másik „személy” vesz részt benne, akik közül csupán az egyik ember, a másik pedig mesterséges intelligencia. A kérdező számítógépen keresztül tesz fel kérdéseket a másik két résztvevő számára, így fedve el az ember testi különbségeit. Amennyiben a megadott válaszok alapján a kérdező nem tudja megkülönböztetni a „gépi” válaszadót az emberitől, úgy a mesterséges intelligencia sikeresen teljesíti a tesztet.¹² A Turing-teszt kétségtelenül az intelligencia meglétére fókuszál, Turing pedig hitt abban, hogy sikerült megragadnia annak a lényegét, mit is kell tudnia egy intelligens számítógépnek vagy programnak.¹³ Közel hatvan évet kellett várnia az emberiségnek, mire egy algoritmusnak sikerült átmenni a Turing-teszten. Az egyesült királyságbeli Royal Society bíráiból álló bizottság jelentős részét ugyanis sikerrel győzte meg egy chatalkalmazás arról, hogy ő valójában egy ukrán kisfiú.¹⁴ Az eredmény megdöbbentő mivolta mellett kétségtelenül próba elé állította a Turing által felállított kritériumrendszer időtállóságát. Vajon más

⁹ Stuart Russell, Peter Norving: Mesterséges intelligencia modern megközelítésben. Panem Könyvkiadó, Budapest, 2005, p. 48.

¹⁰ Rockweel Anyoha: The History of Artificial Intelligence (Harvard SITN Blog): <http://sitn.hms.harvard.edu/flash/2017/history-artificial-intelligence/> (2018. 05. 07.).

¹¹ Futó Iván (szerk.): Mesterséges intelligencia. Aula Kiadó, Budapest, 1999, p. 1.

¹² Alan Mathison Turing: Computing Machinery and Intelligence. Mind, 59. évf. 236. sz., 1950. október, p. 433.

¹³ Jenny Raggett, William Bains: Mesterséges intelligencia A–Z. Akadémia Kiadó, 1994, p. 223.

¹⁴ <https://www.theguardian.com/technology/2014/jun/09/eugene-person-human-computer-robot-chat-turing-test> (2018. 05. 07.).

lett volna az eredmény, ha más személyt „alakít” a program? Mennyire beszélhetünk valós intelligenciáról vagy csupán annak megtévesztő szimulálásáról?¹⁵

A mesterséges intelligencia tudományos fejlődése az elkövetkezendő években hosszú utat járt be, mire eljutott a ma alkalmazott modellekig. Képességeit jól bizonyítja az 1997-ben Garri Kaszparov sakkvilágbajnokot legyőző Deep Blue nevű számítógép vagy az AlhaGO nevű számítógépes program, amely a 2010-es években a világ több vezető gojátékosa felett is elsöprő győzelmet aratott. Természetesen a mesterséges intelligencia ezen ámulatba ejtő eredményei ellenére sem beszélhetünk kiforrott technológiáról. Még mindig csak inkább gyermeklépteknek, mint egy büszke felnőtt tekintélyt parancsoló járásának vagyunk szemtanúi, azonban annak, hogy ezek a léptek milyen útra is vezetnek majd, és hogy együtt járnak-e majd az emberiség fejlődésével, csak mi magunk vagyunk a megmondhatói.

2. A mesterséges intelligencia meghatározása. A gépi tanulás és a fekete doboz

A mesterséges intelligencia egyelőre jogi definícióival nem rendelkezik, meghatározásával, pontosabban meghatározáskísérleteivel pusztán a szakirodalomban találkozhatunk. John McCarthy, a szakterület egyik első úttörője, a mesterséges intelligenciát az intelligens gépek, illetve az intelligens számítógépes programok készítésének tudományaként határozta meg.¹⁶

Jodál Endre informatikai és műszaki szakíró szerint a mesterséges intelligencia *„minden olyan (túlnyomó többségében számítógépes) rendszer, amely az emberre jellemző, intelligensnek tartott, feladatmegoldásra alkalmas, illetve az emberi magatartás modellezésére képes”,* másrészt hangsúlyozza, hogy a gyakorlatban magukat a mesterségesintelligencia-rendszereket tanulmányozó, illetve azokat létrehozó multidiszciplináris rendszereket is ekképpen szoktuk megnevezni.¹⁷

Mindezen túl Fekete István, Gregorics Tibor és Nagy Sára a mesterséges intelligenciát olyan számítógépes feladatok megoldására hivatott rendszerként határozza meg, amelyek intelligenciát igényelnének, ha azokat ember oldaná meg.¹⁸

A fenti meghatározásokban közös, hogy alapvetően feladatmegoldásra szolgáló intelligens számítógépes programok csoportjaként tekintenek a mesterséges intelligenciára attól függetlenül, hogy az miként is jelenik meg az adott esetben (például: hangfelismerő vagy önvezető rendszerként). Azonban, ahogy az emberi intelligenciának is tanulásra van szüksége, úgy nem különbözik ettől a mesterséges intelligencia sem. Ehhez jelentenek segítsé-

¹⁵ Raggett, Bains: i. m. (13), p. 223.

¹⁶ John McCarthy: What is Artificial Intelligence? <http://www-formal.stanford.edu/jmc/whatisai/node1.html> (2017. 05. 08.).

¹⁷ Jodál Endre: Mesterséges intelligencia. Számítástechnikai alaplexikon IV., Cédrus Kiadó, Budapest, 1993, p. 87–88.

¹⁸ Fekete István, Gregorics Tibor, Nagy Sára: Bevezetés a mesterséges intelligenciába. LSI, Budapest, 1990, p. 1.

get a különböző, gépi tanulással kapcsolatos megoldások és módszerek, amelyekben közös, hogy a segítségükkel lehetővé válik új ismeretek beépítése a mesterségesintelligencia-rendszerekbe, valamint új ismeretek kialakítása, fejlesztése, gyarapítása.¹⁹ Ezen megoldások egy alterületét képezi az úgynevezett mélytanulás (angolul: „*deep learning*”), amely neurális modelleket alkalmaz a tanulási folyamatok során olyan feladatok teljesítése érdekében, mint például a képfelismerés²⁰ vagy a nyelvi feldolgozás.²¹

A fenti gépi tanulási megoldásokban tehát közös, hogy egyfajta modellt alkalmaznak, amelynek valamilyen eredménye van (például: képfelismerés, szövegkeresés megadott számú és minőségű elemekből). A gyakorlatban a két leginkább elterjedt modell az úgynevezett döntési fa, amelynek során meghatározott ágak mentén tekinthetők át az egyes opciók, illetve feladatok, valamint a neurális hálózatok, amelyek meghatározott értékkel bíró neuronokból épülnek fel. A mesterséges intelligencia azonban a gyakorlatban a leginkább átgondolt és legszofisztikáltabb módon felépített modellek ellenére sem mindig enged betekintést a saját maga által alkalmazott logikába, ilyen esetekben pedig bizonytalan, hogyan is jutott el a mesterséges intelligencia az adott feladat megoldásáig. Ezt a gyakorlatban „feketedoboz-problémának” nevezik,²² amely jelenleg a technológia legjelentősebb rizikófaktorát képezi, folyamatos kihívások elé állítva a fejlesztőket és a terület kutatóit.

A fentiek alapján láthatjuk, hogy a mesterséges intelligencia alatt korántsem egy kész „dobozos szoftvert”, hanem inkább folyamatosan fejlődő rendszerek és megoldások sorát értjük, amelyek komplexitása az európai és az egyes nemzeti jogalkotóktól is rugalmas fellépést követel, ha megfelelő szabályozási környezetet akarnak kialakítani ezen a területen.

3. A mesterséges intelligencia társadalmi és gazdasági hatásai

A mesterséges intelligencia társadalmi hatásait a legtöbben főként a tudományos-fantasztikus filmek világából ismerhetik. Erre jó példa a 2001-es készítésű A.I. – Mesterséges értelem című film, amelyben egy robotkisfiú kerül egy emberi családban egy igazi kisfiú helyére, vagy az Isaac Asimov azonos című regénye alapján készült, *Én*, a robot című film, amely a mesterséges intelligencia öntudatra ébredését mutatja be. Természetesen a mesterséges intelligencia ilyen megjelenési formáitól még messze állunk, azonban a technológia napjainkban is érzékelhető, realiztikus társadalmi és gazdasági hatásokkal bír.

A 2010-es évek elején a mesterségesintelligencia-technológiák világgpiaci értéke körülbelül 250 millió dollárnak felelt meg, míg ez az összeg az előrejelzések szerint 2025-re várhatóan

¹⁹ Jodál: i. m. (17), p. 42.

²⁰ <https://iq.intel.com/artificial-intelligence-and-machine-learning/> (2018. 05. 09.).

²¹ Ez alatt a mesterséges intelligencia olyan megoldásait értjük, amelyek segítenek a számítógépes algoritmusoknak az emberi nyelvek feldolgozásában, például: chatbotalkalmazások vagy fordítóprogramok során, lásd: <https://www.regenseurope.com/hu/-/natural-language-processing-what-is-it-and-how-can-you-put-it-to-use-> (2018. 05. 09.).

²² I. m. (1), p. 12–14.

eléri majd az 50 milliárd dollárt is.²³ A nagy számok törvénye azonban egyelőre nem minden szektornak és gazdasági területnek kedvez. Erről árulkodik a McKinsey Global Institute 2017 nyarán megjelent, a mesterséges intelligencia gazdasági hatásait vizsgáló tanulmánya is, amely szerint a mesterségesintelligencia-megoldásokat egyelőre főleg a tőkeerős technológiai nagyvállalatoknak, a telekommunikációs, valamint a pénzügyi szolgáltatóknak sikerült üzleti folyamataikba integrálniuk, míg a kiskereskedelemben csak mérsékeltnak mondható a technológia elterjedtsége, az oktatás és az egészségügy területén pedig egyáltalán nem terjedt el.²⁴

Ami a technológia társadalmi elfogadottságát illeti, elmondhatjuk, hogy sokan még mindig a távoli jövő vívmányaként tekintenek rá, azonban sokakban valóságos egzisztenciális félelmek is megfogalmazódtak a mesterséges intelligenciával, különösen annak munkahelyekre gyakorolt hatásaival kapcsolatban. Egyes előrejelzések szerint ugyanis 2030-ra a világon akár 800 millió ember is elveszítheti a jelenlegi munkáját a mesterséges intelligencia fejlődése és egyre kiterjedtebb alkalmazása hatására. Ezeknek az embereknek természetesen szükségük lesz új készségek kialakítására, illetve meglévő készségeik fejlesztésére is ahhoz, hogy betölthessék a jövő hiányszakmáit, mint például az informatikai vagy egészségügyi szakutadást igénylő, valamint a szociális szolgáltatásokkal járó munkaköröket.²⁵

Természetesen a mesterséges intelligenciának az emberi munkát helyettesítő hatásain kívül egyéb jellemzőivel is számolhatunk, amelyek a közeljövőben egyre dominánsabbá válhatnak. Ilyenek lehetnek a különböző személyi asszisztensi funkciók vagy a mesterséges intelligencia „házi” alkalmazásai.

III. A SZERZŐSÉG ÉS A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA

A szerzői jog és a mesterséges intelligencia kapcsolatában a leglényegesebb pontnak maga a szerzőség kérdése tekinthető. Amennyiben ugyanis feltételezzük, hogy a mesterséges intelligencia maga is bírhat alkotói képességgel, és meglévő művek megadott paraméterek szerinti összeillesztésén túl „saját maga” hozhat létre új alkotást, úgy választ kell adnunk arra a kérdésre is, hogy mi lesz ezen alkotások sorsa, és hogyan is viszonyuljon hozzájuk a szerzői jog.

²³ Peter Cowan, Jim Hinton: Intellectual property and artificial intelligence: what does the future hold? *www.IAM-media.com*, p. 24. (2018. március/április).

²⁴ McKinsey Global Institute: Artificial Intelligence. The next digital frontier? <https://www.mckinsey.com/~/media/McKinsey/Industries/Advanced%20Electronics/Our%20Insights/How%20artificial%20intelligence%20can%20deliver%20real%20value%20to%20companies/MGI-Artificial-Intelligence-Discussion-paper.ashx>, p. 7. (2018. 05. 09.).

²⁵ James Manyika, Susan Lund, Michael Chui, Jacques Bughin, Jonathan Woetzel, Parul Batra, Ryan Ko, Saurabh Sanghvi: What the future of work will mean for jobs, skills and wages: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-organizations-and-work/what-the-future-of-work-will-mean-for-jobs-skills-and-wages#part%203> (2018. 05. 10.).

Ez a kérdés azért is bír kiemelt jelentőséggel, mivel manapság már léteznek olyan algoritmusok, amelyek akár az interneten elérhető, akár bizonyos adatbázisba feltöltött alkotások átböngészését követően, az így nyert „ihlet” eredményeként hoznak létre új műveket. Ilyennek tekinthető például az amerikai Rutgers Egyetemen kifejlesztett CAN²⁶ elnevezésű program, amely képes a különböző művészeti stílusjegyek elsajátítására, csakhogy azoktól „szándékosan” eltérő, sajátos képi világgal bíró alkotásokat hozzon létre, amelyek zavarba ejtő hasonlóságot mutatnak az emberi kéz alkotta művekkel.²⁷

Az alkotások nem tekinthetők sem pusztá sajátos stílusjegyek követésével létrehozott másolatoknak, sem különböző műrészletek összemontírozásának. Az algoritmus emberi festőművészhez hasonlóan, tanulási folyamat eredményeként, saját maga alakítja ki a „stílusát”, és hozza meg azokat az alkotói döntéseket (például: színárnyalat, ábrázolásmód, tematika), amelyek eredményeként az alkotás megszületik.

Természetesen ehhez hasonló megoldások nem kizárólag a képzőművészetek területén léteznek. Egy mesterségesintelligencia-program éppúgy képes lehet fordításra, mint irodalmi szövegek vagy épp további programok megalkotására, az ilyen alkotások pedig, éppúgy akár az emberi kéz alkotta művek, komoly vagyoni értéket képviselhetnek, és szinte beláthatatlan társadalmi és gazdasági hatásokkal bírhatnak. Erre tekintettel pedig különösen égető kérdésként merül fel, hogyan is tekintsünk a mesterséges intelligencia kreálta alkotásokra a szerzői jog tükrében. Alkotó vagy kizárólag alkotás-e a mesterséges intelligencia, illetve hogyan viszonyul a program által létrehozott produktum a mesterséges intelligenciát létrehozó „eredeti” alkotóhoz? Mindezen kérdések megválaszolásához első lépésként a „nem emberi” alkotások szerzői jogi gyakorlatát kell áttekintenünk.

1. A „nem emberi” alkotások szerzői jogi megítélése a magyar és egyes külföldi jogok tükrében

A nem emberi alkotások tekintetében a legtöbb nemzeti jog vonatkozik szerzői jogi oldalon részesíteni a „nem emberi” alkotók által létrehozott műveket. Az ezzel kapcsolatos egyik legnagyobb sajtóvisszhangot kiváltó jogvita egy majom által készített fénykép kapcsán bontakozott ki. Az eset gyökerei még 2011-re nyúlnak vissza, amikor egy brit természetfotós Indonéziába utazott, ahol elcsente a kameráját egy helybéli makákó, és egy fényképet (pontosabban egy „szelfit”) készített magáról.²⁸ Az ezt követő években a majomszelfi elképesztő népszerűsége tett szert mind az internetező nagyközönség, mind a világ számos vezető sajtóorgánuma körében annak ellenére, hogy az érintett természetfotós többször is

²⁶ Teljes nevén: „Creative Adversarial Networks Generating Arts”, azaz „Kreatív Ellentétes Alkotórendszerek”.

²⁷ <https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-hard-painting-made-computer-human> (2018. 05. 11.).

²⁸ Hillary Grigonis: Monkeys cannot own copyright, judges rule in infamous monkey selfie lawsuit: <https://www.digitaltrends.com/photography/monkeys-cannot-own-copyright-monkey-selfie-appeals-court/> (2018. 05. 12.).

megpróbálta meggátolni az újabb és újabb publikációkat, vagy jogdíjat kicsikarni az érintett médiumoktól. Az esetben váratlan fordulópontra jelentett, amikor a People for the Ethical Treatment of Animals (PETA) nevű világhírű állatvédő szervezet keresetet nyújtott be az érintett természetfotós ellen egy amerikai bíróságon, kérve a fényképet készítő, Naruto nevű makákó szerzőségének megállapítását. Az eljáró bíróság természetesen elutasította a keresetet, és megállapította, hogy az amerikai szerzői jogi törvény alapján az állatok által létrehozott alkotások nem élveznek szerzői jogi oltalmat.²⁹ Ezt követően az Egyesült Államok Szerzői Jogi Hivatala is azonos állásfoglalást adott ki azzal kapcsolatban, hogy az állati alkotások (ideértve például a majmok által készített fényképeket vagy az elefántfestményeket) nem minősülnek szerzői jogi értelemben vett műnek, és így értelemszerűen szerzői jogi védelem sem illetheti őket.³⁰

Az eset természetesen számos kérdést vet fel az egyéb, „nem emberi” kéz alkotta művek vonatkozásában is, ideértve különösen a mesterséges intelligencia által létrehozott alkotásokat. A mesterséges intelligencia ugyanis, éppúgy, akárcsak az annak mintájaként tekintett „emberi intelligencia”, képes arra, hogy hasznos vagy épp esztétikai élvezetet nyújtó alkotásokat hozzon létre, és hogy az általa tapasztalt impulzusok alapján kifejllessze akár saját készségeit vagy alkotói stílusát is. Ez pedig komoly különbséget, ha tetszik többletet jelent az állatok által létrehozott alkotásokhoz képest. Az állati elme képes ugyanis korlátozott alkotói döntések meghozatalára, illetve arra, hogy saját emocionalitását és élményeit tükrözze, azonban ez nem éri el az emberi alkotóképesség szintjét, és nem jellemzik az emberi alkotómunka sajátosságai (művészi vagy más alkotói életút, tapasztalatok, tanulmányok, más alkotók, a természeti és az emberi világ adta inspiráció), ekképp pedig az állati művek nem érhetik el a szerzői jogi oltalom alapmértékéjeként támasztott eredetiséget. Ezzel szemben a mesterséges intelligencia tanulási folyamat és racionális megfigyelések eredményeként alakítja ki saját készségeit. Művészeti alkotások esetében ez együtt jár egyfajta „inspirációmérítéssel” is a tanulási folyamat során felhasznált művekből (ez valójában szintén logikai döntések sorozata), míg funkcionális művek esetében a mesterséges intelligencia képességeit a repetíció, az alkotófolyamatok újabb és újabb megismétlése útján alakítja ki.

Az amerikai szerzői jogi joggyakorlat már évtizedekkel ezelőtt is kiemelt figyelmet szentelt a nem emberi alkotások, így különösen a mesterséges intelligencia által létrehozott alkotások szerzői jogi megítélésének. A napjainkban is irányadó amerikai álláspont szerint a mesterséges intelligencia által létrehozott alkotások, legyenek azok akár művészeti (például: festmények, irodalmi művek), akár funkcionális művek (például: algoritmusok által létrehozott számítógépes programok), nem részesülhetnek szerzői jogi oltalomban, mivel az

²⁹ Az irányadó bírósági határozathoz lásd: <http://files.courthousenews.com/2016/01/29/monkey%20selfie.pdf> (2018. 05. 12.).

³⁰ <https://www.copyright.gov/comp3/chap300/ch300-copyrightable-authorship.pdf> (2018. 05. 12.).

emberi alkotóképesség nem mutatkozik meg bennük kellő mértékben.³¹ Természetesen ebben az esetben felmerül a kérdés, hogy ha maga a mesterséges intelligencia nem is tekinthető szerzőnek, megilleti-e a szerzőség magát a mesterségesintelligencia-programot létrehozó szoftverfejlesztőt, illetve szoftverfejlesztőket. Az amerikai esetjog ugyanis bizonyos esetekben hajlik arra, hogy az ilyen „távoli szerzőknek” is megadja a szerzőséget. Ez olyankor lehet irányadó, amikor az alkotás körülményeit ténylegesen a szerző határozza meg, azonban az alkotást közvetetten, más személyek útján hozza létre. A Lindsay-ügyben például egy dokumentumfilmes egy merülőcsapat útján készített felvételeket a híres Titanic óceánjáró hajóroncsáról. A kameraszökeket és a beállításokat, valamint a felvételek készítésének egyéb döntő körülményeit is a dokumentumfilmes határozta meg, amely szerzői utasításokat a felvételeket ténylegesen elkészítő csapat tagjai csak végrehajtottak, így az ügyben az eljáró bíróság arra az álláspontra helyezkedett, hogy szerzőnek ténylegesen a dokumentumfilmes tekintendő.³² Önmagában azonban a mű megalkotásához történő szakértői tanácsadást és forrásgyűjtést az amerikai bírói gyakorlat nem tekinti szerzői minőséget eredményező alkotófolyamatnak. Így a Malcolm X nevű amerikai feketejogi és muszlim aktivista életéről készült filmhez történő – a szerző életéről korábban könyvet is író – iszlám szakértőt sem tekintette az eljáró amerikai bíróság a film alkotói társszerzőjének.³³

A fentiek tükrében nehezen képzelhető el olyan helyzet, amikor – az adott műtípus sajátosságait figyelembe véve – a főbb alkotói döntéseket nem maga a mesterségesintelligencia-program, hanem a szoftverfejlesztő vagy más, a program működtetéséhez hozzájáruló személy hozná meg, hiszen a technológia lényege, hogy a program egy hosszabb tanulási folyamat eredményeként jut el az önálló döntések meghozataláig. Erre tekintettel a mesterséges intelligencia által létrehozott alkotásokat, csakúgy, mint az állati alkotásokat vagy a természeti képződményeket, az amerikai joggyakorlat nem tekinti szerzői jogi oltalom alatt álló műveknek.

Hasonló álláspontra helyezkedik szinte valamennyi európai ország jogirodalma is, így kizárólag az emberi alkotások részére biztosítva szerzői jogi oltalmat,³⁴ vagy legalábbis az embert tekinti szerzőnek. Ugyancsak ezt az álláspontot képviseli a magyar joggyakorlat, amely kizárólag az emberi alkotókat részesíti szerzői jog védelemben, amennyiben az ilyen szerzők által létrehozott, egyéni, eredeti jellegű műről beszélünk. Az ilyen művek ugyanis a szerző szellemi tevékenységéből erednek, azok tartalmában és formájában a szerző sajátos

³¹ Timothy L. Butler: Can a computer be an author? Copyright aspects of artificial intelligence. In: Barry Kramer (szerk.): Intellectual Property Law Review – 1984. Clark Boardman Company Ltd., New York, 1984, p. 412.

³² Lindsay v. The Wrecked and Abandoned Vessel R.M.S. Titanic, 52 U.S.P.Q.2d 1609 (S.D.N.Y. 1999). Lásd: <https://h2o.law.harvard.edu/collages/2752> (2018. 05. 12.).

³³ AALMUHAMMED v. LEE, 202 F.3d 1227 (9th Cir. 2000). Lásd: https://www.law.cornell.edu/copyright/cases/202_F3d_1227.htm (2018. 05. 12.).

³⁴ Andres Guadamuz: Artificial intelligence and copyright. WIPO Magazine, 2017. 5. sz., p. 17.

látásmódja tükröződik, ekként pedig minden mű a szerző saját személyiségének a lenyomata.³⁵

Természetesen a fentiekől eltérő szabályozási minták is találhatók, azonban jellemzően ezek is ódzkodnak attól, hogy sajátos szerzői jogi oltalmat kreáljanak a mesterséges intelligencia számára, és a szerzőséggel az embert illetik. Így az Egyesült Királyság 1988. évi szerzői jogi, formatervezési és szabadalmi törvénye 9. cikkének 2. pontja kifejezetten arról rendelkezik, hogy a „számítógép által alkotott irodalmi, drámai, zenei vagy művészeti alkotások esetén azon személy minősül szerzőnek, aki gondoskodott a művek megalkotásáról”.

2. Lehet-e szerző az algoritmus? A mesterséges intelligencia és az alkotás kapcsolata

A fentebb írtakkal összhangban erre a kérdésre nemleges választ kell adnunk. A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (Sztj.) 1. § (3) bekezdése egyértelműen leszögezi, hogy „A szerzői jogi védelem az alkotást a szerző szellemi tevékenységéből fakadó egyéni, eredeti jellege alapján illeti meg”. A védelem nem függhet mennyiségi, minőségi vagy esztétikai jellemzőktől, illetve az alkotással kapcsolatos esetleges értékkiteletektől. A rosszul megírt regény szerzői jogilag éppúgy védelmet élvez, mint Milan Kundera vagy Umberto Eco – méltán – világhírű alkotásai. A mű és a szerző közötti kapcsolatnak azonban meg kell maradnia, ennek a kapcsolatnak az alapja pedig a szerző (emberi) személyiségében keresendő. Egy egyéni, eredeti jellegű mű ugyanis nem más, mint a szerző gondolati szövedéke, és egyben személyiségének vagy legalábbis az adott témával kapcsolatos gondolatainak és érzéseinek a tükröképe.³⁶ Ez a kapcsolat pedig a funkcionális művek esetén is éppúgy érezhető, mint a művészeti alkotásoknál. Egy szoftver is éppúgy tükrözi az azt létrehozó szerző látásmódját (például: a szoftver felépítése, az azzal kapcsolatban nyújtott felhasználói élmény, a grafikus felhasználói felület kialakítása), mint egy regény az írójáét – ha némileg eltérő jellemzők alapján is.

Mindezzel kapcsolatban pedig arról sem feledkezhetünk meg, hogy egy szerzői jogilag védett mű emberi döntések alapján jön létre, az emberi döntés alapja pedig nem más, mint a szabad akarat. Ezt talán a legélesebben az Európai Bíróság fogalmazta meg a portréfotó szerzői jogi megítélésével kapcsolatos, Eva-Maria Painer kontra Standard Verlags GmbH és társai-ügyben, amelyben kimondta, hogy egy mű (az adott ügyben a portréfotó) akkor részesülhet szerzői jogi védelemben, ha az a szerző olyan szellemi alkotása, amely tükrözi a személyiségét, ami a szerzőnek a mű létrehozása során hozott szabad és kreatív döntéseiben jut kifejeződésre.³⁷

³⁵ Lontai Endre, Faludi Gábor, Gyertyánfy Péter, Vékás Gusztáv: Magyar polgári jog. Szerzői jog és iparjogvédelem. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2015, p. 39–40.

³⁶ Dr. Gyertyánfy Péter (szerk.): A szerzői jogi törvény magyarázata. Complex Kiadó, Budapest, 2006, p. 30.

³⁷ C-145/10. sz. ügy: Eva-Maria Painer kontra Standard Verlags GmbH.

A mesterséges intelligencia természetesen nem bír és nem is bírhat az emberéhez hasonló személyiséggel. Ezt a körülményt pedig a technológiai fejlődés sem befolyásolja, hiszen a mesterséges intelligencia küldetése éppen az, hogy az embert, illetve az emberiséget szolgálja. Így önálló entitásnak egy összetett logikai következtetésre képes, igen fejlett mesterségesintelligencia-rendszer sem tekinthető, hiszen az ilyen rendszereket is „születésük” pillanatától fogva korlátozza funkciójuk behatároltsága és az a cél, amelyre az adott rendszert létrehozták (például: képfelismerés, szövegkeresés, társalgás). Erre tekintettel pedig a mesterséges intelligencia az emberi döntés szabadságát is nélkülözi, amely a szerzői jogilag védett mű létrehozásának alfája és omegája.

Ennek ellenére napjainkban is léteznek olyan álláspontok, amelyek sajátos szellemi tulajdon-jogi oltalomban részesítenék a mesterséges intelligencia által létrehozott alkotásokat. Így a Jogi Bizottság az Európai Bizottságnak szóló ajánlásokkal a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról szóló jelentése kifejezetten szükségesnek látta „a számítógépek vagy robotok által készített, szerzői jogi védelem alá tartozó művek 'saját szellemi alkotásként' történő” besorolását.³⁸ Ezek a gondolatok azonban napjainkban még inkább csak kérdéseket vetnek fel a probléma tényleges megoldására képes válaszok helyett, így természetesen még konkrét javaslatokkal sem találkozhatunk a mesterséges intelligencia vagy – ahogy a jelentéstervezet fogalmaz – „számítógépek vagy robotok által készített” alkotások hipotetikus szellemi tulajdon-jogi oltalma vonatkozásában. E sorok írójának ezzel kapcsolatos véleménye, hogy amennyiben a nemzeti vagy az európai uniós jogalkotó szerzői jogi vagy egyéb szellemi tulajdon-jogi oltalomban is részesítené a mesterséges intelligencia által létrehozott alkotásokat, úgy a védelem fokának az emberi művekénél alacsonyabban kell állnia, illetve – a mű létrejöttének körülményeit is figyelembe véve – sajátos szempontoknak kell érvényesülniük,³⁹ ezek hiányában ugyanis a szerzői alkotás emberi jellege, ekképp pedig az ember alkotóképessége kérdőjeleződne meg.

3. A mesterséges intelligencia mint alkotói eszköz

A szerzői jogi oltalmat – összhangban a töretlen szerzői jogi gyakorlattal – attól függetlenül biztosítja az Szjt., hogy az adott mű milyen technikai eszközzel jön létre, illetve milyen közegeben vagy hordozón válik hozzáférhetővé.⁴⁰ Így szerzői jogilag értékelhető mű létrejöhet akár elektronikus közegeben, akár egy szoftver keretein belül is.

A mesterségesintelligencia-programok tekintetében emberi kapcsolat egyedül a programot megalkotó szoftverfejlesztőkkel, illetve a program működtetéséhez segítséget nyújtó

³⁸ I. m. (8).

³⁹ Például: személyhez fűződő jogokról ilyen esetben még felvetés szintjén sem beszélhetünk, legfeljebb a mesterséges intelligencia által létrehozott művek esetleges vagyoni jogi aspektusai és a felhasználás kérdései képezhetik szabályozás tárgyát.

⁴⁰ SZJSZT-40/2004: A tananyagfejlesztéssel kapcsolatos szerzői jogi kérdések – https://www.sztnh.gov.hu/sites/default/files/SZJSZT_szakvelemenyek_pdf/szjszt_szakv_2004_040.pdf.

(például: szövegkereső programba nagyobb mennyiségű szöveget beolvasó) személyekkel mutatható ki, így – hipotetikusán – is csak ezen személyek esetén merülhet fel az esetleges szerzőség lehetősége a program által létrehozott alkotások vonatkozásában. Ennek megítéléséhez elsősorban ezen személyek szerzői behatásának kérdését szükséges vizsgálnunk.

A fentebb említett amerikai esetjoghoz hasonlóan a magyar szerzői jog is kiemelt hangsúllyal veszi figyelembe, hogy az adott szerzőnek – a mű típusai és az alkotás körülményei adta lehetőségek tükrében – milyen fokú alkotói szabadság áll rendelkezésére a mű megalkotására, illetve hogy a szerző által hozott alkotói döntések hogyan kapcsolódnak az elkészült alkotáshoz. Más szóval: az adott alkotás abban az esetben minősülhet csak szerzői jogilag védett műnek, ha az a szerző szabad és kreatív döntéseinek eredményeként jön létre. Mindezek a követelmények a mesterségesintelligencia-program működtetéséhez segítséget nyújtó, pusztán „karbantartó” funkciót betöltő személyeket eleve kizárják a szerzőség kérdésköréből, ugyanis ezen személyek a mesterséges intelligencia által létrehozott produktumok tekintetében semmilyen döntési jogosultsággal nem bírnak. Így tehát a gyakorlatban egyedül a szoftverfejlesztő szerepe értékelhető szerzői jogi szempontból.

A jelenlegi magyar szerzői jogi joggyakorlat nem tesz különbséget, hogy az adott mű egy ecset és vászon vagy egy számítógép igénybevételével jön-e létre, még akkor sem, ha a gépi teljesítmény messzemenően kiszolgálja az emberit, ehhez azonban az emberi behatás mértéke és az alkotói folyamat terjedése mindenképpen vizsgálendő.⁴¹ Így amennyiben az emberi behatás már nem járja be azt a teljes utat, amely a program létrehozásától a program által megalkotott produktumig vezet, úgy ez a körülmény a szerzőséget is megkérdőjelezi.

A fentebb említettekkel összhangban a mesterséges intelligencia sajátja, hogy önálló „gépi”tanulás eredményeként jut el arra a fejlettségi fokra, hogy – a funkciója és a rendeltetése által behatárolt keretek között – önálló döntéseket legyen képes hozni (például: önvezető autó esetén az emberi közrehatás nélküli gépjárművezetés), mindezek pedig a mesterséges intelligencia általi alkotásokat eltávolítják az emberi döntésektől, már csak azért is, mert jellemzően az „önálló” alkotás minősül egyben a tanulási folyamat végének is. Így például a fentebb idézett festőprogram esetén is az első lépés a bizonyos stílusjegyeket tükröző festmények áttekintése volt, majd ezt követően, a „saját stílusa” kifejlesztésével jutott el arra a szintre a program, hogy önálló festményeket alkosson. Mindezt figyelembe véve pedig a mesterségesintelligencia-programot létrehozó szoftverfejlesztő a gyakorlatban általában nem tekinthető a program által létrehozott alkotás szerzőjének, mint ahogy általában a fordítóprogram szoftverfejlesztője sem minősül a program által létrehozott fordítások szerzőjének, lévén, hogy az ilyen programok is jellemzően előre meghatározott (kereső) algoritmusok útján hozzák létre a végső produktumot, amelyre közvetlen behatása az emberi fejlesztőnek nincs. Ettől függetlenül azonban a mesterségesintelligencia-program fejlesztője

⁴¹ Gyertyánfy Péter: Nagykomentár a szerzői jogi törvényhez. Wolters Kluwer, Budapest, 2014, p. 99-100 (a vonatkozó rész szerzői: dr. Faludi Gábor, dr. Gyertyánfy Péter, dr. Tóth Péter).

még tekinthető a program szerzőjének, amennyiben meghatározott feltételek fennállnak (például: a kellő alkotói mozgástér és ráhatás).⁴²

IV. A GÉPI TANULÁS ÉS A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA ALKALMAZÁSÁNAK EGYES FELHASZNÁLÁSI KÉRDÉSEI

A mesterséges intelligencia másképp „tanul” mint az emberek. A gépi tanulási folyamat jellemzője, hogy nagy mennyiségű adat beolvasását igényli, és az adatok közötti összefüggések megtalálásával von le a program bizonyos következtetéseket, amelyeket eltárol és a későbbiekben alkalmaz. Ezen adatok között jellemzően bizonyos minták vagy hasonlóságok találhatók, éppen azért, hogy a programot helyes következtetésekre vezesse, aminek köszönhetően a mesterséges intelligencia idővel egyre pontosabb eredményeket produkál. Így például, amennyiben a mesterségesintelligencia-rendszerbe nagy mennyiségben olvasunk be kutyákról és macskákról készült képeket, úgy a rendszer idővel képes lesz a „kutyákat” és a „macskákat” megkülönböztetni egymástól, és akár korábban „nem látott” képeket is két csoportra bontani.⁴³ Természetesen ugyanez a technika alkalmazható bármilyen csoport, például emberek, tárgyak vagy helyszínek megkülönböztetésére és azonosítására is, ezért is tekinthető ez az irányvonal a mesterséges intelligencia egyik legdinamikusabban fejlődő ágának (például: arcfelismerés vagy az önvezető autók esetén a közlekedési jelzések felismerése).

A mesterségesintelligencia-programok által felhasznált adatok között a gyakorlatban – az adott program rendeltetésére és az alkalmazás körülményeire tekintettel – szerzői jogi oltalom alatt álló művek is nagy számban találhatók, amelyek felhasználását a jognak rendeznie kell. Erre pedig a jelenlegi szerzői jogi szabályozás is tartalmaz rendelkezéseket. Az Sztj. 16. § (1) értelmében *„szerzői jogi védelem alapján a szerzőnek kizárólagos joga van a mű egészének vagy valamely azonosítható részének anyagi formában és nem anyagi formában történő bármilyen felhasználására és minden egyes felhasználás engedélyezésére”,* amely felhasználásra történő engedély az Sztj. eltérő rendelkezése hiányában felhasználási szerződéssel szerezhető. Így a jelenlegi szabályozás tükrében felhasználási engedélyhez kötött a szerzői művek, például a tudományos szakcikkék közötti szövegbányászat, vagy a gépi tanulási folyamat során szerzői jogi oltalom alatt álló fényképek vagy festmények beolvasása. Ezek hiányában ugyanis a mesterséges intelligenciát alkalmazó felhasználó szerzői jogi jogsértést követ el, amelyért a szerző, illetve a jogszerű felhasználó irányába felelősséggel tartozik. Ennek elkerülésére a mesterséges intelligenciát alkalmazó felhasználónak a technológia alkalmazásához alapul vett művek szerzőivel vagy a felhasználási jog felett jogoszerűen rendelkező felhasználókkal kell megkötnie a felhasználási szerződést. Ezen pedig a jelenlegi szabályozás tükrében az sem változtat, hogy számos felhasználási mód (például:

⁴² Ennek kapcsán lásd a mesterséges intelligencia szoftverjogi implikációi kapcsán írtakat.

⁴³ I. m. (1), p. 8–9.

számos szövegbányászati vagy képelemzéssel járó technika) gyakorlatilag lehetetlenné teszi valamennyi műre kiterjedően a felhasználási engedély megszerzését – ebből is látszik, hogy a mesterséges intelligencia milyen erővel feszegeti a jelenlegi szerzői jogi szabályozás sok esetben biztosnak látszó határait.

Természetesen a fentiekén túl számos olyan esetről is beszélhetünk, amikor a mesterséges intelligencia alkalmazása a szó köznyelvi értelmében vett „művek” felhasználásával jár ugyan, azonban ez mégsem vet fel szerzői jogi kérdéseket. Ilyennek tekintendő például, amennyiben egy szövegbányászprogram kifejezetten középkori kódexekben vagy meghatározható szerzővel nem bíró vallási szent könyvekben (például: a Bibliában) keres, illetve ezeket használja fel bizonyos eredmények kikövetkeztetésére. Egyes alkalmazási módok esetén pedig a szerzői jogi értelemben vett felhasználás esélye még csekélyebb, ideértve a különböző – emberi vezérlést nélkülöző – szenzorok által gyűjtött adatok mesterséges intelligencia általi feldolgozását. Erre jó példának tekintendő a HERE Technologies nevű vállalat által nyújtott, mesterséges intelligencián alapuló szolgáltatások köre, amelyek a különböző szenzorok által szolgáltatott környezeti adatok alapján nyújtanak valós idejű útinformációkat a szolgáltatást igénybe vevő autósok részére.⁴⁴ Az ilyen felhasználások is érinthetik a szerzői joggal szomszédos jogok védelmét,⁴⁵ így értelemszerűen az ezzel kapcsolatos egyéb szempontok is figyelembe veendők.

1. A szerző személyhez fűződő jogainak védelme

Természetesen a fentebb elhangzott felhasználási cselekmények érinthetik, sőt, rosszabb esetben akár kifejezetten meg is sérthetik a felhasznált művek szerzőinek személyhez fűződő jogait. Így amennyiben egy szövegbányász-alkalmazás használata egy még nyilvánosságra nem hozott mű részletének nyilvánosságra hozatalával jár, úgy a szerző nyilvánosságra hozatalhoz való joga sérül, míg amennyiben egy program többféle festmény vagy fénykép megváltoztatása, valamint összemontírozása alapján hoz létre új alkotásokat, úgy a mű egységének védelme sérülhet, illetve ez utóbbi eset az eredeti művek szerzőinek névfeltüntetéshez való jogának sérelmét is maga után vonja.

Az efféle kérdések – vagy legalábbis azok egy része – a jogszerű felhasználás kereteit meghatározó felhasználási szerződésben rendezhetők. Ekképp a lehető legpontosabban javasolt meghatározni a mesterségesintelligencia-programmal végrehajtott felhasználási cselekményeket, a felhasználás idejét és egyéb aspektusait, így például azt is, hogy több országra is kiterjed-e a felhasználás, illetve hogy létrejön-e derivatív alkotás a felhasználás eredményeként. Amennyiben a felhasználás a szerző névhez fűződő jogát is érinti, úgy a feleknek célszerű a névfeltüntetés módjában is megegyezniük a felhasználási szerződésben, figyelembe

⁴⁴ Deepa Ravindranath: A Guide to Commercial Innovation in Artificial Intelligence. Les Nouvelles, 52. évf. 3. sz., 2017. szeptember, p. 238.

⁴⁵ Az ezzel kapcsolatos megállapításokat lásd alább.

véve különösen azon tényt, hogy a gyakorlatban még nem alakult ki az adott ágazatban széles körben elfogadott névfeltüntetői szokás a hasonló felhasználási módok tekintetében.⁴⁶ E körben természetesen különös hangsúllyal bír az Szjt. azon szabálya, miszerint „szerző a neve feltüntetéséhez való jogot a felhasználás jellegétől függően, ahhoz igazodó módon gyakorolhatja”,⁴⁷ ez ugyanis a mesterséges intelligencia ezerféle felhasználási módja tükrében szintén megszámlálhatatlan névfeltüntetői megoldásra adhat alapot. Vélhetőleg az olyan megoldások fognak e körben elterjedni, amelyek a szerző nevének a felhasznált műhöz való kapcsolásának garantálásával a lehető legkevésbé korlátozzák a mesterségesintelligencia-program alkalmazóit, így biztosítva a technológia további fejlesztését és észszerű alkalmazhatóságát.

Mint ahogy azt már fentebb is említettük, a mesterséges intelligencia alkalmazása adott esetben a mű egységének védelmét is sértheti, sőt, a technológia a szerző személyhez fűződő jogai közül a leginkább talán ennek a fenyegetésével járhat. Különösen a szöveg- és képbányázzattal, valamint az audiovizuális művek felhasználásával járó algoritmikus megoldások alkalmasak arra, hogy az alapul fekvő műveket olyan mértékben eltorzítsák, megcsonkítsák, vagy a mű más olyan megváltoztatásához vagy a művel kapcsolatos más olyan visszaéléshez vezessenek, amely a szerző becsületére vagy hírnevére sérelmes.⁴⁸ A mű egységének védelme sérüléséhez azonban az szükséges, hogy a szerző engedélye nélküli változtatások – függetlenül a további esetleges hátrányos következményektől – a mű lényeges vonásait érintsék.⁴⁹ Így például egy bizonyos fényképállománynak a számítógépes rendszerbe történő beolvasása vagy a képek felbontásának minimális, az emberi szem számára alig érzékelhető megváltoztatása nem tekinthető sérelmesnek a szerző becsületére vagy hírnevére, és így nem vezethet a mű egysége védelmének sérüléséhez sem. Azonban, amennyiben az adott alkalmazási módszer a felhasznált műveknek az emberi szem számára is érzékelhető, durva megváltoztatását eredményezi, a személyhez fűződő jog sérelme ténylegesen megvalósul.⁵⁰ Fényképek, festészeti alkotások vagy egyéb hasonló vizuális művek esetén már egy kisebb behatás is elérheti a torzításnak vagy a csonkításnak minősülő durva változtatás szintjét (például: az érintett fényképek bizonyos részeinek elsötétítése vagy levágása, színviszonyainak változtatása vagy a kép egységének más megtörése⁵¹), míg szövegek esetén értelem-szerűen ilyennek minősülhet egy tudományos cikk bizonyos szövegrészeiteinek elhagyása, vagy azok eltérő művek részleteivel történő egyesítése, a művek méltatlan kontextusba he-

⁴⁶ SZJSZT-03/2010: Naptári mottók szerzői jogi védelme – https://www.sztnh.gov.hu/sites/default/files/SZJSZT_szakvelemenek_pdf/szjszt_szakv_2010_03.pdf.

⁴⁷ Szjt. 12. § (1).

⁴⁸ Szjt. 13. §.

⁴⁹ A Kúria Pfv.21744/2007/6. számú határozata.

⁵⁰ SZJSZT-18/2010: Zenemű integritásához fűzött jog sérelme – https://www.sztnh.gov.hu/sites/default/files/SZJSZT_szakvelemenek_pdf/szjszt_szakv_2010_18.pdf.

⁵¹ ÍH 2013.25.

lyezése (például: oda nem illő, adott esetben az alapul fekvő művet kifigurázó képpel vagy illusztrációval történő ellátása).

Érdekes kérdést vet fel e körben a paródia esetköre, amelyet a gyakorlat, illetve a szakirodalom a mesterséges intelligencia vonatkozásában ez idáig kevésbé tárgyalt annak ellenére, hogy a „humor” mint az emberi alkotóképesség egyik megmutatkozása a jövőben éppúgy minősülhet a mesterséges intelligenciára vonatkozó kutatások egyik célterületének, mint az egyéb művészi értékkel bíró kifejezőmódok (például a zenei művek komponálása). Természetesen a jelenlegi alkalmazások még inkább csak utánózzák az emberi humort, és „előre betanult” helyzetek egyszerűbb lereagálására képesek. A mesterséges intelligencia fejlődésének rapid tempóját tekintve azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül a technológia ezen területen való alkalmazását sem, figyelembe véve azon körülményt is, hogy magát a „paródia” fogalmát is sokszor tévesen értelmezik. Az Szjt. nem rendelkezik a paródiáról, azonban ez nem jelenti azt, hogy a szerzői jogi gyakorlat ne ismerné, és ne alkalmazná. A paródia azonban csak abban az esetben minősül a kizárólagos jog, és így – többek között – az integritáshoz való jog vagy az átdolgozás vagyoni joga alóli kivételnek, amennyiben az eredeti mű vonásainak új, túlzó vonásokkal való kiegészítésében és szembeállításában nyilvánul meg, amelyek eltávolítják a paródiát az eredeti műtől, így hozva létre a parodizált mű által ösztönzött kritikus, új művet.⁵² Amennyiben tehát az adott mesterségesintelligencia-program eljut arra a szintre, hogy a fenti értelemben vett parodisztikus megközelítéssel hozzon létre új alkotásokat, úgy ezen alkotások létrehozásával az eredeti művek szerzőinek integritáshoz való joga nem sérül.

Mindemellett azonban a technológia alkalmazása során figyelembe kell venni az elhunyt szerzők hagyatékát és a hozzátartozók kegyeleti jogait is. Egy szövegbányász-alkalmazás esetén például igen nagy az esélye annak, hogy elhunyt szerzők írásművei is felhasználásra kerülnek, így ez esetben a jelenlegi szabályok szerint a felhasználónak vagy eleve ki kell hagyni az ilyen műveket a szövegbányászathoz alapul vett adatbázis létrehozása során, vagy a szerző jogutódjától – így a hagyatékának gondozásával megbízott személytől vagy a szerzői vagyoni jogokat öröklési jogcímen megszerző személytől⁵³ – kell megszereznie a felhasználási engedélyt, ismeretlen, illetve ismeretlen helyen tartózkodó jogosultak esetén pedig meg kell kísérelnie a jogosult felkutatását, ennek sikertelensége esetén pedig hatósági eljárásban kell kérelmeznie a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalától a felhasználási engedély megadását.⁵⁴

⁵² SZJSZT 16/2008: Reklámozás céljából megrendelt mű felhasználása – https://www.sztnh.gov.hu/sites/default/files/SZJSZT_szakvelemenyek_pdf/szjszt_szakv_2008_016.pdf.

⁵³ Szjt. 14. § (1).

⁵⁴ Szjt. 41/A–D. §, illetve a pontos eljárási szabályok tekintetében az árva mű felhasználásának részletes szabályairól szóló 138/2014. (IV. 30.) Korm. rendelet.

2. Az egyes felhasználási cselekmények és a vagyoni jogok gyakorlása

A mesterségesintelligencia-programok alkalmazása tekintetében további kérdéseket vet fel a gépi tanulással és az egyéb alkalmazási esetekkel járó felhasználási cselekmények megfelelő szerzői jogi értékelése. A mesterséges intelligencia szerzői jogilag védett művek tekintetében való alkalmazásával a gyakorlatban a leginkább az érintett művek többszörözése, valamint átdolgozása valósul meg.

Az Szjt. 18. § (2) bekezdése alapján „*többszörözésnek minősül a) a mű anyagi hordozón való – közvetlen vagy közvetett – rögzítése, bármilyen módon, akár véglegesen, akár időlegesen, valamint b) egy vagy több másolat készítése a rögzítésről*”. A törvény példálózó felsorolást ad arra, hogy a gyakorlatban mi is tekinthető a fentiek szerint írt felhasználási cselekménynek. Így többszörözésnek minősül például „*a mű tárolása digitális formában elektronikus eszközön*” és „*a számítógépes hálózaton átvitt művek anyagi formában való előállítása*”⁵⁵ is. Így ebben a tekintetben vitathatatlanul megvalósul a többszörözés, amennyiben szerzői jogi védelem alatt álló fényképekből hoznak létre adatbázist számítógépes rendszeren (például: az adott képek beszkenyelésével vagy internetes forrásból történő letöltésével) abból a célból, hogy az érintett műveket egy arcfelismerő alkalmazás fejlesztése során, gépi tanulás céljából felhasználják. Természetesen az sem változtat a többszörözés megállapíthatóságán, ha csak az adott művek bizonyos részletei kerülnek felhasználásra. Így, amennyiben például az adott program videofelvételek felismerhető, néhány perces részleteit veszi alapul, úgy attól függetlenül megvalósul a többszörözés, hogy nem a teljes művek kerültek felhasználásra.⁵⁶

Az átdolgozásra jó példának tekinthetők a festményeket előállító vagy épp zenei műveket komponáló mesterségesintelligencia-programok, ezek ugyanis a tanulási folyamat kezdeti próbálkozásai során adott esetben még többször nyúlhatnak vissza az alapul fekvő művekhez, illetve juthatnak olyan eredményre, amely még nem minősül önálló alkotásnak. Az Aiva elnevezésű program például képes arra, hogy „önálló” komolyzenei műveket komponáljon, erre a szintre a program azonban egy hosszabb folyamat eredményeként jutott el. Az alkotók először meglévő zenei alkotásokból hoztak létre egy adatbázist, majd miután a program a felhasznált műveket „végighallgatta”, többszöri gyakorlás után képes volt kialakítani a saját stílusát.⁵⁷

Mint az a fentiekből is jól látszik, csak az adott program alkalmazási sajátosságainak figyelembevételével foglалható állás annak vonatkozásában, hogy szerzői jogi védelem alatt álló mű felhasználásáról beszélünk-e a mesterséges intelligencia adott fejlettségi fokon való alkalmazása esetében, vagy sem. Az első lépcső esetében a tanulás alapjául szolgáló adat-

⁵⁵ Szjt. 18. § (2).

⁵⁶ SZJSZT-7/2008/1: Szerzői művek online fájl cserélő rendszerek segítségével megvalósuló felhasználása – http://www.sztnh.gov.hu/testuletek/szjszt/SZJSZT_szakvelemeneyek/2008/2008PDF/szjszt_szakv_2008_007.pdf.

⁵⁷ Lásd: <https://futurism.com/a-new-ai-can-write-music-as-well-as-a-human-composer/> (2018. 05. 14.).

bázis létrehozatalával és az érintett művek számítógépes rendszerbe történő betáplálásával vitathatatlanul megvalósul a többszörözés, amennyiben szerzői jogilag védett művekről beszélünk. A második lépcsőnek tekintett tanulási folyamatok esetében mind szerzői jogilag védett művek többszörözésére, mind átdolgozására sor kerülhet. Így amennyiben például a program az alapul vett zenei művekről a tanulási folyamat során másolatot készít, úgy többszörözésről beszélünk, míg amennyiben önálló alkotások létrehozatala helyett meglévő műveket dolgoz át, úgy e művek szerzői jogi értelemben vett átdolgozása valósul meg.

Figyelembe véve azt a tényt, hogy a tanulási folyamat célja, hogy a mesterséges intelligencia képes legyen az alapul fekvő, tanuláshoz felhasznált művektől és adatoktól elrugaszkodni, és így az önálló alkotásig eljutni, ezen utolsó lépcsőfok esetén a legkevesebb a szerzői jogi értelemben vett felhasználás esélye, ilyen esetben pedig jelenleg szabályozatlan sorsú produktum jön létre. Természetesen a fentebb írtak csak az olyan célból alkalmazott mesterségesintelligencia-rendszerekre igazak, amelyek rendeltetése bizonyos alkotások létrehozása (például a már fentebb említett Aiva elnevezésű komponálóprogram). A meglévő művek felhasználására létrehozott alkalmazások, ideértve például a kép- vagy szövegkereső megoldásokat, a tanulási folyamat lezárulta után is jellemzően felhasználási cselekményeket valósítanak meg.

3. A szabad felhasználás eseteinek alkalmazhatósága

A szabad felhasználásnak a jelenlegi szerzői jogi szabályozás többféle esetét különbözteti meg. Idetartoznak tipikusan azok az esetkörök, amelyeknél a szerző engedélyének beszerzése nem szükséges, és díjazás sem illeti meg a szerzőt (például: idézés), az olyan esetek, ahol a díjat nem közvetlenül fizetik meg (például: üreshordozó-díj), valamint amikor a jogosult nyilatkozatával kizárhatja vagy korlátozhatja a szabad felhasználást, és azok az esetek, amikor a felhasználás kedvezményezettjének kikényszeríthető igénye keletkezik a szabad felhasználás gyakorlásának biztosítására.⁵⁸

A mesterséges intelligencia alkalmazási körei azonban – figyelembe véve azt a tényt is, hogy az esetek többségében gazdasági célú, illetve motiváltságú felhasználásról beszélünk – jellemzően nem illeszkedik bele a szabad felhasználás által lehetővé tett, fentebb felvázolt keretrendszerbe. A szabad felhasználás jelenlegi szabályainak esetleges alkalmazhatóságát tovább szűkíti az Szjt. 33. § (2) bekezdésében írt rendelkezés is, amely szerint *„a felhasználás a szabad felhasználásra vonatkozó rendelkezések alapján is csak annyiban megengedett, illetve díjtalan, amennyiben nem sérelmes a mű rendes felhasználására, és indokolatlanul nem károsítja a szerző jogos érdekeit, továbbá amennyiben megfelel a tisztesség követelményeinek, és nem irányul a szabad felhasználás rendeltetésével össze nem férő célra”*. Igencsak kétségesen állítható azonban, hogy a gyakran szerzői jogi művek tömeges, és sokszor meghatáro-

⁵⁸ Lontai, Faludi, Gyertyánfy, Vékás: i. m. (35), p. 99–100.

zatlan számú és formájú felhasználását maga után vonó gépi tanulási és egyéb mesterséges intelligencia alkalmazásával járó technikák ne lennének sérelmesek a mű rendes felhasználására, illetve indokolatlanul ne károsítsanak a máskülönböző engedélyadásra, valamint jogdíjra jogosult szerzők jogos érdekeit. Arról nem is beszélve, hogy a szabad felhasználás rendeltetésének figyelembevétele is kérdéses lehet. Ehhez azonban arról kellene elsőként állást foglalnunk, hogy a mesterséges intelligencia fejlődése és alkalmazása általában a szabad felhasználás rendeltetésével összeférő cél, vagy csupán bizonyos alkalmazási módok (például: kutatási célú alkalmazás).

Az Európai Bizottságnak a digitális egységes piacon a szerzői jogról szóló irányelv javaslata (irányelvjavaslat)⁵⁹ inkább az utóbbi felvetésről árulkodik. Az irányelvjavaslat a szöveg- és adatbányászat⁶⁰ tekintetében vezet be bizonyos szerzői jogi védelem alóli kivételeket és korlátozásokat. Tipikusan olyan új technológiák tekinthetők ilyennek, amelyek például lehetőséget kínálnak szövegek, hangok, képek vagy egyéb adatok digitális formában történő, automatizált számítógépes elemzésére.⁶¹ Azonban ezek kapcsán is leszögezi, hogy a „szöveg- és adatbányászati technológiákra kötelező erejű kivételeket és korlátozásokat kell bevezetni a tudományos kutatás terén, a digitális környezetben történő oktatási szemléltetésre vonatkozóan és a kulturális örökség megőrzése céljából”.⁶² Így tehát a szerzői jogi védelem alóli kivételek és korlátozások céljának az irányelvjavaslat elsődlegesen a tudományos kutatás, az oktatás és a kulturális örökség védelmét és fejlesztését, nem pedig a gazdasági potenciál növelését tekinti.

Ezt követően az irányelvjavaslat leszögezi, hogy a tagállamoknak kivételt kell biztosítaniuk a többszörözés (ideértve az adatbázis többszörözését), valamint a sui generis adatbázisok védelme alól „azoknak a kutatóhelyeknek, amelyek a számukra tudományos kutatás céljából jogszerűen hozzáférhető műveken vagy egyéb teljesítményeken végzendő szöveg- és adatbányászathoz többszörözést és tartalomkimásolást hajtanak végre”.⁶³

A kutatóhely fogalmát az irányelvjavaslat egyetemenként, illetve olyan kutatóintézetként vagy egyéb szervezetként határozza meg, amely nonprofit alapon vagy valamely tagállam által elismert közérdekű célért elsődlegesen tudományos kutatásokat végez, vagy tudományos kutatások mellett oktatási szolgáltatásokat is nyújt.⁶⁴ A kutatóhelyek meghatározásának értelmezését emellett az irányelvjavaslat (11) preambulumbekkezdése is segíti. Így ennek értelmében kutatóhelynek tekintendő a nonprofit vagy közérdekű célért tevékenykedő szervezetek, azonban nem tekinthetők ilyennek azok a szervezetek, amelyek felett üzleti

⁵⁹ 2016/0280(COD): Az Európai Bizottságnak a digitális egységes piacon a szerzői jogról szóló irányelvjavaslata.

⁶⁰ I. m. (59), 2. cikk 2. „bármely olyan automatizált analitikai módszer, amellyel szövegek és adatok digitális formában elemezhetők információk, például mintázatok, tendenciák és összefüggések feltárása céljából”.

⁶¹ I. m. (59), (8) preambulumbekkezdés.

⁶² I. m. (59), (5) preambulumbekkezdés.

⁶³ I. m. (59), 3. cikk (1) bekezdés.

⁶⁴ I. m. (59), 2. cikk 1. pontja.

vállalkozások ellenőrzés gyakorlását lehetővé tevő, döntő befolyással rendelkeznek, amely egyben alkalmassá is teszi őket arra, hogy elsőként juthassanak hozzá a kutatási eredményekhez. Így tehát az irányelvjavaslat kirekeszti a kedvezményezettek köréből a nagyvállalatok kutatóegységeit és a piaci alapon működő kutatóintézeteket, figyelembe véve azon tényt is, hogy az ilyen jellegű szervezetek esetén a megszerzett tudás is az érdekelt gazdasági ellenőrzést gyakorló vállalkozás irányítása alatt marad.

A szöveg- és adatbányászattal elért kutatási eredmények lehetséges kisajátítása, illetve a jogosultak adott esetben versenytársakkal szembeni túrési kötelezettségének lehetővé tétele valóban jelentős kockázatokat von maga után, azonban a kutatóhelyek személyében ezen szűk kedvezményezetti meghatározás kritikákra is alapot adhat. A gazdasági szféra teljes kirekesztése ugyanis ezen körből ugyancsak kockázatokat hordoz maga után, és azon harmadik országok részére jelenthet előnyt (például: Kína, India), ahol a szellemi tulajdon-jogi és az adatvédelmi jogi szabályozás jóval lazább az európainál, így kevesebb akadályt gördítve a fejlesztések és a gazdasági felhasználás útjába.

V. AZ EGYES MŰTÍPUSOKKAL KAPCSOLATOS MEGLÁTÁSOK

A fentiekben tárgyaltuk a mesterséges intelligencia által érintett felhasználási cselekményeket és a szabad felhasználás esetköreit és alkalmazhatóságát, azonban nem feledkezhetünk meg a mesterséges intelligencia egyes műtípusokhoz fűződő viszonyáról és az esetleges különlegességekről. E körben elsődlegesen a mesterséges intelligencia szoftverjogi védelme, illetve a mesterséges intelligencia tanulási folyamataihoz és egyéb alkalmazásaihoz felhasznált adatbázisok védelme érdemel különösen említést.

1. A mesterséges intelligencia szoftverjogi implikációi

Mesterségesintelligencia-programok esetén a művek szoftverjogi implikációi a technológia újdonságjellege ellenére az egyéb, mondhatni „klasszikus” szoftverekhez hasonlóan alakulnak. Így szerzői jogi védelmet élvez mind a számítógépi program-alkotás – ideértve akár a forráskódban, tárgykódban vagy más formában történő rögzítést –, mind a hozzá tartozó dokumentáció. A gyakorlatban ez utóbbi körbe tartozik a szoftver specifikációja, valamint a felhasználói és a fejlesztői leírások, amelyek a szoftver működését foglalják össze, továbbá a fejlesztés során alkalmazott eljárásokat, megoldásokat rögzítik.⁶⁵ Nem minősülnek azonban ilyennek az ezen célokra kívül eső dokumentumok (például: oktatási segédanyagok, képzési módszertanok) – ezek ugyanis függetlenek a szoftver sorsától, és önálló védelemre lehetnek jogosultak.⁶⁶ Figyelembe veendő ugyanakkor, hogy a szoftver specifikációja is ki-

⁶⁵ SZJSZT-12/2011/1: Számítógépi program jogi védelme – https://www.sztnh.gov.hu/sites/default/files/SZJSZT_szakvelemenek_pdf/szjszt_szakv_2011_12_1.pdf.

⁶⁶ I. m. (65).

zárólag akkor állhat a szoftver kifejezési formájaként (önállóan) szerzői jogi védelem alatt, amennyiben a szoftverfejlesztő alkotói szabadságát oly mértékben korlátozza, hogy a szoftver fejlesztése kizárólag csak egyféle végeredménnyel járhat.⁶⁷

A fentieket is figyelembe véve a szoftver szerzőinek minősülnek azok a személyek, akik a szoftver megalkotásában egyéni, eredeti jellegű kontribúciójuk útján részt vettek.⁶⁸ Így tipikusan a szoftverfejlesztő vagy a fejlesztői csapat tekinthető a szoftver szerzőjének, azonban a gyakorlatban ezen személyek rendelkezési joga a mű felett számos esetben korlátozott lehet. Így amennyiben a szoftverfejlesztő egy adott gazdasági társaság munkavállalójaként – munkaviszonyból folyó kötelessége révén – hozta létre a szoftvert, úgy a mű munkáltatója részére történő átadásával a munkáltató gazdasági társaság szerzi meg a szoftverrel kapcsolatos vagyoni jogokat, így további felhasználási cselekmények végzésére vagy arra történő engedélyadásra is csak a társaság jogosult, ráadásul a munkavállaló szoftverfejlesztő az Sztj. 58. § (4) bekezdésének szabálya szerint még a szoftverrel kapcsolatos átruházást követő többletdíjazásra (például: a társaság általi további felhasználási engedély adása vagy a vagyoni jogok további átruházása esetén) sem tarthat igényt. A gyakorlat alapján továbbá a munkavállaló szoftverfejlesztő abban az esetben sem „kapja vissza” a szoftverrel kapcsolatos vagyoni jogokat, ha a munkáltató társaság jogutód nélkül (például: felszámolási eljárás eredményeként) megszűnik, ugyanis erre vonatkozó szabályozást az Sztj. nem ad.⁶⁹

Figyelemmel a fentiekre megállapítható, hogy a mesterséges intelligencia programozását végző szoftverfejlesztő szerzősége bizonyos esetekben már eleve megkérdőjeleződhet (például: a specifikáció magas mértékű meghatározottsága esetén), míg más esetekben a szoftverhez kapcsolódó vagyoni jogok tekintetében való rendelkezési joga lesz korlátozott. Így a gazdasági életben a legtöbb esetben a szoftverfejlesztő gazdasági társaság fog szerződni a mesterségesintelligencia-programot felhasználni szándékozó ügyfelekkel, és egyúttal ő is viseli az esetleges jogsértő felhasználásért való felelősséget vagy a felhasználási szerződés esetleges pontatlan meghatározásából származó következményeket.

2. Az adatbázisok védelme

A jelenlegi szerzői jogi szabályozás tükrében az adatbázisok szerzői jogi védelmet élvezhetnek gyűjteményes műként,⁷⁰ illetve ún. sui generis kapcsolódó jogi védelmet, amennyiben megfelelnek az Sztj. 60/A. §-ában foglaltaknak. Az első esetről akkor beszélhetünk, ha a gyűjtemény tartalmának összeválogatása, elrendezése vagy szerkesztése egyéni, eredeti jel-

⁶⁷ SZJSZT-4/2014: Számítógépi program jogi védelme – https://www.sztnh.gov.hu/sites/default/files/SZJSZT_szakvelemenek_pdf/szjszt_szakv_2014_04.pdf.

⁶⁸ Sztj. 4. § (1).

⁶⁹ SZJSZT-2/2005: Szerzői felhasználási jogok sorsa gazdasági társaság jogutód nélküli megszűnése esetén – https://www.sztnh.gov.hu/sites/default/files/SZJSZT_szakvelemenek_pdf/szjszt_szakv_2005_002.pdf.

⁷⁰ Sztj. 1. § (1) p) pontja.

leggel bír,⁷¹ attól függetlenül, hogy maga a gyűjtemény szerzői jogilag védett elemekből áll-e (például szótár). Az ilyen gyűjtemények összeállítása a mesterségesintelligencia-rendszerek esetében ritkábban jöhet szóba, mivel a gépi tanuláshoz és a mesterséges intelligencia egyéb alkalmazásához alapul vett adatbázisok terjedelme jellemzően kizárja az elrendezés lehetőségét, másrészt az elrendezéssel az adatbázis létrehozásának célja kérdőjeleződne meg, ugyanis annak éppen az a lényege, hogy egy rendezetlen adattömegben keressen a mesterséges intelligencia, és ez alapján fejlődjön vagy vonjon le következtetéseket.

Felmerülhet azonban az adatbázisok sui generis védelme is. Ez abban az esetben történhet, ha az adatbázis „önálló művek, adatok vagy egyéb tartalmi elemek valamely rendszer vagy módszer szerint elrendezett gyűjteménye, amelynek tartalmi elemeihez – számítástechnikai eszközökkel vagy bármely más módon – egyedileg hozzá lehet férni”.⁷² Ebben az esetben az adatbázis előállítójának hozzájárulása szükséges ahhoz, hogy az adatbázis tartalmának egészét vagy jelentős részét kimásolják vagy újrahasznosítsák. Emellett „az adatbázis előállítójának hozzájárulása nélkül ismételt és rendszeresen sem másolható ki, illetve nem használható újra az adatbázis tartalmának jelentéktelen része sem, ha ez sérelmes az adatbázis rendes felhasználására, vagy indokolatlanul károsítja az adatbázis előállítójának jogos érdekeit.”⁷³

Az adatbázis előállítójának az a személy minősül, aki vagy amely saját nevében és kockázatára kezdeményezte az adatbázis előállítását, gondoskodva az ehhez szükséges ráfordításokról. Ugyancsak kiemelendő, hogy az adatbázis előállítóját csak abban az esetben illeti meg a fenti jogok, amennyiben az adatbázis tartalmának megszerzése, ellenőrzése vagy megjelenítése jelentős ráfordítást igényelt.⁷⁴ A ráfordítás fogalmát az Európai Bíróság a *British Horseracing Board v. William Hill Organization*-ügyben értelmezte, és azon megállapításra jutott, miszerint a ráfordítás fogalmát „akként kell értelmezni, mint amely a meglévő tartalmi elemek keresésére és az említett adatbázisban történő összegyűjtésére felhasznált pénzeszközök leírására szolgál, kivéve azon pénzeszközöket, amelyeket e tartalmi elemek létrehozására használtak fel”.⁷⁵ Mindez természetesen nem zárja ki például az olyan újságcikkeket és egyéb kiadványokat tartalmazó adatbázisok oltalmát, amelyeket az adott időszakban megjelenő kiadványok újbóli összefoglalásával, akár korábbi összeállítások sorát követően jönnek létre.⁷⁶

A fentieket egybevetve megállapíthatjuk, hogy a mesterséges intelligencia tanulási folyamatainak sikeres lefolytatása céljából összeállított, szerzői jogi értelemben egyéni-eredeti

⁷¹ Szjt. 7. § (1).

⁷² Szjt. 60/A. § (1).

⁷³ Szjt. 84/A. § (1), (3).

⁷⁴ Szjt. 84/A. § (5)–(6).

⁷⁵ C-203/02.

⁷⁶ SZJSZT-29/2004: Hazai és külföldi időszaki kiadványok tartalmának digitális archiválásával összefüggő szerzői jogi kérdése – https://www.sztnh.gov.hu/sites/default/files/SZJSZT_szakvelemenek_pdf/szjszt_szakv_2004_029.pdf.

jelleggel nem bíró adatbázisok állhatnak sui generis védelem alatt, azonban a jelentős ráfordítás megléte is szükséges. Amennyiben például a mesterségesintelligencia-programot működtető vállalkozás az adatbázis elemeit képező adatokat az internetről tölti le jól ismert, ingyenes forrásokból, jelentős ráfordításról nem beszélhetünk. Ugyancsak nem beszélhetünk jelentős ráfordításról, amennyiben például a mesterségesintelligencia-programot működtető vállalkozás (előállító) az adatbázis alapját képező fényképek elkészítésével bíz meg egy sor fényképészt, illetve gondoskodik fotómodellekről. Ebben az esetben ugyanis a ráfordítás jelentős részét a tartalmi elemek létrehozása teszi ki. Megáll azonban a jelentős ráfordítás, amennyiben az előállító meghatározott időközönként újonnan szerzett adatokkal szervez új adatbázist (például adott időszakra jellemző ruhaneműk vagy zeneszámok felismerése céljából).

3. A mesterséges intelligencia és az egyéb műtípusok vonatkozásai

A mesterséges intelligencia alkalmazása napjainkban mind a művészeti alkotások, mind a funkcionális művek területén jelentősnek mondható. A képzőművészeti alkotások területén fentebb már említettünk példákat a mesterséges intelligencia alkalmazására. Ez az irányvonal a jövőben is jelentős maradhat, és olyan területeket is forradalmasíthat, mint a divatipar vagy a lakberendezés és a dekoráció. Ez azért is lehet így, mivel a mesterséges intelligencia különösen alkalmas arra, hogy egy-egy stílusirányzat vagy művészeti iskola jegyeit a magáévá tegye, és ezek felhasználásával hozzon létre új alkotást. Erre jó példának tekintendő a többek között a Microsoft és a holland ING Bank közös vállalkozása, az úgynevezett „Következő Rembrandt” projekt. Ennek során egy adatbázist hoztak létre a híres 17. századi holland festő, Rembrandt műveiből, majd a mesterséges intelligencia pixelről pixelre elemezte a művész festészeti technikáját és az egyes művekben megjelenő sajátosságokat, ez alapján pedig képes volt Rembrandt stílusában egy teljesen új alkotást létrehozni.⁷⁷

Hasonlóan jelentős eredményt ért el az IBM technológiai cég, amikor Watson elnevezésű mesterségesintelligencia-programjukkal alkottak meg egy horrorfilm-előzetest. Ehhez első lépésként a program közel száz horrorfilm-előzetest elemzett olyan aspektusok figyelembevételével, mint a filmekben megjelenő személyek és az azok által kifejezett érzelmek, a környezet, a hanghatások vagy a megvilágítás. Ennek eredményeként pedig a program a kritikusok által is pozitívan értékelt előzetest produkált.⁷⁸

Természetesen a mesterséges intelligencia mindemellett szinte valamennyi egyéb műtípushoz is utat talált, ideértve többek között az építészeti tervezést és alkotást, a szobrászatot (különösen a 3D-nyomatás adta lehetőségekkel ötvözve), a térképészet és a díszlettervezés világát, vagy a már korábban említett szoftverfejlesztést és adatbázis-szerkesztést. A mester-

⁷⁷ <https://www.nextrembrandt.com/> (2018. 05. 14.).

⁷⁸ John R. Smith: IBM Research Takes Watson to Hollywood with the First „Cognitive Movie Trailer”: <https://www.ibm.com/blogs/think/2016/08/cognitive-movie-trailer/> (2018. 05. 14.).

séges intelligencia ezen sokszínűségére tekintettel elképzelhető, hogy egy nap majd specifikus szabályozást igényel a technológia egyes műtípusokkal kapcsolatos alkalmazása is, így véve figyelembe ezek egyedi sajátosságait.

Hangsúlyozandó azonban, hogy a technológia ilyen sokszínű alkalmazása, és az egyes alkotók stílusjegyeit szinte tökéletesen utánzó képessége egyben komoly kockázatokat is hordoz magában, különösen ideértve a hamisítványok tömeges elterjedését, és az eredeti művektől való egyre nehezebb megkülönböztethetőségét. E tekintetben megoldást jelenthet a hasonló célból alkalmazott mesterségesintelligencia-alkalmazásokkal szembeni szigorúbb büntetőjogi fellépés, illetve az adott ágazatban általánosan elfogadott magatartási kódexek létrejötte. Ezek ugyanis a gyakorlatban képesek lehetnek arra, hogy a fogyasztók, a versenytársak, és az egyszeri műélvezők igényeit is figyelembe véve kialakítsák az adott területen az etikus technológiahasználat kereteit.

VI. A SZERZŐI JOGGAL SZOMSZÉDOS JOGOK VÉDELME

A mesterséges intelligencia alkalmazása – különösen az audio- és videotartalmakat felhasználó megoldások esetén – természetesen nem kizárólag szerzői jogi kérdéseket vet fel, hanem érintheti az egyes szomszédos jogi teljesítményeket is, ideértve különösen a hangfelvétel-előállítók vagy a filmelőállítók védelmét.

Első körben filmalkotás alatt olyan művet értünk, „amelyet meghatározott sorrendbe állított mozgóképek hang nélküli vagy hanggal összekapcsolt sorozatával fejeznek ki, függetlenül attól, hogy azt milyen hordozón rögzítették”.⁷⁹ Amennyiben a film előállítója saját nevében kezdeményezi és megszervezi a film megvalósítását, gondoskodva ennek anyagi és egyéb feltételeiről, úgy az Szjt. alapján szomszédos jogi védelemben részesül, az engedélye nélkül pedig a filmalkotás nem többszörözhető, terjeszthető és nem tehető lehívás céljára hozzáférhetővé.⁸⁰ A gyakorlatban az eredeti vonásokat nem tartalmazó, így szellemi alkotásnak nem minősülő bármely videofelvétel előállítóját megilletik ezen szomszédos jogok,⁸¹ ideértve például a közúti kamerás megfigyeléssel létrehozott vagy műszaki munkafolyamatokat szolgáló hűséggel rögzítő felvételeket.⁸² Így amennyiben a mesterséges intelligencia alkalmazása során ilyen felvételek kerülnek felhasználásra, úgy a mesterségesintelligencia-programot használóknak számolniuk kell az esetleges szomszédos jogi jogosultak fellépésével.

Természetesen a fenti problémakör a mesterséges intelligencia hangfelvételek vonatkozásában való alkalmazása esetén is felmerülhet, az Szjt. értelmében ugyanis hangfelvételek többszörözése, terjesztése és lehívás céljára történő hozzáférhetővé tétele is a hangfelvétel

⁷⁹ Szjt. 64. § (1).

⁸⁰ Szjt. 82. § (1).

⁸¹ SZJSZT-8/2002: Videofelvétel szerzői jogi védelme; filmelőállítói jogok – https://www.sztnh.gov.hu/sites/default/files/SZJSZT_szakvelemenek_pdf/szjszt_szakv_2002_008.pdf.

⁸² Lontai, Faludi, Gyertyánfy, Vékás: i. m. (35), p. 153.

előállítójának engedélyéhez kötött. Erre jó példa lehet egy eredeti vonásokkal nem rendelkező, állati hangokat vagy utcazajokat rögzítő hangfelvétel. Így amennyiben hangfelismerés céljából alkalmazott mesterségesintelligencia-program tekintetében használnak fel hasonló hangfelvételeket, úgy ehhez a hangfelvétel-előállító engedélye szükséges.

VII. ÖSSZEFOGLALÁS

A fentiekre tekintettel megállapítható, hogy a mesterséges intelligencia bámulatos utat járt be az intelligencia szikráját nélkülöző sakkozó töröktől a zenei művek komponálására vagy épp festmények megalkotására képes algoritmusokig. A tanulmányban végigvezettük az olvasót a „nem emberi” alkotások szerzői jogi értékelésétől a mesterséges intelligencia szerzőségének és alkotói eszközként történő alkalmazásának problémáig, kitérve a jelenlegi amerikai, európai és magyar joggyakorlatban, valamint jogirodalomban irányadó álláspontokra, elemezve a mesterséges intelligencia és a gépi tanulás felhasználási problémáit mind az egyes műtípusok, mind a szomszédos jogi és kapcsolódó jogi teljesítmények vonatkozásában. A szerzőnek meggyőződése, hogy ezen „utazás” csupán egy merőben új terület feltérképezésének a kezdete, figyelembe véve, hogy a téma még ezernyi olyan szerzői jogi és egyéb jogterületet érintő probléma felvetésére képes, amelyek akár terjedelmünkél, akár jellegünkél fogva bőven meghaladják ezen tanulmány kereteit.

Természetesen ezek határai napjainkban csak korlátozottan láthatók be, a technológia gyors fejlődése miatt pedig kétségünk sem lehet afelől, hogy mind az európai, mind az egyes nemzeti jogalkotóknak lélekölő tempót kell diktálniuk, ha a mesterséges intelligenciával tartani kívánják az ütemet. Ez a terület jelenlegi szabályozatlanságából, ha tetszik „vakfoltjaiból” eredő kockázatok okán elkerülhetetlen és alapvető követelménynek tekintendő, amelyet a jogalkotóknak – első lépésben értve ez alatt az európai jogalkotókat – teljesíteniük kell, különösen ideértve a mesterséges intelligencia által létrehozott alkotások, és az egyes felhasználási cselekmények megfelelő szerzői jogi megítélését (így például a szövegbányászattal kapcsolatos szabad felhasználási esetek megfelelő garantálását).

Mindezeket figyelembe véve a közeljövőben izgalmas és kihívásokkal kecsegtető időszaknak lehetünk tanúi. Egy olyan értelem cseperedik ugyanis fel a szemünk előtt, amelyet mi magunk hoztunk létre, és amelyet gondoskodó szülőként megfelelő irányba kell terelnünk ahhoz, hogy nehozz rossz útra tévedjen. Erre pedig csakis az etikai, gazdasági és társadalmi hatásokat összességében és részleteiben is figyelembe vevő és a megfelelő következtetéseket levonó szabályozás lehet az alkalmas eszköz.

KALÓZOK A TUDOMÁNYOS KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATKIADÁS VILÁGÁBAN – I. RÉSZ*

I. MIRŐL SZÓL EZ A DOLGOZAT?

Robert K. Merton klasszikus 1942-es *Science and Democratic Social Structure* című írásában a tudomány ethosát vizsgálva – azaz azokat az értékeket, normákat, amelyek a tudományos vállalkozás lényegét adják, és biztosítják a tudomány intézményrendszerének megfelelő működését – négy főbb tudományos értéket, az univerzalizmus, a kommunizmus, a pártatlanság és a szervezett szkepticizmus értékeit különítette el. Az univerzalizmus normájának lényege, hogy a tudományos állítások elfogadásának vagy elvetésének előre megállapított személytelen kritériumoktól kell függnie, és nem függhet az adott állítás megfogalmazójának személyes vagy társadalmi tulajdonságaitól. Jelenti ugyanakkor azt is, hogy a tudományos pálya mindenki előtt, aki kellően tehetséges, nyitva kell, hogy álljon.¹ A kommunizmus normája kapcsán ezzel szemben arról van szó, hogy a tudományos eredmények társadalmi együttműködés eredményei, és mint ilyenek, az emberiség közös örökségét kell, hogy képezzék. A tudósok elődeik eredményeire építkeznek, éppen ezért a tudományos eredményeket közkincsé kell tenni. A tudomány céljával összeegyeztethetetlen a tudományos eredmények, a szellemi alkotások magántulajdona.² Ahogy Merton fogalmaz: „A tudományos etika a tudományon belüli tulajdonjogokat a minimálisra csökkenti. A tudós igénye az ő szellemi tulajdonára, az elismerésre és megbecsülésre korlátozódik”.³ A pártatlanság eszménye a tudomány nyilvánosságában, ellenőrizhetőségében gyökerezik. Nem jelent mást, mint hogy a tudománynak önző érdekektől mentesen, ellenőrizhetően kell eljárnia.⁴ Végezetül a szervezett szkepticizmus elve egy olyan módszertani és intézményi parancs, amely a feltevések elfogulatlan empirikus és logikai eszközökkel való vizsgálatára szólít, arra, hogy a tudomány az állításokat csak a tények birtokában fogadja el.⁵

Bár a fent leírtak még manapság is a legtöbb laikus, sőt, a tudomány néhány romantikus lelkiütemű vagy rendkívül szerencsés művelője számára is realitásnak tűnhetnek, Merton

* A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Összehasonlító Intézetében folytatott tanulmányok keretében készített, a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala Ujvári János diplomadíj-pályázatán szerzői jog kategóriában díjazott szakdolgozat szerkesztett változata.

¹ Robert K. Merton: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002, p. 637–640.

² Merton: i. m. (1), p. 640–642.

³ Merton: i. m. (1), p. 640.

⁴ Merton: i. m. (1), p. 642–644.

⁵ Merton: i. m. (1), p. 644.

gondolatai – mint arra a későbbi reakciók rámutattak – ma már igencsak naivnak, ha nem anakronisztikusnak hatnak. A kutatási eredmények napjainkban jelentős részben nem publikusak, ahogy a kutatások sem pártatlanok, a szigorú ellenőrzési mechanizmusok pedig gyakran sérülnek. A tudáshoz, a tudományos eredményekhez való hozzáférés felett – a szellemi alkotások jogának különféle jogi megoldásai által védetten – az esetek többségében különféle gazdasági szereplők rendelkeznek, miközben a kutatások egyre növekvő részét a piac vagy különféle motivációjú magántámogatók finanszírozzák saját üzleti vagy egyéb szempontjaiknak megfelelően, amelyeknek nem ritkán a tudományos bizonyosság iránti igény is alárendelődik.⁶

A tudománnyal kapcsolatos klasszikus ideálok és napjaink realitása közti eltérések hátterében a tudomány, valamint az oktatás expanziója, társadalmi, gazdasági szerepük megváltozása áll.⁷ Jelen dolgozat ezzel az átalakulással kísérel meg foglalkozni, pontosabban azzal, a szerzői jogi problémákhoz is ezer szálon kapcsolódó kérdéssel, hogy milyen hatással volt ez a tudásátadásra, a tudományos kommunikációra, illetve ezen belül is a tankönyvkiadás, a tudományos könyv- és folyóiratkiadás, valamint a különböző tudományos szolgáltatások világára, és mit tehetünk, elsősorban szerzői jogi szempontból, az esetlegesen jelentkező anomáliák felszámolása érdekében. A dolgozat célja az, hogy a tudomány és az oktatás expanziójának háttérére előtt gazdasági és jogi szempontból megkísérelje elemezni azt a konfliktust, amely egyrészt – kritikusai szerint – az idejétmúlt üzleti modelleket védő tudományos kiadói ipar, másrészt a tudományos kommunikáció, a tudáshoz való hozzáférés szabadságára hivatkozó szerzői jogi jogsértéseket megvalósító tudományos „kalózkod”, valamint általában véve a kiadók magatartásával elégedetlen szerzők, illetve olvasóközönség között bontakozott ki az elmúlt évtizedekben, és megoldási lehetőségeket keressen.

Mit is értünk azonban a tankönyvkiadói, a tudományos könyv- és folyóiratkiadói, valamint a tudományos szolgáltatói ipar fogalmán? Az *International Publishers Association* (IPA) statisztikái szerint a globális média és szórakoztatóipar egy nagyjából egybillió USD értékű gazdasági ágazat, amelynek mintegy 15%-át teszi ki a szintén számos további szegmensre osztható globális könyv- és folyóiratkiadói ipar.⁸ Beszélhetünk például a szép- és tényirodalmat, az ismeretterjesztő műveket, valamint a nagy példányszámú tömegkiadványokat is magában foglaló általános fogyasztói könyvkiadásról (trade publishing), a jellemzően nemzeti-helyi közoktatási, valamint a nemzetközi forgalmat bonyolító idegen nyelvi, illetve felsőoktatási tankönyvkiadásról vagy a szintén erősen nemzetközi jellegű, angol betűszóval STEMS kiadói ágazatnak nevezett, tágan értelmezett tudományos könyv- és folyóiratkiadásról is. Ez utóbbi, egyrészt a természettudományos, műszaki, mérnöki és

⁶ Kutrovátz Gábor, Láng Benedek, Zemplén Gábor: A tudomány határai. Typotex Kiadó, Budapest, 2008, p. 2008, p. 121–122.

⁷ Kutrovátz, Láng, Zemplén: i. m. (6), p. 118–121.

⁸ Rüdiger Wischenbart: IPA Global Publishing Statistics: <https://www.internationalpublishers.org/images/data-statistics/2012/ipa-global-publishing-statistics-2.pdf> (utolsó megtekintés: 2018. 02. 01.).

orvosi szakkönyv-, illetve szakfolyóiratkiadást (STEM), másrészt a humán- és társadalomtudományi szakkönyv- és szakfolyóirat kiadást (HSS) takarja, de idetartoznak bizonyos szakmai szolgáltatások is (pl. a jogi adatbázisok).⁹ Elsősorban ez utóbbi tágon értelmezett, de speciális vonásai révén jól körülhatárolható (nemzetközi) tudományos kiadói ágazat, valamint a felsőoktatási tankönyvkiadás működésével és a kapcsolódó oktatáspolitikai, tudománypolitikai, gazdasági és jogi dilemmákkal foglalkozunk.

Megemlítendő ugyanakkor, hogy az általános (trade) könyvkiadók címlistáiban is megjelennek releváns, a tudományos kalózkodás által érintett munkák. Ez a kiadói szegmens azonban egész más működési elveket követ, mint a tudományos könyv- és folyóiratkiadás vagy a felsőoktatási tankönyvkiadás, így ennek részletes tárgyalásától eltekintünk. Hasonló a helyzet a közoktatási tankönyvkiadás esetében is, amelyre rendszerint a tartalommal szembeni elvárásokra is kiterjedő részletes nemzeti-helyi szabályok vonatkoznak, és mindenekelőtt helyi igényeket szolgál ki, így nem tartozik a tárgyhoz.

Kérdéses továbbá az is, hogy mit értünk a tudományos „kalóz” fogalma alatt, tekintettel arra, hogy a „kalóz” nem egy jogtudományi fogalom. Munkadefiníciónk szerint tudományos „kalóz” az a személy, aki a tudományos műnek minősülő szerzői művet a szerző vagy a szerzői jogi jogosult vagyoni jogait sértve felhasználja (többszörözi, nyilvánossághoz közvetíti vagy terjeszti). A dolgozatban a fentiekben körülhatárolt tudományos könyv- és folyóiratkiadói ágazat által közzétett tudományos eredmények közlését, ismeretek átadását vagy általában a tudományos kommunikációt szolgáló szellemi alkotásokat értjük tudományos művek alatt. A megfogalmazás egyúttal jelzi ezen művek szerzőimű-jellegét is. Köztudott, hogy a civilisztika álláspontja szerint a polgári jog egyik viszonylag önálló, sajátos területe a szellemi alkotások joga, amelynek további két részterülete különböztetendő meg. Az egyik a művészet, az irodalom és a tudomány területén létrehozott egyéni-eredeti alkotásokat védeni hivatott szerzői jog, míg a másik a műszaki-tudományos alkotásokat védelmező, kifejezetten gyakorlatorientált, az alkotás és az alkotó kapcsolatát kevésbé előtérbe helyező iparjogvédelem. Mindkét részterület védelemben részesíthet tudományos szellemi alkotásokat, most azonban kizárólag az egyéni-eredeti gondolat kifejtés alapján létrejött tudományos szerzői művekhez (elsősorban könyvek, folyóiratcikkek) kapcsolódó szerzői jogi kérdésekkel foglalkozunk. Tekintettel arra, hogy a szerzői jog a szerző személyéhez fűződő és vagyoni jogait is védi, a szerzői jogi jogsértések igen változatosak lehetnek. A dolgozat témája szempontjából azonban elsősorban azok a jogellenes felhasználási módok az érdekesek, amelyek a (nemzetközi) tudományos kiadóvállalatok vagyoni érdekeit sértik. Ezek gyakorlati megjelenési formája mindenekelőtt a közösségi fájlmegosztás, de érintjük a geo-blocking és más regionális korlátozások megkerülésének kérdését is. Az előbbire példaként szolgálhat a LibGen és a Sci-Hub „kalózkodál”, illetve a különböző fájlcsere-lő szoftverek, míg az utóbbira a VPN technológia használata.

⁹ *Bart István*: A könyvkiadás mestersége. Osiris Kiadó, Bp., 2005, p. 21–29; *Giles Clark, Angus Phillips*: Inside Book Publishing, 5. kiad. Routledge, London, New York, 2014, p.4–5.

E sorok szerzőjének hipotézise szerint az oktatás és a tudomány expanziója, valamint az oktatás és a tudomány társadalmi, gazdasági súlyának rendkívüli megnövekedése nemcsak hogy felerősítette a tudáshoz, a tudományos ismeretekhez való szabad hozzáférés iránti igényt a társadalom széles rétegei körében, hanem alapvető szükségletté is tette azt a számukra. Továbbá változást hozott a fogyasztási szokásokban is azon médiumok vonatkozásában, amelyek ezen ismereteket hordozzák.¹⁰ A tankönyv-, illetve a tudományos könyv- és folyóiratkiadói ipar mindeközben nem volt képes a változó társadalmi, technikai, piaci igényekre megfelelően reagálni, illetőleg saját vélt vagy valós gazdasági érdekeit előnyben részesítve egyszerűen nem kívánt alkalmazkodni azokhoz, inkább a status quo jogi eszközökkel történő fenntartására törekedett. Ez a tankönyvekhez, illetve a tudományos publikációkhoz való hozzáférés alternatív módozatainak kialakulását, azok feketepiacának létrejöttét segítette elő, amely helyzet nem jogi represszióval, hanem a tudományos kiadói rendszer újragondolása révén orvosolható.

A téma jelentősége nemcsak nemzetközi, hanem hazai szinten is nagy, tekintettel arra, hogy Magyarország elsősorban mint fogyasztó jelenik meg a tudományos művek nemzetközi piacán, miközben a hazai intézményrendszer idegen nyelvű tudományos művekkel való nem túlságosan jó ellátottságának biztosítása igen jelentős anyagi terhet jelent. Lovász László, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke szerint az *Elektronikus Információs szolgáltatás* (EISZ) rendszerében szereplő folyóirat- és egyéb adatbázisokhoz való hozzáférés biztosításának költsége önmagában éves szinten 3 milliárd forint körül mozog.¹¹ Nem véletlen tehát, hogy komoly tudományos „kalóztevékenységről” beszélhetünk Magyarországon. Példának okáért az egyik legjelentősebb tudományos kalózoldal, a Sci-Hub a 2015 szeptembere és 2016 februárja között eltelt 6 hónapban több mint 100 000 letöltést regisztrált Magyarországról.¹² Magyarország versenyképességének megőrzése és javítása szempontjából döntő jelentőségű, hogy az ország helyzetét megfelelően felmérve a döntéshozók hazai és nemzetközi szinten is olyan megoldásokat, olyan reformtörekvéseket támogassanak, amelyek a lehető legkedvezőbb áron a lehető legszélesebb körű hozzáférést biztosítják a magyar társadalom és ezen belül a hazai tudományos közösség számára a jövőben, miközben lehetővé teszik a hazai szakemberek megjelenését is a nemzetközi porondon.

Módszertani szempontból – tekintettel arra, hogy jelen esetben egy tágabb kontextusba helyezett, de ennek ellenére szándékom szerint alapvetően szerzői jogi témájú dolgozatról

¹⁰ Példának okáért a könyvek jelentősége a tudományos kommunikációban 20. század második felére jelentősen lecsökkent. Ma már sem a megírásuk, sem az elolvasásuk nem tekinthető gazdaságosnak egy kutató időfelhasználása szempontjából. A folyóiratokat illetően pedig, amelyek már régóta a tudományos kommunikáció fő médiumának számítanak, a digitalizáció és az internet, valamint bizonyos alternatív kommunikációs formák megjelenése indított el komoly változásokat.

¹¹ Kolozsi Ádám: A kazah kalózlány esete a forrongó tudósokkal: http://index.hu/tudomany/2016/06/17/kalozok_vagy_burokratak_szabaditjak_fel_a_multiktol_a_tudomanyt/ (utolsó megtekintés: 2018. 02. 01.).

¹² John Bohannon: Who's downloading pirated papers? Everyone: <https://www.sciencemag.org/news/2016/04/whos-downloading-pirated-papers-everyone> (utolsó megtekintés: 2018. 11. 08.).

van szó – a releváns társadalomtörténeti, társadalomstatistikai, tudomány- és oktatásszociológiai, illetőleg közgazdaságtani kérdésekkel kapcsolatban a napjainkban tapasztalható állapot leírására és az ehhez vezető út rövid ismertetésére szorítkozunk a vonatkozó hazai és elsősorban angol nyelvű nemzetközi szakirodalom felhasználásával. A dolgozat szempontjából releváns jogi kérdések a kapcsolódó nemzetközi, uniós és hazai jogi szabályozás, illetve néhány fontosabb jogeset elemzése révén kerülnek tárgyalásra, ami az összehasonlító jogi módszer, a dogmatikai elemzés és a jogesetelemzés vegyes alkalmazását kívánja.

Manapság – több mint ötven évvel azután, hogy a tudományszociológus Derek John de Solla Price az 1960-as évek elején *Little Science, Big Science* című művében az elsők közt hívta fel a figyelmet a tudományt professzionalizált tevékenységként végzők, valamint a tudományos folyóiratok számának a 17. század második felétől kezdődő exponenciális növekedésére¹³ – már inkább közhelyesnek hat az oktatás, a tudományos tevékenység és a hozzájuk kapcsolódó intézményrendszerek expanziójáról beszélni. Ennek ellenére érdemes felidézni, hogy milyen rendkívüli mértékben megváltozott a tudomány és az oktatás szerepe az elmúlt két-háromszáz évben a társadalom életében, a gazdasági életben, és hogy miként befolyásolta ez a tudományos kommunikációt. Éppen ezért az oktatás és a tudomány expanziójának rövid történeti áttekintése után rátérünk napjaink tankönyv-, illetőleg tudományos könyv- és folyóiratkiadói iparának működésére, majd a tudományos kiadói ágazatot érő kritikák jogi értelmezésére. Végezetül azt vizsgáljuk, hogy a szerzői jog jelen pillanatban, mint tudományos igénnyel is művelt elkülönült jogterület, konstruktív erő-e a tudáshoz, információhoz való szabad hozzáférés elősegítése, illetve messzebből közelítve a gazdaság és a társadalom szempontjából, avagy egy elavult, szűk látókörű, bár kétségtelenül jövedelmező üzleti stratégia konzerválásának az eszköze. Továbbá áttekintjük azon jogi és nem jogi megoldások körét, amelyek segítségünkre lehetnek a felvetett problémák leküzdésében, így tárgyaljuk különösen az Open Access modellben rejlő lehetőségeket, de szó lesz néhány alternatív üzleti modellről is.

II. TUDOMÁNYOS KOMMUNIKÁCIÓ EGY VÁLTOZÓ VILÁGBAN

Az *Our World in Data* weboldal¹⁴ becslése szerint míg 1800-ban a világ lakosságának még közel 90%-a írástudatlan volt, addig 2014-re ez az arány mindössze 15%-ra csökkent, miközben a világ népessége 900 millióról 7 milliárdra növekedett. Az írástudatlan lakosság 50%-ot meghaladó arányával ma már csak Afganisztánban, valamint néhány afrikai ország-

¹³ Derek John de Solla Price: *Little Science, Big Science ...and Beyond*. Columbia University Press, New York, Guildford, 1986, p. 1–29.

¹⁴ Az *OurWorldInData.org* a University of Oxford által működtetett online publikációs felület, amely makroszintű statisztikai elemzéseket nyújt az emberi életet globálisan érintő szinte valamennyi főbb kérdéssel (pl. élelmezés, egészség, népesség, gazdaság, kultúra, oktatás, fegyveres konfliktusok, környezeti változás stb.) kapcsolatban.

ban, például Szomáliában vagy Dél-Szudánban, találkozhatunk.¹⁵ Az iskoláskorú gyerekek alapfokú oktatásba történő beiskolázásának aránya 1820-ban még csak kivételesen, így például Svédország esetében haladta meg az 50%-ot (Magyarországon ekkor 12,7% volt), 2010-ben viszont már a 90-100%-os arány a tipikus. Szudán 60%-os beiskolázási aránya a legalacsonyabb a vizsgált 111 ország adatai közül.¹⁶ Hasonlóképpen, az iskolában töltött évek átlagos száma az 1870-es években jellemző 1-2 évről 2010-re 12 év fölé emelkedett a fejlett világban.¹⁷ 2015-ben a világ népességének már mintegy 10%-a, azaz több mint 700 millió fő tanult tovább a középfokú végzettség megszerzését követően, és mindössze 10,6%-a nem részesült semmilyen intézményes oktatásban.¹⁸ Az UNESCO adatai szerint a kifejezetten egyetemi tanulmányokat folytatók száma 262 millió fő volt 2015-ben.¹⁹ Ha hinni lehet a jóslatoknak, 2050-re a középiskolát követően továbbtanulók száma 1,8 milliárd főre, azaz a jelenlegi szám két és félszeresére fog nőni, míg az oktatásban nem részesülők száma körülbelül 300 millió fővel csökkenni fog.²⁰

A tudományos intézményrendszer kiépülése és a tudományos közösség kialakulása az oktatás rohamos bővülésével párhuzamosan, ahhoz hasonló ütemben zajlott. A nemzetközi tudományos konferenciák száma, amely jól illusztrálja a tudományos közösség kialakulását, 1850 és 1895 között a tíznél kevesebbről 350 fölé emelkedett. A nemzetközi szervezetek száma pedig ugyanebben az időszakban 140-re bővült.²¹ Derek John de Solla Price számításai szerint a tudomány mérete a 17. századtól kezdve, a tudományos tevékenységet végzők és a tudományos publikációk számának növekedését figyelembe véve, nagyjából 15 évente megduplázódott.²² A tudomány rendkívül gyors növekedését mutatják az *UNESCO Institute for Statistics* (UIS) és az Eurostat statisztikái, valamint a *Web of Science* és a *Scopus* hivatkozáskereső bibliográfiai adatbázis adatai is.

A kutatók száma az 1998 és 2013 között eltelt 15 évben még a világ legfejlettebb, azaz már régóta kialakult tudományos intézményrendszerrel rendelkező államainak többségében is több mint 50%-kal nőtt, a gazdasági szuperhatalommá váló Kínában, illetve a tudományra, kutatás-fejlesztésre rendkívül sokat áldozó Koreai Köztársaságban pedig megháromszoro-

¹⁵ Max Roser, Esteban Ortiz-Ospina: Global Rise of Education: <https://ourworldindata.org/global-rise-of-education> (utolsó megtekintés: 2018. 02. 01.), közvetlen link: <https://ourworldindata.org/global-rise-of-education#literacy>.

¹⁶ Roser, Ortiz-Ospina: i. m. (15).

¹⁷ Roser, Ortiz-Ospina: i. m. (15).

¹⁸ Roser, Ortiz-Ospina: i. m. (15).

¹⁹ Patrick Aebischer: Universities: increasingly global players. In Science Report: towards 2030, p. 3–5. UNESCO Paris, 2015: <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002354/235406e.pdf> (utolsó megtekintés: 2018. 02. 01.).

²⁰ Roser, Ortiz-Ospina: i. m. (15).

²¹ Max Roser, Mohamed Nagdy: Science and research: <https://ourworldindata.org/science-and-research> (utolsó megtekintés: 2018. 02. 01.), közvetlen link: <https://ourworldindata.org/science-and-research/#global-research-community-today>.

²² Price: i. m. (13), p. 5

zódott. Értve ez alatt a teljesmunkaidő-egyenértékes (FTE) számot és a teljes vagy részmunkaidőben foglalkoztatott személyek (HC) számát is (1. táblázat).

1. táblázat: A kutatók* számának változása az UNESCO Institute for Statistics adatai alapján²³

Ország	Kutatók FTE** száma		1 millió lakosra jutó kutatók FTE száma		Kutatók HC*** száma		1 millió lakosra jutó kutatók HC száma	
	1998	2013	1998	2013	1998	2013	1998	2013
Francia.	155 727	266 222	2 645,4	4 169,8	198 484	366 299	3 371,7	5 737,4
Japán	652 845	660 489	5 211,7	5 201,3	n. a.	892 406	n. a.	7 027,7
Kína	485 500	1 484 040	386,8	1 089,2	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
Koreai Közt.	92 541	321 842	2 029,4	6 456,6	129 767	410 333	2 845,8	8 231,9
Magyar.	11 731	25 038	1 140,8	2 522,8	23 547	37 803	2 289,9	3 809,1
Német.	237 712	354 463	2 898,6	4 399,7	n. a.	549 283	n. a.	6 817,8
Olasz.	65 354	116 163	1 146,3	1 943,5	98 459	163 925	1 727	2 742,5
Spanyol.	60 269	123 225	1 501	2 652,6	n. a.	208 767	n. a.	4 493,9
UK	157 662	267 699	2 697,1	4 185,7	n. a.	466 689	n. a.	7 297,1
USA	936 345	1 305 862	3 388,2	4 117,7	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.

* Kutató = Minden olyan szakember, aki tudáselőállításal foglalkozik. Kutatásokat folytat, illetve fogalmakat, elméleteket, technikákat, műszerhasználatot, szoftvereket, valamint üzemeltetési módszereket tökéletesít vagy fejleszt.

** FTE (Full-time equivalent) = A teljesmunkaidő-egyenértékes viszonyítási szám, amely azt mutatja meg, hogy egy adott időszakban hány teljes munkaidőben foglalkoztatottra jutó munkaórát töltöttek egy adott tevékenységgel. Pl. 2 fő 4 óra részmunkaidős kutatás = 1 FTE-kutatás.

*** HC (Headcount) = A vizsgált időszakban ténylegesen hány fő végezte az adott tevékenységet teljes vagy részmunkaidőben.

A fejlődő vagy közepesen fejlett államokban általában még ennél is drámaibb a növekedés. Malajzia esetében például a 1996 és 2015 között eltelt 19 évben 1894 főről 69 864 főre nőtt a kutatók FTE-száma, ami több mint 3500%-os növekedés. A globális tudóstársadalommal kapcsolatban a 2007 és 2013 közti időszakból áll rendelkezésünkre UNESCO-beccsítés. Ekkor körülbelül 21,2%-kal, 6 400 900 főről 7 758 900 főre nőtt az kutatók FTE-száma a világon.²⁴ Az Eurostat adatai alapján 2004 és 2015 között az Európai Unió először 25 majd 28 tagállamában a kutatók FTE-száma összességében körülbelül 38,3%-kal, 1 314 570 főről 1 817 701 főre nőtt.²⁵ Megjegyzendő az is, hogy ezek a statisztikai adatok nem tartalmazzák a kutatás-fejlesztés területén foglalkoztatott technikai személyzetet, így a tudományos életben részt vevő személyek száma valójában jóval nagyobb.

²³ Forrás: <http://data.uis.unesco.org/index.aspx?queryid=74> (utolsó megtekintés: 2018. 02. 01.).

²⁴ UNESCO Science Report: towards 2030. Paris, 2015, p. 32: <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002354/235406e.pdf> (utolsó megtekintés: 2018. 02. 01.).

²⁵ <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsc00004&plugin=1>.

Az első tudományos folyóiratokat az 1660-as években alapították, háromszáz évvel később Price már körülbelül 50 000 tudományos folyóirat alapításáról tudott, amelyek közül körülbelül 30 000 volt aktív az 1960-as években. A tudományos folyóiratok száma mára minden bizonnyal százezer fölé emelkedett a világon.²⁶ Az *International Association of Scientific, Technical and Medical Publishers* (STM Association) 2015-ös jelentése szerint kizárólag referált tudományos folyóirat 34 585 volt 2014-ben. Ebből 28 134 angol nyelvű folyóirat volt, a fennmaradó 6 451 pedig más nyelveken jelent meg. A referált folyóiratok számának növekedését világszinten az elmúlt háromszáz évre vetítve évente átlagosan 3,5%-ra becsüli a jelentés.²⁷ A nem referált folyóiratok számáról nem áll rendelkezésre adat, azonban általánosságban elmondható, hogy napjainkban már minden főbb tudományos területen több ezer tudományos folyóiratról beszélhetünk.²⁸ A tudományos publikációk száma (értve ez alatt magukat a tudományos cikkeket) a 2015-ös *UNESCO Science Report* becslése szerint, amely a *Web of Science* adatbázis adatain alapul, 2008 és 2014 között 23,4%-kal nőtt a világon: 14%-kal az Európai Unióban, 11,1%-kal az Amerikai Egyesült Államokban és 150,9%-kal Kínában. A jelentés szerint 2014-ben összesen 1 270 425 új tudományos publikáció látott napvilágot. Ennek 25,3%-át amerikai, 34%-át európai uniós, 20,2%-át pedig kínai szerzők publikálták.²⁹ Az STM Association már említett jelentése ezzel szemben, egy a *Scopus* adatbázis adatait felhasználó elemzésre hivatkozva, 2,5 millió tudományos cikk megjelenésével számol 2014-ben az elmúlt háromszáz évre vetített némileg gyorsuló, 3%-os átlagos éves növekedés mellett.³⁰

A folyóiratok számának bővülésével párhuzamosan természetesen maga a globális tudományos könyv- és folyóiratkiadói ipar is jelentős növekedésen ment keresztül. Az *Outsell* piackutató becslése szerint a világ természettudományos, műszaki és orvosi könyv-, illetve folyóiratkiadói (STM-) piacának értéke 2013-ban önmagában (tehát a mérnöki és a humán, illetve társadalomtudományi könyv-, illetve folyóiratkiadás piacának értéke nélkül) több mint 25 milliárd USD volt.³¹ Az ágazat 2015-ben körülbelül 110 000 főt foglalkoztatott közvetlenül világszerte, közvetve pedig még további 20-30 000 főt, nem számítva a terjesztési láncolatban dolgozó személyeket.³² Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az ágazat piacának értékére, bevételeire és a foglalkoztatottak számára vonatkozó becslések, hasonlóképpen a publikációk számára vonatkozókhöz, az egységes módszertan hiányából adódóan meglehetősen szórást mutatnak. Egy 2011-es, a *Simba Information* piackutató által készített, az STM-ágazat szűkebb definíciójával dolgozó elemzés például a globális STM piac értékét 21

²⁶ Price: i. m. (13), p. 6–7

²⁷ Mark Ware, Michael Mabe: The STM Report. The Hague, 2015, p. 27–28: http://www.stm-assoc.org/2015_02_20_STM_Report_2015.pdf (utolsó megtekintés: 2018. 02. 01.).

²⁸ Roser, Nagdy: I m. (21).

²⁹ I. m. (24), p. 36.

³⁰ Ware, Mabe: i. m. (27), p. 27–28

³¹ Ware, Mabe: i. m. (27), p. 23.

³² Ware, Mabe: i. m. (27), p. 24.

milliárd USD-re becsülte.³³ Mary H. Munroe mindeközben a világ 12 vezető nyugati tudományos kiadójának eladásait önmagában 65 milliárd USD értékűre becsülte még 2004-ben, foglalkoztatottaik számát pedig 250 000 főre.³⁴

A tudomány sikere mögött meghúzódó gazdasági, társadalmi okok elemzése messze túlmutat e dolgozat keretein. Vélhetően a tudományos tudás megbízhatósága, gyakorlati haszna, a földrajzi felfedezések, majd az ipari forradalom hatására meginduló társadalmi-gazdasági folyamatok, illetve a 20. század második felében kezdődött információs forradalom mind szerepet játszott a tudomány rendkívül gyors expanziójában. A tudomány méretének a tudományos tevékenységet végzők és a tudományos publikációk számában kifejezett nagymértékű növekedésének van ugyanakkor két, a dolgozat szűkebben vett témája szempontjából is nagy jelentőséggel bíró aspektusa.

Egyrészt az 1960-as évekre a tudomány elkezdte kinőni a kor fejlett társadalmait, vagy legalábbis azokat a döntően az állami tudományfinanszírozás által biztosított kereteket, amelyek akkor rendelkezésre álltak. Az államok nem kívánták tovább növelni szerepvállalásukat a tudomány finanszírozásában, majd a hidegháború lezárultával igyekeztek vissza is fogni az ilyen irányú kiadásait, így a tudomány további növekedésének biztosítása érdekében (új álláslehetőségek, új kutatások finanszírozása stb.) egyre növekvő mértékben a gazdasági szereplőkre kellett támaszkodni (2. táblázat).³⁵

2. táblázat: A GERD* forrás szerinti összetételének változásai³⁶

Ország	Kormányzati források (%-ban)		Piaci források (%-ban)		Egyéb források* (%-ban)	
	1996	2014	1996	2014	1996	2014
Franciaország	41,5	34,6	48,5	55,7	10	9,7
Japán	18,7	16	73,4	77,3	7,9	6,7
Kína	nincs adat	20,3	nincs adat	75,4	nincs adat	4,3
Koreai Közt.	20,3	23	74,9	75,3	4,8	1,7
Magyarország	50	33,5	38,9	48,3	11,1	18,2
Németország	38,1	28,8	59,6	65,8	2,3	5,4
Olaszország	50,8	40,8	43	46,2	6,2	13
Spanyolország	43,9	41,4	45,5	46,4	10,6	12,2
UK	31,5	28,4	47,6	48	20,9	23,6
USA	33,2	26,2	62,4	61,7	4,4	12,1

* GERD = összes hazai kutatás-fejlesztési támogatás (Gross Domestic Expenditure on R&D).

** Az egyéb forrásokkal kapcsolatban az UIS statisztikái hiányosak, ezért ezeket a $[100\% - (\text{kormányzati források} + \text{piaci források}) = \text{egyéb források}]$ képlet alapján számítottuk ki.

³³ Ware, Mabe: i. m. (27), p. 24.

³⁴ Michael A. Peters: Academic publishing and the political economy of education journals. In *The Future of the Academic Journal*, szerkesztette Bill Cope, Angus Phillips, 1. kiad., p. 225–257. Chandos Publishing, Oxford, 2009, p. 228.

³⁵ Kutrovátz, Láng, Zemplén: i. m. (6), p. 120–121.

³⁶ Forrás: <http://data.uis.unesco.org/index.aspx?queryid=74> (utolsó megtekintés: 2018. 02. 01.).

A tudománynak a gazdasági szereplőkre való utaltsága, az üzleti szempontoknak a tudomány világában való egyre erőteljesebb térhódítása azonban fokozatosan átalakította mind a tudomány szerkezetét, mind a működését. A „tisza tudás” keresése helyett a finanszírozást nyújtó gazdasági szereplők prioritásainak megfelelően a kutatási költségek rövid távú megtérülésének ígéretével kecsegtető „hasznos tudás” keresése került előtérbe.³⁷ A tudás birtoklása, a tudáshoz való hozzáférés problémája pedig egyre inkább üzleti, gazdasági kérdéssé vált. A tudás az „emberiség közkinccse” helyett ma már meghatározott személyek tulajdonát képező árucikk, a tudományos közösség pedig információk, szolgáltatások rohamosan növekvő és egyben rendkívül profitábilis piaca.

Másrészt a tudomány által előállított tudás mennyisége, a tudományos publikációk számának gyors növekedése immár jó ideje szükségessé teszi az egy adott szakembertől elvárt ismeretek, illetve a figyelemmel kísérendő szerzők, könyvek, folyóiratok valamilyen szelekcióját. Ezt a célt szolgálja korunk „standardizált” tudományos cikkei³⁸ és egyéb technikai megoldások mellett a diszciplinárizálódási folyamat, azaz egy-egy tudományterület további alterületekre bontása, valamint a követendő szerzők, folyóiratok valamilyen szempontrendszer segítségével történő megválogatása is.

Price számításai szerint az 1965-ben létező 30 000 tudományos folyóiratból mindössze körülbelül 170-re irányult a tudományos közösség figyelmének a fele.³⁹ D.J. Urquhart pedig 1956-ban a *Science Museum Library*, az Egyesült Királyság akkori legnagyobb tudományos könyvtárának 82 632 raktári kikérőjéből nyert adatokat vizsgálva arra jutott, hogy a könyvtár állományában lévő több mint 10 000 különböző tudományos folyóiratnak mindössze 10%-a elég lenne az olvasói igények 80%-nak a kielégítésére. A rendelkezésre álló folyóiratok negyedét a vizsgálatot megelőző 1 évben csak egyszer, több mint felüket pedig egyszer sem kérték ki annak ellenére, hogy a könyvtár a Science Museum és az Imperial College munkatársai mellett nagyjából 1200 intézmény, valamint a szélesebb olvasóközönség igényeit is kiszolgálta.⁴⁰ A kutatók olvasási szokásait vizsgáló újabb kutatások még ennél is drámaibb képet festenek. Az 1990-es évek óta, lényegében a digitalizációval párhuzamosan, csökken a tudományos cikkek elolvasására fordított idő annak ellenére, hogy a tudományos cikkek átlagos hossza növekedett. Míg a '90-es éveket megelőzően a kutatók átlagosan

³⁷ Kutrovátz, Láng, Zemplén: i. m. (6), p. 121.

³⁸ A tudományos cikkeknek mint a tudományos kommunikáció eszközületének a megszületése a túl sok információnak (könyvnek) volt köszönhető [Price: i. m. (13), p. 56–57]. A tudományos eredmények közlésének lényegesen hatékonyabb formája ugyanis a néhány tíz oldalas tudományos cikk, mint a több száz oldalas monográfia. A tudományos cikkek kötött szerkezete és a rájuk vonatkozó szigorú formai előírások azt a célt szem előtt tartva alakultak ki, hogy az érdektelen cikkek minél könnyebben kiszűrhetők, a releváns cikkek pedig áttekinthetőbbek legyenek a szakemberek számára [Kutrovátz, Láng, Zemplén: i. m. (6), p. 270].

³⁹ Price: i. m. (13), p. 67.

⁴⁰ Donald J. Urquhart: Use of Scientific Periodicals. In Proceedings of the International Conference on Scientific Information, p. 287–293. The National Academies Press, Washington D.C.: <https://www.nap.edu/read/10866/chapter/17> (utolsó megtekintés: 2018. 11. 08.).

45-50 percet fordítottak egy tudományos cikk elolvasására, addig mára ez az idő átlagosan 20-25 perc. A letöltött cikkek több mint felét a kutatók soha nem olvassák el, és a legutóbbi általuk olvasott és fontosnak ítélt írásról is csak 40%-uk állította, hogy végig elolvasta.⁴¹ Másként megfogalmazva, a tudományos műveket korunkban jelentős részben nem egyéni-eredeti szerzői művekként, önálló irodalmi alkotásokként olvassák, hanem egy egyre bővülő adatfolyam részeként, inkább a főbb trendeket, mintsem a részleteket figyelve. A tudósok, a tudományos folyóiratok, illetve a tudományos publikációk számának az elmúlt háromszáz évben bekövetkezett drámai növekedése ellenére, vagy talán éppen amiatt, igen csekély százalékuk befolyásolja a tudományos gondolkodás fő áramát. A publikációk óriási többsége olvasatlanul és hivatkozás nélkül marad, miközben azokra is, amiket elolvasnak, egyre kevesebb idő jut.

Mint az az eddig leírtakból is minden bizonnyal érzékelhető, az oktatás, a tudomány társadalmi szerepének átalakulása, gazdasági súlyának növekedése és az ezeken a területeken dolgozó, ezekkel a területekkel valamilyen módon érintkezésbe kerülő emberek számának bővülése korántsem egy ellentmondásoktól, konfliktusoktól mentes folyamat. A klasszikus műveltséggel rendelkező értelmiségi közép- és felsőrétegek nevelése ma már nem elsődleges célja az oktatásnak még a felsőfokú képzés esetében sem, ahogy a saját laboratóriumában a természet titkait fürkésző tudós képe sem nevezhető valóságnak.⁴² Az oktatás ehelyett elsősorban a gazdaság szakképzettség-, illetve szellemimunka-igényes ágazatainak szükségleteit elégíti ki, míg a tudományos tevékenység jelentős mértékű adminisztratív munkával kiegészült, de a rutinfeladatokat sem nélkülöző bürokratizálódott közösségi-, ha nem tömegtevékenységgé vált, amely elengedhetlenné teszi más kutatók munkájának rendszeres követését és a tudományos kommunikációban való részvételt. Immár egy sokmillió tudományos közösség és több száz millió egyetemi hallgató egyre növekvő információ- és kommunikációigényével állunk szemben világszinten. A megfelelő színvonalú tudáshoz való hozzáférés ebből következően már nem pusztán egy bizonyos társadalmi csoporthoz, a művelt társáshoz való tartozás és bizonyos vezető pozíciók betöltésének előfeltétele, hanem egzisztenciális kényszer a társadalom széles rétegei számára. A publikációs tevékenység és mások publikációinak figyelemmel kísérése pedig nem egyszerűen a tudományos közösséggel való eszmecsere egyik lehetséges útja, hanem a tudományos kommunikáció, a tudományos trendek követésének és a tudományos eredmények közlésének legfontosabb módja, a tudomány bürokratizálódott szervezetében való előbbre jutás nélkülözhetetlen eszköze. Ez egyrészt a tankönyv-, illetve tudományos kiadói ipar korábban soha nem látott méretűvé növekedését és igen komoly üzletté válását eredményezte, másrészt a társadalomnak az olcsó és könnyen hozzáférhető információban, tudásban érdekelt egyre szélesebb rétegeit állította szembe a profitmaximalizálásra, monopolizációra törekvő, a tudományos kommunikációt uraló nagy nemzetközi kiadványvállalatokkal szerte a világon. A tankönyv-, illetve a tudományos

⁴¹ Ware, Mabe: i. m. (27), p. 52–53.

⁴² Price: i. m. (13), p. 2; Kutrovázt, Láng, Zemlén: i. m. (6), p. 101.

kiadói ágazat további fejlődéséhez, gazdasági sikeréhez kapcsolódó, valamint a tudományos kommunikáció és a tudáshoz való hozzáférés szabadságához fűződő érdekek között feszülő ellentét ezáltal a gazdaság-, az oktatás- és a tudmánypolitika egyik legfontosabb, a szerzői jogi kérdéseket is mélyen érintő problémájává vált a közelmúltban.

A kiadók és a szerzői, illetve az olvasói oldalon egyaránt megjelenő tudományos közösség, valamint a tudáshoz hozzáférni vágyó tágabb közönség között kialakult konfliktust az elmúlt években több, nagy médianyilvánosságot kapott esemény is jelezte. Ilyen volt például a programozó és aktivista Aaron Swartz 2011-es büntetőeljárás alá vonása a JSTOR adatbázisból történt tiltott adatszerzése miatt, majd az ezt követő 2013-as öngyilkossága,⁴³ a 2012-ben kezdődött és még ma is tartó, bár nem túl hatékony Elsevier-bojkott,⁴⁴ illetve a *library.nu* szintén 2012-ben történt leállítás a kiadók nyomására.⁴⁵ A közelmúltban pedig egy New Yorki-i kerületi bíróságnak az Elsevier kiadó a Sci-Hub és a Library Genesis Project ellen indított perében,⁴⁶ valamint az Európai Unió Bíróságának a Stichting Brein v. Ziggo BV-ügyben,⁴⁷ illetve egy virginiai kerületi bíróságnak az American Chemical Society v. Sci-Hub-ügyben⁴⁸ hozott ítélete irányította a közvélemény figyelmét a tudományos közösség és a nemzetközi kiadóvállalatok között dúló küzdelemre.

⁴³ John Schwartz: Internet Activist, a Creator of RSS, Is Dead at 26, Apparently a Suicide. The New York Times. New York, 2013: <http://www.nytimes.com/2013/01/13/technology/aaron-swartz-internet-activist-dies-at-26.html?mcubz=0> (utolsó megtekintés: 2018. 02. 01.).

⁴⁴ Az Elsevier bojkottjára felszólító „The Cost of Knowledge” petíció elindítója a neves brit matematikus, Sir William Timothy Gowers volt, aki a tudományos közösség érdekeivel ellentétes, önző piaci magatartással vádolja az Elseviert. A csatlakozó kutatók azt vállallják, hogy nem publikálnak az Elsevier folyóirataiban, nem vesznek részt azok szerkesztőbizottsági munkájában, és bírálóként sem működnek közre. William Timothy Gowers: Elsevier — my part in its downfall. Gowers's Weblog: <https://gowers.wordpress.com/2012/01/21/elsevier-my-part-in-its-downfall/> (utolsó megtekintés: 2018. 02. 01.).

⁴⁵ A *library.nu* egy népszerű fájlmegosztó oldal volt, amely 2012-es leállítása előtt több százezer e-könyvet, illetve digitalizált könyvet tett elérhetővé. Christopher Kelty: The disappearing virtual library. Al Jazeera: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2012/02/2012227143813304790.html> (utolsó megtekintés: 2018. 02. 01.).

⁴⁶ 2015-ben az Elsevier panasszal élt a Sci-Hub és a Library Genesis Project ellen arra hivatkozva, hogy az említett oldalak az USA copyright-szabályozását megsértve osztanak meg olyan tartalmakat, amelyek jogosultja a kiadó. A Sci-Hub és a Library Genesis Project elvesztette a pert, és a bíróság a doménneveik blokkolását rendelte el. Hamarosan azonban új doménneven újjáéledtek ezek az oldalak. Quirin Schiermeier: Pirate research-paper sites play hide-and-seek with publishers. Nature, 2015, december 4.

⁴⁷ A Stichting Brein v. Ziggo BV-ügy jelentősége abban áll, hogy újabb lehetőségeket teremtett a szerzői jogi jogosultak számára a különböző „kalózkodókkal” szemben való fellépésre. Ujhelyi Dávid: Nyilvánossághoz közvetítési morzsák az EUB-tól #14: A C 610/15 Stichting Brein v Ziggo BV (The Pirate Bay) ügy. Copyright 21 – Szerzői jog a XXI. században: <https://copy21.com/2017/07/nyilvanossaghoz-közvetitési-morzsák-az-eub-tól-14-a-c-61015-stichting-brein-v-ziggo-bv-the-pirate-bay-ügy/> (utolsó megtekintés: 2018. 02. 01.).

⁴⁸ Az ACS v. Sci-Hub-ügyben a bíróság 4,8 millió kártérítésre ítélte a Sci-Hubot szerzői jogi jogsértések, védjegyhamisítás és védjegyjogok megsértése miatt. Ezenfelül kötelezte az internetszolgáltatókat, doménnev-nyilvántartókat és -regisztrálókat, hogy a továbbiakban ne tegyék lehetővé a Sci-Hub jogsértő működését. Dalmeet Singh Chawla: Court demands that search engines and internet service providers block Sci-Hub. Science, 2017. november 6.

Jól látható, hogy a konfliktus elsősorban a tudáshoz, információhoz hozzáférni kívánók szerzői jogi jogsértései, „kalóztevékenysége” és a kiadók ezekre adott válaszai kapcsán ölt látható formát. A Sci-Hub példának okáért a világ egyik legnagyobb tudományos folyóiratcikkekre specializálódott „kalózoldala”, amelyet 2011-ben egy kazah egyetemi hallgató, Alexandra Elbakyan (Александра Элбакян) hozott létre. Elbakyan diplomamunkája írása közben szembesült azzal az általa méltánytalannak tartott helyzettel, hogy egy fejlődő államban, egy alacsony átlagjövedelmű társadalom tagjaként esélye sincs legálisan hozzáférni a kutatási területén születő publikációk legtöbbjéhez, hiába lenne ez elengedhetetlen egy adott tudományág, egy adott kutatási terület „vérkeringéséhez” való becsatlakozáshoz, a legfrissebb kutatási eredmények megismeréséhez. Ezért alternatív lehetőségeket kezdett keresni.⁴⁹ Mára a Sci-Hub „saját” adatbázisa önmagában több mint 64,5 millió, mindenki számára ingyenesen hozzáférhető tudományos cikket tartalmaz, s ezenkívül még számtalan kiadói adatbázis tartalmához is hozzáférést biztosít világszerte oly módon, hogy az oldalt támogató, megfelelő hozzáféréssel rendelkező kutatók, hallgatók által adományozott jelszavakkal anonimizált szervereken keresztül lép be a szóban forgó adatbázisokba, és hív le azokról cikkeket. A Sci-Hub szolgáltatása a világ bármely pontjáról, bármikor igénybe vehető a letölteni kívánt cikk eredeti URL-jének, illetve PMID- vagy DOI-kódjának ismeretében, valamint elvileg egyszerű keresőszavas keresést követően is.⁵⁰ A Library Genesis Project ezzel szemben az internet egyik legnagyobb könyvgyűjteménye, amelyről többféle módszerrel (pl. P2P, HTTP, FTP) is lehet dokumentumokat letölteni. Több millió szép- és szórakoztató irodalmi művet tartalmaz a gyűjtemény, tudományos, illetve szakkönyvekkel egyetemben, valamint tárolja a Sci-Hub által letöltött tudományos cikkeket is. Sőt, magazinok, festmények digitális vagy digitalizált verziói is megtalálhatók rajta.⁵¹

Ezen oldalak szükségességét létrehozóik és támogatóik a kiadói és különösen a tudományos kiadói ipar kapzsiságával, valamint a tudáshoz, a kultúrához való hozzáférés szabadságával indokolják.⁵² Valójában azonban ennél jóval többről van szó. Sikerüket nem puszt-

⁴⁹ Giuliano Aluffi: Alexandra Elbakyan: È vero, rubo agli editori per dare agli scienziati”. La Repubblica: http://www.repubblica.it/scienze/2017/02/03/news/alexandra_elbakyan_e_vero_rubo_agli_editori_per_dare_agli_scientiati_-157492267/ (utolsó megtekintés: 2018. 02. 01.).

⁵⁰ Az URL (Uniform Resource Locator) lényegében nem más, mint az interneten elérhető tartalmak (képek, szövegek, videók, alkalmazások stb.) szabványosított címe. A PMID-szám ezzel szemben elsősorban az élettudományokra szakosodott MEDLINE adatbázisban szereplő dokumentumok keresését teszi lehetővé az ingyenes PubMed keresőmotor segítségével. A DOI (Digital Object Identifier)-kód pedig egy ISO-szabványú, a digitális kormányzati, tudományos, szakmai dokumentumok azonosítására szolgáló kód.

A MEDLINE adatbázisban szereplő, véletlenszerűen választott tudományos cikk példáján keresztül bemutatva (lásd <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/28447420>) J. Narla és N. Mohandas „Red cell membrane disorders” című cikkének PMID kódja 28447420, DOI-kódja 10.1111/ijlh.12657, URL-je pedig: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/ijlh.12657/abstract?sessionid=28A4EB8068A96F1D3AD3F6DFBAF48136.f03t04>.

⁵¹ <http://libgen.io>.

⁵² Az „In solidarity with Library Genesis and Sci-Hub” című nyílt levél a Sci-Hub és a Library Genesis Project támogatására. Közvetlen link: <http://custodians.online> (Utolsó megtekintés: 2018. 02. 01.)

tán az ingyenességnek köszönhetik, hanem nagy szerepe van abban a rugalmasságnak, a könnyű és korlátlan hozzáférés lehetőségének, a jó kereshetőségnek, illetve a nagy, immár sok tízmilliós választéknak is. Bohannon a Sci-Hub letöltési adatait elemezve arra hívta fel a figyelmet, hogy a kalózkodó, valószínűleg kényelmi okokból, a fejlett világ tudományos központjaiban legalább annyira népszerű, mint a fejlődő országokban. A körülbelül 43 000 lakosú virginiai Ashburn városa például, ahol a George Washington University természet-tudományi és technológiai campusa található, közel annyi letöltést produkált a vizsgált időszakban, mint Magyarország. A Michigan State University campusán pedig valakik a vizsgált időszakban, alighanem szövegbányászat céljára, óriás tudományos cikkadatbázist állítottak össze a Sci-Hub segítségével.⁵³ Egy 2017-es, a Twitter *#icanhazPDF* hashtag és a Reddit Scholar „kalózközösségeinek” motivációit vizsgáló online kérdőíves kutatás kimutatta, hogy a tudományos cikkek illegális fájlmegosztó oldalakról való letöltésének három leggyakoribb indoka az egyéb hozzáférési lehetőség hiánya, a gyorsaság és a kényelem. A kutatás során a válaszadók 51%-a állította, hogy másképp nem férne hozzá azokhoz a cikkekhez, amelyekre szüksége van. 42,6%-uk a legális lehetőségek, például a könyvtárközi kölcsönzés lassúságával, 32,4%-uk pedig az illegális fájlmegosztó oldalak használatának kényelmességével indokolta döntését. A tudományos publikációk magas ára a válaszadók 21,6%-ánál, az elvi-világnézeti indokok (pl. a tudáshoz, a kultúrához való hozzáférés szabadsága) mindössze 7,4%-uknál fordult csak elő.⁵⁴

Másként megfogalmazva, az oktatás és a tudomány expanziója nyomán gyökeresen átalakult tudományos világban, a megváltozott fogyasztói szokások mellett, a Sci-Hub és a Library Genesis Project egy elavult, az egyes kiadók saját felületei köré szerveződő, tehát nehézkesen kereshető, fragmentálódott, nem mellesleg rendkívül drága és igazságtalan rendszer alternatíváiként, komplementereiként jelentek meg. Olyan átfogó, megbízható szolgáltatást nyújtanak, amelyet a piac szereplői különböző okoknál fogva nem képesek vagy nem akarnak nyújtani. Találó ebből a szempontból Bodó Balázsnak, a Sci-Hub és a Library Genesis Project mellett szolidaritását kifejező kutatók egyikének megállapítása, miszerint a szerzői jogi jogsértéseket megvalósító „kalózhálózatoknak” a hagyományos tengeri kalózkodással közös jellemzője az, hogy mindkettő: „Olyan szolgáltató szektor, melyet nem a termelés, hanem a disztribúció hiányosságai hívnak életre és tartanak fenn. Ez természetesen azt is jelenti, hogy a kalóz iparágak nem egyértelműen a legitim szereplőkön élősködő parazita gazdaságok, sokkal inkább a legitim kereskedelmi hálózattal egy időben és ütemben fejlődő, komplementer hálózatok, melyek a legitim kereskedők által szabadon hagyott piaci rések kihasználására szakosodtak.”⁵⁵

⁵³ Bohannon: i. m. (12).

⁵⁴ Carolyn Caffrey Gardner, Gabriel J. Gardner: Fast and Furious (at Publishers): The Motivations behind Crowdsourced Research Sharing. College & Research Libraries, 78. évf. 2. sz., 2017, p. 137–138.

⁵⁵ Bodó Balázs: A szerzői jog kalózzai. Typotex Kiadó, Bp., 2011, p. 29.

III. AZ EGYETEMI TANKÖNYV- ÉS A STEMS KIADÓI ÁGAZAT NAPJAINKBAN

A specializált STEMS kiadói ágazat kezdetei a 17. századra, az első tudományos folyóiratok, a francia *Journal des Sçavans*, illetve az angol *Philosophical Transactions of the Royal Society* 1665-ös első megjelenésére nyúlnak vissza. Igaz, a tudományos folyóirat csak fokozatosan, a 19. század elejére vált a tudományos kommunikáció legfontosabb médiumává, amit a különböző, könyvformátumú publikációk követtek (pl. monográfiák, szerkesztett kötetek).⁵⁶ Az Outsell piackutató számításai szerint 2013-ban már a globális STM-piac 40%-át tették ki a folyóirat-eladások, miközben a könyveladások mindössze a 16%-át. A fennmaradó részt a technikai információk, adatbázisok, kommunikációs és egyéb kapcsolódó szolgáltatások alkotják.⁵⁷ A humán, illetve a társadalomtudományok terén a tudományos előmenetelnek, legalábbis egyelőre, továbbra is fontos mérföldköve maradt az önálló monográfia.⁵⁸

A 20. század második feléig a tudományos folyóiratok döntő többségét maguk a tudományos társaságok publikálták a helyi igényeknek megfelelően. A nemzetközi terjesztésű kereskedelmi kiadók csak a II. világháborút követően vették át az uralmat a tudományos könyv- és folyóiratkiadás világában. Az első, a mai nemzetközi tudományos folyóiratkiadás mintájául szolgáló tudományos folyóirat a *Biochimica et Biophysica Acta* volt, amelyet 1946-ban az Elsevier adott ki.⁵⁹ Az 1990-es évekre már a tudományos folyóiratok 40%-a a kereskedelmi kiadók kezében volt, míg a tudományos, illetve a szakmai társaságok részesedése 25%-ra, az egyetemi kiadók és az oktatási profilú kiadók részesedése pedig 16%-ra zsugorodott.⁶⁰ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy ez nem járt együtt az egyetemi kiadók elszorításával. A 20. század végére közel 90 egyetemi kiadó működött csak az USA-ban.⁶¹

A tudományos kiadói tevékenységnek a II. világháborút követő profitorientálttá válásával egyidejűleg egy erőteljes oligopolizálódási folyamat is elkezdődött a tudományos könyv- és folyóiratpiacon, amelyet az 1990-es évektől a digitalizáció még tovább gyorsított. Jól illusztrálja ezt Larivière és szerzőtársainak a közelmúltban végzett kutatása, amelyben a kutatók a *Web of Science* bibliográfiai adatbázis közel negyvennégy és félmillió természet- és orvostudományi, valamint humán és társadalomtudományi dokumentumát vizsgálták az 1973-tól 2013-ig terjedő időszakra vetítve kiadói, illetve tulajdonosi szempontból.⁶² A kutatás kimutatta, hogy a folyóiratok felvásárlása, illetve új folyóiratok alapítása révén a vizsgált idő-

⁵⁶ Vincent Larivière, Stefanie Haustein, Philippe Mongeon: The oligopoly of academic publishers in the digital era. PLoS ONE, 10. évf. 6. sz., 2015. június, p. 1–2.

⁵⁷ Ware, Mabe: i. m. (27), p. 23.

⁵⁸ Giles Clark, Angus Phillips: Inside Book Publishing, 5. kiad. Routledge, New York, London, 2014. p. 73.

⁵⁹ Robert Campbell: Introduction: overview of academic and professional publishing. In Academic and Professional Publishing, szerkesztette Robert Campbell, Ed Pentz, Ian Borthwick, 1. kiad., p. 3. Chandos Publishing, Oxford UK, 2012.

⁶⁰ Larivière, Haustein, Mongeon: i. m. (56), p. 2.

⁶¹ Frances Pinter, Laura White: Development of book publishing business models and finances. In Campbell, Pentz, Borthwick: i. m. (59), p. 172.

⁶² Larivière, Haustein, Mongeon: i. m. (56), p. 2–3.

szakban rendkívül gyors ütemben növekedett a kereskedelmi tudományos kiadóvállalatok kezében összpontosuló folyóiratok száma. A koncentráció üteme a társadalomtudományok terén volt a legrámaibb. Míg 1973 és 1990 között a tudományos cikkeknek mindössze 10%-át, a '90-es évek közepéig pedig 15%-át publikálta az öt vezető profitorientált tudományos kiadóvállalat (Reed Elsevier, Wiley-Blackwell, Springer, Taylor & Francis és Sage Publications), addig 2013-ra ez az arány már az 50%-ot is meghaladta. A természet- és az orvostudományok területén a koncentráció üteme valamivel kiegyensúlyozottabb, de hasonló mértékű volt. 2013-ban tudományterülettől függetlenül összességében a tudományos cikkek több mint 50%-át az említett öt vállalat publikálta, azaz a tudományos kiadói piac lényegében néhány óriáskiadó kezében összpontosuló oligopóliummá vált. Fontos továbbá felhívni a figyelmet arra is, hogy az egyes diszciplínák esetében a koncentráció mértéke még az 50%-osnál is nagyobb lehet. Ez különösen a társadalomtudományok területén érdekes, mivel míg a humán diszciplínák relatíve függetlenek tudtak maradni, addig egyes társadalomtudományi diszciplínák esetében az öt vezető kiadóvállalat részesedése az összes publikált tudományos cikkből akár a 70%-ot is elérheti.⁶³ A vizsgálatban szereplő kiadóvállalatok közül a legnagyobb, az angol-holland Reed Elsevier – amely egyúttal a világ második legnagyobb kiadóvállalata is – önmagában a természettudományi, valamint az orvostudományi cikkek 24,1%-át, a humán és a társadalomtudományi cikkeknek pedig 16,4%-át publikálta 2013-ban.⁶⁴

A kiadók bevételét vizsgálva nagyon hasonló kép bontakozik ki. Rüdiger Wischenbart 2013-as elemzése szerint 2012-ben a világ 50 legnagyobb kiadóvállalata (profiltól függetlenül) 54,8 milliárd USD bevételt termelt, aminek 55%-a az első tíz kiadóvállalat kezében összpontosult (3. táblázat). Ezek közül három, a Reed Elsevier, a Thomson Reuters és a Wolters Kluwer kifejezetten tudományos könyv- és folyóiratkiadónak számít. A Holtzbrinck csoport, amely többek közt a Nature folyóirat kiadója, általános kereskedelmi (trade) könyvkiadással is foglalkozik, de bevételeinek nagyobbik része a tankönyv-, illetve a tudományos kiadói tevékenységből származik. A világ legnagyobb kiadójának számító Pearson szintén tankönyvkiadással, valamint angol nyelvoktatással és a kapcsolódó szolgáltatások biztosításával (pl. Pearson nyelvvizsga, e-oktatás) foglalkozik, ahogy a McGraw-Hill Education is oktatási profilú kiadó. A Random House a világ legnagyobb általános kereskedelmi könyvkiadója, míg a Grupo Planeta és a Hachette Livre elsősorban spanyol, illetve francia nyelvterületen érdekelt. A Scholastic gyermekkönyveket és fiatal felnőtteknek szóló könyveket ad ki.⁶⁵

⁶³ Larivière, Haustein, Mongeon: i. m. (56), p. 6–7.

⁶⁴ Larivière, Haustein, Mongeon: i. m. (56), p. 3–5.

⁶⁵ Clark, Phillips: i. m. (58), p. 5–10; 59–60.

3. táblázat: A világ TOP10 kiadója bevételek szerint (2012)⁶⁶

Kiadóvállalatok	Bevétel (€ millió)		
	2012	2011	2010
Pearson	6913	6470	6102
Reed Elsevier	4479	4395	5387
Thomson Reuters	4080	4181	4248
Wolters Kluwer	3603	3354	3556
Random House	2142	1749	2897
Hachette Livre	2077	2038	2165
McGraw-Hill Education	1627	1466	1443
Grupo Planeta	1675	1772	1829
Scholastic	nincs adat	1334	1389
Holtzbrinck	1608	1501	1423

Az oligopólium kialakulásával természetesen együtt járt a vezető kiadóvállalatok profitjának nagyarányú növekedése is, ami egyrészt a tudományos kiadói ipar sajátos működésére, másrészt a tudományos könyv-, illetve folyóiratpiacnak a tudományos kommunikáció kényszeréből eredő csekély árérzékenységeire vezethető vissza. A következőben tárgyalandó tudományos folyóiratkiadói modellek mindegyikében, a könyvkiadói modelleknek pedig egy részében a szerző vagy ingyenesen biztosít kizárólagos felhasználási jogot a kiadónak, vagy éppenséggel maga fizet a publikációért. Hasonlóképpen, a tudományos folyóiratok szerkesztőbizottságai, a tudományos cikkek bírálói is az esetek többségében anyagi ellenszolgáltatás nélkül, a tudományos pályához tartozó kötelességként, megtiszteltetésként végzik a munkahelyüktől teljesen független kiadóvállalatok számára tevékenységüket.⁶⁷ Ily módon a tudományos folyóiratkiadói ipar és kisebb részben a tudományos könyvkiadás azon ritka gazdasági ágazatok közé tartozik, amelyeknek nincs vagy minimális a beszerzési költségük az általuk értékesített/előállított termékek után.⁶⁸ Az erőviszonyoknak a tudományos kommunikáció, a publikációs tevékenység kényszerére visszavezethető egyenlőtlensége olvasói/előfizetői oldalon is megjelenik. Példának okáért a *Morgan Stanley Equity Research* elemzése szerint 1986 és 2002 között a folyóiratárak 215%-kal nőttek, azaz több mint megháromszorozódtak, ami ellen a tudományos közösség, ha el kívánja érni a munkájához szükséges tudományos publikációkat, nem sokat tehet. Nem meglepő tehát, hogy a folyóiratelőfizetések száma a vizsgált időszakban mindössze 5,1%-kal csökkent.⁶⁹

⁶⁶ Clark, Phillips: i. m. (58), p. 8.

⁶⁷ <https://gowers.files.wordpress.com/2012/02/elsevierstatementfinal.pdf> (utolsó megtekintés: 2018. 02. 01.).

⁶⁸ Larivière, Haustein, Mongeon: i. m. (56), p. 11.

⁶⁹ Angus Phillips: Business models in journals publishing. In: Cope, Philips, i. m. (34), p. 140.

A Reed Elsevier profitja 1991 és 1997 között 665 millió USD-ről 1,451 milliárd USD-re, profitrátája pedig 17%-ról 26%-ra nőtt. Az ezredforduló visszaesését és a 2008–2009-es gazdasági válság miatti stagnálást követően pedig 2012-ben, illetve 2013-ban már rekordösszegű, 2 milliárd USD profitot termelt a kiadó. A Reed Elsevier STM-részlege különösen jól teljesített ez idő alatt. Az 1990-es évek eleje óta a profitrátája egyszer sem csökkent 30% alá, 2006 és 2013 között pedig 30,6%-ról 38,9%-ra nőtt. A többi jelentős nemzetközi tudományos könyv- és folyóiratkiadó STM-részlege hasonlóan jól teljesített. A Springer például 35%-os, a John Wiley & Sons 28,3%-os, a Taylor and Francis pedig 35,7%-os profitrátát ért el 2012-ben, illetve 2013-ban, ami a világ egyik legjövődélmezőbb üzletévé teszi a tudományos könyv- és folyóiratkiadást.⁷⁰

1. A tudományos folyóiratkiadás üzleti modelljei

A hagyományos úgynevezett *előfizetési modell* alapján a kiadó az előre megfizetendő díj ellenében meghatározott gyakorisággal határozott ideig megküldi a folyóirat újonnan megjelenő számaikat az előfizetőnek, vagy online hozzáférést biztosít a számok tartalmához.⁷¹ Napjainkban már a tudományos folyóiratok 90%-a digitalizált, így az utóbbi megoldás a tipikus.⁷² A csak online hozzáférésre előfizetők aránya néhány kiadó esetében akár a 70%-ot is elérheti. Többnyire azonban nyomtatott verzió is igényelhető külön díj ellenében (pl. az előfizető könyvtár néhány nyomtatott példányt is rendel, hogy a polcra kihelyezze). Az előfizetők többségét a könyvtárak/intézmények alkotják. Léteznek egyéni előfizetőkre fókuszáló tudományos folyóiratok is, mint például a *Science* vagy a már korábban is említett *Nature* folyóirat, amelyek magazinszerű tartalmakkal, hirdetésekkel vegyítik a folyóiratban szereplő tudományos publikációkat. Az egyéni előfizetői piac ugyanakkor meglehetősen áérzékeny, és az utóbbi években zsugorodni látszik.⁷³

Az előfizetési modell legjellemzőbb változata az úgynevezett „*Big Deal*”, amely eredetileg az 1980-as és '90-es években kibontakozott folyóiratelőfizetési válságra adott kiadói válasz volt.⁷⁴ A válság hátterében a tudomány expanziója állt. A világ egyre népesebb tudóstársadalma – mint arról már szó volt – egyre több tudományos cikket ír, illetve ezek publikálására egyre több folyóiratot alapít, amelyek figyelemmel kísérése egyre több előfizetést igényel, és ezáltal egyre költségesebb. Ez a folyamat az 1980-as évekre már nem csak gazdasági, hanem logisztikai problémát is jelentett a könyvtárak, intézmények számára

⁷⁰ Larivière, Haustein, Mongeon: i. m. (56), p. 10–11.

⁷¹ John S. Haynes: Development of journal publishing business models and finances. In Campbell, Pentz, Borthwick: i. m. (59), p. 147.

⁷² Phillips: i. m. (69), p. 141.

⁷³ Haynes: i. m. (71), p. 147–149.

⁷⁴ Clark, Phillips: i. m. (58), p. 77.

(pl. polchely biztosítása, szerződések kezelése). A válság időleges megoldását a tudományos könyv- és folyóiratkiadók oligopolizálódása, valamint a digitális technológiák fejlődése és ezáltal a folyóiratkiadás költségének csökkenése tette lehetővé a '90-es években. A tudományos folyóiratok digitalizációja segítségével ugyanis a négy legnagyobb, már akkor is 6-7 ezer tudományos folyóiratot kézben tartó kiadóvállalat (az Elsevier, a Wiley-Blackwell, a Taylor & Francis és a Springer) elkezdett nagyméretű digitális folyóiratcsomagokat, úgynevezett „Big Dealeket” forgalmazni az eredeti egy folyóiraatra számított listaárhoz képest jóval kedvezőbb áron.⁷⁵ Mára már a folyóirat-előfizetéseknek több mint a fele csomagokban kerül értékesítésre.⁷⁶ A „Big Deal” mindazonáltal csak időleges megoldásnak bizonyult, mivel az ilyen jellegű folyóiratcsomagok valójában a nehezen eladható folyóiratok néhány nívós folyóirat segítségével történő értékesítésére szolgálnak, és nem a probléma gyökerére, a tudomány expanziója nyomán előálló információbőség kezelésére nyújtanak megoldást. A kiadók által összeállított csomagok rendszerint nem egyéniesíthetők, így számtalan olyan folyóiratot tartalmaznak, amelyekre az előfizetőnek nincs szüksége, viszont a szükséges folyóiratokhoz nélkülük nem juthat hozzá. A „Big Deal”-csomagok kapcsán ma már újból ugyanazok a finanszírozási problémák jelentkeznek, mint az egyedi előfizetési rendszer esetében néhány évtizede.⁷⁷

Egy másik, szintén a folyóiratelőfizetési válságra és az előfizetések költségeinek azóta is tartó növekedésére adott válasz a *könyvtárak vásárlói konzorciumokba tömörülése* volt. Hazai példaként az *Elektronikus Információszolgáltatás* (EISZ) napjainkban is működő rendszere említhető. Az ilyen jellegű konzorciumok jellemzője általában, hogy többéves időtartamra szerződnek a kiadóval az általa biztosított tartalomhoz való hozzáférésre. Ez az EISZ esetében maximum két év az elmúlt évek szerződési gyakorlata szerint, de a nemzetközi gyakorlatban nem ritka az ennél hosszabb időtartam sem. A konzorcium által előfizetett alapsomag általában a konzorcium tagjai által korábban előfizetett tartalmak összessége, de bizonyos felárért lehetséges további tartalmak hozzáadása is. Az előfizetési díj éves emelése rendszerint maximálva van.⁷⁸ Az EISZ esetében 2015–2016 és 2017–2018 között a következőképpen alakultak az előfizetések díjai (4. táblázat).

⁷⁵ Haynes: i. m. (71), p. 147–150.

⁷⁶ Phillips: i. m. (69), p. 142.

⁷⁷ Phillips: i. m. (69), p. 144–145.

⁷⁸ Haynes: i. m. (71), p. 150.

4. táblázat: A EISZ adatbázis költségeinek főbb tételei⁷⁹

Szerződés	Előfizetési díj			
	2015	2016	2017	2018
ScienceDirect		8 577 950 EUR	9 090 000 EUR	
JSTOR		372 771 USD	678 255 USD	nincs adat
SpringerLink		1 770 000 EUR	nincs adat	
Web of Science		680 508 USD	1 521 174 USD	
Scopus	487 000 EUR	497 000 EUR	1 030 000 EUR	
Egyéb		kb. 0,6-0,7 milliárd HUF	kb. 0,9-1 milliárd HUF	nincs adat

A táblázatban három, az EISZ rendszerében 2017 első félévében legtöbbet használt teljes szöveges folyóirat-adatbázist, az Elsevier tulajdonában lévő ScienceDirectet, az Ithaka Harbors tulajdonában lévő JSTOR archívumot és a Springer Nature tulajdonában lévő SpringerLinket, valamint két fontos bibliográfiai adatbázist, a szintén az Elsevier tulajdonában lévő Scopust, illetve a Thomson Reuters tulajdonában lévő Web of Science-t emeltük ki. Az egyéb kategória további nagyjából két tucat kisebb adatbázist takar, mint például a Science Magazin lapcsalád adatbázisa.

A konzorcium nagy előnye előfizetői oldalon, hogy az egyes intézmények számára lényegesen olcsóbb, és ezáltal olyan országokban, régiókban is lehetővé teszi a tudományos eredményekhez való hozzáférést, ahol egyébként erre nem lenne lehetőség. A kiadók pedig egyrészt több évre tervezhető bevételhez jutnak, másrészt piaci jelenlétüket olyan országokra is kiterjeszthetik, ahol egyébként az egyes intézmények nem rendelkeznek kellő vásárlóerővel.⁸⁰ Sikerét mutatja, hogy 2006-ban az USA-ban már a folyóiratcsomagok 82%-a konzorciumoknak került értékesítésre.⁸¹

A közelmúlt egyik kiadói innovációja a *digitális folyóirat-archívumok* értékesítése. Lényegében az előfizetésben elérhető online folyóiratok tartalmának valamilyen időlimithez kötését jelenti (pl. az 5 évnél frissebb számok érhetőek csak el). Az azt megelőző folyóirat-számok archiválásra kerülnek, és külön archívumként értékesítik. Előnye, hogy lehetővé teszi a könyvtárak számára a fizikai állomány digitalizált adatbázisra cserélését és ezáltal polchely felszabadítását. Két jellemző módja van. Az egyik az, amikor az ellenszolgáltatás egy összegben történő teljesítésével korlátlan időre hozzáférést szerez a felhasználó az archívum tartalmához, míg a másik esetben előfizetési rendszerben, díj ellenében, határozott időre történik a hozzáférés biztosítása. A kisebb kiadók rendszerint nem saját archívumokat hoznak létre, hanem más kiadókkal működnek együtt. Ez utóbbi megoldásra az egyik legismertebb példa a JSTOR teljes szöveges folyóirat-archívum.⁸²

⁷⁹ <http://eisz.mtak.hu/index.php/hu/dokumentumok.html> (utolsó megtekintés: 2018. 02. 01.).

⁸⁰ Haynes: i. m. (71), p. 150–151.

⁸¹ Phillips: i. m. (69), p. 148.

⁸² Haynes: i. m. (71), p. 151–152.

Végezetül az „olvasó/felhasználó fizet” rendszer utolsó, kisebb jelentőségű, általában a kiadók folyóirat-eladásokból származó bevételeinek legfeljebb 10%-át kitevő⁸³ variációja a *pay-per-view* (PPV) rendszer, aminek lényege az, hogy az olvasó minden egyes cikkért fizet, amit megtekint. A megtekintés díja néhány USD-tól a 20-30 USD összegig terjed általában. Történtek ugyanakkor kísérletek kölcsönzéses rendszer kialakítására is, amely mérsékeltebb díj ellenében biztosít korlátozott funkcionalitást elérését (pl. korlátozott ideig, csak online olvasható, és nem nyomtatható a cikk).⁸⁴

A következő nagyobb csoport a „szerző fizet” modell, amely lényegében a különböző Open Access típusokat takarja. 2011-ben az összes tudományos cikk nagyjából még csak 12%-a volt Open Access, de az arány gyorsan növekszik.⁸⁵ Az úgynevezett „arany” Open Access modell esetében általában arról van szó, hogy a kiadó a cikk publikálásához kézirat-feldolgozási díjat (*Article Processing Charge*) állapít meg, amely néhány száz USD-tól akár több ezer USD-ig is terjedhet. Cserébe a cikk a publikálást követően ingyenesen elérhető lesz nem kereskedelmi célú felhasználásra bárki számára. Egy másik lehetséges verziója az „arany” Open Access modellnek az úgynevezett beküldési díj (*submission fee*) megállapítása. Ebben az esetben minden beküldött cikk után díjat számít fel a kiadó, függetlenül attól, hogy végül publikálásra kerül-e a cikk vagy sem. Minthogy azonban a beküldési díj valószínűleg negatívan befolyásolná a publikációs hajlandóságot, egyelőre viszonylag kevesen alkalmazzák.⁸⁶ Az Open Access modell egy másik típusa az úgynevezett „zöld” Open Access modell, amikor is a cikk publikálás előtti úgynevezett „pre-print” verzióját ingyenesen hozzáférhető adatbázisban mindenki számára hozzáférhetővé kell tenni.⁸⁷ Léteznek *hibrid Open Access folyóiratok* is, amelyek főszabály szerint előfizetéses folyóiratokként működnek, de a kézirat-feldolgozási díj megfizetése esetén lehetőséget biztosítanak az Open Access publikálásra is.⁸⁸

Az „arany” Open Access modell nagy hátránya, hogy csökkenti a publikációk számát, mivel minden egyes cikk jelentős költségekkel jár a szerző számára. Elsősorban a jól finanszírozott tudományágak tudják az előnyeit élvezni.⁸⁹ Kiadói szempontból viszont előnyösebb a „zöld” Open Access modellnél, amely semmilyen üzleti modellel nem rendelkezik. A pénzforgalom szempontjából az Open Access modell általában véve kedvezőtlenebb a kiadók számára, mint az előfizetéses modell, mivel ebben az esetben legfeljebb csak egy egyszeri bevételről lehet szó, míg az előfizetések, különösen, ha a folyóiratokat később archiválva is értékesítik, folyamatosan bevételt termelnek. Előnye viszont, hogy a kiadó nem függ az

⁸³ Phillips: i. m. (69), p. 149.

⁸⁴ Haynes: i. m. (71), p. 151.

⁸⁵ Phillips: i. m. (69), p. 152.

⁸⁶ Haynes: i. m. (71), p. 152–154.

⁸⁷ Haynes: i. m. (71), p. 155.

⁸⁸ Haynes: i. m. (71), p. 154–155.

⁸⁹ Phillips: i. m. (69), p. 151.

előfizetések alakulásától. Már az induláskor látható, hogy kellő érdeklődés mutatkozik-e a folyóirat fenntartásához, ezért is népszerű üzleti modell új folyóiratok indítása esetén.⁹⁰

A folyóiratok kapcsán utolsóként említést kell még tenni a különböző módokon támogatott, valamint a reklámbevételekből finanszírozott folyóiratokról is. A támogatás öltheti tényleges pénzügyi támogatás (pl. pénzbeli adományok) formáját is, de nem anyagi támogatás (pl. iroda, szakértelem, informatikai háttér biztosítása) formáját is. A támogatásból fenntartott folyóiratok a frissen indult folyóiratok közt a leggyakoribbak, de így működnek egyes megafolyóiratok is, mint például a *Public Library of Science* (PLOS) által indított *PLOS One* folyóirat, amely gazdaságilag immár teljes mértékben önfenntartó, és évente több mint 30 000 referált tudományos cikket publikál.⁹¹ A reklámbevételeknek viszonylag korlátozott a jelentősége a tudományos folyóiratkiadás világában, egyik vezető tudományos kiadvány esetében sem haladja meg a teljes bevétel 9%-át az arányuk.⁹² Elsősorban nagy olvasói bázissal rendelkező területeken (pl. orvostudomány, egyes mérnöki tudományágak) jellemző a nagyobb reklámbevétel, illetve az olyan szélesebb olvasóközönséget is megszólító folyóiratoknál, mint a *Nature* vagy a *Science* folyóirat.⁹³

2. A tudományos könyvkiadás üzleti modelljei

A tudományos könyvkiadás egyik legmeghatározóbb, az ágazat üzleti modelljeit is nagyban befolyásoló fejleménye a közelmúltban, hasonlóan a folyóiratkiadáshoz, a digitalizáció volt. Elég az e-könyvekre, az online szakmai adatbázisokra (a legtipikusabb példái talán a jogtárak) és nyomtatott szöveghez mellékelt multimédiás anyagokra (online felületen mellékelt statisztikák, szótárak stb.) gondolni, de a digitalizáció forradalmi változást hozott a kiadók rendelkezésére álló nyomdatechnológiákban is mind hardver, mind szoftver tekintetében. Míg a hagyományos litográfiai nyomdaipari eljárás csak minimum 400-500 kötet nyomtatása esetén gazdaságos, addig a digitális nyomtatás már akár 25 kötettől is, így lehetőséget teremtett arra, hogy a tényleges igényeknek megfelelően történjen a nyomtatás (*print-on-demand*), megspórolva a raktározási költségeket, és lehetővé téve a címlisták kevés példányszámú címeikkel történő változatosabbá tételét. Az *Extensible Markup Language* (XML) általános célú jelölőnyelv alkalmazásának bevezetése pedig a kéziratok nyomdakész verzióinak e-olvasók által értelmezhető formátumba, valamint PDF-be történő gyors, egyszerű és gazdaságos konverzióját tette technikailag megoldhatóvá.⁹⁴

Mindennek ellenére valószínűleg a jövőben továbbra is párhuzamosan jelen lesznek a nyomtatott könyvek, az online adatbázisok, a multimédiás tartalmak és az e-könyvek a

⁹⁰ Haynes: i. m. (71), p. 154–155.

⁹¹ Haynes: i. m. (71), p. 155–156; Larivière, Haustein, Mongeon: i. m. (56), p. 6.

⁹² Phillips: i. m. (69), p. 149–150.

⁹³ Haynes: i. m. (71), p. 157.

⁹⁴ Pinter, White: i. m. (61), p. 174–176.

tudományos könyvpiacra. Bár elviekben az e-könyv formátumnak kézzelfogható előnyei vannak a tudományos kommunikáció világában, úgymint a kereshetőség, jegyzetelhetőség, a hivatkozások kezelése stb., és ennek megfelelően növekednek is az e-könyv eladások,⁹⁵ egyelőre főleg a hivatkozások terén hiányzik még az az egységes, a nyomtatott és az e-kiadások közt átjárható rendszer, ami igazán jól alkalmazhatóvá tenné az e-könyveket szakmai célokra. Az e-könyv vonzerejét a némiképp paranoid kiadói másolásvédelem és az elektronikus formátum előnyeit kiüresítő, az e-könyveket kvázi fizikai példányokká redukáló használati feltételek is rontják. Erre kitűnő példa az EBSCO e-könyv adatbázis kölcsönzési szabályzata, amely az előfizetésben szereplő digitális másolatok „példányait” egyszerre kizárólag egy olvasónak engedi „kölcsonözni” egyéb szoftver- és eszközrestrikciók mellett.⁹⁶ A rövid sorozatokban vagy kifejezetten igény szerint nyomtatott könyvek tehát gazdaságosságuk és a tudományos közösség igényeinek való jó megfelelésük miatt valószínűleg még jó ideig a piacon maradnak.⁹⁷

A könyvkiadói üzleti modellek, az e-könyvek és a nyomtatott példányok különbségein túl, hasonlóan a folyóiratkiadói üzleti modellekhez, alapvetően *olvasó/felhasználó fizet és Open Access modellekre* oszthatók a kiadói tevékenység finanszírozási módja szempontjából,⁹⁸ illetve könyvtári/intézményi vásárlókra és magánszemélyekre (tudósok, hallgatók, szakemberek, kisebb vállalkozások stb.) a megcélzott vásárlóközönség szempontjából. A nyomtatott formátum változatait tekintve a puhafedelű köteteket általában a magánszemélyeknek értékesítik, míg a keménytáblás kiadványokkal elsősorban az intézményi piacot célozzák meg.⁹⁹ Ezt rendszerint az árképzés is tükrözi (5. táblázat).

5. táblázat: 2012-es ajánlott tudományoskönyv* -listaárak** az Egyesült Királyságban¹⁰⁰

Terület	Monográfia	Szerkesztett kötet	Tankönyv	Referenciamű
Humán és társ. tud.	40–90 GBP	40–120 GBP	15–30 GBP	50+ GBP
Természettud., műszaki tud., orvostud.	50–120 GBP	75–150 GBP	25–50 GBP	100+ GBP
Szakmai (jog, üzleti tud. és könyvelés)	60–150 GBP	80–200 GBP	25–75 GBP	100+ GBP

* Kb. 300 oldalas, többségében keménytáblás könyvekre vetítve (a tankönyvek puhafedelűek).

** A listaárak angol fontban kerültek megadásra (GBP).

⁹⁵ Pinter, White: i. m. (61), p. 177.

⁹⁶ http://www.ek.szte.hu/uploads/mitkeres/elektronikus/E-book_hasznalata.pdf (utolsó megtekintés: 2018. 02. 01.).

⁹⁷ Pinter, White: i. m. (61), p. 177.

⁹⁸ Pinter, White: i. m. (61), p. 176–177.

⁹⁹ Clark, Phillips: i. m. (58), p. 72.

¹⁰⁰ Pinter, White: i. m. (61), p. 182.

A *monográfiák* egy meghatározott, részletesen feldolgozott tárgyról vagy témáról, tudósok által, elsősorban tudósoknak írt tudományos munkák. A tudományos könyvpiacra a legkisebb kockázatú, de egyúttal a legkisebb profittal kecsegtető termék. Napjainkban általában kis példányszámban (200–600 példány) kerülnek kiadásra, de korábban a 3000-es példányszám sem volt ritka. A monográfia elsősorban a humán és társadalomtudományi területeken jellemző. Az STM-monográfiák tipikusan a szakmai önreklám vagy az ismeretterjesztés célját szolgálják.¹⁰¹ A várható alacsony profit miatt, ami az alacsony példányszámú, de igen változatos címlistákból következik, gyakran igyekeznek megszabadulni a tudományos monográfiákkal foglalkozó részlegeiktől a vezető tudományos kiadók.¹⁰² A digitális technológiák megjelenésével történtek kísérletek vegyes üzleti modellek kialakítására a tudományos monográfiákkal kapcsolatban. Ezek egyik példája a Bloomsbury Academic kiadó *Open Content Book Programja*, amely *Creative Commons Non-Commercial* (CC NC) licenc alatt ingyenesen hozzáférhetővé teszi az alapmonográfiát online HTML formátumban, ugyanakkor olvasó/felhasználó fizet alapon különböző árak mellett forgalmazásra is kerülnek keménytáblás, puhafedélű, illetve e-book formátumban, valamint online könyvtári környezetben is. A fizetős e-book verziókba esetenként plusz tartalmakat csomagol a kiadó.¹⁰³

A *szerkesztett kötetek* kiadói szempontból (pl. a költségeket, eladható példányszámot tekintve) nagyon hasonlóan viselkednek a monográfiákhoz, bár a kiadói tapasztalat azt mutatja, hogy kevésbé eladhatók, mint az egyszerűs monográfiák. Ez valószínűleg annak köszönhető, hogy az olvasóközönség vásárlókedvét rontják az érdektelennek tartott tanulmányok. Az elektronikus eladások tekintetében is ez a legnagyobb kockázatuk, mivel előfordulhat, hogy az olvasók kiválogatják az érdekesnek tartott fejezeteket, kerülve a teljes könyv megvásárlását.¹⁰⁴

A *tankönyvkiadás* egy hosszú távú, igen költségigényes vállalkozás, amelynek során a kiadónak meg kell küzdenie az általa előállított termék gyors elhasználódásával is. Tekintettel azonban az oktatás globális expanziójára, a tankönyvpiac egyúttal egy igen fiatal, nagy növekedésre képes és rendkívül profitábilis ágazat is. A termék elhasználódását egyrészt az eladott példányoknak a használtkönyv-piacra kerülése, másrészt a tudásanyag elavulása eredményezi. Ezt a problémát a tankönyvek körülbelül három-négyévente történő átdolgozásával orvosolják a kiadók, aminek elég jelentősnek kell lennie ahhoz, hogy az oktatók, illetve a hallgatók indokoltan lássák az új tankönyv beszerzését. Ez viszont folyamatos tananyagfejlesztést igényel, ami egyben magyarázatot ad a magas költségek egy részére is. A költségek másik része a személyre szabható, az oktatók és a hallgatók számára egyaránt

¹⁰¹ Pinter, White: i. m. (61), p. 185.

¹⁰² Clark, Phillips: i. m. (58), p. 73.

¹⁰³ Pinter, White: i. m. (61), p. 186.

¹⁰⁴ Pinter, White: i. m. (61), p. 186–187.

fejlesztett szoftveres háttér fejlesztéséből adódik.¹⁰⁵ Ezek egyik példája a Macmillan által fejlesztett *DynamicBooks*, amely az oktatók által szerkeszthető, személyre szabható online tankönyvplatform létrehozására tett kísérlet, de történtek kísérletek a monográfiák kapcsán említetthez hasonló vegyes üzleti modell kidolgozására is. A *Flat World Knowledge* tankönyvkiadó például, a Bloomsbury Academic-hez hasonlóan, elérhetővé teszi a tankönyveit online HTML formátumban CC NC licenc alapján, a fizikai példányok pedig *print-on-demand* (POD) megvásárolhatók fekete-fehér és színes minőségben is.¹⁰⁶ Megemlíteném még, hogy a tankönyvpiac országoként jelentős eltéréseket mutat az eltérő oktatási tradícióknak és vásárlóerőnek köszönhetően. A nagy nemzetközi tankönyvkiadók azonban igyekeznek megvetni a lábukat az ázsiai és más fejlődő piacokon is, így gyakran lényeges árkülönbséggel forgalmazzák termékeiket a különböző piacokon. Erre az országoként jelentősen eltérő árakra épülő üzleti stratégiára komoly veszélyt jelentenek a tankönyveket olcsóbb országokból reimportáló harmadik felek, amint azt a későbbiekben még tárgyalandó *Kirtsaeng v. John Wiley*-ügy is megmutatta.¹⁰⁷

Végezetül szólni kell még röviden az úgynevezett szakkönyvekről, szakmai adatbázisokról, referenciaművekről is. A referenciaművek, miként Thomson nyomán Pinter is fogalmaz, különálló ismeretek gyűjteményei.¹⁰⁸ A legjobb példái talán az *Oxford English Dictionary* és a *Wikipedia*. Szakmai adatbázisok alatt pedig a *Wolters Kluwer CompLex Jogtár* és az ehhez hasonló adatbázisok, az ezeken keresztül elérhető elektronikus tartalmak (pl. e-könyv formátumú monográfiák, tanulmánykötetek, kommentárok) értendők. Mindkét piacon az elmúlt évek fő trendje a digitális tartalmakra való áttérés volt, ami a szakmai adatbázisok esetében kiterjedt adatvédelmi intézkedések kiépítését is jelenti az ügyfelek tevékenységének érzékenysége tekintetével (pl. az ügyvéd által megtekintett tartalmakból lehet következtetni az általa képviselt ügyben várható álláspontra). A szakmai adatbázisok piacán a „felhasználó fizet” modell dominál, a referenciaművek kapcsán pedig elsősorban a megbízhatóság iránti elvárások iránti igény tartja életben ezt a modellt az internetes információbőség korában.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Clark, Phillips: i. m. (58), p. 69.

¹⁰⁶ Pinter, White: i. m. (61), p. 188.

¹⁰⁷ Clark, Phillips: i. m. (58), p. 69.

¹⁰⁸ Pinter, White: i. m. (61), p. 189.

¹⁰⁹ Pinter, White: i. m. (61), p. 173–174, 189.

KÜLFÖLDI HÍREK AZ IPARJOGVÉDELEM TERÜLETÉRŐL

Amerikai Egyesült Államok

A) A Szövetségi Fellebbezési Bíróság (Court of Appeal for the Federal Circuit, CAFC) 2017. május 1-jén döntést hozott a *Helsinn Healthcare S. A. (Helsinn) v. Teva Pharmaceuticals USA, Inc.*-ügyben, megállapítva, hogy olyan eladások vagy eladásra felkínálások, amelyek nyilvánosan nem ismertetik egy találmány részleteit, az amerikai találmányi törvény (American Invention Act, AIA) 2013. évi hatálybalépése után benyújtott szabadalmak esetén a technika állásához tartozónak minősülhetnek. Az Egyesült Államok Szabadalmi Hivatala (USPTO) ugyanis annak a feltevésnek az alapján működött, hogy az ilyen eladások vagy eladásra felkínálások 2013. március 16. után benyújtott szabadalmak esetén *nem* tartoznak a technika állásához.

Az AIA hatálybalépése előtt mind a legfelsőbb bíróság (Supreme Court, SC), mind a CAFC azon a véleményen volt, hogy a „titkos” technika állása (így bizonyos használatok, eladások vagy eladásra felkínálások) érvénytelenítheti a nyilvános technika állását anélkül, hogy a köz számára kinyilvánítaná „a találmány részleteit”. Az AIA hatálybaléptetésekor a Kongresszus módosította a szabadalmi törvény 102. cikkét olyan módon, hogy a módosított 102(a)(1) cikk már tiltja az olyan találmány szabadalmazását, amelyet „az igényelt találmány tényleges benyújtási napja előtt szabadalmaztattak, leírtak egy nyomtatott publikációban, vagy nyilvánosan használtak, eladtak vagy *egyéb módon a köz számára hozzáférhetővé tettek*”. A szabadalmas Helsinn azzal érvelt, hogy az előző mondatban kiemelt mondatrész beiktatásával a Kongresszus törvényileg megszüntette azt a joggyakorlatot, amely megengette a „titkos” technika állásának a használatát.

A CAFC elutasította a Helsinn túl tág érvelését, amely elsősorban számos olyan publikációra támaszkodott, amely szerint a Kongresszus meggátolni szándékozott, hogy a „titkos” technika állása érvényteleníthessen egy szabadalmat. A CAFC áttekintette ezeket a publikációkat, és megállapította, hogy azok közül valamennyi titkos „felhasználásra”, nem pedig titkos „eladásokra vagy eladásra felkínálásokra” irányult. Minthogy ebben az ügyben nem merült fel titkos „felhasználás”, a bíróság nem döntött abban az ügyben, hogy az AIA kizár-e a „titkos felhasználásokat” a technika állásából.

B) A *TC Heartland LLC (Heartland) v. Kraft Foods Group Brands, LLC (Kraft)*-ügyben az SC alaposan csökkentette az igénybe vehető bíróságok helyét, meggátolva, hogy egy szaba-

* Danubia Szabadalmi és Jogi Iroda Kft.

dalomtulajdonos bitorlási pert egy alperes ellen bármely kerületi bíróságnál elindíthasson, ahol az alperesnek személyes illetékessége van. E döntés szerint a szabadalomtulajdonosok az államoknak csak azokban a kerületeiben indíthatnak pert, ahol az alperes cége be van jegyezve, vagy olyan kerületekben, ahol bitorlás történt, és az alperesnek rendes vagy meg-alapozott üzleti székhelye van.

A döntés azt kívánta az SC-től, hogy egyeztessen össze két, a helyszínre vonatkozó tör-vényt: a 28 U.S.C. 1391. §-át, amely általában fejt ki a helyszín követelményeit, és a 28 U.S.C. 1400(b) §-át, amely sajátosan a szabadalombitorlással kapcsolatos követelményeket ismerteti. Az utóbbi törvényhely a következőt mondja: „Szabadalombitorlással kapcsolatos bármilyen polgári pert abban a bírói körzetben lehet lefolytatni, ahol az alperes lakik, vagy ahol az alperes elkövette a bitorlást, és szabályos és megalapozott üzlete van.” Azonban a helyszínre vonatkozó általános törvény, a 28 U.S.C. 1391. § megengedi a szabadalomtulaj-donosnak, hogy bármilyen bírói körzetben pert indítson, ahol az alperes „lakik”.

Az SC-nek egy korábbi, 1957-ben hozott irányadó döntése a *Fourco Glass Co. v. Transmirra Products Corp.*-ügyben megállapította, hogy az 1400(b) §-t nem helyettesíti az 1391. §. 1988-ban azonban a Kongresszus módosította az 1391. §-t. Így most az alábbi szöveget tar-talmazza: „E szakasz szerinti színhely céljára egy alperes vállalatról azt kell gondolni, hogy bármely bírói körzetben székel, amelyben a per elkezdésekor személyes illetékessége van”. A CAFC a *VE Holding Corp. v. Johnson Gas Appliance Co.*-ügyben 1990-ben megállapította, hogy ez a módosítás az 1391. §-t szabadalombitorlási ügyekre is alkalmassá tette. A Kong-resszus 2011-ben újra módosította az 1391. §-t, megállapítva, hogy „kivéve, ha a törvény másként rendelkezik ... ennek a szakasznak kell meghatároznia az Egyesült Államok ke-rületi bíróságain folytatott összes polgári per helyét”. Ebben az ügyben a *Kraft* perelte a *TC Heartland*-ot a Delaware-i körzetben, ahol a Heartlandnak nincs jelentős jelenléte, azonban rendelkezik minimális kapcsolatokkal, amelyek elégségesek a személyes illetékességhez. A Heartland elköltözött, hogy elengedje vagy átadja az ügyet helytelen helyszín alapján, idéz-ve az 1400(b) §-t. A CAFC elutasította ezeket az érveket egyik saját, korábbi iránymutató döntése alapján, és megtagadta a végzés kiadását.

Az SC egyhangú véleménnyel úgy döntött, hogy a *Fourco*-ügyben hozott, 1957. évi döntés még mindig érvényes, és hogy az 1400(b) §-t nem egészíti ki vagy pótolja az 1391. §. Az SC ezt a döntését arra a tényre alapozta, hogy a Kongresszus sohasem jelezte olyan szándékát, hogy érvényteleníteni kívánná a *Fourco*-döntést, amikor 1988-ban módosította az 1391. §-t, hogy az alkalmazható legyen „valamennyi helyszín céljára”. Továbbá ha a Kongresszus ér-vénytelenítette volna a *Fourco*-döntést az 1391. § olyan módosításával, hogy az „minden helyszín céljára” alkalmazható legyen, akkor lényegileg azonos indokolással a Kongresszus újból megerősítette volna a *Fourco*-döntést, egyértelművé téve, hogy az 1391. § „alkalmaz-ható, hacsak a törvény másként nem rendelkezik”.

Ennek az ügynek a várható legfontosabb hatása az, hogy lényegesen csökkenti a Texas Keleti Kerületében benyújtott szabadalmi perek számát; ezt a körzetet ugyanis gyakran vá-

lasztják szabadalmi perekben. A jelenleg függő szabadalmi perek közel 35%-át Texas Keleti Kerületének Bíróságánál nyújtották be, és ez az ügy valószínűleg olyan beadványok áradatát fogja létrehozni, amelyek helytelen helyszín miatti elutasítást vagy egy új körzetbe való áttalálást kívánnak elérni.

Az várható azonban, hogy a Delaware-i Kerületi Bíróság, amely szintén szabadalomtulajdonos-barát hírében áll, átveszi a Texasi Keleti Kerületi Bíróság szerepét mint választott szabadalmi fórum. Ez a bíróság már nagyon népszerű (szabadalmi perekben a második legaktívabb szabadalmi fórum), és minthogy számos vállalat van bejegyezve Delaware-ban, valószínű, hogy még az 1400(b) § alapján sem merül fel több kérdés helytelen helyszín miatt.

C) A *Biscotti Inc.* (Biscotti) Texas Keleti Kerületi Bíróságánál beperelte a *Microsoft Corp.*-t (Microsoft) valós idejű videokonferencia megvalósítására vonatkozó, 8 144 182 sz. ('182-es) amerikai szabadalmának bitorlásáért. Ezután a Microsoft a *Kenoyer* 7 907 164 sz. amerikai szabadalmára hivatkozva kétségbe vonta a '182-es szabadalom érvényességét újdonsághiány és kézenfekvőség miatt. A bíróság megvizsgálta a '182-es szabadalom független 6. és 69. igénypontját újdonsághiányra és kézenfekvőségre, és arra a következtetésre jutott, hogy a Microsoft helytelenül kombinálta a Kenoyer több különálló tanítását. Ezért nem tudta meggyőzően bizonyítani, hogy a Kenoyer a 6. és 69. igénypontra nézve újdonságrontó volt vagy azokat kézenfekvővé tette volna.

A döntés ellen a Microsoft a CAFC-nél fellebbezést nyújtott be, és azzal érvelt, hogy az elsőfokú bíróság újdonságrontás szempontjából indokolatlanul szűk mércét alkalmazott, mert azt állította, hogy a Kenoyernek újdonságrontáshoz a megtámadott igénypontok valamennyi korlátozását tartalmaznia kellene, mégpedig ugyanolyan összefüggésben, mint a megtámadott igénypontokban. A Microsoft azzal is érvelt beadványaiban, de a szóbeli tárgyaláson erre nem hivatkozott, hogy az elsőfokú bíróság újdonságrontással kapcsolatos döntése nem ténymegállapításon, hanem egy korábbi szabadalom értelmezésén alapult, ezért felül kell vizsgálni.

A CAFC megismételte, hogy bár az újdonságrontást nem lehet bizonyítani csupán „több különálló tanítással, amelyeket a szakember valamilyen módon kombinálhat ahhoz, hogy eljusson az igényelt találmányhoz”, egy anterioritás újdonságrontó lehet egy igénypontra nézve „akkor is, ha nem mondja ki egyértelműen az igénypontokban foglalt valamennyi korlátozást, ha az anterioritást olvasó személy egyszerre el tudja képzelni az igénypont szerinti elrendezést vagy kombinációt”. A CAFC megjegyezte, hogy míg az elsőfokú bíróság által az olyan szavak használata, mint az „azonos”, lehet, hogy nem találó, azonban az elsőfokú bíróság egyébként a helyes szabályt alkalmazta. A CAFC azt is megismételte, hogy az újdonságrontás ténykérdés, amelyet fellebbezéskor lényeges bizonyítékként felülvizsgálnak még akkor is, ha egy korábbi szabadalmon alapul.

A 6. és a 69. igényponttal kapcsolatban a CAFC arra a következtetésre jutott, hogy az elsőfokú bíróság megállapításait lényeges bizonyítékok támasztották alá.

Az elsőfokú bíróság megállapította, hogy mivel a Kenoyer nem tanította az igénypont korlátozásait, és a Microsoft nem foglalkozott azzal, hogy a Kenoyer külön tanítások alapján kézenfekvővé tette-e a korlátozásokat, a Microsoft elmulasztotta, hogy eleget tegyen kézenfekvőség-bizonyítási kötelezettségének. A CAFC megerősítette az elsőfokú bíróság kézenfekvőségre vonatkozó megállapítását, mert a Microsoft nem mutatott rá semmilyen hibára az alsófokú bíróság kézenfekvőségre vonatkozó elemzésében azokon túl, amelyeket az újdonsággrontás elemzésében azonosított, és amelyek a CAFC következtetése szerint lényeges bizonyítékkal voltak alátámasztva.

Pauline Newman, a CAFC bírása különvéleményben arra a következtetésre jutott, hogy a Kenoyer a legszigorúbb vizsgálat alapján újdonsággrontó volt a 6. és a 69. igénypontra nézve, mert kimondottan kinyilvánította mindegyik igényelt elemet, mégpedig az igényelt sorrendben. Newman bírő részletesen elemezte a Kenoyer igénypontjának valamennyi elemét, és azt találta, hogy a Kenoyer valójában tanította az elemek igényelt kombinációját, tekintettel a teljes kinyilvánításra.

D) Az *IBM v. Groupon Inc.* (Groupon)-ügyben egy Delaware-i esküdtszék megállapította, hogy a Groupon bitorolta az IBM négy e-kereskedelemre vonatkozó szabadalmát, és ezért az alperest 83 millió USD kártérítés megfizetésére kötelezte, bár az IBM eredetileg 167 millió USD megítélését kérte. „Az IBM évenként hat milliárd USD-t költ kutatásra és fejlesztésre, és ezzel a társadalom számára végez innovációs tevékenységet” – nyilatkozta a vállalat szóvivője a Reutersnek. „Innovációink védelmében szabadalmainkra támaszkodunk. Meg vagyunk elégedve a bíróság döntésével” – tette hozzá.

Az esküdtszék azt állapította meg, hogy a Groupon szándékosan bitorolta az IBM szabadalmait. Ezzel szemben a Groupon szóvivője kijelentette „Továbbra is azt gondoljuk, hogy nem bitoroljuk az IBM egyetlen érvényes szabadalmát sem. Amennyiben ezek a szabadalmak egyáltalán bírnak valamilyen értékkel – szerintünk nem –, az érték jóval kisebb annál, mint amit az esküdtszék megállapított”, majd hozzátette: „Mérlegeljük a lehetőségeinket és a tárgyalás utáni fellebbezést”.

E) A michigani *Omni MedSci* (OMS) pert indított az *Apple* ellen azt állítva, hogy annak népszerű terméke, az *Apple Watch* bitorolja a szabadalmait. Az OMS „közel infravörös és közép infravörös széles sávú lézerekre” összpontosít munkájában, és azt állítja, hogy az *Apple* órái az általa szabadalmazott technológián alapulnak.

Az OMS közölte, hogy az *Apple*-l 2014-től 2016-ig tárgyalt, de az végül megszakította a partnerkapcsolat létesítésére vonatkozó megbeszéléseket, majd röviddel ezt követően bevezette azt a technológiát, amely állítólag ütközik az OMS szabadalmába.

Az OMS a pert Texas Keleti Tartományi Bíróságánál indította meg, amely híres arról, hogy kedvez a szabadalomtrolloknak, és ideiglenes intézkedéssel kérte az *Apple*-t eltüntetni a bitorlástól, továbbá kártérítés megítélését is kérte.

Gyors Google-kutatás feltárja, hogy az OMS-t *Mohammed Islam* birtokolja, aki nagyra értékeli a szabadalomszerzést. Egy helyi újság „posztergyermekként” írja le, aki szabadalmi alapján hat vállalatot alapított, és a tárgyban tanfolyamokat is tart.

Az Apple nem nyilatkozott az ügyben, és valószínűtlen, hogy ezen az álláspontján változtatna a per megindulásáig.

F) A *WesternGeco LLC* (Western) v. *ION Geophysical Corp.* (ION)-ügyben az SC 2018. június 22-i döntésében megállapította, hogy olyan ügyekben, amikor bitorló alkatrészeket exportálnak külföldön való összeszereléshez, a szabadalmi törvény 271(f)(2) és 284. cikke alapján a szabadalomtulajdonos jogosult megkapni az elvesztett külföldi hasznot.

Az ION, a Western versenytársa létrehozott egy bitorló tengerfenék-kutató rendszert, amelynek alkatrészeit az Egyesült Államokban gyártja le, majd azokat külföldi vállalatoknak szállítja, amelyek azokat egybeépítik. Ennek eredményeként a Western 90 millió USD-nél nagyobb értékű, külföldi vizsgálatokra vonatkozó szerződést veszített el. Annak megállapításakor, hogy a Western milyen kárpótlást kaphat ezekért a külföldi veszteségekért, az SC hangsúlyozta, hogy a szóban forgó cselekedet a 271(f)(2) cikk alapján tisztán hazainak minősül még akkor is, ha a bitorló exportból származó károkozás külföldön történt.

Később fog eldőlni, hogy az elsőfokú bíróságok nem fogják-e korlátozni ennek a megállapításnak a körét a 271(f) cikkekre, amely megtiltja alkatrészek bitorló exportját, vagy pedig úgy fogják alkalmazni az e cikken alapuló elveket, hogy azok más forgatókönyvek esetén megengednek területen kívüli kártérítéseket is.

G) Az Apple és a Samsung között régóta húzódó perben egy szövetségi bíróság elrendelte, hogy a Samsungnak 533 millió USD kártérítést kell fizetnie az Apple számára, mert bitorlta az Apple iPhone-okra vonatkozó szabadalmait. Ezt a döntést a bíróság az SC döntése alapján hozta, amely az ügyet visszautalta az említett elsőfokú bíróságnak, hogy döntsön a kártérítés ügyében. Az Apple eredetileg egy milliárd USD kártérítést kért.

2018. júniusban azonban a Samsung egy 34 oldalas indítványt nyújtott be, kérve a döntés hatálytalanítását. A Samsung indítványában kifejti, hogy az esküdtszék döntése túlzó, és figyelmen kívül hagyta az általa benyújtott bizonyítékokat, amelyek legfeljebb 28,085 millió USD kártérítés megítélését indokolják. A Samsung annak a 145 millió dollárnak a visszautalását is kérte, amelyet már kifizetett a most érvénytelenített szabadalmak alapján.

Az Apple-nek 10 napon belül kellett volna válaszolnia a Samsung indítványára. *Lucy Koh* bírónő 2018. július 26-ára tűzött ki az ügyben tárgyalást, de a felek időközben megegyeztek.

H) Úgy tűnik, mintha tegnap lett volna, hogy az Egyesült Államok Szabadalmi és Védjegyhivatala (United States Patent and Trademark Office, USPTO) 2015. április 7-én megadta a 9 000 000. szabadalmat olyan szélvédőmosóra, amely összegyűjti az esővizet vagy a harmatot mosófolyadékként való felhasználáshoz. 2018. júliusban a megadott amerikai szabadalmak száma meghaladta a 10 000 000-t.

Korábban már lehetett olvasni arról, hogy az USPTO kézzel választ ki bizonyos szabadalmakat, hogy azokat „mérőldkő-milliomodikként” számozhassa. Például 2011-ben egy olyan optikai segédeszközt adták ki a 8 000 000. amerikai szabadalmat, amely javítja olyan emberek látásérzékelését, akik külső retinadegeneráció miatt váltak vakká. 2006-ban a 7 000 000. amerikai szabadalmat a *DuPont* egyik feltalálójának engedélyezték, aki textília-ként felhasználható biolebonlító poliszacharidrostokat talált fel.

Az USPTO minden hét keddi napján engedélyezi az új szabadalmakat egy jól meghatározott rendszer szerint. Valamikor régen a mechanikai szabadalmakra került először sor, és azokat az elektromos, majd a vegyi szabadalmak követték osztályokra és alosztályokra rendezve, ahol a fő amerikai osztályozás szerint a legkisebb a legmagasabb felé halad. Újabbban az USPTO elkezdte a CPC (Cooperative Patent Classification) rendszert használni, amelyet az Európai Szabadalmi Hivatallal közösen fejlesztettek ki, hogy harmonizálják az osztályozási rendszereket. A CPC-osztályok A-tól H-ig terjednek, majd azokat az Y osztály követi. A nagyobb osztályokat sajátos alosztályokra osztják fel, ilyen például a „B29C” alosztály, és az alosztályok alcsoportokra osztódnak, ilyen például a „45/14508” alcsoport. Ez a felosztás tárgy szerint történik. A B kategória elnevezése „Műveletek végzése, szállítás”, míg a G kategóriáé „Fizika”. A szabadalmak számainak kiosztásakor sorrendben haladnak A-tól H-ig és azután következik az Y.

Minden tervszerűen megy, amíg el nem következik egy „mérőldkő-milliomodik” szabadalom. Ha ilyenkor nem történne kivételezés, „közönségesebb” találmányok kapnák a sajátos mérőldkőszámokat.

Ez a kivételezés történt a 10 000 000. amerikai szabadalom kiválasztásakor is. Ezt a számot kapta ugyanis a Massachusetts-i székhelyű *Raytheon Company* LADAR találmánya. A jelen beszámoló alapját képező amerikai cikk szerzője, *Jonathan L. Schuchardt* az USPTO Official Gazette-jében a 2018. június 19-én megadott szabadalmakat vizsgálta, és az osztályozás gyors kutatása azt mutatta, hogy a LADAR találmánynak „G01S 7/4863” osztályozása alapján, kézi kiválasztás nélkül a 10 001 551 számot kellett volna kapnia. Itt nyilvánvalóan egy másik szabadalmat fosztottak meg a „mérőldkő-milliomodik” számtól, mégpedig a 10 000 001. számú amerikai szabadalmat, amelyet a dél-koreai *LS Mtron* cég feltalálói „Befecskendezéses alakítószerszám és öntvényvastagságot ellenőrző módszer” című találmányukra kaptak. Az *LS Mtron* céget 2008-ban alapították a kábeliparban, de ma már fröccsöntő gépeken kívül többek között önjáró eszközöket, konnektorokat, antennákat és hegymászó cipőket is gyárt. A 10 000 000. amerikai szabadalom kézi kiválasztásánál tehát egy dél-koreai szabadalomtulajdonos szabadalma helyett a *Raytheon* szabadalma nyerte el a „mérőldkőszámot”.

I) A harc az elegáns kiegészítőket készítő *Louis Vuitton* és a Los Angeles-i kiegészítő-készítő *My Other Bag* között évek óta húzódott, és egyik fél sem volt hajlandó abbahagyni a pereskedést. A *My Other Bag* vezetője, *Tara Martin* azt állította, hogy a táskák készítésével a célja a fogyasztók számára stílusos, újrafelhasználható táskák biztosítása. Azonban *Vuitton*t

valóban kihozta a sodrából, amikor a My Other Bag egyik „paródiatáskája” felületén a jól ismert Louis Vuitton-mintázatot használta.

Az ügy 2014-ben kezdődött, amikor a Louis Vuitton New York Déli Kerületi Bíróságánál pert indított a My Other Bag ellen azt állítva, hogy a Louis Vuitton mintáinak a használata a My Other Bag által szándékos védjegybitorlást képez, és hígítja a híres Louis Vuitton-minták értékét. A bíróság elutasította a Vuitton keresetét, megállapítva, hogy a My Other Bag nyilvánvaló paródiaként használta táskáinak oldalán egy Vuitton-táska képét, és ez a védjegy tisztességes használatának minősül. A Vuitton nem volt megelégedve ezzel az eredménnyel, és a döntést a Második Kerület Fellebbezési Bíróságánál megtámadta. Az a My Other Bag javára döntve megerősítette az alsófokú bíróság döntését.

Az események legújabb változata szerint a Vuitton természetesen továbbra sem volt megelégedve a kerületi bíróság döntésével, és az SC-től kért jogorvoslatot. A Vuitton azzal érvelt, hogy az SC-nek foglalkoznia kell az ügygel, mert az „messzeható jelentőséggel bíró számos híres és disztinkatív védjegy tulajdonosa számára, akik – miként a Louis Vuitton is – a szövetségi védjegyhígítási törvény által nyújtott oltalomtól függenek, hogy megvédhessék szellemi tulajdonukat a hígító felhasználásokkal szemben”. A Louis Vuitton úgy gondolta, hogy a fellebbezési bíróság döntése a híres védjegyek tulajdonosait „sebezhetőként hagyja a porondon a paródia álarcára hivatkozva forgalmazott utánzó termékek előállításával elkövetett, széles körű hígítás révén”.

A Louis Vuitton panasza ellenére az SC 2017. október első hetében bejelentette, hogy nem hallgatja meg a Louis Vuitton fellebbezését, és ezt megjegyzés nélkül tette, ami általános az SC elutasításai esetén. Ebből következően a fellebbezési bíróság döntése jogerőre emelkedett, és a My Other Bag engedély nélkül használhatja a Louis Vuitton védjegyét.

Ezen eredmények által felbátorítva a My Other Bag a New York Déli Kerületi Bíróságánál kérelmet nyújtott be 900 000 USD-t meghaladó ügyvivői és bírósági költségeinek a megtérítése iránt. A My Other Bag azzal érvelt, hogy az ügy kivételes, és meg kell kapnia a Vuitton által indított perre fordított kiadásait, mert az ügy „nyilvánvalóan nélkülözte” a jogi alapot, és mert a Louis Vuitton nem azért indította a pert, hogy érdemben nyerjen, hanem azért, hogy megfélemlítsen egy „egyetlen asszony által vezetett üzletet, amely nélkülözte a pénzügyi forrásokat” ahhoz, hogy végigharcolja a bitorlási pert. A költségek megtérítése iránti kereset jelenleg függőben van.

Argentína

Argentínában 2018. január 10-én egy rendeletet tettek közzé, amely számos helyen módosítja az argentin szabadalmi, védjegy- és mintatörvényt. A fontosabb változásokat röviden az alábbiakban foglaljuk össze.

a) Szabadalmak és használati minták

A korábbi törvény szerint a szabadalmak és a használati minták érdemi vizsgálatát a bejelentés napjától számított 3 éven belül kellett kérni. 2018. január 12-től kezdve ez a határidő szabadalmak esetén 180 napra, míg használati minták esetén 3 hónapra csökkent.

Uniós elsőbbséggel benyújtott szabadalmi bejelentések esetén többé nincs szükség elsőbbségi irat, valamint az elsőbbségi irat hiteles spanyol fordításának a benyújtására. Az elővizsgáló azonban jogosult az érdemi vizsgálat során kérni ilyen iratok benyújtását.

b) Védjegyek

A korábbi törvény nem szabályozta a felszólalást, ezért a bejelentő magánúton tárgyalhatott a felszólalóval, vagy pert indíthatott a felszólaló ellen, hogy az vonja vissza a felszólalását.

A törvénymódosítás szerint a felszólalásról szóló értesítést követő 3 hónap eltelte után, ha a felszólaló nem vonja vissza a felszólalást, az Argentin Szellemi Tulajdoni Hivatal a felszólalást megalapozottnak vagy megalapozatlannak nyilvánítja. Ezután mindkét fél beadványban védheti álláspontját.

A hivatal döntései ellen 30 munkanapon belül lehet fellebbezni a Szövetségi Fellebbezési Bíróságnál.

Új rendelkezés, hogy használatra vonatkozó nyilatkozatot kell benyújtani a védjegy lajstromozásától számított ötödik év vége és a hatodik év vége között.

Korábban a bíróságnál kellett kérni egy védjegy használat hiánya miatti törlését. Részleges törlésre nem volt lehetőség. A törvénymódosítás szerint a hivatal jogosult védjegyeket törölni használat hiánya miatt részlegesen vagy teljesen. A hivatali végzések ellen bíróságnál lehet fellebbezni.

c) Ipari modellek és minták

A törvénymódosítás – ellentétben a régi törvénnyel – nem teszi kötelezővé a minta leírásának benyújtását.

A régi törvény szerint a megújítási kérelmeket a lejárat határidő előtti 9. és 6. hónap között kellett benyújtani. 2018. január 12-től kezdve a megújítási kérelmeket a lejárat időpontja és az azt követő 6. hónap lejártá között kell benyújtani. Az új törvény bevezetett egy hat hónapos türelmi időt többlettilleték befizetésével, de ez a rendelkezés még nem lépett hatályba.

Egyetlen bejelentésben legfeljebb 20 különböző ipari mintát lehet igényelni, feltéve, hogy azok a locarnói osztályozás egyetlen osztályába tartoznak.

Nem újdonságrontó a benyújtás előtti hat hónapon belüli korábbi használat a szerző által.

Itt megjegyezzük, hogy a fentebb ismertetett új rendelkezések egy része csak később lép hatályba.

Benelux Szellemi Tulajdoni Egyezmény

2018. június 1-jén a Benelux Szellemi Tulajdoni Egyezményt módosító két jegyzőkönyv lépett hatályba, nevezetesen:

- a 2014. május 21-i jegyzőkönyv, amely központosítja a Benelux Szellemitulajdon-védelmi Hivatal döntései ellen benyújtott fellebbezéseket, és
- a 2014. december 16-i jegyzőkönyv, amely módosítja az egyezményt a lajstromozott védjegyek elleni felszólalással, valamint törlési és érvénytelenítési eljárással kapcsolatban.

Korábban a hivatal döntései ellen a Hágai, a Brüsszeli vagy a Luxemburgi Fellebbezési Bíróságnál lehetett fellebbezni, és további fellebbezést jogi kérdésekben a vonatkozó legfelsőbb bíróságoknál lehetett benyújtani. Ez néha teljesen eltérő eredményekhez vezetett. Például abszolút okok alapján történő elutasítás esetén a Hágai Fellebbezési Bíróság általában megerősítette az ilyen elutasító döntéseket, míg a Brüsszeli Fellebbezési Bíróság hajlott az ilyen döntések hatálytalanítására.

2018. június 1-jétől kezdve a hivatal döntései (elutasítások, felszólalások stb.) elleni fellebbezéseket a Benelux Bíróságnál (Benelux Court of Justice, BCJ) kell benyújtani. Ez a bíróság egy új kamarát hozott létre a Benelux tagállamok nemzeti bíróságainak bíráiból. Ez jobban összeegyeztethető esetjogot fog eredményezni. Korábban a BCJ csak olyan esetekben játszott szerepet, amikor a nemzeti bíróságoknak kétségeik voltak a Benelux törvény értelmezésével kapcsolatban. Az elmúlt években ez a szerep nem volt különösebben jelentős, mert a védjegy törvény értelmezési kérdéseivel a luxemburgi EU Bírósághoz (Court of Justice of the European Union, CJEU) fordultak. Így főleg eljárási kérdéseket vittek a BCJ elé, amelytől értelmezési kérdésekben lehet – a korábbihoz hasonló módon – a CJEU-hoz fordulni.

Bolívia

Bolívia 2018. május 7-én hatályba léptette a Hágai Apostille-egyezményt. Ennek megfelelően a külföldi dokumentumokat, így a meghatalmazásokat, bizonylatokat, nyilatkozatokat vagy egyéb okmányokat apostille-jal kell ellátni. Ezért többé nincs szükség a dokumentumok bolíviai konzulátusok általi hitelesítésére.

Brazília

A Brazil Szabadalmi és Védjegyhivatal 2018. május 8-án publikált egy határozatot, amely hatályba lépteti az Amerikai Egyesült Államokkal létrehozott gyorsított szabadalmi elővizsgálati (PPH-) program második szakaszát.

Ez a második szakasz kiterjeszti a PPH-programban elfogadott műszaki területek körét az információs technikára, valamint az olaj-, gáz- és petrokémiai ipar területére vonatkozó találmányokra is.

BRICS-államok

A BRICS-államok (Brazília, Oroszország, India, Kína, Dél-Afrika) szellemi tulajdoni hivatalainak vezetői 2018. március 25-től 28-ig 10. összejövetelüket tartották a kínai Chengduban. A március 26-án aláírt közös nyilatkozat szerint a BRICS-államok együttműködésének fő célja: az öt államban a szellemi tulajdon fejlődésének elősegítése; egyre jobb szolgáltatás nyújtása a felhasználók és általában a közönség számára; és a BRICS-államok részvételének erősítése a globális szellemi tulajdon-rendszer fejlesztésében.

Ilyen vonatkozásban a dokumentum a következő területeket emeli ki: tapasztalatcsere a szellemi tulajdonra vonatkozó jogalkotásban; a szellemi tulajdon fontosságának elismertetése, hogy azt egyre szélesebb körben használják különösen a mikro-, kis- és közepes méretű vállalatok; az elővizsgálók oktatásának ösztönzése a szellemi tulajdon területén; és a BRICS-államok együttműködésének fokozása a nemzetközi fórumokon.

A nyilatkozatot az öt állam szellemi tulajdoni hivatalainak vezetői írták alá.

Dél-Korea

Dél-Korea megrendezte a Koreai Szellemi Tulajdoni Hivatal és az ASEAN-országok szabaddalmi hivatalainak első találkozóját, amely nagymértékben erősítette a szellemi tulajdoni kooperációt Dél-Korea és az ASEAN-országok között.

A találkozóra 2018. március 27-én Bruneiben került sor. Itt a koreai hivatal elnöke, *Yunmo Sung* és a 10 ASEAN-ország hivatali vezetői együttműködési megállapodást írtak alá, amelyben leszögezték, hogy fokozzák az együttműködést a szellemi tulajdon létrehozásában, oltalmában, felhasználásában és kereskedelmi hasznosításában. Megállapodtak fejlesztési programok kidolgozásában, valamint egy Korea–ASEAN feltalálóközpont létrehozásában.

Mindkét fél támogatta, hogy – hasonlóan a hivatali elnökök évenkénti találkozásához – egy tanácsadó csoport rendszeresen ülésezzen. Abban is megállapodtak, hogy évenként rendeznek egy szellemi tulajdoni üzleti találkozót. Így a két fél együttműködése megalapozott hivatalos rendszerben van biztosítva.

Egyesült Királyság

A) Az Egyesült Királyság kormánya 2018. március 13-án a Szellemi Tulajdon Világszervezetének (WIPO) igazgatójánál letétbe helyezte a nemzetközi mintalajstromozásra vonatkozó Hágai Egyezményhez való csatlakozás okmányát. Ezzel az Egyesült Királyság 68. országgént csatlakozott a Hágai Egyezményhez. A nemzetközi egyezmény az Egyesült Királyságban 2018. június 13-án vált hatályossá. Ettől az időponttól kezdve nem csupán az Európai Uniót, hanem különálló országgént az Egyesült Királyságot is meg lehet jelölni nemzetközi mintabejelentésekben.

B) Az innovációs ipar támogatása érdekében tett lépésként Sam Gyimah, az Egyesült Királyság szellemi tulajdoni minisztere 2018. április 26-án bejelentette, hogy az Egyesült Királyság ratifikálta az Egységes Szabadalmi Bíróságra (Unified Patent Court, UPC) vonatkozó egyezményt, ebben a sorban a 16. országgént, és az egyezményt kötelezően aláíró három ország közül Franciaország után a másodikként. Az Egyesült Királyság általi ratifikálás nyomást gyakorol Németországra, az egyetlen olyan országra, amely a három kötelezően ratifikáló ország közül még nem ratifikált, aminek az az oka, hogy a Német Szövetségi Alkotmánybíróság előtt függőben van egy olyan beadvány, amely azt állítja, hogy az egyezmény ratifikálása alkotmányos problémákat vetne fel.

A ratifikálás bejelentésekor Gyimah miniszter megjegyezte: „Ennek a fontos egyezménynek a ratifikálása azt bizonyítja, hogy az Egyesült Királyság mind nemzetközileg, mind itthon el van kötelezve a szellemi tulajdon erős oltalma mellett. Ez segíteni fogja az innovációt és a kreativitást, megerősítve korszerű és törekvő ipari stratégiánkat.”

Az Egyesült Királyság általi ratifikálás nem történt konfliktusok nélkül. A legtöbb szükséges lépés megtétele után a ratifikálási eljárást kisiklatta a váratlan brexitszavazás, amely kétségesse tette, hogy az Egyesült Királyság egyáltalán részt vehet-e az UPC-ben. Az Egyesült Királyság általi ratifikálásra vonatkozó kétségek részben eloszlottak, amikor 2016. novemberben az ország bejelentette, hogy a brexitszavazás ellenére ratifikálni szándékozik az egyezményt. A ratifikálást azonban tovább késleltette a 2017. júniusi „elsietett” választás. Időközben Németország – miként fentebb említettük – 2017 vége felé megállította a ratifikálási folyamatot. Az Egyesült Királyság általi ratifikálás megtörténte után most a függő német alkotmányossági kifogás maradt az UPC működése megindulásának az egyetlen elsődleges akadálya. Emellett az is bizonytalanságot okoz, hogy az EU-ból való kilépés után az Egyesült Királyság az UPC-egyezmény tagja maradhat-e. Ezt a kérdést az EU-val tárgyalják az Egyesült Királyságnak a tömbből való kilépésével kapcsolatos egyéb kérdésekkel együtt.

Ha a Németország általi ratifikálás megtörténik, ez négy hónapnyi visszaszámlálás után az UPC működésének megindulását váltaná ki, és ezzel a szabadalmi jog egy új korszaka kezdődne. Jelenleg az Európai Szabadalmi Hivatal által engedélyezett szabadalmak bitorlási eljárását országról országra kell lefolytatni, és egy szabadalmi jog elvesztése egy országban nem szükségszerűen befolyásolja a szabadalmas jogait egy másik országban. Az UPC ha-

tálybalépése után ez a helyzet egyszerűsödne, mert egyetlen európai tagországra nézve hozott döntés az Európai Unió összes országában érvényes lenne. Ezzel az előnnyel szemben áll a kisebb gazdasági erejű országok esetében az UPC-eljárások igen magas költsége.

C) Egy 2018. márciusban publikált megállapodástervezet szerint az Európai Unió és az Egyesült Királyság a tárgyaló felek szintjén megállapodott abban, hogy bármely személy, akinek az „átmeneti időszak” vége előtt lajstromozott vagy engedélyezett európai védjegy, mintája vagy növényfajtajoga van, önműködően birtokosává válik egy egyenértékű szellemi tulajdon-jognak az Egyesült Királyság törvénye szerint. (A földrajzi árujelzők kérdését a felek még tárgyalják.)

Az „átmeneti időszak” a megállapodás véglegesítésének napján kezdődik, és 2020. december 31-én végződik.

A megállapodástervezet arról is intézkedik, hogy e rendelkezések szerint az Egyesült Királyságban engedélyezett védjegyek nem válnak sebezhetővé használat hiánya miatti törlés folytán azon az alapon, hogy az európai uniós védjegyet nem használták az átmeneti időszak vége előtt. A védjegytulajdonosok az EU-ban szerzett hírnévre is támaszkodhatnak az átmeneti időszak végéig ahhoz, hogy az Egyesült Királyságban ebből a hírnévből származó jogokat megerősíthessenek.

Ha egy európai uniós szellemi tulajdon-jogot érvénytelennek nyilvánítanak vagy megsemmisítenek olyan adminisztratív vagy jogi eljárás keretében, amely az átmeneti időszak utolsó napján még függőben volt, a megfelelő jogot az Egyesült Királyságban is érvénytelennek vagy semmisnek fogják nyilvánítani, kivéve, ha az érvénytelenség vagy semmisség alapjai nem alkalmazhatók.

Egy olyan személy, akinek függő európai uniós védjegybejelentése van, az átmeneti idő végétől számított 9 hónapon belül kérhet oltalmat az Egyesült Királyságban. E rendelkezés alapján az ott benyújtott védjegybejelentésnek ugyanaz a bejelentési és elsőbbségi napja lesz, mint a megfelelő európai uniós bejelentésnek.

A megállapodás még csak tervezet, és bár a tárgyaló felek a fenti javaslatokban megállapodtak, azokat még változtathatják más kérdésekkel kapcsolatos megállapodások és kompromisszumok eredményeként. A tervezet fényében azonban az európai uniós szellemi tulajdon-jogok birtokosai bizonyos mértékig nyugodtak lehetnek afelől, hogy jogaikat az Egyesült Királyságban az EU-tól való elszakadás után is megtarthatják. Az is valószínű, hogy a jelenleg függő legtöbb bejelentés intézését be fogják fejezni 2020. december 31-ig, aminek következtében kevésbé fontos megfontolni új benyújtást mind az EU-ban, mind az Egyesült Királyságban a jogok fenntartása érdekében. Minthogy azonban a megállapodás még nem végleges, a védjegytulajdonosok figyelembe kívánhatják venni az üzleti szempontból fontos védjegyek benyújtását mindkét joghatóság területén, ami biztosítékot nyújtana a megállapodástervezet véglegesítése előtti, számukra kellemetlen esetleges változás ellen.

D) A *London Vape Company Ltd.*, a VAPECO stilizált szóvédjegy (2. ábra) tulajdonosa felszólalt a VAPE & CO szóvédjegy (1. ábra) lajstromozása ellen.

Az elővizsgáló teljes terjedelmében helyt adott a felszólalásnak, és úgy döntött, hogy bár a felszólaló védjegyének nagyon csekély a megkülönböztetőképessége, elegendő mértékű hasonlóság áll fenn a két védjegy között ahhoz, hogy ez összetévesztési valószínűséget okozzon. Megállapítását arra is alapozta, hogy a kérdéses áruk hasonló jellegűek voltak, és a bejelentő áruinak szolgáltatása hasonlított a korábbi védjegy áruíéhez.

A bejelentő a felsőbbíróságnál (High Court, HC) nyújtott be fellebbezést, arra hivatkozva, hogy az elővizsgáló törvényt sértő módon tévedett, mert nem vette figyelembe a két védjegy *általános komponenseinek* megkülönböztetőképességét.

A HC helyt adott a fellebbezésnek. E döntést Birss bíró annak a megállapítása alapján hozta, hogy bár az elővizsgáló figyelembe vette a felszólaló védjegyének megkülönböztetőképességet nélkülöző jellegét, figyelmen kívül hagyta azonban annak megfontolását, hogy vajon a két védjegy – „VAPE” és „C” – közös elemei milyen megkülönböztetőképességgel rendelkeznek akár önmagukban, akár kombinációban. Megállapítva, hogy ezek a közös elemek valójában csupán csekély mértékben voltak disztinktívek, Birss bíró azt a további megállapítást tette, hogy a két védjegy közötti különbségeket alaposabban szemügyre kellett volna venni, mert azok az átlagfogyasztó számára nagyobb jelentőségűek.

A védjegyek közötti különbségek, nevezetesen az eltérő stilizálási szempontok figyelembevételekor Birss bíró megállapította, hogy bár azok nem voltak figyelemre méltók, továbbra is megmaradt az a tény, hogy ezek a szempontok teljesen eltérőek voltak. Ezért a bíró figyelembe vette, hogy vizuális hasonlóság szempontjából az összetévesztési valószínűség csekély volt.

Fogalmi hasonlóság vonatkozásában a bíró azt állapította meg, hogy ilyen téren a két védjegy nem vezetett összetévesztési valószínűséghez.

A hangzási hasonlóságról Birss bíró azon a véleményen volt, hogy ez képezte a felszólaló legjobb esélyét, mert a védjegyek viszonylag hasonlóan hangzottak, és a két védjegy közötti vizuális különbségek nem tennék lehetővé egy fogyasztó számára, hogy a két védjegyet megkülönböztesse. Mindazonáltal a hasonlóságok ellenére Birss bíró megjegyezte, hogy amiben a két védjegy osztozott, egyáltalán nem volt disztinktív, mert mindkettő elektromos cigarettákra vonatkozott.

A fentiek alapján a HC megállapította, hogy nem forgott fenn az összetévesztés valószínűsége. Ezért a fellebbezést fenntartotta.

E) Az *Olapex*, egy szépségápolással foglalkozó kezdő cég az Egyesült Királyságban bejelentette a *L'Oréal*t arra hivatkozva, hogy az bitorolja egy hajszókító termékre vonatkozó szabadalmát. A terméket fontos hírességek használták, így Drew Barrymore, Kim Kardashian és Chrissy Tiegen.

Az Olapex 2014-ben forgalomba hozott terméke szőkités alatt a haj védelmére szolgál. 2015-ben a L'Oréal egy Smartbond nevű konkurens terméket vitt a piacra, amelyről az Olapex azt állította, hogy bitorolja egyesült királyságbeli szabadalmát.

A felsőbbíróság 2018. júniusban elismerte, hogy a L'Oréal Smartbond nevű terméke bitorolja az Olapex kérdéses szabadalmát. A HC újabb tárgyaláson fog dönteni arról, hogy elrendeljen-e ideiglenes intézkedést a L'Oréal termékének további eladása ellen.

A HC az Olapex szabadalmának érvényességét is vizsgálta, mert a L'Oréal ellenkeresettel élt, és kérte a szabadalom megsemmisítését, de a bíróság a szabadalmat érvényesnek találta. Egyébként az Amerikai Egyesült Államokban is hasonló per folyik az Olapex és L'Oréal között.

Európai Szabadalmi Hivatal (ESZH, European Patent Office, EPO)

A) Az Európai Szabadalmi Szervezet Adminisztratív Tanácsa 2017 decemberében jóváhagyta az ESZH javaslatát számos díj csökkentésére a szabadalmi bejelentésekkel és az elővizsgálati eljárásokkal kapcsolatban. Ennek alapján az ESZH 2018. április 1-jei hatállyal szabadalmi bejelentésekkel kapcsolatos díjcsökkentéseket jelentett be.

Benoît Battistelli leköszönt elnök közlése szerint az ESZH küldetése, hogy magas minőségű és hatékony munkával támogassa az innovációt, a versenyképességet és a növekedést, aminek lényeges eleme a gondosan ellenőrzött díjpolitika. Ennek megfelelően a 2018-tól 2020-ig terjedő két évben az ESZH díjait nem fogják módosítani az infláció mértékének megfelelően. Ugyanakkor az ESZH 100 EUR-ral csökkenti a PCT-bejelentések kutatási díját, és ugyancsak 100 EUR-ral a PCT-bejelentések vizsgálati díját. Továbbá az ESZH a PCT-eljárásban 50% helyett 75%-kal csökkenti az európai vizsgálati díjakat azon bejelentések esetében, amelyeket korábban már az EPO vizsgált. Ennek megfelelően az európai vizsgálati díjak 912,50 EUR-ról 456,24 EUR-ra csökkennek. Így azoknak a bejelentőknek a számára, akik a PCT-szakaszban az ESZH-t használják kutatási és vizsgálati szervként, az európai szakaszba való belépéskor a különböző díjváltozások 656 EUR csökkenést eredményeznek, ami a jelenlegi helyzetben 14%-os csökkenésnek felel meg.

B) Az ESZH Bővített Fellebbezési Tanácsa (BFT) egy új, G 1/16 sz. döntésében tisztázta, hogyan kell vizsgálni a kizáró szakaszokat, angol nevükön disclaimereket.

Az ESZH-nál a disclaimereket két csoportba, kinyilvánított és ki nem nyilvánított disclaimerekre osztják attól függően, hogy a kizárt anyag meg van-e említve a bejelentésben.

A ki nem nyilvánított disclaimereknek ki kell elégíteniük a G 1/03 sz. döntésben ismertetett négylépéses próbát (lásd alább). Ezzel szemben a kinyilvánított disclaimereknek a G 2/10 sz. döntés szerinti „aranyszabványt” (lásd alább) kell kielégíteniük. E magyarázat ellenére a disclaimerek még mindig jelentős kockázatot jelentenek Európában, és használatuk esetén óvatosan kell eljárni.

a) A G 1/03 sz. döntés ki nem nyilvánított disclaimerokról

A Bővített Fellebbezési Tanács 2004-ben ismertette a ki nem nyilvánított disclaimerekre vonatkozó alábbi négylépéses próbát:

- Van megfelelő oka a disclaimernek?
- A disclaimer nem zár ki többet a szükségesnél?
- A disclaimernek nincs kapcsolata a feltalálói tevékenységgel és a kielégítő kinyilvánítással?
- A disclaimer egyértelmű és tömör?

Ahhoz, hogy egy ki nem nyilvánított disclaimer megengedhető legyen, a válasznak mind a négy fenti kérdésre igenlőnek kell lennie.

b) A G 2/10 sz. döntés kinyilvánított disclaimerokról

A Bővített Fellebbezési Tanácsot 2010-ben felkérték, foglaljon állást abban a kérdésben, hogy egy disclaimer új anyagot visz-e be egy szabadalmi leírásba, ha tárgyát egy bejelentésben pozitív kiviteli alakként nyilvánították ki.

Döntésében a tanács megállapította, hogy egy kinyilvánított disclaimer megengedhető, ha bevezetése után az igénypontban maradó tárgy kimondottan vagy hallgatólagosan, közvetlenül vagy közvetve ki van nyilvánítva a benyújtott bejelentésben általános szaktudást használó szakember számára – ezt „arany szabvány”-ként ismerjük.

Annak meghatározására, hogy egy módosítás kielégíti-e az arany szabványt, az ügy általános műszaki feltételeit kell megállapítani, figyelembe véve:

- a bejelentésben a kinyilvánítás jellegét és mértékét; és
- a kizárt tárgy jellegét és mértékét, valamint viszonyát a módosítás után az igénypontban maradó tárgyhöz.

c) Alkalmazható a G 2/10 sz. döntés ki nem nyilvánított disclaimerekre is?

A G 2/10 döntés számos általános megállapítást tartalmaz, amelyek azt sugallják, hogy az arany szabványpróba nem csupán kinyilvánított disclaimerekre, hanem általában módosításokra is alkalmazható. Ezért nem volt világos, hogy egy ki nem nyilvánított disclaimernek ki kell-e elégítenie:

- a G 1/03 négylépéses próba követelményeit;
- a G 2/10 arany szabvány követelményeit; vagy
- mindkettőt.

A műszaki fellebbezési tanácsok ezt követő döntései eltérő nézeteket tükröznek. Úgy tűnik, hogy a vizsgálati irányelvek legújabb változata a ki nem nyilvánított disclaimerekre mindkét próba alkalmazását jóváhagyja.

A T 437/14 sz. döntésben a műszaki fellebbezési tanács azon a véleményen volt, hogy ezt a kérdést elegendő bizonytalanság övezi, aminek következtében indokolt az ügyet a Bővített Fellebbezési Tanácshoz utalni. A T 437/14 sz. döntésben vizsgált igénypont két ki nem

nyilvánított disclaimer tartalmazott véletlen újdonságrontó nyomtatványok miatt. A műszaki fellebbezési tanács megállapította, hogy a disclaimerek kielégítették a G 1/03 döntés szerinti négylépéses próba követelményeit, de nem feleltek meg a G 2/10 döntés szerinti arany szabvány előírásainak, mert az igénypontban maradó tárgy nem volt közvetlenül és egyértelműen kinyilvánítva a benyújtott bejelentés leírásában. A tanács azt is megállapította, hogy szükség lehet mindkét próba alkalmazására, de nem volt biztos abban, hogyan kell ezt megtenni. Ezért a következő kérdéseket intézte a Bővített Fellebbezési Tanácshoz.

- A G 2/10 döntés szerinti arany szabvány alkalmazható-e ki nem nyilvánított disclaimereket tartalmazó igénypontokra?
- Ha a válasz erre a kérdésre igenlő, a G 1/03 döntés figyelmen kívül hagyható?
- Ha a válasz a 2. kérdésre „nem”, lehet az arany szabványt módosítani a G 1/03 döntésre tekintettel?

A Bővített Fellebbezési Tanács G 1/16 döntésében megállapította, hogy a ki nem nyilvánított disclaimereknek csupán a G 1/03 döntés szerinti négylépéses próbát kell kielégíteniük (vagyis a G 2/10 döntés szerinti arany szabvány nem alkalmazható ki nem nyilvánított disclaimerekre), így a válasz az 1. kérdésre „nem”.

A döntés fő oka az volt, hogy a G 2/10 döntés alkalmazása „virtuálisan nem hagyna lehetőséget ki nem nyilvánított disclaimer alkalmazására”, mert „ahol egy ki nem nyilvánított disclaimer iktatnak be az igénypontba, ebből (majdnem) önműködően következik, hogy a beiktatás után az igénypontban maradó tárgy ... nehezen tekinthető a benyújtott bejelentésben nyilvánvalóan vagy kifejezetten, és közvetlenül és egyértelműen kinyilvánítottnak”.

C) Az ESZH 2017. évi jelentése szerint a szabadalmi bejelentések száma 165 590 volt, ami 3,9%-os növekedésnek és új rekordnak felel meg. A bejelentések száma és változása a 2017-et megelőző további négy évben a következőképpen alakult:

2016.	159 316	-0,4%
2015.	160 004	+4,8%
2014.	152 703	+3,2%
2013.	148 027	-0,3%

Az ESZH 2017-ben összesen 106 000 szabadalmi bejelentésre adott szabadalmat, ami 2016-hoz képest 10,1%-os növekedésnek felel meg.

2017-ben a bejelentések 47%-a a 38 európai tagállamból származott. Az Amerikai Egyesült Államok továbbra is a legtöbb bejelentést benyújtó állam: az összes bejelentés 26%-a érkezett ebből az országból, és ez az előző évhez képest 5,8%-os növekedésnek felel meg. Sorrendben a következő állam Németország (+1,9%), majd Japán (+3,5%), Franciaország (+0,5%) és Kína (+16,6%) következik. Kína először került be a legtöbb bejelentést benyújtó öt ország közé.

A benyújtott bejelentések számának legnagyobb: +74,9%-os növekedését Törökország mutatta. A legnagyobb mértékű csökkenés: -8,2% Dél-Korea bejelentéseinek számában volt észlelhető.

2017-ben a bejelentések száma az egyes műszaki területeken a következőképpen alakult:

Helyezés	Műszaki terület	A szabadalmi bejelentések száma	Változás (%)
1.	Orvosi technológia	13 090	+6,2%
2.	Digitális kommunikáció	11 694	+5,7%
3.	Számítógép-technológia	11 174	+4,1%
4.	Elektromos gépek, készülékek	10 402	+3,2%
5.	Szállítás	8 217	-4,2%
6.	Mérés	7 999	+6,6%
7.	Szerves finomkémia	6 462	+4,3%
8.	Gyógyszerek	6 330	-8,1%
9.	Biotechnológia	6 278	+14,5%
10.	Egyéb különleges gépek	5 548	+0,4%

A következő táblázatban a legtöbb bejelentést benyújtó vállalatokat soroljuk fel a benyújtott bejelentések számával és annak %-os változásával együtt.

Rangsor	Vállalat	Ország	A szabadalmi bejelentések száma	Változás (%)
1.	Huawei	Kína	2398	+0,3%
2.	Siemens	Németország	2220	+18,7%
3.	LG	Dél-Korea	2056	-11,1%
4.	Samsung	Dél-Korea	2016	-13,0%
5.	Qualcomm	USA	1854	+8,8%
6.	Royal Philips	Hollandia	1733	-1,9%
7.	United Technologies	USA	1719	-16,8%
8.	Intel	USA	1435	+13,2%
9.	Robert Bosch	Németország	1412	+6,4%
10.	Ericsson	Svédország	1373	+16,1%

Miként a táblázatból kitűnik, 2017-ben a legtöbb európai bejelentést a kínai Huawei nyújtotta be. A második helyre az előző évi 6. helyről a Siemens ugrott fel 18,7%-os növekedéssel.

D) A londoni, Cambridge-i és müncheni szabadalmi ügyvivői irodát működtető *Reddie & Grose* cég „Kiemelt újdonságok, szellemi tulajdoni újdonságok” címszó alatt 2018. március 27-én „Minőség a mennyiséggel szemben az Európai Szabadalmi Hivatalnál” címmel közölt egy cikket, amelynek tartalmát az alábbiakban kommentár nélkül ismertetjük.

Az Európai Szabadalmi Hivatal nemrég hozta nyilvánosságra 2017. évi jelentését, amely az igényeknek, az engedélyezett szabadalmak számának és a termelékenységnak a növekedéséről beszél. De mindezek a növekedések lehetővé tették-e az ESZH számára, hogy megtartsa magas színvonalát?

Erről számos szabadalmi elővizsgálónak bizonyára nemleges a véleménye. Nemrég publikáltak egy levelet az ESZH Adminisztratív Tanácsához, amely az ESZH felülvizsgálati szerve. Ezt a levelet 924 európai szabadalmi elővizsgáló írta alá, akik azt állítják, hogy a megnövelt célok csökkentik a szabadalmak minőségét. A levél megállapítja, hogy az elővizsgálók választás elé vannak állítva: vagy az Európai Szabadalmi Egyezmény és az elővizsgálók irányelvei szerint dolgoznak, vagy pedig „termékeket” bocsátanak ki.

Az évi jelentés statisztikai adatait szemlélve nyilvánvaló, hogy az ESZH munkaterhelése folyamatosan nő. Az elmúlt évben a szabadalmi bejelentések száma 3,9%-kal 165 590-re nőtt. Ugyanakkor az ESZH 2017-ben 7%-kal csökkentette vizsgálatlan szabadalmi bejelentéseinek a számát. E megnövekedett munkaterhelés mellett a kibocsátott „termékek” (kutatások, vizsgálatok, felszólalások) száma 4,6%-kal 414 269-re emelkedett. Ezzel szemben az elővizsgálók számának növekedése csupán 1,5%-os volt, ami csak azt jelentheti, hogy az elővizsgálókat több munka terheli.

Az említett 924 elővizsgáló véleményével szemben az ESZH azt állítja, hogy munkájának a minősége javul. Az évi jelentés szerint a kutatási és vizsgálati eljárással elégedett vagy nagyon elégedett ügyfelek száma 79%-ról 80%-ra nőtt. Ez azonban nem ad szükségszerűen teljes képet. Ha a szabadalmi elővizsgálók minden egyes „termékkel” rövidebb ideig foglalkoznak, akkor ez azt jelenti, hogy kevesebb idő jut a vonatkozó technika állásának megtalálására és elolvasására, valamint egy bejelentésben hibák megtalálására. Úgy tűnik, hogy „termékenként” kevesebb idő eltöltése látszólag a bejelentő javára szolgálhat, és ha valakinek a bejelentésére szabadalmat adnak, kevésbé valószínű, hogy az elégedetlen lesz az általa kapott szolgáltatással. Ez azonban nem szükségszerűen jelenti azt, hogy a szolgáltatás jó minőségű.

A Szellemi Vagyon Igazgatása (Intellectual Asset Management) egy múlt évi kiadványa ismerteti egy, a magánpraxishoz intézett kérdést arról, hogy hogyan értékelték a szabadalmak minőségének változását az elmúlt évben, és érdekes módon 15% gondolta, hogy a minőség javult, és 7% vélte, hogy romlott, míg 78% nem válaszolt. Ez határozottan nem könnyű és világos válasz a minőség kérdésre.

A jelentésből azonban egy dolog nyilvánvaló, mégpedig az, hogy az ESZH még mindig a csúcson van a nagy szabadalmi hivatalok minősége terén, és állandóan túlszárnyalja ame-

rikai, japán, kínai és koreai társait. Bizonyos gondok ellenére lehetséges, hogy az ESZH a bejelentők számára a világon az egyik legvonzóbb szabadalmi hivatal marad.

E) Az Állandó Képviselők Bizottsága (Permanent Representatives Committee, COREPER) megszavazta, hogy *Christian Archambeau*-t, a jelenlegi megbízott vezérigazgatót ajánlja az EU Szellemi Tulajdoni Hivatalának (EUIPO) állandó vezérigazgatójává kinevezni. A COREPER felelős a Tanács munkájának előkészítéséért. Bár ajánlását még meg kell erősíteni, ez az utolsó lépés gyakorlatilag csak formalitás.

A szavazás eredményének bejelentésekor, bár Archambeau a legbiztosabb jelölt volt a *Campinos* utódjának helyéért folytatott versenyfutásban, rajta kívül még *Patricia Garcia-Escudero Márquez*, a Spanyol Szabadalmi és Védjegyhivatal vezérigazgatója, valamint *Kai Härmand*, Észtország Igazságügyi Minisztériumának helyettes államtitkára vett részt.

Brüsszelben 2018. július 13-án a Tamács bejelentette, hogy megszavazta, miszerint a Tanács Archambeau-t ajánlja az EUIPO következő vezérigazgatójának.

Amikor Campinos 2010-ben *Wubbo de Boert*ől vezérigazgatóként átvette az akkor még OHIM-nak nevezett hivatal vezetését, kibővített pénzügyi támogatást kapott a hivatal részére, és célul tűzte ki, hogy megújítja a hivatal belső működését, majd ezt követően gyors fejlődési időszakot felügyelt. Archambeau nyilvánvalóan arra fog törekedni, hogy saját bélyegét rányomja a hivatal munkájára, amit meg fog könnyíteni a belső működés és politika mély ismerete. A 2020. évi terv ismeretében azonban az a valószínű, hogy az elvárás vele szemben inkább a „fejlődés”, és nem a „forradalom”.

Az Európai Unió Törvényszéke (General Court, GC)

A) Az üdítőital-óriás *Coca-Cola* és a versenytárs *Master Cola* közötti vita 2017 decemberében végül ismét az EU Törvényszéke elé került. A GC a *Coca-Cola* javára döntött, és hatályon kívül helyezte az EU Szellemi Tulajdoni Hivatala (EUIPO) fellebbezési tanácsának a döntését, amely eredetileg a *Coca-Cola* ellen irányult.

Ez megnyitotta az utat a *Coca-Cola* számára ahhoz, hogy felszólaljon a *MASTER* megjelölés ellen, amely a *Coca-Coláéval* azonos betűtípust használ.

Ezt a *MASTER* megjelölést jelenleg csupán Szíriában és a Közép-Keleten használják a *Coca-Coláéval* hasonló alakban. A most tárgyalt legújabb döntés lehetővé teszi a *Coca-Cola*

számára logikus következtetéssel a kereskedelmi potyautasság bizonyítását, minthogy valószínű, hogy a Master Cola a MASTER megjelölést a jövőben az EU-ban is fogja használni.

Az ügy háttere, hogy a MASTER COLA védjegy lajstromozása iránt a *Modern Industrial & Trading Investment (Mitico)* 2010-ben az EU-ban kérelmet nyújtott be, ami ellen a Coca-Cola azon az alapon nyújtott be felszólalást, hogy az ilyen lajstromozás lehetővé tenné a COCA-COLA márkanév hírnevének tisztességtelen kihasználását a MASTER COLA márkanév számára. AZ EUIPO elutasította a felszólalást, megállapítva, hogy a jelzések nem hasonlók, és ezért nem áll fenn az összetévesztés valószínűsége a két márkanév között annak ellenére, hogy a kérdéses áruk hasonlóak voltak.

A Coca-Cola a GC előtt megtámadta az EUIPO döntését. Ez a bíróság 2014. decemberi ítéletével hatályon kívül helyezte az EUIPO döntését, amely szerint nem állt fenn az összetévesztés valószínűsége, és ehelyett megállapította, hogy egy bizonyos mértékű hasonlóság fennállt a két védjegy között, mert nem csupán az első „c” betűtől az „m” betűig terjedő aláírásfarok hasonlít vizuálisan, hanem a betűtípus is hasonló, ami nem általános a mai üzleti életben.

Az ügy ilyen állása mellett a GC megállapította, hogy az EUIPO-nak döntésében figyelembe kellett volna vennie, hogy vajon a MASTER megjelölés tisztességtelen előnyt húzott-e a korábbi COCA-COLA védjegyek hírnevéből, vagy arra káros befolyást gyakorolt-e. Itt a GC arra is utalt, hogy az EUIPO helytelenül hagyta figyelmen kívül a Coca-Cola által benyújtott bizonyítékot, amely a Mitico szándékát bizonyította arról, hogy tisztességtelenül ki akarta használni a korábbi védjegyek hírnevét. A Coca-Cola ugyanis azt állította, hogy a Mitico kereskedelmileg és weboldalán is használta a MASTER védjegyet olyan alakban, amely emlékeztetett a COCA-COLA védjegyre.

Amikor azonban az EUIPO a GC 2014. évi döntése alapján felülvizsgálta az ügyet, ismét a Coca-Cola felszólalása ellen foglalt állást, ezúttal azon az alapon, hogy a Coca-Cola által benyújtott anyag nem bizonyította, hogy fennáll a kereskedelmi potyautasság veszélye. A Coca-Cola, elégedetlenül ezzel a döntéssel, ismét a GC-nél nyújtott be fellebbezést. A GC legutóbbi, 2017. évi döntése ismét a Coca-Colának kedvezett, mert hatályon kívül helyezte az EUIPO 2015. évi döntését.

Miként fentebb erre már utaltunk, a GC újabb döntéséből egyértelműen kitűnik, hogy azt kívánta az EUIPO-tól: vegye figyelembe azt a bizonyítékot, amely szerint a MASTER megjelölés EU-n kívüli kereskedelmi használata alapján valószínűsíthető, hogy a jövőben fennáll ennek a jelzésnek az EU-ban való használati kockázata is, ami a COCA-COLA védjegyek hírnevének tisztességtelen felhasználásával is járna.

Más szavakkal: logikusan előre látható, hogy a Mitico, ha jóváhagyják európai védjegy-bejelentését, áruit az EU-ban is azonos MASTER védjeggyel forgalmazná, hasonlóan szíriai és közép-keleti tevékenységéhez. A GC ezért arra következtetett, hogy az EUIPO tévedett, amikor értékelte a MASTER védjegy Európai Unión kívüli kereskedelmi használatára vonatkozó bizonyítékot.

B) A WE európai védjegy tulajdonosa felszólalt az ábrás EW védjegy lajstromozása ellen azon az alapon, hogy vizuális és fonetikai hasonlóságok miatt a két védjegy megtévesztően hasonló, és emellett az oltalmazni kívánt áruk is hasonlóak, mert mindkét védjegy divattermékekre vonatkozik.

A megtévesztés valószínűsége döntő tényező védjegyek hasonlóságának a megítélésénél. Annak megállapításakor, hogy van-e összetévesztési valószínűség, a védjegyek által keltett általános benyomást veszik alapul, figyelembe véve különösen az uralkodó és a megkülönböztető elemeket. Az áruk vagy szolgáltatások közötti hasonlóság csekély mértékét ellensúlyozhatja a védjegyek közötti nagyfokú hasonlóság mértéke.

Az EUIPO Felszólalási Osztálya megállapította, hogy a védjegyek között fennáll az összetévesztés valószínűsége, és ezt a döntést fenntartotta az EUIPO fellebbezési tanácsa is. Mindkét fórum megállapította, hogy a kérdéses védjegyek jelentős vizuális és fonetikai hasonlóságokat mutatnak, és ezért az érintett közönség körében (olaszul és spanyolul beszélő fogyasztókat véve alapul) fennállna az összetévesztés valószínűsége.

A tanács döntése ellen a GC-nél benyújtott fellebbezésben a bejelentő (az ábrás EW védjegy tulajdonosa) azzal érvelt, hogy a korábbi európai WE szóvédjegy korlátozott oltalmi körrel rendelkezik, mert csekély a fonetikai és a vizuális összetettsége, és lényegesek a védjegyek közötti különbségek. További érve szerint fogalmilag a WE védjegynek van jelentése az angolul beszélő közönség számára, míg az EW védjegy jelentés nélküli.

A GC 2018. május 4-én a bejelentő javára döntött, megállapítva, hogy rövidebb megjelölések esetén a közönség világosabban látja a különbséget a védjegyek között. Azt is megállapította, hogy az E és a W betű között csekély a vizuális és a fonetikai hasonlóság. A GC szerint az olasz és a spanyol közönség számára – minthogy nem tudnak angolul – a WE védjegy jelentés nélküli, és ezért fogalmilag semleges. Az angolul beszélő közönség számára azonban – összhangban a bejelentő érvelésével – a védjegyek fogalmilag eltérők.

A fenti megfontolások alapján a GC hatályon kívül helyezte a fellebbezési tanács döntését, megállapítva, hogy nem áll fenn az összetévesztés valószínűsége a korábbi védjegy és a lajstromoztatni kívánt védjegy között.

C) A *Burlington Fashion GmbH* (Burlington) az EUIPO-nál kérte a BURLINGTON szóvédjegy és az alábbi BURLINGTON ábrás védjegyek lajstromozását a 3., 14., 18. és 25. áruosztályban:

A védjegybejelentések ellen az angol szabadalmi törvény 8(1)(b) és 8(5) cikkére alapozva felszólalt a *Tulliallan Burlington Ltd.* (Tulliallan), amely London közepén birtokolta a Burlington Arcade fedett bevásárló üzletsort. A felszólaló arra hivatkozott, hogy az Egyesült Királyságban korábban lajstromoztatta a BURLINGTON szóvédjegyet a 35. és 36. áruosztályban, továbbá az Egyesült Királyságban és az EU-ban az ábrás BURLINGTON védjegyet a 35., 36. és 41. áruosztályban.

A Felszólalási Osztály helyt adott a felszólalásnak a 3., 14. és 18. áruosztályban. E döntés ellen a Burlington fellebbezést nyújtott be.

A fellebbezési tanács hatálytalanította a Felszólalási Osztály döntését, mert megállapította, hogy a felszólaló nem bizonyította a korábbi védjegyek hírnevét a 35. áruosztályban kiskereskedelmi szolgáltatásokra. Azt is megállapította, hogy a felszólaló a számára okozott károkat sem igazolta. Végül megállapította, hogy a kérdéses áruk és szolgáltatások eltérőek voltak, és hogy a megtévesztés valószínűsége sem állt fenn.

A döntés ellen a Tulliallan a GC-nél nyújtott be fellebbezést, amelyet a GC elutasított a következő okok miatt.

- A 8(5) cikk megsértése (korábbi védjegyek megkülönböztető jellegéből vagy hírnevéből tisztességtelen előnyszerzés). A bíróság nem értett egyet a tanács azon következtetésével, hogy a felszólaló korábbi védjegyének hírnevét nem bizonyították a 35. áruosztályban kiskereskedelmi szolgáltatásokra. A bíróság azonban fenntartotta a tanácsnak azt a véleményét, hogy a Tulliallan nem nyújtott be bizonyítékot azzal kapcsolatban, hogy a lajstromoztatni kívánt védjegyek tisztességtelen előnyre tettek szert a korábbi védjegyek megkülönböztető jellegéből vagy hírnevéből.
- A 8(1)(b) cikk megsértése (hasonló védjegyek és/vagy hasonló áruk és szolgáltatások): A bíróság megállapította, hogy nem lehetett hasonlóságot vagy megfelelést kimutatni a korábbi védjegyek által fedett szolgáltatások és a lajstromoztatni kívánt védjegyek által védett áruk között.

Franciaország

A legfelsőbb bíróság (Cour de cassation) 2017. december 6-án hozott a 0724444 sz. ('444-es) európai szabadalom francia részét megsemmisítő döntést a *Teva v. Merck & Co. Inc.*-ügyben.

A Merck tulajdonát képező '444-es szabadalom 1. igénypontjának szövege a következő: „A 17β-(N-terc-butilkarbamoil)-4-aza-5-alfa-androszt-1-én-3-on (fineszterid) alkalmazása gyógyszer előállítására egy személy androgén kopaszságának kezelésében hasznos orális adagolással, ahol a dózis mennyisége körülbelül 0,05-1,0 mg”.

A Bővített Fellebbezési Tanács G 0002/08 sz., 2010. február 19-i döntése óta az Európai Szabadalmi Hivatal megengedte az ún. dózistartomány-igénypontok szabadalmazását: „Nincs kizárva az olyan szabadalmazás ..., ahol a dózistartomány az egyetlen igényelt jellemző, amelyet nem ismertet a technika állása”.

Egy párhuzamos vita folyik az *Actavis* és a szabadalomtulajdonos Merck között ugyanazzal a szabadalommal kapcsolatban. Ebben az ügyben 2010. szeptember 28-án a párizsi fellebbezési bíróság (Tribunal de grande instance) ítéletében eltért az ESZH ún. dózistartomány-igénypontokkal kapcsolatban fentebb említett döntésétől azzal az indoklással, hogy „lehetséges szabadalmaztatni egy gyógyszert egy első betegség kezelésére és utána egy második betegség kezelésére, de nem egy olyan dózistartományra, amely alkalmas ezeknek a betegségeknek a kezelésére, minthogy ilyen módon eljárva egy olyan gyógyászati módszert próbálnának szabadalmaztatni, amely ki van zárva az orvosi kezelés területéről, és csupán az orvosi szabadságtól és az ezzel kapcsolatos felelősségtől függ”.

Ezért a bíróság arra a következtetésre jutott, hogy az 1. igénypont, amely a kopaszság finaszteriden alapuló kezelésében egy új dózissra vonatkozik, a szabadalmazhatóság alól való kivételek közé esik. A bírósági döntés így hangzik: „Az EP 0724444 sz. szabadalom 1. igénypontja, amelynek a technika állásával szembeni újdonsága a megadott dózisban rejlik, ki van zárva a szabadalmazhatóságból, és ezért a 2000-es európai szabadalmi egyezmény 53c cikke alapján törölni kell”.

Ezt a döntést azóta a Francia Szabadalmi Hivatal irányelveinek 74. oldalán is idézik: „A dózistartomány-igénypont egy példája azoknak a gyógyászati eljárásoknak, amelyeket a hivatal elutasíthat.” Tudomásunk szerint a fellebbezési bíróság hasonló ügyekben hozott valamennyi döntése egyezik ezzel a véleménnyel.

Ezzel párhuzamosan a *Teva v. Merck*-ügyben a szabadalmat 2010. november 9-én törölték a kinyilvánítás hiánya miatt.

Az *Actavis v. Merck*-ügyben 2010. szeptember 28-án és a *Teva v. Merck*-ügyben 2010. november 9-én hozott döntés ellen egyaránt fellebbeztek.

A fellebbezés után, 2015. januárban a fellebbezési bíróság részben megváltoztatta az *Actavis v. Merck*-ügyben 2010. szeptember 28-án hozott döntést, és elismerte, hogy „szaba-

dalmazható egy olyan, második gyógyászati indikációra vonatkozó igénypont, amely csupán egy dózistartomány-jellemzőn alapszik”.

A párhuzamos Teva v. Merck-ügyben a fellebbezési bíróság megerősítette az elsőfokú döntést, amely nem kellő kinyilvánítás miatt megsemmisítette a szabadalmat.

Ezután a szabadalmas a legfelsőbb bíróságnál nyújtott be két fellebbezést.

A Teva v. Merck-ügyben a legfelsőbb bíróság 2017. december 6-i döntésével végül megerősítette az igénypontok megsemmisítését nem kellő kinyilvánítás miatt. Valójában a bíróság megállapította, hogy a szabadalom leírása nem tartalmazott olyan elemet, amely bizonyítaná az igényelt új dózistartomány lehetséges hatékonyságát, és nem tartalmazott tájékoztatást ennek az új gyógyászati alkalmazásnak – amely csupán egy önkényes választásból származott – a hatásáról és sajátos tulajdonságairól. Ezért a szabadalmat végleg megsemmisítette az 1., a 2. és a 3. igénypont szövegének hiányos volta miatt.

Azonban még mindig marad bizonytalanság Franciaországban a dózistartomány-igénypontok szabadalmazhatóságból való kizárása kapcsán, minthogy a legfelsőbb bíróság erről nem nyilatkozott. Mindazonáltal fontos megjegyezni a döntésről, hogy bármi legyen is az igényelt találmány, kellően ki kell nyilvánítani olyan értelemben, hogy egy szakember meg tudja valósítani.

India

A) A *Telefonaktiebolaget LM Ericsson* (Ericsson) a Delhi Felsőbíróságnál (Delhi High Court, DHC) pert indított a *Xiaomi Technology & Ors.* (Xiaomi) ellen azt állítva, hogy az alperes bitorolja egyes szabadalmazott készülékeit, így az AMR, a 3G és az EDGE okostelefonját.

A DHC 2014. december 8-án ideiglenes intézkedéssel eltiltotta az alperest a bitorlástól. Válaszul az alperes kérte a bíróságtól az ideiglenes intézkedés megszüntetését azon az alapon, hogy a felperes lényeges adatokat eltitkolt és elhallgatott előtte.

Az alperes konkrétan arra hivatkozott, hogy az Ericsson eltitkolta, miszerint a *Qualcomm Ltd.*-vel szabadalmazott készülékeire és technológiájára licenszszerződést kötött, amelynek keretében a Qualcomm jogot kapott arra, hogy gyárthasson és eladhasson chipkészleteket, valamint ilyen készleteket magukban foglaló készülékeket. Így a Qualcomm felhatalmazást kapott a felperes szabadalmainak használatára.

Ezzel szemben az Ericsson azt állította, hogy a Xiaomi gyártott és eladott olyan készülékeket, amelyek a felperes által szabadalmaztatott olyan technológiával készültek, amelyre a felperes nem adott licenciát, és így az alperes bitorolta a felperes szabadalmait.

A felek érveinek meghallgatása és bizonyítékaik megvizsgálása után a DHC megállapította, hogy a felek közötti megállapodás meggyőző volt, azonban a felek a megállapodást nem foglalták írásba. A bíróság szerint egy *ex parte* döntést kívánó félnek fokozott kötelessége, hogy kinyilvánítson minden olyan körülményt, amely az általa kért bírósági *ex parte* végzés szempontjából lényeges. A felperes azonban ezt elmulasztotta. Ezért a DHC elfogadta az al-

peres állítását, hogy az Ericsson eltitkolt adatokat, és ennek alapján hatályon kívül helyezte az *ex parte* ideiglenes intézkedést, amelyet korábban a felperes javára rendelt el.

B) A *Bayer Intellectual Property GmbH* (Bayer) a DHC-nál bitorlásért beperelte az *Ajanta Pharma Ltd. & Ors.*-ot (Ajanta), valamint két másik alperest, mert állítása szerint azok bitorolták a VARDFENAFIL nevű gyógyszerre vonatkozó indiai szabadalmát azzal, hogy árusították VALIF nevű terméküket, amely tartalmazza a szabadalmazott hatóanyagot.

A DHC helyt adott a Bayer keresetének, és ideiglenes intézkedéssel eltiltotta az alpereseket attól, hogy bármilyen módon foglalkozzanak a szabadalmazott komponenssel, ideértve a bitorló termékek exportját is.

Az alperesek azt kérték a bíróságtól, hogy helyezze hatályon kívül az *ex parte* ideiglenes intézkedést, azt állítva, hogy (a) a felperes nem használta a szabadalmat Indiában; (b) az alperesek nem működtek a DHC illetékességi körén belül; és (c) a vitatott terméket az alperesek 2009 óta forgalmazták, és a felperes indiai részlegei révén tudomással bírt az alperesek gyártási tevékenységéről, valamint arról is, hogy az ilyen termékeket hosszú idő óta nemzetközileg használják megszakítás vagy kifogás nélkül.

A felperes elismerte, hogy még nem használta szabadalmát Indiában, de azzal érvelt, hogy egy szabadalomtulajdonos kizárólagos joggal rendelkezik arra, hogy másokat megakadályozzon szabadalmának a bitorlásában.

A DHC megjegyezte, hogy az alperesek kifogása az ideiglenes intézkedés ellen a területi illetékesség hiánya alapján nem határozható meg a per kezdeti szakaszában, a tárgyalások előtt. Ugyanez vonatkozik a felperes esetleg hamis állításaira vagy a késedelemre és a beletnyugvársra. A bíróság azonban rámutatott, hogy a szabadalom használatának hiánya vagy az a tény, hogy az alperesek hosszú időn keresztül exportálták a kifogásolt termékeket, figyelmet érdemlő tényezők. Ennek megfelelően a DHC módosította az ideiglenes intézkedésre vonatkozó rendelkezését olyan módon, hogy az alperesek továbbra is tiltva voltak a sértő termékek indiai használatától, de gyárthatták és exportálhatták az említett termékeket. A bíróság arra utasította továbbá az alpereseket, hogy vezessenek pontos számadást export/import eladásaikról, és hasznuk egy bizonyos százalékát royaltyként fizessék meg a felperesnek, hogy annak érdekei a perben védve legyenek.

Ezt követően a 2. és a 3. számú alperes megjelent a bíróság előtt, és nyilatkozatot nyújtott be, amely szerint ők nem gyártják, árusítják vagy exportálják a kifogásolt termékeket, és a vitatott szabadalom érvényességi ideje alatt továbbra sem fognak ilyet tenni. Ennek alapján a felperes hozzájárult, hogy feladja kártérítési igényét a két alperes ellen, aminek következtében jelenleg a per csupán az 1. sz. alperes Ajanta ellen folytatódik, amely a felperes ellen a bíróságnál ellenkérelmet nyújtott be.

C) A *Dolby International AB & Anr.* (Dolby) különböző alperesek ellen indított bitorlási pert, és négy szabadalma alapján kérte a DHC-t ideiglenes intézkedés elrendelésére. A felperesek azt állították, hogy az alperesek termékei szükségszerűen használják a HE-AAC v1 szabvány szerinti technológiát, amely alkalmazza a Dolby szabadalmait.

A per kezdeti szakaszában a bíróság 2018. január 18-án ideiglenes intézkedéssel eltiltotta az alpereseket a perbeli szabadalmak használatától. Az erre vonatkozó értesítés kézhezvétele után az *Oppo Mobiles India* és a *Vivo Mobiles* az ellenük folyó két perben megjelent a DHC előtt, és hozzájárult, hogy royaltyt fizesse a felperesek által előírt módon, hogy folytathassák a termékek gyártását és eladását a felperesek szabadalmi szerinti technológiával. A bíróság engedélyezte ezt a kérelmet, és arra utasította az említett alpereseket, hogy havonként szolgáltatassanak a felpereseknek beszámolót a bitorló termékek eladásáról és exportjáról.

Az *Universal Digital Connect* elleni perben az alperesek a bíróság által elrendelt ideiglenes intézkedés szüneteltetését kérték arra hivatkozva, hogy az általuk alkalmazott technológia eltér a felperesek által szabadalmaztatottól. A bíróság azonban elutasította az alperesek kérelmét, megállapítva, hogy az általuk használt technológia meghatározásának hiányában az ideiglenes intézkedést nem lehet szüneteltetni az adott időpontban, viszont a felperesek számára lehetőséget kell biztosítani az alperesek állításainak megválaszolására. Közben a rendszabályként a bíróság úgy döntött, hogy a más perekben rögzített FRAND (tisztességes, észszerű és nem diszkriminatív) mértéket fogja alkalmazni.

A felperesek és az *Oppo Mobiles* közötti perben a felek megegyezésre jutottak, és így a bíróság a pert befejezettnek tekintette. Hasonló módon barátságos megállapodással végződött a felperesek és a *Shreeji Tradelinks* közötti per.

Jelenleg a *Das Telecom* és a *Universal Digital Connect* alperes elleni per van függőben.

D) A *Merck Sharp & Dohme Corp.* (Merck) tulajdonosa a szitagliptin nevű molekulára vonatkozó, 209 816 sz. indiai szabadalomnak, és tudomást szerzett arról, hogy a *Munish Thakur & Ors.* (Munish) alperes nagyban még nem kezdte ugyan forgalmazni a szitagliptint tartalmazó, GLIPSIT-ML nevű gyógyszerét, de az már hozzáférhető a palampuri körzeti kórházban.

A felperes a DHC-nál bitorlási pert indított az alperes ellen, hogy utóbbit meggátolja bitorló termékének piacra vitelében és a szabadalmasnak további kár okozásában.

A DHC a felperes javára ideiglenes intézkedést rendelt el az alperes ellen. Utóbbi, annak ellenére, hogy idézést kapott a bíróságtól, a kitűzött időpontban nem jelent meg a bíróság előtt, ezért az eljárás *ex parte* ügyként folytatódott.

A DHC azon a véleményen volt, hogy a felperes által benyújtott panasz cáfolat nélkül maradt. Ezért az alperes ellen 2017. október 27-én tartós eltiltó határozatot hozott.

E) A *Bristol-Myers Squibb Holdings Ireland & Anr.* (Bristol-Myers) tulajdonosa a 203 937 sz. indiai szabadalomnak, amely a daszatinib gyógyászati hatóanyagra vonatkozik. A felperes ezt a rákellenes gyógyszert gyártotta és árusította.

A felperes szerint az alperes *Sanjay Jain & Anr.* DASACY névvel daszatinibet tartalmazó saját termékének forgalomba hozatala előtt állt, miután az illetékes kormányhatóságtól már kapott gyártási engedélyt.

A felperes jogaiban sértve érezte magát, mert az alperes figyelmen kívül hagyta szabadalmát, ezért a DHC-nál bitorlási pert indított az alperes ellen.

A per kezdeti szakaszában a DHC helyt adott a felperes kérelmének, és ideiglenes intézkedést rendelt el az alperes ellen, aki nem tett ellenintézkedést. Ezért a DHC megerősítette az *ex parte* rendelkezést, amely a per befejezéséig hatályban marad. A per fő eljárása jelenleg függőben van a DHC előtt.

F) *Christian Louboutin*, a piros cipőtalpra vonatkozó védjegy tulajdonosa Indiában 2017. decemberben pernyertes lett *Pawan Kumar* ellen, aki megtámadta indiai védjegyét. Az indiai bíróság döntését arra alapozta, hogy a „piros cipőtalp” jól ismert védjegy volt. Ennek ellenére a DHC 2018. május 25-i döntésében a védjegyet ugyancsak megtámadó *Abubaker and Ors.*-nak adott igazat arra hivatkozva, hogy az indiai védjegytörvény szerint csak a színek kombinációi lajstromozhatók, az önálló színek azonban nem.

Louboutinnek arra a kifogására, hogy a DHC korábban elismerte védjegyének érvényességét, sőt a *Deere & Company & Anr. v. Malkit Singh & Ors.*-ügyben védjegyoltalmat engedélyezett a zöld színre, a bíróság azt válaszolta, hogy nem kötik a korábbi, a vonatkozó jogi rendelkezések mélyenszántó elemzése nélkül meghozott döntések.

Irán

A) Irán kormánya 2018. április 12-én letétbe helyezte a nemzetközi minták osztályozására vonatkozó Locarnói Egyezmény ratifikációs okmányát, amely így 2018. július 12-én lépett Iránban hatályba.

Irán ugyancsak 2018. április 12-én helyezte letétbe az áruk és szolgáltatások védjegylajstromozás céljára szolgáló nemzetközi osztályozására vonatkozó Nizzai Egyezményt, amely szintén 2018. július 12-én lépett hatályba.

B) Irán kormánya bejelentette, hogy 2018. május 30-án hatályba lép egy új rendelet a PCT-bejelentésekről, amelynek lényegét az alábbiakban foglaljuk össze.

- A PCT-bejelentésekre engedélyezett szabadalmak oltalmi ideje a bejelentés benyújtási napjától számított 20 év. Az oltalmi idő tehát – eltérően a korábbi iráni szabályozástól – nem a nemzeti szakasz kezdetének időpontjától számíthat.
- A PCT-szabadalmak a PCT-bejelentés benyújtásának napjától számítva évdíj fizetésére kötelezettek, ami annyit jelent, hogy a múltbeli évdíjakat is meg kell fizetni. Ennek megfelelően az Iránban 2018. május 30-án vagy azt követően benyújtott PCT-bejelentések után a benyújtás időpontjában kell megfizetni az évdíjakat. Más esetekben az évdíjakat a PCT-bejelentés napjának évfordulóján kell befizetni.

Izrael

Az izraeli *Hanita Metal Factory* (Hanita) 181 562 számmal izraeli szabadalmat kapott „Nagy teljesítményű malom” című találmányára. A Hanita 2013. májusban bitorlásért beperelte a konkurens izraeli *Iscar* vállalatot a Názáreti Kerületi Bíróságon. Az *Iscar* megsemmisítési kérelmet nyújtott be a Hanita szabadalma ellen az Izraeli Szabadalmi Hivatalnál azon az alapon, hogy a találmány nem új, nem alapszik feltalálói tevékenységen, és nem nyilvánítja ki kellő mértékben a találmányt. A felek azonban ezután megegyeztek, és az *Iscar* a keresetet visszavonta. A hivatal korábbi igazgatója, A. Kling úgy döntött, hogy a Hanita szabadalmának főigénypontja nélkülözi a találmányi jelleget, és nincs kellően alátámasztva. Ezért az engedélyezett szabadalmat a hivatal elutasította.

A Tel Aviv-i Kerületi Bíróság 2013. szeptember 3-án elutasította a Hanita keresetét, megállapítva, hogy a szabadalom szerinti igénypont által védett készülék három részből áll, míg az *Iscar* készüléke nem tartalmazza a második komponenst, aminek következtében az *Iscar* nem bitorol. Ugyanakkor a bíróság azt is megállapította, hogy a Hanita készüléke nem új, mert alkatrészei ismertek, és az alkatrészek kombinációja sem új. Ezért a bíróság az *Iscar* javára 50 000 shékel kártérítést ítélt meg.

A Hanita e döntés ellen a legfelsőbb bíróságnál nyújtott be fellebbezést azon az alapon, hogy az elsőfokú bíróság helytelenül értelmezte szabadalmának igénypontjait. Ezért kérte, hogy nyilvánítsák szabadalmát érvényesnek és bitoroltnak.

Az *Iscar* fellebbezés elleni kérelmet nyújtott be a legfelsőbb bíróságnál, arra hivatkozva, hogy készüléke nem esik a Hanita szabadalmának oltalmi köre alá.

Ezt követően a Hanita arra kérte a legfelsőbb bíróságot, hogy utasítsa el az *Iscar* ellenkérelmét azon az alapon, hogy az nem tartalmaz semmilyen operatív érvet az elsőfokú bíróság megállapításaival kapcsolatban. *L. L. Ziv* bíró helyt adott a Hanita érvelésének, és az ellenkérelmet elutasította. E döntésnek az az alapja, hogy a fellebbezés vagy az ellenkérelem benyújtásának az a feltétele, hogy a döntés kárt okoz a fellebbező félnek, és ezért egy operatív változást kíván. Más szavakkal: csupán akkor lehet fellebbezést benyújtani, ha az elsőfokú bíróság egyáltalán nem vagy csak részben adta meg a kért jogot. Ebben az esetben az elsőfokú bíróság teljesen elutasította a fellebbező fél igényeit, és nyilvánvaló, hogy az ellenkérelmet benyújtó fél, vagyis az alperes nem kívánja megváltoztatni az *operatív döntést*, és nem lehet utóbbi által „sértettnek” tekinteni. Így, még ha el is lehetne fogadni az *Iscar* fenntartásait, ez nem gyakorolna operatív hatást (elkülönítve a Hanita fő fellebbezésétől) az elsőfokú bíróság döntésére. Ennek következtében az *Iscar* nem jogosult fellebbezni a döntés ellen.

Itt a legfelsőbb bíróság megjegyzi, hogy ez a következtetés nem hagyja az *Iscart* cselekvési lehetőség nélkül, mert a Hanita fellebbezési iratának megválaszolásakor kifejtheti ellenkérelmében foglalt érveit.

Ziv bíró 2018. január 15-én elutasította az *Iscar* ellenfellebbezését, és arra kötelezte, hogy fizessen 4000 shékel költségterítést a Hanita számára.

Japán

A) A védjegyvizsgálati kézikönyvet az elővizsgálók hivatali kötelességeik végzésekor használják segédanyagként. Ez kiegészíti a védjegyvizsgálati szabványokat, amelyek a védjegyvizsgálat általános irányelveiként szolgálnak, és amelyeket széles körben használnak arra, hogy a védjegybejelentők és képviselőik elmélyítsék gyakorlati kötelezettségeik megértését.

2018. április 2-án publikálták az új védjegyvizsgálati kézikönyvet, amelyet az elővizsgálók az összes függő és jövőbeli bejelentés vizsgálatánál használnak.

B) 2016-ban egy japán vállalat kérelmet nyújtott be a Japán Szabadalmi Hivatalnál (Japan Patent Office, JPO) az APPLE ASSIST CENTER védjegy lajstromozása iránt. A JPO 2017. február 17-én lajstromozta a védjegyet a következő osztályokban:

- 35. (titkárnői szolgáltatások; telefonos válaszoló és üzenetkezelő szolgáltatások; recepciók szolgáltatások látogatók számára);
- 36. (kölcsönzési szolgáltatások, épületek felügyelete);
- 45. (konferencia- és kiállítási termék kölcsönzése).

Nem sokkal ez után az *Apple* tudomást szerzett a japán védjegyről, és APPLE védjegye alapján felszólalt ellene. Felszólalásában a japán védjegy törvény 4(1)(xv) cikkére hivatkozott, amely megállapítja, hogy egy védjegyet nem lehet lajstromozni, ha a védjegy tulajdonos hasznát húz abból, hogy védjegye ütközik egy másik vállalat ismert termékeivel vagy szolgáltatásaival.

A JPO felszólalási tanácsa nem tagadta, hogy az Apple termékei jó hírnévnek örvendenek, azonban rámutatott, hogy ezek a termékek alapvetően eltérnek a 35., 36. és 45. áruosztály termékeitől és szolgáltatásaitól, amelyekre az APPLE ASSIST CENTER védjegyet lajstromozták.

Emellett a tanács arra a következtetésre jutott, hogy az APPLE és az APPLE ASSIST CENTER védjegy jelentősen különbözik mind hangzási, mind vizuális szempontból.

A felszólalási tanács érvelésének jelentős része arra vonatkozott, hogy az „Assist Center” rész nem egyértelműen deskriptív a 35., 36. és 43. áruosztály szolgáltatásaira nézve. Így az APPLE ASSIST CENTER szóvédjegyet nem lehet „Apple” részre és „Assist Center” részre bontani, hanem a szóvédjegyet mindig egészként kell vizsgálni.

Végül a tanács arra a következtetésre jutott, hogy nem áll fenn annak a veszélye, hogy az APPLE ASSIST CENTER védjegyű árukat össze lehet kapcsolni az Apple termékeivel, ezért az Apple felszólalása nem megalapozott.

C) A dél-koreai *Bullsone* vállalat az alábbi 1. ábrán bemutatott védjegyet lajstromoztatta az 1., 3., 4. és 5. áruosztályban a Japán Szabadalmi Hivatalnál. A *Red Bull AG* (Red Bull) BULLSONE védjegyének törlését kérte a hivatalnál arra hivatkozva, hogy ez a védjegy a megjelölt áruk forrásaként összetéveszthető a saját korábbi védjegyeivel, amelyeket a 2–4. ábrán mutatunk be.

1. ábra

2. ábra

3. ábra

4. ábra

A JPO fellebbezési tanácsa elutasította a Red Bull keresetét, ami ellen a Red Bull a Szellemi Tulajdoni Felsőbíróshoz fordult, amely helyt adott a Red Bull fellebbezésének, és törölte a BULLS ONE védjegy lajstromozását.

Mind a tanács, mind a felsőbíróshoz a Red Bull 3. ábrán bemutatott védjegyét, a bal felé öklelő bikát tekintette a törlési kereset megalapozójának, és mindkét fórum vizsgálta a Red Bull védjegyének jól ismert státuszát.

A fellebbezési tanács a jól ismert státusszal kapcsolatban azt állapította meg, hogy a 3. ábra szerinti védjegyet a Red Bull rendszerint a 2. ábrán bemutatott párosításban használta, mégpedig főleg motorversenyeken logóként, ezért a 3. ábra szerinti idézett védjegy az alperes lajstromozási kérelmének időpontjában nem rendelkezett jól ismert státusszal.

A tanács elismerte, hogy az alperes védjegye és az idézett védjegy hasonló, de egyúttal rámutatott, hogy a védjegyek különbségeket is mutatnak, amiből azt a következtetést vonta le, hogy csekély a védjegyek közötti hasonlóságok száma.

A védjegyek összetévesztési valószínűségével kapcsolatban azt állapította meg, hogy azokat nem lehet összetévesztetni, mert a Red Bull idézett védjegye nem szerzett jól ismert státuszt, és az általános hasonlóságok száma is csekély.

A felsőbíróshoz ezzel szemben azt állapította meg, hogy a Red Bull idézett védjegye jól ismert státusszal rendelkezik. Emellett arra is rámutatott, hogy a felperes jelentős számú licenciat adott védjegyeinek különböző árukon való használatára.

A bíróság szerint, bár az alperes védjegye és az idézett védjegy azonos alapkonfigurációt mutat, azonban a védjegyek részletes megjelenésében különbségek is vannak, amelyeknél azonban fontosabb a védjegyek közötti hasonlóság viszonylag magas foka.

A védjegyek összetéveszthetőségével kapcsolatban a bíróságnak az volt az álláspontja, hogy ilyen valószínűség fennáll az áruk eredete vonalán.

A fentiek alapján az Szellemi Tulajdoni Felsőbíróság törölte az alperes védjegyének lajstromozását.

Kanada

A Szövetségi Fellebbezési Bíróság (Federal Court of Appeal, FCA) 2018. február 8-án publikálta annak a döntésének az indokait, amely elutasította a *Teva* fellebbezését a Szövetségi Bíróság (Federal Court, FC) kártérítésre és költségekre vonatkozó, ellene hozott döntése ellen. Az FC döntése azt állapította meg, hogy a Teva bitorolta a *Janssen* levofloxacinra (Levaquin) vonatkozó szabadalmát. Az FCA közel 19 millió CAD kártérítést és döntés előtti kamatot ítélt meg a felperesek javára, és ezt követően még 1 millió CAD költség megfizetésére kötelezte a Tevát.

Az FCA döntése elleni fellebbezésében a Teva azzal érvelt, hogy az elvileg tévedett a kártérítés megállapításánál, az *Apotex Inc. v. Merck & Co., Inc.*-döntés szerinti „teljes kompenzáció” helyett. Elutasítva ezt az érvet, az FC megjegyezte, hogy erre vonatkozó magyarázatában rámutatott: a kártérítés megítélésekor számítás helyett a szabadalombitorlást vette alapul.

A Teva azt állította, hogy az FCA alábbi megállapításai tévesek voltak:

- a Levaquin közvetlenül versenytársa volt a piacon a két másik, légzést segítő fluorkinolonnak, de nem egyéb antibiotikumoknak;
- a Janssen által a kórháznak eladott gyógyszer mennyiséget is figyelembe vette;
- a piac erősen hirdetésérzékeny volt; és
- a vonatkozó években az orvosok előnyben részesítették a levofloxacint és a moxifloxacint.

Az FCA elutasította a Teva fenti érveit, kifejtve, hogy a Janssen által közvetlenül a kórháznak eladott gyógyszerek mennyiségének a figyelembevétele jelentősen befolyásolta a bíróság által számított kár összegét. Az FCA megállapította, hogy az elsőfokú bíróság állításait ezen a téren bizonyítékok támasztották alá.

Az FCA arra is rámutatott, hogy a Janssen US-nek joga volt beavatkozni a perbe, és így megalapozatlan volt a Teva azon állítása, hogy az FC tévedett, amikor a kártérítés megállapításánál a Janssen US igényeit is figyelembe vette.

A Teva kifogásolta az 1 millió CAD egyösszegű költségtérítés megállapítását is, mert azt túlzottnak találta. Ezzel szemben az FCA megállapította, hogy egy egyösszegű (lump-sum)

költség megállapításánál nem kell megfelelni annak az összegnek, amelyet egy szakértő alapítana meg.

Kiegészítő oltalmi tanúsítvány

Az Európai Bizottság 2018. május 28-án bejelentette, hogy javasolja a szellemi tulajdonra vonatkozó rendelkezések „célzott” szabályozását annak érdekében, hogy segítse az európai gyógyszervállalatokat a gyorsan növekvő globális piac kiaknázásában, valamint a foglalkoztatás, a növekedés és a beruházások EU-n belüli előmozdításában.

A Bizottság javaslata arra törekszik, hogy módosítsa a 469/2009 sz. rendeletet a gyógyászati termékekre vonatkozó kiegészítő oltalmi tanúsítványok (supplementary protection certificates, SPC) területén. Ha ezt elfogadná az Európai Parlament és a Tanács, közvetlenül alkalmazható lenne az EU valamennyi tagországában.

Egy SPC lehetővé teszi egy gyógyszer szabadalom által nyújtott piaci kizárólagosság tartamának meghosszabbítását, hogy kárpótlást nyújtsanak a forgalmazási engedély (marketing authorization, MA) elnyeréséhez szükséges klinikai vizsgálatokért. Egy SPC által biztosított oltalom az MA által fedett, szabadalmazott gyógyszertermékre van korlátozva (az Európai Parlament és a Tanács 1610/96 sz. rendeletének 4. cikke).

Egy SPC a tulajdonos számára ugyanolyan jogokat biztosít, mint amilyeneket egy szabadalom nyújt (1768/92 sz. tanácsi rendelet).

A Bizottság azonban megállapítja, hogy ez az intézkedés a gyógyszerek gyártásának Európán kívülre helyezésével gazdasági veszteségeket okoz. Emellett a Bizottság azt hiszi, hogy az SPC-k bonyolítják a gyártók Európára alapozott helyzetét, amely azt kívánja, hogy az európai piacra alapozzák munkájukat közvetlenül az SPC lejártá után, minthogy nem használhatják ki gyártási kapacitásaikat az SPC által nyújtott oltalom lejártá előtt.

Ezeknek a gazdasági veszteségeknek az elkerülése és a generikus gyógyszereknek az SPC lejártá utáni piacra vitelének megkönnyítése érdekében a Bizottság azt javasolja, hogy az EU-alapú vállalatok a jövőben a gyógyszer biohasonló vagy generikus változatának a gyártását elkezdhessék az SPC-hez kapcsolódó szellemi tulajdon-jog lejártá előtt, feltéve, hogy ezt a gyártást kizárólag olyan harmadik országokba történő export céljára végzik, ahol az oltalom lejárt vagy sohasem létezett. A Bizottság hozzáfűzi, hogy ez a rendelkezés segít majd abban, hogy Európa úttörő maradjon a gyógyászati termékek kutatásában és fejlesztésében.

Itt meg kell jegyeznünk, hogy amennyiben ezt a tervet elfogadják, az – bár a gyártók számára bizonyos gazdasági előnyt jelent – rést fog nyitni azoknak a vállalatoknak a szellemi tulajdon-jogaiban, amelyek új gyógyszerek kutatásába és fejlesztésébe ruháznak be.

A Bizottság a tervezet megvalósításával kapcsolatban nagymértékű „átláthatóságot” tart szükségesnek, amely együtt jár az illetékes hatóságok számára adott sajátos nyilatkozattal; emellett a vonatkozó termékeket „EU Export” címkével kellene ellátni.

Jelenlegi formájában ez a tervezet csupán a képzelet szülöttének tűnik, különös tekintettel arra, hogy megvalósítása rendkívül bonyolult ellenőrzési mechanizmust tenne szükségessé.

Kína

A) A Kínai Szellemi Tulajdoni Hivatal igazgatója, *Zhang Mao* 2017. december 29-én nyitóbeszédet tartott az Országos Ipari és Kereskedelmi Adminisztráció ellenőrző konferenciáján, nyilvánosságra hozva a 2017. évi statisztikai adatokat, valamint a hivatal 2018. évi kezdeményezéseit a védjegyek gyakorlatában.

A 2017. évi főbb eredmények közül az alábbiakat említjük meg:

- védjegyvizsgáló együttműködési központokat hoztak létre Guangzhouban, Shanghaiban és Chongqingban;
- országszerte 105, védjegybejelentést elfogadó hivatalt létesítettek;
- szélesítették az e-bejelentési rendszert;
- meggyorsították a védjegyvizsgálati és (elutasítás esetén) a felülvizsgálati rendszert átlagosan 8 hónapon belül időtartamra;
- bevezettek egy online kutatható adatbázist, amely biztosítja, hogy a Védjegy-felülvizsgálati Tanács valamennyi döntése nyilvánosan hozzáférhető legyen; és
- a védjegy-felülvizsgálati esetekben bevezették a szóbeli tárgyalást.

2018 végéig a védjegygyakorlatban az alábbi újításokat vezetik be:

- önműködő védjegy-lajstromozó és adminisztrációs rendszert hoznak létre;
- javítják a védjegyvizsgáló együttműködési központok vizsgálati kapacitását;
- fejlesztik a nyitott adatokra vonatkozó kezdeményezést azáltal, hogy 2018 végéig biztosítják valamennyi védjegyadat nyilvános hozzáférhetőségét;
- szigorúbban lépnek fel a jól ismert védjegyek, a földrajzi árujelzők és a külföldi védjegyek bitorlóival szemben.

A hivatal célul tűzte ki, hogy

- a bejelentési elismervényt egy hónapon belül kiadják;
- a védjegyátruházásokat négy hónapon belül befejezik;
- a védjegymegújításokat, valamint a bejelentések vagy lajstromozások módosítását két hónapon belül befejezik; és
- a védjegyelutasításokat hét hónapon belül felülvizsgálják.

B) A kínai védjegy törvény 49. cikke szerint ha egy lajstromozott védjegyet – megfelelő ok nélkül – nem használnak folyamatosan három éven keresztül, bármely harmadik fél kérheti a Kínai Védjegy hivatalnál a védjegy törlését.

Ez a törvényi rendelkezés azt célozza, hogy ösztönözze a védjegy tulajdonosokat védjegyeik törvényes és tényleges használatára és a lajstromnak a használatlan védjegyekről való megtisztítására, egyúttal korlátozza a visszaélő lajstromozásokat, és fenntartsa a rendet a piaci versenyben.

Kínában a védjegytulajdonos köteles bizonyítani a védjegy használatát, ha harmadik fél kéri a védjegy törlését. A védjegyet a hivatal törli, ha a védjegytulajdonos az előírt határidőn belül nem nyújt be a használatra vonatkozó elfogadható bizonyítékot.

A törlési keresetek száma Kínában évről évre növekszik. 2015-ben 29 000 törlési keresetet nyújtottak be, de ez a szám 2016-ban 40 000-re és 2017-ben 57 000-re nőtt.

A védjegy hivatal a törlési keresetekre vonatkozó értesítéseket a védjegylajstromban feljegyzett címre küldi, de sok kereset elintézetlen marad, mert a védjegytulajdonos nem jelenti be a hivatalnak a címváltozást, és így a lajstromot nem tudják kiigazítani.

C) A *Huawei* a Shenzheni Közbenső Bíróságnál bitorlásért beperelte a *Samsung*-ot, azonban a koreai óriáscég eredményesen érvelt azzal, hogy a kínai cég szellemi tulajdona egy szabványokhoz elengedhetetlen szabadalom (Standard Essential Patent, SEP), ezért a vitát FRAND (fair, reasonable and non-discriminatory = tisztességes, észszerű és nem megkülönböztető) licencljárással kell lezárni, vagyis egy olyan jogi döntőbíráskodással, amely a szellemi tulajdon használatáért tisztességes royaltyt állapít meg.

A bíróság 2018. márciusban a Huawei javára döntött. A 350 oldalas ítélet megállapítja, hogy a Samsung nem viselkedett észszerűen, amikor a Huawei-től royaltyt kért. A bíróság egyéb érvek súlyát is figyelembe vette, valamint azt is, hogy kínai bíróságok több, a Huawei által birtokolt szellemi tulajdont erősítettek meg, mint a Samsung birtokában levő szellemi tulajdont. A bíróság ideiglenes intézkedéssel eltiltotta a Samsungot a Huawei szellemi tulajdonának használatától.

Koszovó

A Koszovói Szellemi Tulajdoni Hivatal bejelentette, hogy 2017. december 27-től kezdve online hozzáférhető szabadalmi és védjegyadatbázisa, amelyet a felhasználók szabadalmi és védjegybejelentések, valamint védjegylajstromozások kutatására vehetnek igénybe. A hivatal közlése szerint azonban ezeket az adatbázisokat csak tájékoztatási célra lehet igénybe venni.

Kuvait

A Kuvaiti Szabadalmi Hivatal 2018. március 27-én kezdte el fogadni a Kuvaitot megjelölő PCT-bejelentéseket.

Közleménye szerint Kuvaitban egy PCT-bejelentés benyújtásának határideje az elsőbbség időpontjától számított 30 hónap, ha a PCT-bejelentést elsőbbséggel nyújtják be, vagy 18 hónap a nemzetközi PCT-bejelentés benyújtási napjától számítva.

A Kuvaiti Védjegy hivatal 2018. április 1-jétől kezdve áttért az online rendszerre.

Laosz

Laosz Tudományos és Technológiai Minisztériuma 2018. április 2-án szellemi tulajdoni együttműködési megállapodást írt alá a Kínai Szellemi Tulajdoni Hivatallal.

Marokkó

Marokkó Védjegyhivatala bejelentette, hogy 2018. május 28-tól kezdve a védjegybizonylatokat elektronikusan adják ki.

Mesterséges intelligencia a szellemitulajdon-védelmi hivataloknál

A Szellemi Tulajdon Világszervezete 2018. február 8-án összefoglalót közölt azokról a válaszokról, amelyeket szellemitulajdon-védelmi hivatalok adtak arra a kérdésre, hogyan lehet felhasználni a mesterséges intelligenciát (MI) és a géppel tanított szoftvert a hivatal adminisztrációjában. A válaszok nagyon érdekes távlatokat nyitnak a különböző jogi-műszaki kezdeményezések elfogadásához a kormányzati és az adminisztratív területen.

A feltett kérdések a következőkre vonatkoztak.

1. Fontos üzleti megoldások, amelyek felhasználják az MI-t, és fontos adatok (így benyújtott iratok osztályozása, képkeresés védjegyeknél, gépi fordítás stb.).
2. Használatban levő MI-rendszerek leírása (így egy kereskedelmi elérhető név vagy egy belső fejlesztési rendszer; funkciók; az MI-rendszer betanítására vonatkozó adatok stb.) leírása.
3. Más szellemitulajdon-védelmi hivatalokkal megosztható tapasztalatok és egyéb hasznos információk (megbízhatóság, humán interfész, munkára gyakorolt hatás, megtanult leckék stb.).

A kérdésekre 35 szellemitulajdon-védelmi hivatal válaszolt, és ezek közül 17 megjegyezte, hogy elkezdett MI-technológiát használni igazgatásuk legalább egy komponense helyett.

A Kanadai Szellemi Tulajdoni Hivatal válaszában leírt számos folyamatban levő programot ahhoz, hogy az ügyfelekkel szociális médiumokon keresztül érintkezzenek, információs technológiák használatának a lehetőségét szerzői jogok lajstromozásának az egyszerűsítésére, és a gépi tanítás megvalósíthatóságát szellemi tulajdoni alapú kérdések megválaszolására.

Az Egyesült Államok Szabadalmi és Védjegyhivatala számos területen használja az MI-t, ideértve a szabadalmazhatóság meghatározását és a szabadalmazási eljárás történetének elemzését. Egy Sigma nevű eszköz kifejlesztés alatt áll, ahol MI-t és gépi tanítást használnak egy teljes szabadalmi dokumentum kutatására.

Az EU Szellemi Tulajdoni Hivatala egy TMvision elnevezésű, MI által végzett védjegy-kutatási rendszert használ, amelyet az elővizsgáló és a közönség vizuális kutatómotorként

alkalmazhat. Mind az EUIPO, mind az Európai Szabadalmi Hivatal használ gépi tanításon alapuló rendszert dokumentumok fordítására.

Az összefoglaló rámutat az MI számos különböző felhasználására a szellemi tulajdon adminisztrációjában, ideértve az önműködő szabadalmi osztályozást, a védjegybejelentéseknél különböző áru- és szolgáltatási osztályok önműködő ajánlását, a technika állásának keresését és elemzését, az ábrásvédjegy-keresést, a védjegyvizsgálatot mint egészet, bejelentők számára információs szolgáltatásokat, általános adminisztrációs feladatokat a szellemi tulajdoni igazgatás számára, idegen nyelvű dokumentumok gépi fordítását és gazdasági kutatás adatelemzését.

Mexikó

2018. május 18-án publikálták az új iparjogvédelmi törvényt, amely 2018. augusztus 10-én lépett hatályba. A fontosabb változásokat az alábbiakban foglaljuk össze.

a) Szabadalmak

A publikált szabadalmi bejelentések elleni felszólalás határideje a korábbi 6 hónapról 2 hónapra csökkent. Ezzel meg kívánják gyorsítani a szabadalmak engedélyezését.

A megosztott szabadalmi bejelentéseket is publikálni kell.

b) Védjegyek

- Védjegyoltalmat lehet kérni nem hagyományos megjelölésekre, így hangokra, illatokra vagy üzletképre, valamint olyan megjelölésekre, amelyek elvileg nem voltak lajstromozhatók deskriptív jellegük, általános jellegük vagy eredetiséghiányuk miatt, de amelyek megkülönböztetőképességre tettek szert különleges használatuk révén.
- A kollektív védjegyek csoportján belül külön lajstromozhatók a bizonylati védjegyek.
- Kötelező konkrétan megjelölni a védjeggel védeni kívánt termékeket vagy szolgáltatásokat, vagyis nem fogadják el az általános címeket.
- Harmadik fél korábban lajstromozott védjegye újdonságrontó egy későbbi hasonló védjegyre nézve.
- Tilos a védjegyek rosszhiszemű kérelmezése, vagyis az olyan védjegyeké, amelyekből a védjegy törvényes tulajdonosának kárára előnyt vagy hasznot kívánnak húzni.
- Engedélyezik a védjegy-lajstromozás megszerzéséhez a hozzájáruló nyilatkozat (letters of consent) használatát.
- A védjegyek engedélyezésének napjától számított három év eltelte után három hónapon belül igazolni kell a védjegy megfelelő és tényleges használatát. Ennek elmulasztása esetén a lajstromozást megszüntnek tekintik. A használat igazolása minden egyes megújítás alkalmával is kötelező.

- A lajstromozott védjegyek esetén kötelező a „registered” megjelölés használata, aminek célja, hogy kiküszöböljék a megkülönböztető jelleget nem változtató módosítások használatát.

c) Használati minták

A törvényes követelményeknek megfelelő használatiminta-bejelentéseket a vizsgálat befejezése után publikálják.

d) Ipari minták

Az ipari minták oltalmi ideje a bejelentés után 15 évvel lejár, de díjfizetés ellenében kétszer 5 évvel 25 évre meghosszabbítható. Ez az intézkedés nem csupán az új ipariminta-bejelentésekre vonatkozik, hanem az olyan ipari mintákra is, amelyek 15 éves oltalmi ideje még nem járt le.

Az ipari mintákkal kapcsolatos módosítások oka a törvény korszerűsítése mellett az, hogy Mexikó szándékozik csatlakozni az ipari minták nemzetközi lajstromozására vonatkozó Hágai Egyezményhez.

e) Díjak

Az új iparjogvédelmi törvény 2018. április 27-i hatálybalépésével egyidejűleg az összes hivatali díj is csökkent. Kivételt képez az olyan szabadalmi bejelentés, amely 30-ál több oldalt tartalmaz; az ilyen bejelentések esetén a 30-on túli oldalak után külön díjat kell fizetni.

Mianmar

Mianmarban 2018. júniusban lépett hatályba az új szabadalmi, védjegy- és ipariminta-törvény. A leginkább figyelemre méltó változás, hogy Mianmarban áttértek a feltalálói elvről a bejelentői elvre.

Németország

A) Két legutóbbi döntésében a Düsseldorf Felső Kerületi Bíróság újra meghatározta a második indikációs felhasználásra vonatkozó szabadalmak bitorlásának a feltételeit. Olyan ügyek mellett, amikor egy gyógyszer „terszerűen állítanak elő” a védett felhasználásra, most egy közvetlen bitorlást „valamilyen más úton” is figyelembe lehet venni, ha a gyógyszer alkalmas a szabadalmazott felhasználásra, és a szállító olyan külső körülményekből is előnyre tesz szert, amelyek biztosítják, hogy a felajánlott gyógyszer a szabadalmazott célra használják. Így az új esetjog növeli a felelősségi kockázatokat második indikációs felhasználásra vonatkozó szabadalmak bitorlása esetén.

A második indikációs felhasználásra vonatkozó szabadalmak egy már ismert anyag vagy anyagkombináció felhasználását igénylik új gyógyászati célra. Az Európai Szabadalmi Hivatal korábbi esetjoga szerint a második gyógyászati felhasználásra vonatkozó szabadalmakat gyártási felhasználást védő igénypontokkal („svájci típusú igénypontok”) engedélyezték, amelyek a következőre irányultak: „Egy X anyag alkalmazása egy gyógyszer előállításához az Y betegség kezelésére.” Amióta hatályba lépett az Európai Szabadalmi Egyezmény 54. cikkének 5. bekezdése a 2007. december 13-i változatban, amely megfelel a német szabadalmi törvény 3. cikke 4. bekezdésének, azóta a második gyógyászati alkalmazásra vonatkozó igénypontokat az alábbi, „célhoz kötött termékigénypont” alakban is meg lehet szövegezni: „X anyag az Y betegség kezelésére”, ha a gyógyászati alkalmazás új és feltalálói tevékenységen alapszik.

Miként a Német Legfelsőbb Bíróság (Bundesgerichtshof, BGH) különböző döntésekben, így újabban a 2016. évi pemetrexed-döntésben egyértelművé tette, a gyógyászati alkalmazási igénypontok és gyártási alkalmazási igénypontok „célhoz kötött termékoltalmat” adnak. A kerületi bíróság által tárgyalta mindkét esetben az igénypontok egy már ismert hatóanyagnak egy sajátos gyógyászati alkalmazására és így végül egy olyan tulajdonságra vonatkoznak, amely benne rejlik magában az anyagban. Ennek megfelelően bitorlási ügyekben a svájci típusú igénypontokat „rendes” célhoz kötött termékigénypontokként kezelik.

A korábbi esetjog szerint egy második gyógyászati alkalmazásra vonatkozó szabadalom oltalmi köre nem csupán a gyógyszer közvetlen gyógyászati alkalmazására terjedt ki (például egy orvos általi felírásra vagy alkalmazásra) a szabadalmazott gyógyászati célra, hanem már arra is, amikor a kereskedelembe a gyógyszert gyártják, eladják és erre a célra szállítják. Ilyen vonatkozásban azt kívánják, hogy a hatóanyag ne csak gyakorlatilag alkalmas, hanem a védett gyógyászati alkalmazásra „célszerűen előállított” is legyen. Ezzel az esettel van dolgunk, ha közvetlen és célzott kapcsolat van egyrészt a célirányos előállítás, másrészt a hatóanyag (vagy a gyógyszer) gyártása és szállítása között, ami egyértelműen a szabadalmazott alkalmazás felé irányítja a felhasználót. Ilyen célirányos előállítás valószínűsíthető például a gyógyszer formulázása, dozírozása, csomagolása, címkézése és használati utasítással való ellátása esetén, ami sajátosan a szabadalmazott alkalmazásra irányul.

A joggyakorlatban azonban mostanáig viszonylag szigorúak voltak a célirányos előállítás követelményei a második gyógyászati alkalmazásra vonatkozó szabadalmakkal kapcsolatban. A bíróságok általában csak akkor feltételezték a célirányos előállítást, ha a csomagoláshoz tartozó használati utasítás kimondottan utalt a szabadalmazott alkalmazásra. Ez akkor sem változott, amikor a gyakorlatban a megtámadott gyógyszer felhasználását a védett gyógyászati célra nem lehetett teljesen kizárni.

A célirányos előállítás elveinek szűk értelmezési köre következtében rendszerint könnyen meg lehetett kerülni a szabadalom bitorlást a 2001/83/EC irányelv 11. cikkének 2. bekezdése alapján.

A Düsseldorf Felső Kerületi Bíróság most tárgyalt döntése figyelembe veszi, hogy különösen a címkék félreérthetősége folytán kevésbé szigorú körülmények mellett is előfordulhat bitorlás. A BGH döntése alapján, amely szerint egy gyártási alkalmazásra vonatkozó szabadalom által adott oltalom lényege a vonatkozó gyógyszernek a szabadalmazott felhasználásra való tényleges alkalmasságán nyugszik, a Düsseldorf Felső Kerületi Bíróság arra a következtetésre jutott, hogy egy második gyógyászati alkalmazásra vonatkozó szabadalom közvetlen bitorlásáról akkor is lehet szó, ha a gyógyszert nem célirányosan állították elő a szállító általi sajátos használatra „aktív módon”, hagyományos szabványok szerint, azonban a védett felhasználás „valamilyen más módon” van biztosítva.

A kerületi bíróság egy második gyógyászati alkalmazásra vonatkozó igénypont közvetlen bitorlásának követelményeit az alábbiak alapján határozta meg:

- a) a gyógyszer alkalmassága a szabadalmazott célra; és
- b) a gyógyszer szállítója előnyre tesz szert azokból a körülményekből, amelyek – hasonlóan a bitorló általi tényleges célirányos előállításához – biztosítják, hogy a felajánlott és elosztott gyógyszert a szabadalmazott gyógyászati célra használják.

A bíróság szerint az utóbbi követelmény a gyógyszer elegendő és nem csupán alkalmi használatát, valamint a szállító vonatkozó ismereteit kívánja meg. A kerületi bíróság szerint a fenti követelményeket elsősorban félreérthető felhasználási útmutatók esetén is ki lehet elégíteni. Ezért ilyen esetekben indokolt a gyógyszer szállítóját a szabadalmi törvény alapján felelősnek tekinteni, ha a szállító ismeri vagy ismernie kellett volna a számára kedvező előírási és helyettesítési gyakorlatot, amelyet nagykereskedőknek való szállítással kihasznál maga számára.

B) Az alábbiakból kitűnik, hogy ami angol nyelvű országokban minden további nélkül elfogadható, az Németországban félrevezető hirdetésnek minősülhet. Ezt bizonyítja, hogy a müncheni Felső Tartományi Bíróság 2017-ben úgy döntött, hogy a „patent pending” (szabadalom függőben) hirdetési megállapítás Németországban félreérthető, és ezért a versenytörvénybe ütközhet. Ez akkor is érvényes, ha a hirdető valójában tulajdonosa egy szabadalmi bejelentésnek. A müncheni döntés így folytatása a német joggyakorlatnak ebben az ügyben, amely 1996 óta létezett.

E döntés alapja a tisztességtelen verseny elleni törvény (Gesetz gegen den unlauteren Wettbewerb, UWG) 3. cikk 1. bekezdésének első mondata: „Félrevezető kereskedelmi cselekedetek nem megengedhetők”. Ezért Németországban mindig fontos biztosítani, hogy egy hirdető megállapítás ne legyen más módon értelmezhető. Mindig félrevezetőnek tekintik, ha az érintett közönség vonatkozó része a hirdető megállapítást olyan módon érti, ami nem felel meg a hirdetés tényleges jelentésének. Ez különösen fontos, ha a hirdető idegen nyelvű szavakat használ.

Ezt eltérően kezelik az angol nyelvű országokban, ahol a „patent pending” kifejezést mindig annak a jelzésére használják, hogy egy hirdetett termékre vonatkozó szabadalmat még nem engedélyeztek, de a termékre vonatkozó bejelentést már benyújtották.

A „patent pending” azonban gyakori kifejezés, különösen a szabadalmi törvény vonatkozásában, és Németországban is széles körben használják. Ezért fontos figyelembe venni a vonatkozó német esetjogot. Ennek oka, hogy a „pending” kifejezés németre két eltérő módon és két eltérő szóval fordítható. Az egyik változat azt hangsúlyozza, hogy egy esemény még nem történt meg. A második fordítási változat azt húzza alá, hogy egy esemény – ebben az esetben a szabadalmi bejelentés benyújtása – már megtörtént. Fontos tehát figyelembe venni, hogy egy idegen nyelvű tájékoztatás helytelen fordítása Németországban a versenytörvény alapján bírósági eljáráshoz vezethet. Az UWG 9. cikke megállapítja, hogy egy versenyellenes hirdető, akinek nincs szabadalmi oltalma, kártérítéssel tartozik a versenytársa által elvesztett haszon miatt. Fontos megjegyezni, hogy teljesen mellékes, miszerint a „patent pending” hirdetéssel valóban tettek-e szert haszonra. A német polgári törvénykönyv 252. cikkének második mondata szerint ugyanis azt a hasznót, amelyet valószínűséggel vártak volna, már elveszítettnek tekintik. A bíróságok számára azonban van mérlegelési lehetőség.

Oroszország

Az Orosz Szabadalmi és Védjegyhivatal bejelentette, hogy a védjegybejelentések gyorsított vizsgálatára vonatkozó új szolgáltatást kíván bevezetni, aminek révén a 12-14 hónapig tartó védjegyajstromozás időtartamát 2-3 hónapra kívánja csökkenteni.

Spanyolország

2018. március 14-én a Barcelonai Kereskedelmi Bíróság 4. sz. tanácsa elutasította a Novartis által indított pert valsartant és amlopidint tartalmazó gyógyszerére (Exforge) vonatkozó spanyol szabadalmának vélt bitorlása miatt. A bíróság helyt adott az alperesek ellenkeresetének, amelyben a Novartis szabadalmának érvénytelenségét állították.

Az ügy előzménye – amiről 2018. áprilisi számunk 112–114. oldalán beszámoltunk –, hogy a Novartis 2016. októberben és novemberben:

- számos vállalatot beperelt 2 322 174 sz. ('174-es) európai szabadalmának állítólagos bitorlása miatt, és
- ideiglenes intézkedést kért annak megakadályozására, hogy valsartant és amlopidint tartalmazó generikus gyógyszereket piacra dobjanak.

A Novartis '174-es, „Valsartan és kalcium-csatornablokkolók kombinált felhasználása gyógyászati célokra” című európai szabadalmában valsartan és amlopidin rögzített összetételű, vérnyomáscsökkentő kompozícióját igényli.

Az érdemi főeljárásban az alperesek ellenkeresetet nyújtottak be azon az alapon, hogy a '174-es európai szabadalom hozzáadott anyag és feltalálói tevékenység hiánya miatt érvénytelen. A feltalálói tevékenység hiányát az 1996-ban publikált és a legközelebbi technika állásaként megjelölt *Corea*-cikkre alapozták, amely kinyilvánította valsartan és amlopidin

együttes adagolását. Ez a dolgozat a valsartan és az amlopidin összehasonlító tanulmányát írta le, ahol olyan páciensek vérnyomását, akik nyolc hét után nem reagáltak valsartanra, szabályozni tudták négy hét után valsartan és amlopidin együttes alkalmazásával.

Az alperesek azt állították, hogy a különbség a valsartan és az amlopidin Corea cikkében ismertetett kombinációja és a '174-es szabadalomban igényelt kombináció között abban áll, hogy az előbbi leírta a valsartan és az amlopidin együttes adagolását, míg a '174-es szabadalom a két gyógyszer rögzített kombinációját igényli. Azzal érveltek, hogy ennek a különbségnek a műszaki hatása páciensek számára könnyebbé és kellemesebbé tenné a kezelést, ami viszont javítaná az alkalmazhatóságot. Ezért az állított találmány megoldott problémája abban áll, hogy a valsartant és az amlopidint alkalmasabb alakban szolgáltatja a megfelelő cél eléréséhez.

A Novartis ellentmondott a feltalálói tevékenység hiányára vonatkozó állításnak azzal érvelve, hogy Corea cikke, valamint az alperesek által említett kiindulási pontok nem tekinthetők megfelelő legközelebbi technika állásának. Ehelyett a Novartis azt állította, hogy egy szakember az elsőbbség időpontjában (1998) olyan dokumentumokból indulna ki, amelyek a valsartan és a hidroklorotiazid rögzített kombinációját ismertetik, miként a WO 97/49394 sz. szabadalmi bejelentés.

A Barcelonai Kereskedelmi Bíróság 4. sz. tanácsa az Európai Szabadalmi Hivatal Fellebbezési tanácsának Novartisra nézve kedvező döntése ellenére fenntartotta az alperesek ellenkeresetét, és megsemmisítette a szabadalmat. A három barcelonai szabadalmi bíróból álló tanács által hozott döntést a következőképpen lehet összefoglalni.

- Az ítélet rögzítette, hogy az érvénytelenséggel érvelő fél választhatja ki a legközelebbi technika állását, nem pedig a szabadalmas.
- A döntés áttekintette az általános tudást az elsőbbség időpontjában (1998), és az alperesek által alkalmazott „probléma–megoldás” megközelítést alkalmazta. Ennek alapján arra a következtetésre jutott, hogy egy rögzített kombináció szolgáltatása a valsartan és az amlodipin adagolására egy kellemesebb formában kézenfekvő megoldás volt a páciensek kényelmének javítása érdekében.
- A bíróság megállapította, hogy az állítólagos találmány Coreából való kézenfekvő kiindulás volt, és hogy így a szabadalmi igénypontok nélkülözték a feltalálói tevékenységet.
- Az ítélet nem foglalkozott az alperesek által előadott egyéb érvekkel (vagyis a feltalálói tevékenységgel egyéb dokumentumokból kiindulva, valamint a hozzáadott anyaggal).

A Novartis fellebbezett a döntés ellen a Barcelonai Fellebbezési Bíróságnál. Hasonló bírói eljárások vannak folyamatban egyéb európai országokban, valamint az ESH fellebbezési tanácsa előtt is.

Szabadalmi Együttműködési Szerződés

2017-ben a világ különböző országaiból 243 500 nemzetközi (PCT-) bejelentést nyújtottak be a Szellemi Tulajdon Világszervezetének (WIPO) genfi irodáján keresztül. Ez az előző évhez képest 4,5%-os növekedésnek felel meg.

Az alábbi táblázatban azt mutatjuk be, hogy 2017-ben mely országokból nyújtották be a legtöbb nemzetközi bejelentést.

Rangsor	Ország	Benyújtott bejelentések száma
1.	Amerikai Egyesült Államok	56 624
2.	Kína	48 882
3.	Japán	48 208
4.	Németország	18 982
5.	Dél-Korea	15 763
6.	Franciaország	8 012
7.	Egyesült Királyság	5 567
8.	Svájc	4 491
9.	Hollandia	4 431
10.	Svédország	3 981

2017-ben a legtöbb PCT-bejelentést benyújtó vállalatok listáját a kínai Huawei vezeti 3442 bejelentéssel, és a 2. helyet is a kínai ZTE foglalja el 2409 bejelentéssel. A sorrendben következő 8 vállalat a következő volt, (zárójelben a benyújtott PCT-bejelentések számával): Intel (2170); Mitsubishi Electric (1682); Qualcomm (1593); LG (1539); BOE Technology (Kína) (1512); Samsung (1460); Sony (1399); Ericsson (1391).

Szingapúr

A Szingapúri Felsőbíróóság (Singapore High Court, SHC) 2017. december 20-án engedélyezte a szabadalmi lajstrom kijavítását. Ennek kapcsán a bíróság megsemmisítette a lajstrom egy olyan javítását, amelyet előzőleg a Szingapúri Szellemitulajdon-védelmi Hivatal (Intellectual Property Office of Singapore, IPOS) engedélyezett.

A *Novartis (Singapore) PTE Ltd* (Novartis) a gyógyszertervény alapján terméklicenciáért folyamodott, mégpedig a *Bristol-Myers Squibb Pharma Company* (Bristol-Myers) egy szabadalmával kapcsolatban, és a vállalatot az előírt módon tájékoztatta a licenckérelemről. A Bristol-Myers 2015-ben keresetet indított az SHC-nél, attól olyan nyilatkozatot kérve, hogy a terméklicencia-kérelemmel kapcsolatos cselekmények bitorolnák a Bristol-Myers „kristályos efavirenz”-re vonatkozó szingapúri szabadalmát, és ennek megakadályozására ideiglenes intézkedést kért a bíróságtól.

Miután a Novartis benyújtotta válaszát és ellennyilatkozatát az SHC-nél, a Bristol-Myers felfedezte, hogy a szabadalom iránti kérelem benyújtásakor a bejelentési űrlap elsőbbséget igénylő részében hibát követtek el. Nevezetesen az „US 60/088,981” bejelentés elsőbbségének igénylésekor tévesen a „US 60/089,981” sz. amerikai bejelentés elsőbbségét igényelték. Bár az elsőbbségi bejelentés száma hibás volt, az elsőbbségi igény időpontját és országát helyesen adták meg.

A helyes, vagyis US 60/088,981 szám „Kristályos efavirenz” című találmányra vonatkozott, míg a hibás, US 60/089,981 sz. bejelentés teljesen más tárgyú, „Kartonpapír” című találmányra vonatkozott.

Ha ez a helyzet változatlanul fennmaradt volna, a Bristol-Myers a fő eljárásban az elsőbbségi igény érvényességének a megalapozásával kapcsolatban került volna szembe nagyobb nehézségekkel.

A Novartis értesítése nélkül és anélkül, hogy tájékoztatta volna az IPOS-t a függő bírósági eljárásról, a Bristol-Myers megkísérelte a 91. szabályon alapuló bejelentési űrlap elsőbbség igénylésére vonatkozó részét helyesbíteni az IPOS online bejelentési rendszerét használva. A szingapúri szabadalmi szabályok 91. cikkének tárgya „szabadalmak és bejelentések hibáinak kijavítása”. A kísérlet eredménytelen volt.

Az IPOS-szal folytatott megbeszélést követően a Bristol-Myers az 58. szabály (vagyis „Kérelem hibák kijavítása iránt”) alapján kérelmezte a szabadalmi lajstrom kijavítását, és az IPOS ezt engedélyezte.

Ezután a Novartis az SHC-től a szingapúri szabadalmi törvény 44. cikke (vagyis „a lajstrom javítása”) alapján kérte a szabadalmi lajstrom javításának hatálytalanítását azon az alapon, hogy:

1. a kérelmek benyújtása eljárásilag szabálytalan volt, mert azokat a 91. szabály, nem pedig az 58. szabály alapján kellett volna végezni;
2. azok a hibák, amelyeknek a kijavítását kérték, nem egyszerű és kézenfekvő hibák voltak;
3. a kérelmeket rosszhiszeműen nyújtották be; és
4. a kérelmek benyújtásánál a Bristol-Myers részéről indokolatlan késedelem történt.

A Novartis még a következőket adta elő:

- a) súlyos hátrányt szenvedett az eljárásnak tulajdonítható sérelem miatt, amennyiben szándékosan megtagadták a lehetőségét arra, hogy válaszolhasson a javítási kérelmekre, mielőtt a lajstrom javításait elvégezték volna;
- b) a Bristol-Myers helytelen eljárást használt a kérelmek benyújtásánál; és
- c) a kérelmeket nem kellett volna engedélyezni, minthogy a Bristol-Myers indokolatlan késedelemmel nyújtotta be azokat.

A bíróság először tisztázta a két szabály eltérő funkcióit, majd azt a nézetet fogadta el, hogy:

- az 58. szabály, amely arról gondoskodik, hogy a lajstromban és azzal kapcsolatban benyújtott bármilyen dokumentumban előforduló hibák kijavítására vonatkozó kérelmeket a CM4 űrlapon nyújtsák be, csupán a lajstrommal és már megadott szabadalmakkal kapcsolatos dokumentumokkal foglalkozik, például halál esetén előforduló ügyletek lajstromozására vonatkozó kérelmekkel; míg
- a 91. szabály, amely arról rendelkezik, hogy a szabadalmakban, kérelmekben és az azokra vonatkozó dokumentumokban előforduló hibák kijavítására vonatkozó kérelmeket a CM4 űrlapon kell benyújtani, olyan dokumentumokra vonatkozik, amelyeket a bejelentési szakaszban nyújtanak be, és amelyeket nem lehet arra használni, hogy ilyen dokumentumokat a szabadalom engedélyezése után javítsanak ki.

Másodszor, a jelen esetben helytelenül gyakoroltak óvatosságot a szabadalmi lajstrom helyesbítésének kérelmezésekor. Nem lehetett „hibáról” beszélni, mert a szabadalmi lajstrom jogosan tartalmazta az amerikai elsőbbségi bejelentés hibás számát, amely a bejelentési űrlapon szerepelt.

Ezért csupán a szabadalmi lajstromot, nem pedig az annak alapját képező bejelentési űrlapokat kellett volna kijavítani.

A bíróságot arra is felkérték, hogy határozza meg annak a következményét, ha a 91. szabály alapján kísérlet történt a bejelentési űrlap helyesbítésére. E kérdés megfontolásakor a bíróság az Európai Szabadalmi Hivatal és az Egyesült Királyság hatóságaira utalt, amelyek általában azt említik, hogy szükséges egyensúlyba hozni a bejelentő és a közönség érdekeit.

A jelen ügyben a helyesbítési kérelmet nem időben nyújtották be, vagyis nem a bejelentés publikálása előtt. Valójában ez csak a publikálás után 10-15 évvel történt meg.

Emellett a hiba nem volt közvetlenül nyilvánvaló publikáláskor, és külön idő és erőfeszítés igénybevétele nélkül később sem lehetett volna megállapítani, hogy mi volt az elsőbbségi bejelentés száma.

A fentiekre figyelemmel az SHC engedélyezte a szabadalmi lajstrom kijavítását és egyúttal az IPOS által engedélyezett korábbi javítás a törlését.

Tajvan

A) A Tajvani Szellemijajdon-védelmi Hivatal 2018. január 31-én a Kanadai Szabadalmi Hivatallal gyorsított szabadalmi elővizsgálati (PPH-) megállapodást kötött, amely a következő napon, 2018. február 1-jén lépett hatályba.

A tajvani hivatal korábban már hasonló megállapodást kötött az amerikai, a dél-koreai, a japán, a lengyel és a spanyol hivatallal.

B) A Tajvani Szellemijajdon-védelmi Hivatal közreadta 2017. évi statisztikai jelentését.

E jelentés szerint a hivatal 2017-ben 73 791 szabadalmi (találmányi, használatiminta- és mintaszabadalmi) bejelentést kapott, ami az előző évhez képest 2%-os növekedésnek felel meg. A találmányi szabadalmi bejelentések száma 5%-kal nőtt. A tajvani nemzetiségű beje-

lento 40 835, míg a külföldi bejelentők 32 956 szabadalmi bejelentést nyújtottak be 2017-ben. A tajvani nemzetiségű bejelentők által benyújtott találmányi szabadalmi bejelentések száma 18 199-ra emelkedett, ami az előző évhez képest 8%-os növekedésnek felel meg. A külföldiek által benyújtott találmányi szabadalmi bejelentések száma 27 923 volt.

2017-ben a legtöbb szabadalmi bejelentést benyújtó hazai vállalat a TSMC volt 937 bejelentéssel, míg az első helyezett külföldi vállalat 762 bejelentéssel a kínai *Alibaba Group* volt.

2017-ben a legtöbb tajvani szabadalmi bejelentést benyújtó külföldi ország Japán volt 13 850 találmányi, használatiminta- és mintaszabadalmi bejelentéssel. Japánt 7312 bejelentéssel az Amerikai Egyesült Államok, majd 2674 bejelentéssel Kína követte.

2017-ben Tajvanon összesen 83 802 védjegybejelentést nyújtottak be. Ebből 61 215 származott hazai és 22 587 külföldi bejelentőtől. A legtöbb tajvani védjegybejelentést benyújtó külföldi ország Kína volt 4830 bejelentéssel. A második helyet 3892 bejelentéssel Japán, míg a harmadik helyet 3684 bejelentéssel az Amerikai Egyesült Államok foglalta el.

Hála a Tajvani Szellemtulajdon-védelmi Hivatal szabadalmi rendszabályainak, a vizsgálati hatékonyság növelésének és a külföldi szabadalmi hivatalokkal kötött gyorsított (PPH-) vizsgálati megállapodásoknak, a találmányi szabadalmi bejelentések esetében az első hivatali végzés kiadásáig eltelt átlagos idő 9 hónapra csökkent. Védjegybejelentések esetében a lajstromozásig eltelt átlagos idő 5 hónap körül van.

A függő találmányi szabadalmi bejelentések száma 2018. februárban mintegy 44 000-re csökkent. Ez a szám védjegybejelentések esetén szintén 2018. februárban 46 000 volt.

Uruguay

Uruguayban 2019. január 1-jétől kezdve lehetőség lesz használat hiánya miatt védjegyek ellen törlési keresetet indítani. Ilyen keresetet személyes érdeklél rendelkező személy vagy vállalat nyújthat be, ha a védjegyet annak tulajdonosa az engedélyezés vagy a megújítás napjától számított öt éven belül nem használta, vagy ha a használatot öt évnél hosszabb időre megszakították.

A használat hiányát igazolni lehet *vis maior* esetén. A használatnak nyilvánosnak kell lennie.

Venezuela

A Venezuelai Szabadalmi Hivatal igazgatója 2018. február 20-án nyilvános közleményben bejelentette, hogy a 2008. szeptember 17. után engedélyezett védjegyeket a venezuelai védjegy törvény alapján 15 évre lajstromozzák, nem pedig a Cartagenai Közösség (Cartagena Community) döntése szerinti 10 évre.

VÁLOGATÁS AZ IPARJOGVÉDELMI SZAKÉRTŐI TESTÜLET SZAKVÉLEMÉNYEIBŐL

SZAKÉRTŐI VÉLEMÉNY VÉDJEGYOLTALOM KÉRDÉSÉBEN

ISZT-12/2016

I. A tényállás

A megbízó igazolt jogi képviselője útján megkereséssel fordult az Iparjogvédelmi Szakértői Testülethez.

A megbízó tulajdonában állnak a Superman képregényhez mint műalkotáshoz fűződő szerzői jog vagyoni elemei. Állítása szerint a képregényhőst 1932-ben alkották meg, történeteit nem csupán képregényekben, hanem nagy népszerűségének köszönhetően filmekben, rajzfilmekben és televíziós sorozatokban is feldolgozták. A történetek jellegzetes figurája ikonikus ábrázolású, megjelenése és ruházata egyéni-eredeti jellegű.

A megbízó javára több olyan védjegy is oltalom alatt áll, amely a karaktert vagy annak ismertetőjegyeit tartalmazza.

A megbízó tudomására jutott, hogy a kiadó által megjelentetett folyóirat borítólapján olyan grafika látható, amely egy férfialak mellkasát ábrázolja, a jellegzetes supermenes „szétnyitott ing” pózban, középpontban a szintén jellegzetes „S” ábrázolás megjelenítésével; továbbá a „stróman” kifejezés az európai uniós védjegy sajátos írásmódjának megjelenítésével. A megbízó védjegyeinek használatára nem adott engedélyt a kiadó számára.

II. Az Iparjogvédelmi Szakértői Testületnek feltett kérdések

A megbízó az Iparjogvédelmi Szakértői Testület állásfoglalását kérte az alábbi kérdések tekintetében.

1. A kiadó által kiadott lapszám borítóján található grafika, vagyis a jellegzetes kék kosztümsős férfi mellkasán látható pajzs, benne a stilizált S betűvel összetéveszthetőségig hasonló-e a megbízó nemzeti ábrás védjegyéhez, továbbá a „stróman” felirat jellegzetes írásmódja összetéveszthetőségig hasonló-e a megbízó SUPERMAN európai uniós ábrás védjegyéhez?
2. A véleménynyilvánítás szabadságát és/vagy a sajtószabadság gyakorlását korlátozhatja-e harmadik személy védjegyoltalomhoz fűződő kizárólagos joga? A kiadó jogosult-e harmadik személy védjegyének engedély nélküli felhasználására politikai témájú cikkének reklámozására, különösen akkor, ha egy politikai életben nem szereplő védjegyjogosultnak jogos érdeke fűződhet ahhoz, hogy védjegyei ne lehessenek politikai jellegű üzenetekkel kapcsolatba hozhatóak?
3. Amennyiben a véleménynyilvánítás szabadsága és/vagy a sajtó szabadsága kiterjed harmadik személyek védjegyeinek engedély nélküli felhasználására, kiterjed-e ez a jog az így megalkotott mű kereskedelmi célú hasznosítására, azaz a védjegyet felhasználó sajtótermék üzleti céllal, gazdasági haszonszerzési szándékkal történő megjelentetésére? Kereskedelmi hasznosításnak minősül-e a grafika hetilap borítóján történő felhasználása és a hetilap nagy példányszámban történő országos értékesítése? Amennyiben a szakértői testület álláspontja szerint a kiadó jogosultan használta fel a védjegyjogosult védjegyeivel az összetéveszthetőségig hasonló megjelöléseket hetilapja borítójának elkészítéséhez a védjegyjogosult engedélye nélkül, arra is jogosult volt-e, hogy az így megalkotott művet kereskedelmi céllal hasznosítsa?
4. Az ügyben van-e egyéb olyan körülmény, amely védjegyjogi szempontból problematikussá teszi a hivatkozott védjegyek felhasználását?

III. Az Iparjogvédelmi Szakértői Testület eljárása

1. A testület az Iparjogvédelmi Szakértői Testület szervezetéről és működéséről szóló 270/2002. (XII. 20.) Korm. rendelet, valamint a találmányok szabadalmi oltalmáról szóló 1995. évi XXXIII. törvény (a továbbiakban: Szt.) által meghatározott feladat körben, valamint szervezeti és eljárási rendben, a tényállásra irányadó jogszabály, a védjegyek és a földrajzi árujelzők oltalmáról szóló 1997. évi XI. törvény (a továbbiakban: Vt.) alapján alakította ki az alábbiakban kifejtésre kerülő álláspontját.
2. A jelen szakértői vélemény megállapításai és következtetései a megbízó által ismertetett tényálláson és a testület rendelkezésére bocsátott dokumentumokból megismerhető tényeken alapulnak, és csak erre a tényállásra nézve helytállóak.
3. Ez a szakértői vélemény az ügyben eljáró hatóságokat nem köti.

IV. A testület álláspontja

1. A testület elsőként azt vizsgálta meg, hogy a megbízó által ismertetett tényállás, továbbá a rendelkezésre álló dokumentumok elegendő információt tartalmaznak-e a feltett kérdések megválaszolásához.
2. A megbízó az alábbi iratokat bocsátotta a testület rendelkezésére:
 - a megbízó és jogi képviselője között létrejött általános meghatalmazás;
 - a megbízó által kiadott karakterkalauz vonatkozó oldalainak másolata;
 - „Superman” internetes szócikkek;
 - a védjegyek adatlapjai;
 - „magyarul megjelent Superman-képregények listája” internetes szócikk;
 - a kiadott képregények borítójának egy-egy másolati példánya;
 - a kiadó lapszámának egy példánya.
3. A testület a megbízó által feltett kérdéseket a rendelkezésére álló dokumentumok figyelembevételével az alábbiak szerint válaszolja meg.

A megbízás első kérdése

A kiadó által kiadott lapszám borítóján található grafika, vagyis a jellegzetes kék kosztümös férfi mellkasán látható pajzs, benne a stilizált S betűvel az összetéveszthetőségig hasonló-e a megbízó nemzeti ábrás védjegyéhez, továbbá a „stróman” felirat jellegzetes írásmódja az összetéveszthetőségig hasonló-e a megbízó SUPERMAN európai uniós ábrás védjegyéhez?

A Vt. 4. §-a (1) bekezdésének b) pontja szerint nem részesülhet védjegyoltalomban a megjelölés, amelyet a fogyasztók összetéveszthetnek a korábbi védjeggyel a megjelölés és a védjegy azonossága vagy hasonlósága, valamint az érintett áruk, illetve szolgáltatások azonossága vagy hasonlósága miatt.

A Vt. 4. §-ának (4) bekezdése szerint e törvény alkalmazásában az összetéveszthetőség magában foglalja azt az esetet is, ha a fogyasztók a megjelölést gondolati képzettársítás (aszociáció) útján kapcsolhatják a korábbi védjegyhez.

Az összetéveszthetőségig való hasonlóság vizsgálatát az Európai Bíróság C-39/97 számú, a Canon-ügyben hozott előzetes döntése szerint a fogyasztóra gyakorolt összbenyomás alapján kell elvégezni. Az összevetés során meg kell vizsgálni a megjelölések vizuális, fonetikai és konceptuális hasonlóságát, valamint el kell végezni az áruk és szolgáltatások összevetését is.

A megbízó európai uniós védjegye egy „superman” felirat jellegzetes grafikai kialakításából áll, ahol a térhatású betűk egy dinamikus ív rajzolatát mutatják. A grafikai kialakításból jól kivehető dinamikus hatást erősíti a betűk eltérő mérete azzal, hogy a szókezdő betű a legnagyobb, és a betűk mérete a szó vége felé haladva folyamatosan csökken. Az ábra fekete-fehér.

A megbízó nemzeti védjegye egy ötszögbe foglalt „S” betűt tartalmazó ábrából áll, az ábra ebben az esetben is fekete-fehér kialakítású.

A megkeresés mellékletében szereplő címlap központi grafikai eleme egy kék-piros kosztűmben ábrázolt erőteljes férfimellkas, amin a két kézzel szétfeszített sötét ing alatt láthatóvá válik egy ötszögbe foglalt, függőleges irányból duplán áthúzott, piros színű „S” betű. A domináns elem alatt jól felismerhetően és nagyméretű ábrázolásban jelenik meg a „stróman” térhatású felirat, alatta kisebb betűkkel szedve pedig „Álmilliárdosok és valódi vagyonok” felirat látható.

A nemzeti védjegy ábráját alapul véve mind vizuális, mind konceptuális szempontból magas szintű hasonlóság mutatkozik a címlap domináns grafikai elemével; az ötszögbe foglalt, jellegzetes kialakítású „S” ábrázolást látva a fogyasztók közvetlen kapcsolatot teremtenek a címlap és a korábbi védjegy között. Az „S” betű két függőleges vonallal történő áthúzása vagy a megjelölés színes kialakítása nem eredményez olyan eltéréseket, amelyek a korábbi védjegytől történő egyértelmű elhatárolást tudnának biztosítani. A termékkört vizsgálva megállapítható, hogy a címlap egy időszaki lap, egy magazin címlapja, amely az ilyen fajtájú áruk piaci jellegzetességeit figyelembe véve a gyári vagy kereskedelmi védjegyekkel ellátható termékek és szolgáltatások nemzetközi osztályozására vonatkozó Nizzai Megállapodás mellékletében szereplő osztályozás 16. osztályába tartozik. A nemzeti védjegy árujegyzéke a 16. osztályban tartalmazza a „folyóiratok” árukat, aminek megfelelően az áruk azonossága áll fenn.

Az európai uniós védjegy ábrája ugyan térhatású kialakítását alapul véve vizuális és konceptuális hasonlóságot mutat a címlapon szereplő „stróman” felirattal, de ennek mértéke nem éri el azt a szintet, amelynél a fogyasztók összetéveszthetnék azokat. A szóelemek első négy-öt betűjének eltérése, valamint a szavak jelentése szempontjából meghatározó nyelvi környezet („stróman” magyarul és „superman” angolul) különbségei miatt az összetéveszthetőség veszélye annak ellenére sem áll fenn, hogy ebben az esetben is bekövetkezik a szóban forgó áruk azonossága. A védjegy árujegyzéke ugyanis tartalmazza a 16. osztályban a „folyóirat” árukat. Említésre méltó, hogy a megbízó európai uniós védjegyének oltalma nem az alkalmazott betűtípusra vagy annak térbeli kialakítására biztosít oltalmat, hanem a védjegynek a fogyasztóra gyakorolt összbemomását alapul véve a védjeggel azonos vagy azzal az összetéveszthetőségig hasonló, későbbi, engedély nélküli védjegyhasználattal szemben. A védjegy önmagában egyébként is alkalmatlan eszköz lenne egy betűtípus jogi oltalmazására.

Felmerül ugyanakkor a kérdés, hogy ha az összetéveszthetőség való hasonlóság hagyományos értelemben vett vizsgálata nem eredményezett ütközést, akkor vajon a címlap és a korábbi európai uniós védjegy között a gondolati képzettársítás miatt fennállhat-e az összetéveszthetőség veszélye. Az Európai Bíróság C-251/95, a Puma Sabel-ügyben hozott ítélete világos iránymutatást ad a gondolati képzettársítás alkalmazhatóságának esetéről azzal, hogy önmagában a megjelölések által a fogyasztóban kiváltott asszociatív kapcsolat megléte

nem elegendő az összetéveszthetőség eléréséhez. A gondolati képzettársítás csupán abban az esetben eredményez összetéveszthetőséget, ha a fogyasztó az érintett áru vagy szolgáltatás kereskedelmi forrása között is kapcsolatot feltételez. A megkeresésben vázolt tényállásból kiindulva megállapítható, hogy a hasonló térbeli kialakítású feliratok ugyan alkalmasak arra, hogy a fogyasztóban asszociációt keltsenek, de ennek mértéke nem olyan erős, hogy annak alapján a fogyasztó az áruk közös kereskedelmi származását is feltételezné.

A védjegyek és a címlap grafikus kialakításának összevetése szempontjából az Iparjogvédelmi Szakértői Testület nem értékelte azt a körülményt a megbízó ez irányú kifejezett kérdésének hiányában, hogy a védjegyjogosult kiadványai, valamint az azok tartalmában megjelenő grafikák, különösen a mű jellegzetes karaktere, egyben szerzői jogi védelem alatt is állhatnak. A megkeresés mellékletében szereplő, a Superman képregényekről szóló szócikkek pedig önmagukban nem voltak alkalmasak annak alátámasztására, hogy a két korábbi védjegy a folyóiratárukra nézve jóhíruséget élvezne.

Összefoglalva, a címlap grafikus kialakítása alkalmas arra, hogy a fogyasztók azt összetéveszthessék a megbízó nemzeti védjegyével, de nem a megbízó európai uniós védjegyével.

A megbízás második kérdése

A véleménynyilvánítás szabadságát és/vagy a sajtószabadság gyakorlását korlátozhatja-e harmadik személy védjegyoltalomhoz fűződő kizárólagos joga? A kiadó jogosult-e harmadik személy védjegyének engedély nélküli felhasználására politikai témájú cikkének reklámozására, különösen akkor, ha egy politikai életben nem szereplő védjegyjogosultnak jogos érdeke fűződhet ahhoz, hogy védjegyei ne lehessenek politikai üzenetekkel kapcsolatba hozhatóak?

Az Iparjogvédelmi Szakértői Testület indokoltan látta a kérdés megválaszolása kapcsán, ha elsőként arra hívja fel a figyelmet, hogy a védjegyoltalom megsértésének alapvető feltétele a Vt. 12. §-ának (2) bekezdése értelmében, hogy az engedély nélküli használó a védjegyet gazdasági tevékenysége körében használja.

Elsőként tehát arra a kérdésre kell választ találni, hogy a címlapon történő védjegyhasználat a kiadó gazdasági tevékenysége körében használta-e a védjeggyel azonos vagy azzal az összetéveszthetőségig hasonló megjelölést? Két olyan körülmény merül fel, amelyek alapján a szóban forgó használat gazdasági tevékenység körébe tartozik. Az első az érintett árufajta jellegzetességéből fakad, tudniillik a vásárlói döntést nagyban befolyásolja, hogy mi szerepel egy időszaki lap címlapján. A címlap tartalma amellet, hogy a vezető cikk témájára utal, egyben számottevő figyelemfelkeltő hatással is bír, ami az érintett lapszám értékesítési mutatóit is befolyásolhatja. Köztudomású tény, hogy egy jól megválasztott főcím vagy képi ábrázolás fokozhatja a lap vásárlóinak számát. Ennek megfelelően ha a címlapon szereplő, a védjeggyel azonos vagy azzal az összetéveszthetőségig hasonló megjelölés hozzájárult az érintett lapszám értékesítési mutatóinak javításához, a címlap nem vonatkoztatható el a kiadó által realizált gazdasági eredménytől. A másik körülmény, ami befolyással bír a védjegyhasználat jellegének megítélésénél, hogy a szóban forgó kiadvány terjesztésének milyen

célja van. A megkereséshez mellékelt címlap adataiból megállapítható, hogy a lapot ellenérték fejében lehet megvásárolni. Az iratokból ugyan nem állapítható meg, hogy a lap értékesítési ára és annak előállítási költsége milyen arányban áll egymáshoz képest, de az eladási ár megléte önmagában arra utal, hogy a kiadó bevétel szerzése céljából jelenteti meg a lapot, ami jellegzetesen gazdasági tevékenységnek minősül.

A gazdasági tevékenység körében megvalósított, engedély nélküli védjegyhasználat körében a Vt. 15. §-a olyan kivételeket állapít meg, amikor a cselekmény mégsem minősül jogellenes használatnak. A védjegyoltalom korlátai akkor érvényesülhetnek, ha az engedély nélküli használó az üzleti tisztesség követelményeivel összhangban valósítja meg a használatot. A megkeresésben szereplő adatok között nem szerepelt olyan, amely ennek a kritériumnak a fennállását igazolta volna, ezért a védjegyoltalom korlátai nem alkalmazhatóak.

A fentiekén túl – tisztán formális logikai megközelítésben – a védjegyoltalom korlátai között kifejezetten nem szerepel a véleménynyilvánítás szabadsága és/vagy a sajtó szabadsága mint önálló kivétel. Figyelembe véve azonban azt a körülményt, hogy ezek a jogok Magyarország Alaptörvényének IX. cikkében rögzített alkotmányos alapjogoknak számítanak, ezért a szektorális jogszabályokban külön megfogalmazott kivételtől függetlenül érvényesülniük kell. A kivétel alkalmazhatósága sem válhat azonban korlátlanná, nyilvánvalóan egyensúlyt kell találni a védjegyoltalomhoz fűződő érdek védelme és az érintett alkotmányos alapjogok érvényesülése között. A kivétel gyakorlatban történő alkalmazhatósága tehát felveti konkrétabb kritériumok azonosíthatóságának szükségességét, amely kritériumok segítségével a megkeresésben vázolt tényállásra vetítve megválaszolható a kivételek érvényesíthetőségének a kérdése.

Az alkalmazhatósági kritériumok jellemző forrása a normaszöveg, valamint a bíróság irányadó ítélkezési gyakorlata. Az Alaptörvény a két alkotmányos alapjog definiálásán túl további támpontot nem nyújt, ezért célszerűen a bíróságok gyakorlatában kell tovább kutakodni. A véleménynyilvánítás és/vagy a sajtószabadság kontextusában sem a hazai bírói fórumok, sem az Európai Unió Bírósága nem hozott eddig olyan irányadó védjegyjogi döntést, amelynek alkalmazása kötelező lenne, ezért indokolt kibővíteni a vizsgáldást a szellemi tulajdon védelmének más területeire is.

Az információs társadalomban a szerzői és szomszédos jogok egyes vonatkozásainak összehangolásáról szóló 2001/29/EK irányelv 5. cikk (3) bekezdésének k) pontja szerint a tagállamok a 2. és a 3. cikkben szabályozott jogok (többbszörözés és a mű nyilvánosságához közvetítésének joga) vonatkozásában az alábbi esetekben kivételeket, illetve korlátozásokat állapíthatnak meg: karikatúra, paródia vagy utáncat készítésének céljára történő felhasználás.

Az irányelv idézett szabálya ún. opcionális rendelkezés, amelynek átültetése a tagállamok számára lehetőség, de nem kötelezettség. Magyarország ugyan nem implementálta nemzeti szerzői jogába a szóban forgó kivételeket, de az Európai Unió Bíróságának a C-201/13, Dreckmyn előzetes döntés iránti ügyben hozott ítélete a jogalkalmazók számára kötelező

iránymutatást adott. Az ítélet 17. pontja rögzíti, hogy a paródia az uniós jog önálló fogalma, miután egy uniós jogi norma szövegéből fakad, ahol semmilyen utalás nem történik a nemzeti jogokra. Ezzel lényegében túl is lép az irányelv fakultatív szabálya átültetésének problematikáján. A paródia fogalma azonban jogilag nem definiált, ezért a szó hétköznapi jelentéséből kell kiindulni, ami nem más, mint egyrésztől egy létező mű felidézése az eltérések bemutatásával, másrészt a humor vagy a gúny kifejezése. A bíróság ugyanakkor az ítélet 25. pontjában arra hívja fel a figyelmet, hogy egyensúlyt kell biztosítani a tulajdon védelméhez fűződő és a véleménynyilvánítás szabadságához fűződő érdekek között, amely egyensúlyt mindig az ügy körülményeinek fényében kell megítélni. A Dreckmyn-ügy alapjául szolgáló naptár ábrája kisebbséghez tartozó személyeket ábrázolt olyan helyzetben, amely előítéletek erősítésére voltak alkalmas. Mindez alkalmas volt a faj, szín és etnikai származás alapján történő hátrányos megkülönböztetés tilalmába ütközésre, ami ellentétes az Európai Unió Alapjogi Chartájának 21. cikk (1) bekezdésében rögzített egyenlő bánásmód elvével. A jogosultnak tehát jogos érdeke fűződött ahhoz, hogy szerzői jogi védelem alatt álló művét ne lehessen ilyen üzenettel kapcsolatba hozni.

A címlap olyan tartalmi elemeket mutat fel, amelyek a magyar aktuálpolitikával és az azt övező kommunikációval, valamint közbeszéddel szoros kapcsolatban állnak. Konkrétabban megfogalmazva, a címlap azt sugallja, hogy egyes vállalkozók más, vélhetően politikai karriert folytató személyek nevében, de valójában az utóbbiak gazdasági érdekeit érvényesítve járnak el közfinanszírozású beruházások megvalósítása során. A címlap üzenete tehát erkölcsileg kifogásolható és büntetőjogilag is értékelhető cselekményekre utal, amelyek kapcsolódhatnak politikai szerepet vállaló személyekhez. A címlap ugyan konkrét személyeket nem nevez meg, ahogy konkrét cselekményeket sem ír le, és a cselekmények minősítését sem foglalja magába egyértelműen, de mindezekre közvetve mégis utal.

A kérdés tehát az, hogy a címlap üzenete alkalmas-e olyan hatás kiváltására a fogyasztókban, amely a megbízó védjegyei oltalmához fűződő érdekeinek megsértését eredményezi, és amelynek alapján a megkereső joggal kifogásolhatja az engedélye nélkül megvalósított védjegyhasználatot. A címlap erőteljes aktuálpolitikai jellege, valamint a sugallt tevékenység büntetőjogi és morális jelentéstartalma miatt megalapozottan feltehető, hogy a megbízó védjegyoltalomhoz fűződő jogai sérültek, és érvényesülésükhöz erősebb érdek fűződik, mint a véleménynyilvánítás vagy a sajtószabadság jogának érvényesüléséhez. Az engedély nélküli védjegyhasználatként történő értékelést erősítheti az is, hogy a megbízó kifejezett szándéka, hogy a védjeggyel ellátott áruk politikai üzenetekkel ne legyenek kapcsolatba hozhatók. A megbízó engedélye nélkül megvalósított védjegyhasználat ezzel éppen ellentétes hatást válthatott ki.

Említésre méltó körülmény továbbá, hogy a megkeresésben felvázolt tényállás szerint a kiadó cselekményével nem a megbízó gazdasági tevékenységét vagy valamely konkrét, hozzá fűzhető cselekményt kívánt parodizálni, hanem a megbízó védjegyét felhasználva másokat, politikai szereplőket célzott meg a paródiával.

Összefoglalva: az Iparjogvédelmi Szakértői Testület második kérdésre adott válasza az, hogy a megkeresés tényállása alapján a védjegyoltalomhoz fűződő kizárólagos jog korlátozhatja a véleménynyilvánítás szabadságát és/vagy a sajtószabadság gyakorlását.

A megbízás harmadik kérdése

Amennyiben a véleménynyilvánítás szabadsága és/vagy a sajtó szabadsága kiterjed harmadik személyek védjegyeinek engedély nélküli felhasználására, kiterjed-e ez a jog az így megalkotott mű kereskedelmi célú hasznosítására, azaz a védjegyet felhasználó sajtótermék üzleti céllal, gazdasági haszonszerzési szándékkal történő megjelentetésére? Kereskedelmi hasznosításnak minősül-e a grafika hetilap borítóján történő felhasználása és a hetilap nagy példányszámban történő országos értékesítése? Amennyiben a szakértői testület álláspontja szerint a kiadó jogosultan használta fel a védjegyjogosult védjegyeivel összetéveszthetőségig hasonló megjelöléseket a hetilapja borítójának elkészítéséhez a védjegyjogosult engedélye nélkül, arra is jogosult volt-e, hogy az így megalkotott művet kereskedelmi céllal hasznosítsa?

A harmadik kérdés több kérdést foglal magában, ezért célszerű ezeket külön kezelni.

A második kérdésre adott válaszban a testület már kitért arra, hogy a megkeresés tényállásának keretei között a véleménynyilvánítás szabadsága és/vagy a sajtószabadság gyakorlása nem indokolta az engedély nélküli védjegyhasználatot, így a megalkotott mű gazdasági haszonszerzést célzó felhasználása is védjegyjogokat sérthet.

A testület szintén a második kérdésre adott válaszban vizsgálta és értékelte azt a kérdést, hogy a címlapon megvalósított védjegyhasználat kereskedelmi használatnak minősül.

Végezetül, amennyiben a címlap kialakítása a megbízó védjegyjogát sérti, úgy a mű kereskedelmi hasznosítása is jogsértőnek tekinthető. Iparjogvédelmi jog léte önmagában nem lehet akadálya a művészi alkotószabadságnak, így különösen nem valamely szerzői mű létrehozásának. Ugyanakkor a szerzői mű kereskedelmi célú felhasználása egyértelműen gazdasági tevékenység körében történő felhasználást jelent. Ha a műalkotás olyan védjegyet – vagy ahhoz az összetéveszthetőségig hasonló – megjelölést tartalmaz, amelynek használatára a szerző nem kapott engedélyt a jogosulttól, és a műalkotást a gazdasági tevékenység körében hasznosítják, akkor az a védjegyoltalom megsértését eredményezheti.

A megbízás negyedik kérdése

Az ügyben van-e egyéb olyan körülmény, amely védjegyjogi szempontból problematikussá teszi a hivatkozott védjegyek felhasználását?

A 270/2002. (XII. 20.) Korm. rendelet 8. §-ának (1) bekezdése szerint az Iparjogvédelmi Szakértői Testület a feltett kérdések és benyújtott iratok alapján alakítja ki a szakértői véleményt, a tények megállapítására nem végez külön bizonyítást, nem tart helyszíni szemlét, és nem idézhető. Szükség esetén további adatok szolgáltatását kérheti a megkereső bíróságtól vagy hatóságtól, illetve a megbízótól.

A kérelemben feltett kérdések és a megbízáshoz mellékelt bizonyítékok alapján feltárható tényállás fényében nem azonosítható olyan körülmény, amely védjegyjogi szempontból – a korábbi kérdésekre adott válaszokon túl – problematikussá tenné a védjegyek felhasználását.

Dr. Csiky Péter, az eljáró tanács elnöke
Dr. Gonda Imre, az eljáró tanács előadó tagja
Dr. Baticz Csaba, az eljáró tanács szavazó tagja

* * *

SZAKÉRTŐI VÉLEMÉNY VÉDJEGYOLTALOM KÉRDÉSÉBEN

ISZT-3/2017

I. A tényállás

A megbízó igazolt jogi képviselője útján megbízással fordult az Iparjogvédelmi Szakértői Testülethez. A megbízó javára oltalom alatt áll a JUHÁSZ szóvédjegy, amelynek árujegyzékébe a 29. osztályba sorolt áruk tartoznak. A szóvédjegyet a megbízó a saját gyártású „Juhászpálcika” elnevezésű virslitermékekkel kapcsolatban használja, amelynek importőre és magyarországi forgalmazója.

A megbízó tudomása szerint az M cég megkezdte a „FINONIMO Juhász” virslitermékek Magyarországra történő behozatalát és különféle viszonteladókon keresztül történő forgalmazását. A FINONIMO színes ábrás védjegy bejelentésre került a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalához, amely a védjegyet lajstromozta. A védjegy árujegyzéke a nizzai osztályozás 29. osztályába tartozó termékeket egy szűk körben (húsipari termékek, ezen belül húskészítmények, vörösáruk, szárazáruk, töltelékáruk, baromfi- és sertéshústermékek) tartalmazza. A „juhász” szó a FINONIMO színes ábrás védjegy mellett sem önmagában, sem összetett kapcsolatként nem szerepel.

II. Az Iparjogvédelmi Szakértői Testületnek feltett kérdések

A megbízó az Iparjogvédelmi Szakértői Testület állásfoglalását kérte az alábbi kérdések tekintetében.

- 1. Az M cég a szóvédjeggyel azonos megjelölést olyan árukkal kapcsolatosan használja, amelyek azonosak a szóvédjegy árujegyzékében szereplőkkel?*
- 2. Összetéveszthető-e a szóvédjeggyel ellátott termék és a finonimo juhászvirslis-termék egymással a megjelölés és a védjegy azonossága vagy hasonlósága miatt, tekintettel az elnevezés és az áruosztályok azonosságára?*

A megbízás alapján a szakértői vizsgálat tárgya a következő:

- megbízó JUHÁSZ szóvédjegyének árujegyzékébe tartozó termékekkel azonosak, illetőleg azokhoz hasonlóak-e M cég által használt megjelöléssel forgalmazott termékek?
- Az M cég által forgalmazott juhászvirslis-terméken található megjelölés összetéveszthető-e a megbízó JUHÁSZ védjegyével, a megjelölés és a védjegy azonossága vagy hasonlósága, valamint az érintett áruk azonossága vagy hasonlósága miatt?

III. Az Iparjogvédelmi Szakértői Testület eljárása

1. A szakértői testület az Iparjogvédelmi Szakértői Testület szervezetéről és működéséről szóló 270/2002. (XII. 20.) Korm. rendelet által meghatározott feladatkörben, valamint szervezeti és eljárási rendben, a tényállásra irányadó jogszabályok, így elsősorban a védjegyek és a földrajzi árujelzők oltalmáról szóló 1997. évi XI. törvény (a továbbiakban: Vt.), valamint a tisztességtelen piaci magatartásról és a versenykorlátozásról szóló 1996. évi LVII. törvény (a továbbiakban: Tpv.) vonatkozó rendelkezései alapján alakította ki az alábbiakban kifejtésre kerülő álláspontját.
2. A jelen szakértői vélemény megállapításai és következtetései a megbízó által ismertetett tényálláson és a szakértői testület rendelkezésére bocsátott dokumentumokból megismerhető tényeken alapulnak, és csak erre a tényállásra nézve helytállóak.
3. Ez a szakértői vélemény az ügyben eljáró hatóságokat nem köti.

IV. A szakértői testület álláspontja

1. A szakértői testület elsőként azt vizsgálta meg, hogy a megbízó által ismertetett tényállás, továbbá a rendelkezésre álló dokumentumok elegendő információt tartalmaznak-e a feltett kérdések megválaszolásához.
2. A megbízó a következő mellékleteket nyújtotta be a szakértői testülethez:
 - ügyvédi meghatalmazás;
 - a megbízó által forgalmazott „Juhász pálcika” termék csomagolásának a fényképe;
 - a JUHÁSZ védjegynek a hivatal online adatbázisából nyomtatott adatlapja;
 - az M cég által forgalmazott „FINONIMO juhász” névvel forgalmazott termék csomagolásának a fényképe.
3. A szakértői testület megállapította, hogy a megbízó által előadottak, valamint a mellékelt dokumentumok alapján a feltett kérdések megválaszolhatók.

A megbízás első kérdése

Az M cég a szóvédjeggyel azonos megjelölést olyan árukkal kapcsolatosan használja, amelyek azonosak a szóvédjegy árujegyzékében szereplőkkel?

A feltett kérdés megválaszolásához elsőként a megbízó védjegyének oltalmi körét kell áttekinteni.

A megbízó javára oltalom alatt áll a JUHÁSZ szóvédjegy. A védjegy árujegyzékébe a nizzai osztályozás 29. osztályába sorolt „*Friss és fagyasztott marha-, sertés- és baromfihús; hústermékek teljes választéka, főként vagdalt hús, hentesáruk, főtt termékek, fermentált szalámik penészbevonattal vagy anélkül, sonka, nem hőkezelt húsok, füstölt húsok; tartósított hústermékek, főként előkészített konzervételek, húskonzerv, pástétomkonzerv, sonkakonzerv, kolbászkonzerv, virslikonzerv; kolbász, virsli*” termékek tartoznak.

Az Iparjogvédelmi Szakértői Testület részére rendelkezésre bocsátott, az M cég által forgalmazott „FINONIMO juhász” névvel forgalmazott termék csomagolásának fényképe egy virslitermék csomagolását ábrázolja, amelyen felül megjelenik a „Finonimo Juhász virsli”, egy keretbe illesztett sötét háttérrel az „abc szuper” és alább egy hullámos kialakítású, szintén sötét háttérű részben a „Finonimo” felirat. A csomagolás továbbá a virslitermékek ábrázolását tartalmazza a gyártó és a termék fogyasztói árának feltüntetésével.

Az M cég által „FINONIMO juhász” névvel forgalmazott termék csomagolásának fényképe és a megbízó szóvédjegye oltalmi körének elemzése során megállapítható, hogy az M cég virslitermékkel kapcsolatban használja a JUHÁSZ szóvédjegyet, amely azonos a megbízó szóvédjegyének árujegyzékébe tartozó virslitermékkel. A testület a megjelölések azonosságának, illetve hasonlóságának, továbbá az áruhasonlóságnak a kérdéskörét a megbízó második kérdésére adott válaszában elemzi.

A megbízás második kérdése

Összetéveszthető-e a szóvédjeggyel ellátott termék és a FINONIMO juhászvirsli-termék egymással a megjelölés és a védjegy azonossága vagy hasonlósága miatt, tekintettel az elnevezés és az áruosztályok azonosságára?

A feltett kérdés megválaszolásához elsőként a védjegyoltalomból eredő jogok tartalmát kell megvizsgálni.

A Vt. 12. §-ának (1) bekezdése szerint a védjegyoltalom alapján a védjegy jogosultnak kizárólagos joga van a védjegy használatára.

A Vt. 12. §-ának (2) bekezdése szerint a kizárólagos használati jog alapján a védjegy jogosult bárkivel szemben felléphet, aki az engedélye nélkül gazdasági tevékenység körében használ

- a) a védjeggyel azonos megjelölést olyan árukkal, illetve szolgáltatásokkal kapcsolatban, amelyek azonosak a védjegy árujegyzékében szereplőkkel;
- b) olyan megjelölést, amelyet a fogyasztók a védjeggyel összetéveszthetnek a megjelölés és a védjegy azonossága vagy hasonlósága, valamint az érintett áruk, illetve szolgáltatások azonossága vagy hasonlósága miatt; vagy
- c) a védjeggyel azonos vagy ahhoz hasonló megjelölést a védjegy árujegyzékében szereplőkkel nem azonos vagy azokhoz nem hasonló árukkal, illetve szolgáltatásokkal

kapcsolatban, feltéve, hogy a védjegy belföldön jó hírnevet élvez, és a megjelölés alapos ok nélkül történő használata sértené vagy tisztességtelenül kihasználná a védjegy megkülönböztetőképességét vagy jó hírnevét.

A Vt. 12. §-ának (3) bekezdése szerint a (2) bekezdésben szabályozott feltételek megvalósulása esetén tilos különösen

- a) a megjelölés elhelyezése az árun vagy csomagolásán;
- b) a megjelölést hordozó áru forgalomba hozatala, eladásra való felkínálása, valamint forgalomba hozatal céljából történő raktáron tartása;
- c) szolgáltatás nyújtása vagy annak felajánlása a megjelölés alatt;
- d) a megjelölést hordozó áruknak az országba történő behozatala vagy onnét történő kivitele;
- e) a megjelölés használata az üzleti levelezésben vagy a reklámozásban.

A Vt. 27. §-ának (1) bekezdése szerint védjegybitorlást követ el, aki a 12. §-ban foglalt rendelkezések megsértésével a védjegyet jogosulatlanul használja.

A védjegy jogi összetéveszthetőségről a Vt. 4. § (1) bekezdésének *b*) pontja, valamint a Vt. 4. §-ának (4) bekezdése tartalmaz rendelkezéseket.

A Vt. 4. § (1) bekezdésének *b*) pontja szerint nem részesülhet védjegyoltalomban a megjelölés, amelyet a fogyasztók összetéveszthetnek a korábbi védjeggyel a megjelölés és a védjegy azonossága vagy hasonlósága, valamint az érintett áruk, illetve szolgáltatások azonossága vagy hasonlósága miatt.

Az idézett jogszabályhelyek alapján megállapítható, hogy a védjegy jogosult az oltalom alapján nem csupán a védjegyével azonos megjelölés használatával szemben léphet fel, hanem az olyan esetekben is érvényesítheti e jogait, amikor az engedélye nélkül történő használat a védjegyéhez képest az összetéveszthetőségig hasonló megjelölésre nézve valószínűleg.

Az összetéveszthetőség való hasonlóság vizsgálatát az Európai Bíróság C-39/97 számú, a Canon-ügyben hozott előzetes döntéshozatali eljárásban hozott ítélete szerint a fogyasztóra gyakorolt összbeműködés alapján kell elvégezni. A vizsgálat során ki kell térni arra, hogy a védjegyek vizuálisan, fonetikusan, illetve konceptuálisan mennyire hasonlóak, és ez a hasonlóság eléri-e az összetéveszthetőség szintjét. Az összetéveszthetőség kérdésének elbírálásánál a védjegyek domináns elemeit kell összevetni egymással, és ennek során figyelembe kell venni az adott esetben relevánsnak tekinthető fogyasztói kört is, valamint a megjelölések megkülönböztetőképességének a fokát.

Az Európai Bíróság C-432/97 számú, a Lloyd-ügyben hozott döntése rámutat arra, hogy az átlagfogyasztónak ritkán nyílik alkalmja a védjegyek közvetlen összehasonlítására, ezért az emlékezetében élő pontatlan képre, információra támaszkodik. Mindezek mellett tekintettel kell lenni arra is, hogy a fogyasztói figyelem szintje függ az érintett áruk és szolgáltatások típusától.

Az összetéveszthetőség megállapításához továbbá a védjegyek árujegyzéke között is azonosságnak vagy legalább hasonlóságnak kell fennállnia. Az összetéveszthetőség vizsgálata során ezért az árujegyzékek összevetését is el kell végezni. Az árujegyzék vizsgálatánál nem csak azt kell vizsgálni, hogy a védjegyek árujegyzékébe tartozó termékek, illetve szolgáltatások azonos osztályba vannak-e sorolva, hanem felhasználási, rendeltetési szempontból való hasonlóságukat is vizsgálni kell.

Az árujegyzékek vizsgálata során az Iparjogvédelmi Szakértői Testület az Európai Bíróság C-39/97 számú, a Canon-ügyben hozott döntésére is támaszkodik, amelynek 23. bekezdése szerint a hasonlóság megítélésekor az adott áruk és szolgáltatások valamennyi releváns jellemzőjét figyelembe kell venni. Különös jelentőséggel bír e körben azok természete, a végfogyasztók köre, a használatuk módja, valamint az, hogy az összevetett áruk, szolgáltatások a piacon egymással versenyeznek-e, esetleg egymást kiegészítik.

Bár a jelen ügyben a megbízó nem elsősorban a megbízásban hivatkozott két védjegy összetéveszthetőségének tárgyában kért állásfoglalást, a hivatkozott törvényhelyek kapcsán kialakított gyakorlat és szempontrendszer a termékek összetéveszthetőségének vizsgálata kapcsán is megfelelően alkalmazható.

Az M cég javára oltalom alatt áll a FINONIMO színes ábrás védjegy. A védjegy árujegyzéke a nizzai osztályozás 16. osztályába tartozó „*papírból és kartonból készült csomagolóanyagok, csomagolásra szolgáló műanyagok*” termékeket, illetve a 29. osztályába tartozó termékeket egy szűk körben, „*[h]úsipari termékek, ezen belül húskészítmények, vörösaruk, szárazaruk, töltelékárak, baromfi és sertéshús termékek*” tartalmazza.

Elsőként az oltalom alatt álló védjegyeket összevetve az állapítható meg, hogy a megbízó korábbi elsőbbségű JUHÁSZ szóvédjegye és az M cég későbbi elsőbbségű FINONIMO színes ábrás védjegye semmiféle közös elemet nem tartalmaz. A színes ábrás védjegy a szín kombinációja, a húsipari termékek jellegzetes ábrázolása, továbbá a védjegy domináns elemének tekinthető, hullámos zöld háttérben elhelyezkedő „Finonimo” felirat mellett nem tartalmazza a „juhász” szót, illetve a „juhász” szó semmilyen összetett szókapcsolatként nem található meg a színes ábrás védjegyben, továbbá az nem tartalmaz olyan utalást, amely révén akár fonetikai, vizuális vagy jelentéstartalmi szempontból felmerülne, hogy bármiféle kapcsolatban állna a megbízó szóvédjegyével. Megállapítható tehát, hogy bár az árujegyzékek között – különösen a 29. osztály tekintetében – részben egyezés, illetve magas fokú hasonlóság áll fenn, a megjelölések különbözősége okán a védjegyek összetéveszthetőségének a veszélye nem merül fel.

A termékek megjelenésének vizsgálata körében a termékekről készült fényképek alapján megállapítható, hogy a megbízó által alkalmazott csomagoláson a címke középső részén a javára oltalom alatt álló JUHÁSZ szóvédjegy jelenik meg jellegzetes írásmóddal. E fölött a „Kostelecké uzenniny” felirat és egy virslit fogyasztó férfi fejének az ábrázolása jelenik meg, alatta pedig a termék csomagolásán a „pálcika” szó helyezkedik el egy sötét színű, a csomagoláson keresztbe futó szalagon.

Az M cég terméke ehhez képest egy virslitermék csomagolását ábrázolja, amelyen felül megjelenik a „Finonimo Juhász virsli”, egy keretbe illesztett sötét háttérrel az „abc szuper” és alább egy hullámos kialakítású, szintén sötét háttérű részben a „Finonimo” felirat. A csomagolás továbbá a virslitermékek ábrázolását tartalmazza a gyártó és a termék fogyasztói árának feltüntetésével.

A termékeket összevetve arra a következtetésre lehet jutni, hogy habár a két termék csomagolása az ábrák elemeinek kialakítása és az alkalmazott feliratok révén mutat eltéréseket, a megbízó által forgalmazott termék csomagolásának domináns elemét képezi a „juhász” szó, amely ugyan eltérő írásmóddal, de egy az egyben megjelenik az M cég termékének a csomagolásán. A termékek között így az összetéveszthetőség veszélye fennáll, mivel a két termék rendeltetése, fogyasztói köre azonosnak tekinthető, és az is vélelmezhető, hogy az összevetett áruk a piacon versenyeznek egymással, ezért a fogyasztók alappal feltételezhetik, hogy a két termék előállítója ugyanaz a cég.

Önmagában az a körülmény, hogy az M cég színes ábrás védjegye egyes elemeinek a használatával forgalmazza a terméket, és a megbízó javára védjegyoltalom alatt álló JUHÁSZ szót a „Finonimo” megjelöléssel kombináltan használja, nem változtat a helyzet megítélésén. A JUHÁSZ szó ugyanis nem a termék fajtájának a megjelölése, hanem önálló, megkülönböztetőképességgel rendelkező védjegy, így az M cég arra sem hivatkozhat, hogy a saját védjegye mellett csupán a termék fajtájára utaló megjelölést használ.

Hangsúlyozni kell, hogy a termékek csomagolásán látható, megkülönböztetőképességgel nem bíró ábrás kialakítás ugyan általában a védjegyoltalom részét képezheti, tekintve azonban, hogy a védjegyoltalomból fakadó kizárólagos használati jog a megjelölés összességére vonatkozik, az alapján a védjegyjogosult nem tilthat el más piaci szereplőket megkülönböztető jelleggel nem rendelkező elemek használatától.

Összességében megállapítható tehát, hogy az M cég azzal, hogy az általa forgalmazott, a megbízó védjegyének árujegyzékébe tartozókkal részben azonos, részben hasonló termékekkel kapcsolatban a megbízó JUHÁSZ szóvédjegyét tüntette fel, a Vt. 27. §-ának (1) bekezdése szerint – a Vt. 12. §-a (3) bekezdésének *a)* és *b)* pontjában foglaltak alapján – jogosulatlanul használta a megbízó védjegyét, ezért védjegybitorlást követhetett el.

Dr. Gonda Imre, az eljáró tanács elnöke

Dr. Csiky Péter, az eljáró tanács előadó tagja

Dr. Cserhátiné dr. Füzesi Krisztina, az eljáró tanács szavazó tagja

Összeállította: dr. Cserhátiné dr. Füzesi Krisztina

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

Daniel J. Gervais (szerk.): International Intellectual Property – A Handbook of Contemporary Research. Edward Elgar, Cheltenham, UK – Northampton, MA, USA, 2015; ISBN 978 1 78254 479 1

Az Edward Elgar kiadó szellemi tulajdon-védelmi kutatási kézikönyvsorozatának (*Research Handbooks on Intellectual Property*) tizedik kötete a nemzetközi szellemi tulajdon-védelemmel foglalkozik. A kötet szerkesztője *Daniel J. Gervais*, nemzetközi hírnő jogtudós és egyetemi oktató, a Vanderbilt University (Nashville, Tennessee, Egyesült Államok) jogi karán működő szellemi tulajdon-jogi program igazgatója. A kötetben szereplő tanulmányok szerzői a témához illően a világ minden táján élő és dolgozó tudósok, a szellemi tulajdon-védelmi jogterület neves kutatói.

A kötetet a tartalomjegyzék és a szerzők bemutatása után a szerkesztő előszava nyitja, amely szerint a könyv célja kettős: egyrészt a nemzetközi szellemi tulajdon-védelemmel foglalkozó kutatóknak és gyakorló szakembereknek kíván iránymutatást nyújtani a témát érintően a közelmúltban történt fejleményekről, másrészt pedig a jogterület iránt érdeklődő hallgatóknak szolgál információval az alapvető intézményekről és folyamatokról. A tanulmányok témáik szerint négy nagyobb szerkezeti egységbe rendeződnek. Az első rész a két alapvető fontosságú szellemi tulajdon-védelmi témájú nemzetközi egyezmény, az irodalmi és művészeti művek védelméről szóló Berni Egyezmény, valamint az ipari tulajdon védelméről szóló Párizsi Unió Egyezmény eredetének és tartalmának elemzését tartalmazza. A második részt a szerzői és szomszédos jogokról szóló két tanulmány alkotja, amelyek a kivételek és korlátozások körében érvényesülő háromlépcsős tesztre, illetve az árva művek nemzetközi összehasonlítására összpontosítanak. A harmadik rész három tanulmányának középpontjában a szabadalmak és az innovációval kapcsolatos problémák állnak, míg a negyedik nagy szerkezeti egységet a védjegyeknek és egyéb árujelzőknek szentelte a szerkesztő.

Az első, egyezményekkel foglalkozó részt a Melbourne University-n oktató Sam Ricketson és a Columbia University jogi karán oktató és kutató Jane Ginsburg tanulmánya nyitja (*The Berne Convention: Historical and institutional aspects*). A Berni Unió Egyezmény történelmi és intézményi szempontú bemutatásán keresztül a szerzők arra a kérdésre keresik a választ, hogy a tagállamok 1986-os centenáriumi, ünnepi deklarációja óta vajon a digitalizáció előretörésével és a fejlődő országok csatlakozása következtében a szerzői jog relációjában az emberi jogok hangsúlyossá válásával veszített-e az egyezmény nemzetközi jelentőségéből. Bár a szerzők következtetéseik alapján arra jutottak, hogy tágabb kontextusba helyezve az egyezmény által elért sikerek (a tagállamok körének ugrásszerű bővülése, a védelem széles körű biztosítása) inkább formálisnak tekinthetők, arra is felhívják

a figyelmet, hogy a vakok és gyengénlátók számára a védett művekhez szerzői jogi kivétel útján hozzáférést segítő Marrakesh-i Szerződést nem lehet a szerzői jogi védelmet lerontó és korlátozó esetleges jövőbeni törekvések előfutárának tekinteni. Ugyan az 1986 óta történt változások jelentős módosulásokat eredményeztek a Berni Egyezmény szerepét és jelentőségét tekintve, az továbbra is a nemzetközi szerzői jog alapvető dokumentumának tekinthető. A három, a Szellemi Tulajdon Világszervezete (WIPO) kötelékében dolgozó társszerző (a PCT operatív részlegének igazgatója, *Philippe Baechtold*, a WIPO szabadalmi részlegén dolgozó *Tomoko Miyamoto*, valamint a PCT jogi részlegén dolgozó *Thomas Henninger*) által jegyzett következő tanulmány (2. *International Patent Law: Principles, major instruments and institutional aspects*) részletes bemutatását adja a nemzetközi szabadalmi jog területén történt, mind normatív, mind pedig gyakorlati szintű harmonizációs törekvéseknek. A bemutatott nemzetközi és regionális egyezmények és intézmények, szabadkereskedelmi megállapodások a nemzetközi szabadalmi rendszert felhasználóbaráttá és hatékonyabbá tették olyan módon, hogy azok a fejlődő országok szükségleteit is figyelembe vették, ugyanakkor a nemzeti kormányok hatáskörét sem korlátozták. Emellett azonban a szerzők arra is figyelmeztetnek, hogy a fejlődés jelenlegi fázisában a nemzetközi normaalkotás helyett a nemzeti szinten megvalósuló gyakorlat kimunkálására kellene helyezni a hangsúlyt. A fejezet harmadik tanulmányát (3. *The non-multilateral approach to international intellectual property normsetting*) a jelenleg a Texas A&M University-n működő Center for Law and Intellectual Property igazgatója, *Peter K. Yu* professzor írta a nemzetközi szellemi tulajdon-védelmi jogalkotás multilaterális megközelítéséről. Írásában a szerző végigveszi azt a 2000-es évek eleje óta tartó folyamatot, amelynek során az EU és az USA egyre inkább pluri- és bilaterális kereskedelmi egyezmények (ún. TRIPS+) formájában igyekszik „ráerőltetni” magas szintű szellemi tulajdon-védelmi rezsimjét a jellemzően a fejlettség alacsonyabb fázisaiban járó partnerországokra. Három gyakori egyezményforma, a bilaterális és regionális kereskedelmi egyezmények, a plurilaterális szellemi tulajdon-védelmi egyezmények, illetve a plurilaterális kereskedelmi és befektetési egyezmények előnyeinek és hátrányainak a vizsgálata során a tanulmány arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a TRIPS nem tekinthető a multilaterális nemzetközi IP-jogalkotás végpontjának: az ugyanis egy hullámvölgyekkel tarkított, állandóan fejlődő folyamat, amelyben időről időre eltérő jogalkotási formák dominálnak. A University of Oxfordon oktató *Graeme B. Dinwoodie* és a New York University professzora, *Rochelle C. Dreyfuss* fejezetet lezáró tanulmányában (4. *An international acquis: Integrating regimes and restoring balance*) amellett érvel, hogy az elmúlt másfél évszázadban megnövekedett jogalkotási tevékenység eredményezte fragmentáció orvoslása érdekében szükség lenne egy, a nemzetközi jogban használható „acquis”-ra, avagy az alapvető elvek olyan gyűjteményére, amelyek meghatároznák a szellemi tulajdon-védelmi rezsim kereteit.

A kifejezetten a szerzői jognak szentelt második fejezet első tanulmányát (5. *Understanding the „three-step test”*) *Christoph Geiger*, a Centre for International Intellectual Property Studies (CEIPI, Strasbourg, Franciaország) igazgatója, a kötet szerkesztője, *Daniel J.*

Gervais, illetve a VU University Amsterdam jogi karán oktató *Martin Senftleben* jegyzi. Ez az írás az elsősorban a nemzetközi szerzői jog részeként működő háromlépcsős teszt történetét, célját és értelmezését boncolgatja. Az elsőként a Berni Unió Egyezménybe foglalt teszt (amely a későbbiek során mind a TRIPS, mind pedig a többi WIPO által adminisztrált szerzői jogi nemzetközi egyezmény részévé vált valamilyen formában) eredeti célja szerint a jogalkotónak szolgált volna zsinórmértékül a bevezetendő új szerzői jogi kivételek és korlátozások meghatározásához. Néhány ország azonban a saját nemzeti jogába is átültette a háromlépcsős tesztet, aminek a célja ezzel alapjában véve megváltozott, azt a nemzeti bíróságok az egyedi esetekben alkalmazható filterként kezdték el alkalmazni. A tanulmány a WTO-vitarendezés keretében lezajlott jogviták, valamint a nemzeti szintű bírósági esetek vizsgálatán keresztül veszi sorra az egyes értelmezési és alkalmazási lehetőségeket és azok fejlődését. A háromlépcsős teszt elemzése napjainkban különös jelentőséggel bír, tekintettel a digitalizáció és a gépi tanulás, valamint a mesterséges intelligencia fejlődése által lehetővé tett új felhasználási módokra és körülményekre, amelyek több rugalmasságot igényelhetnek a kivételek és korlátozások nemzetközi rendszerében is. A szintén szerzői joggal foglalkozó, a berlini Humboldt Egyetemen tanító *Katharina de la Durantaye* által jegyzett, árva művekkel foglalkozó írás (6. *Orphan works: A comparative and international perspective*) nemzetközi összehasonlító betekintést nyújt a szerző nélküli alkotások felhasználásának lehetőségeibe. A szerző végigveszi az árva művek felhasználásának módjait: a hatósági vagy közös jogkezelő által megadott engedélyek, a szerzői jogi kivételek, a díjigény tekintetében történő korlátozás, illetve az ilyen művek közkincsbe utalása mellett azok előnyei és hátrányai is bemutatásra kerülnek. A tanulmány végkövetkeztetése, hogy mivel az árva művek problémája elsősorban információdeficitből eredő gond, a leghatékonyabb módszer a művek elérvátlanodásának megelőzése lenne: ebben egyrészt segítségre lehetne a rövidebb védelmi idő, másrészt a jogok adatbázisokban történő regisztrálása.

A harmadik, szabadalmakkal és találmányokkal foglalkozó rész tanulmányai témájukban igen változatos képet mutatnak: a Victoria University of Wellingtonon oktató és az új-zélandi szerzői jogi bíróság elnökeként is működő *Susy Frankel* tanulmánya (7. *Traditional knowledge and innovation as a global concern*) arra a problémára világít rá, amit a magas szintű szellemi tulajdon-védelmi rendszerekkel rendelkező, ugyanakkor jelentős saját kultúrát és hagyományos tudást felmutató őslakossággal bíró, jellemzően nyugati országokban (Új-Zéland, Ausztrália, Kanada, Egyesült Államok) ennek a hagyományos tudásnak a védelme vagy közkincsként történő elismerése jelent. A jogterület nemzetközi környezetének bemutatása és elemzése által levont végkövetkeztetés szerint, bár nemzetközi szinten ildomos bizonyos minimusztenderdek felállítása, az egyes országoknak továbbra is maguknak kell meghatározni és finomhangolni a közkincs terjedelmét és a hagyományos tudás védelmét a területre jellemző körülmények tükrében. A rész második tanulmányának (8. *The limits of patents*) szerzői a University of Ottawa professzora, *Elizabeth F. Judge*, valamint a kötet szerkesztője, *Daniel J. Gervais*. A szabadalmi jog határaival foglalkozó írás a szabadalmak

valós értékét igyekszik bemutatni egy olyan rendszerben és időben, amikor a szellemi tulajdon-jogokat egyre nagyobb szkepticizmus övezi azt illetően, hogy valóban elősegítik-e a kreatív és innovatív tevékenységeket, vagy inkább megfojtják a kutatás és alkotás folyamatát a túl széles körben biztosított védelemmel. A szerzők meglátása szerint a fő probléma ezen a területen abból ered, hogy a szabadalmi jog hatályát olyan területekre is kiterjesztették, ahol a tulajdoni alapú gondolkodásmód nem működik (pl. a géntechnológia és a biotechnológia területén), és amelyek a szabadalmak alapjogi implikációit emelik előtérbe. A soron következő írásban (9. *A protocol to evaluate the impact of intellectual property on innovation outcomes*) a Penn State Law School professzora, *Geoffrey R. Scott* újszerű sémát javasol a szellemi tulajdoni rezsimek újragondolására és átértékelésére, amire a közelmúlt technológiai fejlődése és az ezzel járó társadalmi változások miatt lett szükség. A szabadalmi jogról szóló rész utolsó tanulmányában (10. *The Patent Cooperation Treaty*) a CEIPI munkatársaként dolgozó *Cees A. M. Mulder* a Szabadalmi Együtműködési Szerződés (PCT) rendszerét és egyes rendelkezéseit veszi sorra.

A negyedik és egyben utolsó rész központi témája a védjegyek és egyéb árujelzők. Az ebben a részben szereplő négy tanulmány egy-egy rendkívül érdekes problémát dolgozott fel. Az írások erőssége az érzékletes témaválasztáson kívül a gyakorlati példák alkalmazása, amelyek nemcsak érthetőbbé tették a mondanivalót, hanem azt akár a laikus olvasó számára is befogadhatóbbá tették. A San Diego School of Law professzora, *Lisa P. Ramsey* által jegyzett első tanulmány (11. *Reconciling trademark rights and free expression locally and globally*) a védjegy mint szellemi tulajdoni oltalmi forma és a véleménynyilvánítás szabadsága közötti feszültséget elemzi, valamint annak feloldására tesz javaslatot. A szerző a nemzeti és nemzetközi védjegyszabályozás kiszélesedésének történetén, valamint a jelenleg hatályos szabályok vizsgálatán keresztül arra a következtetésre jut, hogy mind a nemzeti, mind pedig a nemzetközi védjegyjogot újra kell gondolni, és a szabályok alakításával a szólás- és véleményszabadságnak jobban teret engedő rendelkezéseket kell hozni. Ennek ráadásul a TRIPS és a Párizsi Unió Egyezmény sem állít akadályt, ugyanis az azokban foglalt kötelezettségek teret engednek az ilyen tartalmú szabályoknak is. A nemzetközi szintű problémamegoldás kulcsa egy „soft law” eszköz lehetne, amely iránymutatást tartalmazna az államok számára a rugalmasabb és megengedőbb szabályokhoz, amely a későbbiek folyamán akár „hard law” formát is ölthetne. Nemzeti szinten több eszköz is rendelkezésére áll az államoknak a cél eléréséhez: kivételeket vezethetnek be, korlátozhatják az oltalom hatályát, mérlegelési jogkört biztosíthatnak a bíróságok számára, hogy a védjegyek expresszív használatakor a véleményt védő módon dönthessenek, illetve hogy másodlagos felelősségi szabályokat vezessenek be a szólásszabadság privát szervek általi elnyomása ellen. A második tanulmány (12. *Reconciling international obligations to protect health and trademarks: A defense of trademark as property*) a Georgetown University berkein belül működő O'Neill Institute for National and Global Health Law-n kutató és a University of Tulsa College of Law karán oktató *Sam F. Halabi* tollából szintén egy, a védjegyoltalmon belül meghúzódo

feszültséget vizsgál. Ez az ellentmondás abból ered, hogy az államoknak a nemzetközi védjegyrendszer alapján kötelességük az árujelzők védelme, míg ugyanakkor a saját állampolgárok egészségének megóvásáért is felelősség terheli őket. A vállalkozások ugyanis bizonyos termékek esetében (alkohol, anyatejhelyettesítő tápszer, dohánytermékek, cukros üdítőitalok) a védjegyeiket és a termékeik megjelenését arra is használják, hogy fontos egészségügyi információkat és figyelmeztetéseket nehezebben észrevehetővé tegyenek. Felhívja ugyanakkor a figyelmet a szerző arra is, hogy bár a védjegyjog eredetileg a fogyasztókat és a vállalkozásokat egyaránt óvni volt hivatott, a hangsúly az utóbbi időben egyértelműen a kereskedelmi vállalkozások védelmére helyeződött – a lakosság egészségi állapotának másodlagossá minősítése és a betegségek kezelése azonban az országokra jelentős anyagi terhet róhat, ami esetlegesen megfelelő ösztönzőként szolgálhat a szabályozás megreformálásához. Ehhez azonban szerencsésebb a védjegyekre mint tulajdonra, semmint kifejezésekre tekinteni, tekintettel arra, hogy a tulajdon korlátozását és szabályozását illetően az államok nagyobb szabadsággal rendelkeznek, mint a szólás- és véleménynyilvánítás alapvető jogához kapcsolódóan. A harmadik írásban (13. *Anti-dilution protection of luxury brands in the global economy*) a szerző, a University of Hong Kongon oktató Haochen Sun a luxusmárkák és a védjegyhígítás kapcsolatát vizsgálja a globális kereskedelem tükrében. A kérdésre, hogy hasonló tényállás alapján ugyanabban a témában miként születhetnek ellentétes ítéletek a világ különböző pontjain, a válasz az egyértelmű nemzetközi minimumsztenderdek hiányában és a nemzeti szintű szabályok jelentős eltéréseiben keresendő. A kötet zárófejezetében (14. *Of markets, culture, and terroir: The unique economic and culture-related benefits of geographical indications of origin*) a Marquette University Law School professzora, Irene Calboli egy klasszikus, ugyanakkor aktuális témát dolgozott fel: a földrajzi árujelzők nemzetközi jogi helyzetét. A szerző érvelése alapján a WTO-tagállamoknak általánosságban érdekükben állna a földrajzi árujelzők védelmének kiterjesztése, tekintettel arra, hogy az olyan gazdasági és kulturális előnyökkel járna, mint a magas minőségű termékek előállításának ösztönzése, a fenntarthatóbb termelés elősegítése, a helyi termékek és a kapcsolódó kulturális örökség sokszínűségének a megőrzése.

A kötet tanulmányai változatos területeken és problémákon keresztül, magas színvonalon járják körül a nemzetközi szintű szellemi tulajdon-védelem témáját. A változatos írásokban azonban közös szálként fut végig a megújulásra, a jelenlegi rendszer és a szabályok reformjára való igény. A jelenlegi nehézségek elemzése alapján a tanulmányok egy hatékonyabb és a folyamatosan változó globális környezetnek jobban megfelelő nemzetközi tulajdonvédelmi rendszer egyes elemeire tesznek hasznos javaslatokat.

Dr. Tóth Andrea Katalin

Elena Cooper: Art and Modern Copyright – The Contested Image. Cambridge University Press, Cambridge, UK, 2018; ISBN 9781107179721

Az *Art and Modern Copyright – The Contested Image* a *Cambridge Intellectual Property and Information Law* (korábban: *Cambridge Studies in Intellectual Property Rights*) könyvsorozatának 47. megjelentetett darabja.

A kötet a művészet és a modern kori szerzői jog kapcsolatának alakulásával foglalkozik. Alapját a szerző – Elena Cooper – doktori disszertációja képezi, akinek a munkáját Yorke-díjjal jutalmazták 2011-ben a Cambridge Egyetemen. Ezt a kutatását 2014-től kezdve folytatta a Glasgow Egyetemen, aminek a végeredménye ez a könyv lett.

Az *Art and Modern Copyright* az 1850–1911 közötti időszak szerzői jogi kérdéseit vizsgálja. Hogy ez miért lehet érdekes 2018-ban, arra nagyon egyszerű a válasz: egyrészt a szerzői jogon belül számos, ma is alkalmazott alapvetés ebben az időszakban kezdett el körvonalazódni. Másrészt a könyv gyakorlati példákon keresztül mutatja be, hogy milyen precedensek alapján változott a törvény (illetve növekedett meg az igény arra, hogy változtassanak rajta), így ezeken keresztül könnyebben megérthetővé válik egy-egy eset.

7 fejezetből épül fel a könyv, amiből az első a kötet bemutatása, míg a hetedik a leírtak összefoglalására szolgál. Az 5 köztes fejezet (2–6) az alábbi tárgykörökkel foglalkozik: (2) a művészet és a szerzői jog kapcsolata a szerzőkkel 1850–1862; (3) a művészet és a szerzői jog kapcsolata a szerzőkkel 1862–1911; (4) a művészet és a szerzői jog kapcsolata a műgyűjtőkkel; (5) a művészet és a szerzői jog kapcsolata a személyiségi jogokkal; (6) a művészet és a szerzői jog kapcsolata a nyilvánossággal.

A bevezetőből kiderül, hogy az első szerzői jogi rendelkezés 1710-ből származik, amit számos, a művészeti ágak szerinti specifikus rendelkezés követett a 18. és a 19. században. Ezek elsősorban a metszeteket és a szobrokat voltak hivatottak megvédeni, majd idővel a festészet, a rajzolás, valamint a fényképészet területén is szükségessé váltak a speciális szerzői jogi rendelkezések. Ez a folyamat vezetett odáig, hogy megjelenjen az igény egy átfogóbb, a képzőművészeteket átölelő szerzői jogi törvénykezésre, ami végül az 1850-as évek és 1862 között forrt ki magát.

A második és a harmadik fejezetet együtt is lehetne kezelni, a könyv is csak az aránytalanul nagy terjedelem miatt bontotta ketté, ráadásul közös konklúziót is kapott a két fejezet. Mindkét szakasz a művészet és a szerzői jog kapcsolatát vizsgálja, és mindkét fejezet egy jelentős törvény megszületésének az előzményeit járja körül. Ezek jelentősége miatt érdemes megtartani ezt a külön taglalást, ugyanakkor a közös pontok miatt valamilyen szinten össze kell vetni ezeket.

A második rész az 1850–1862 közötti időszakot járja körül, aminek a végén megszületett a Képzőművészeti Szerzői Jogi Törvény (1862).¹ Az új törvény egyik legfontosabb eleme az

¹ 1862 Fine Arts Copyright Act, 25&26 Vict. c.68.

volt, hogy az irodalmi és festészeti produktumok alkotói hasonló megítélés alá kerültek, de ezt számos javaslat megelőzte. Sokkal nagyobb problémát jelentett ebben az időszakban, hogy a fényképészet milyen megítélés alá essen. Az általános vélekedés szerint szerzői jogokra csak az tarthatott igényt, aki kreatív/szellemi munka eredményeként alkotott.

A fényképészet mechanikai alkotásnak minősült, a fényképet úgy kezelték, amit nem ember hozott létre, hanem egy gép, s ilyen módon a szerzőségi követeléseket is nagyon sokan vitatták. Visszatérő érv volt, hogy ebben a tevékenységben nincs semmiféle művészeti cselekvés, a fotós nem ad hozzá a képhez semmilyen értéket sem, ellentétben mondjuk a festészettel. Ennek az ellenkezőjének a bebizonyítására a legjobb fényképészek sorával készítették fotókat tárgyakról, illetve a Buckingham palotáról.

Az összes kép ugyanarról a helyről, ugyanabból a szögből, ugyanolyan eszközzel és ugyanolyan fényviszonyok mellett készült, mégsem lettek teljesen egyformák ezek az alkotások. Ezzel valamennyire alátámasztást nyert, hogy a fényképészet is képzőművészeti alkotási ágazat. Az ezzel kapcsolatos szerzői jogi ellenvetések nem oldódtak meg teljesen az 1862-es törvénykezéssel, erre még várni kellett egészen az 1911-es törvényig.

Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a fényképezéssel szemben rendkívül erős lob-bitevékenység zajlott. Elsősorban a festők voltak ellene, akiknek nagymértékben rontotta a megélhetését, hogy a portrékészítésben konkurenciát kaptak. A portréfotósok sokkal olcsóbban dolgoztak, így a fénykép az alacsonyabban elhelyezkedő társadalmi rétegeknek is elérhetővé vált, ami az „elit” nemtetszését is kiváltotta. A többi képzőművész nemtetszését a műtárgyak fotózásának szerzői jogi vonatkozásai váltották ki, némileg jogosan.

A harmadik rész az 1862–1911 közötti időszakot járja körül, hasonló megközelítésből, mint a második fejezet. Gyorsan kiderült, hogy az emberi kreativitás túlmutat az 1862-ben meghozott törvényen, a fényképészek hamar találtak egy olyan kikaput, ami a többi művész ellenére volt. 1869-ben a Graves-ügy² keretében kimondták, hogy egy festmény egy részéről készülő képek eredeti alkotásnak minősülnek, amivel sokan nem értettek egyet. A többség szerint ez nem volt más, mint egyszeri másolás.

Ebben az időszakban a másik visszatérő problémát az jelentette, hogy meghatározzák a portrék szerzőjét. Az akkori törvény szerint az számított a szerzőnek, aki beállította a kép alanyát a kamera előtt, hogy milyen pozíciót foglaljon el, illetve gondoskodott a fény-árnyék viszonyokról. Ilyen módon az is előfordulhatott, hogy a szerző nem egyezett meg azzal a személlyel, aki a képet készítette. Pontosan ez történt Mr. Melville esetében is, aki a fiával dolgozott együtt, s általában a fiú állította be az alanyokat, míg az apa kezelte a gépet.³

A szakma megítélésén az változtatott, amikor az újságok felfedezték azt, hogy a képekkel illusztrált sajtótermékeket könnyebb eladni. A sajtófotózás elismertséget hozott a fényképészeknek. Ennek betetőzése az 1880-as évekre jött el, amikor megjelentek George Eastman „Kodak” készülékei. Ezek használata végtelenül egyszerű volt, s relatíve olcsón elérhető

² Graves' Case (1868–69) LR 4 QB 715.

³ Melville v. Mirror of Life [1895] 2 Ch. 531.

fényképezőgépek voltak. Innentől kezdve szinte bárki fotózhatott, ami ismét negatív hatást gyakorolt a fotóművészek megítélésére.

1894-ben létrehozták a Fényképészeti Szerzői Jogi Uniót (Photographic Copyright Union), ami érdekképviseletet biztosított, elsősorban a sajtóban. 1899-re elérték, hogy az újságokban a képeknél feltüntessék a „©” jelet, 1903-ra azt is elérték, hogy minden felhasznált kép után fizetni kelljen a kiadóknak. Ezeknek a képeknek folyamatosan nőtt az értékük, mivel nemcsak illusztrációs funkciót töltöttek be, hanem a valóságot is megmutatták.

A negyedik fejezet a művészet és a szerzői jog, illetve a műgyűjtők kapcsolatával foglalkozik az 1850–1911 közötti időszakra összpontosítva. Középpontjában főként az a probléma áll, hogy kié lesz a képzőművészeti alkotáshoz tartozó szerzői jog, ha a létrehozó eladja a művét. Ez elsősorban azért volt fontos kérdés, hogy mennyiben törvényes az, ha a mű létrehozója lemásolja az alkotását azután, hogy értékesítette az első darabot.

A nehézséget az okozta, hogy úgy védjék meg az alkotó jogait, hogy közben a műgyűjtő jogai se sérüljenek, mert nem elhanyagolható tényező, hogy ők egy egyedi alkotásért fizettek. Ha az addig egyedi alkotásokból készül egy másik, akkor az csökkenti a megvásárolt mű értékét, s ilyen módon az alkotó megkárosítja a műgyűjtőt. Kézenfekvő megoldásnak találták sokan, hogy a mű eladásakor meg kell egyezni arról, hogy a tranzakció után milyen jogai maradnak az alkotónak.

Az ötödik rész a művészet és a szerzői jog, illetve a személyiségi jogok kapcsolatával foglalkozik, azon belül is a személyek arcának megjelenítésével. Az emberi arc megörökítésére jött létre a portrékészítés, s mivel az egy régebbi műfaj volt, ezért már megvoltak az alapvető irányelvek ezen a területen. A portrék esetében (legalábbis a festészetben mindenképpen) a szerzői jog az alanyt, vagyis a megrendelőt illette meg, s ezzel nem is volt sok probléma.

A gondokat inkább a fényképezés megjelenése (és elterjedése) jelentette itt is, mivel hamar felismerték az emberek, hogy a személyekről készített fényképek remek vagyonszerzési lehetőséget biztosítanak. Elsősorban a közszereplők (politikusok, színészek) voltak az alanyai/áldozatai ennek, és ebben az esetben is a technológia fejlődése hozta el a változást. Az 1880-as évektől kezdve a színészek színpadi fotózása általános jelenséggé vált, egyes színészek leszerződtek egy-egy fotóssal, hogy kizárólag a szerződtetett fotós készíthessen róla képeket.

A hatodik rész a művészet és a szerzői jog, valamint a nyilvánosság kapcsolatával foglalkozik, azon belül is a nyilvánosság művek iránti érdeklődésének a kielégítési módjaival. Nyilvánvaló, hogy erre a legjobb lehetőséget a galériák kínálják, ugyanakkor ahhoz, hogy ezeken a helyeken be tudják mutatni az alkotásokat, másolatokat kell készíteni a művekről. Ezekkel az a probléma, hogy ezek csak olyanok, mint az eredeti, de nem ugyanazok, így nem elégítik ki kellő módon az igényeket.

A másik – és jelentősebb – probléma, hogy a másolatok készítése érinti az alkotó szerzői jogait. Éppen ezért ezeknek a költsége jóval magasabb volt, mint amennyibe a másolás került, ugyanis meg kellett egyezni az alkotóval is, hogy engedélyt adjon. Előfordult, hogy

valaki ellenjuttatásért cserébe sem engedte meg ezt, ugyanis tartott a „kalózkodtól”. Nemegyszer előfordult, hogy az elkészült másolatok megjelentek a feketepiacon, s valaki vagyonokat keresett rajtuk.

A hetedik (és egyben utolsó) fejezet a kötet egyfajta összefoglalója, de nem a megszokott formában. Ez a rész röviden bemutatja a vizsgált időszak (1850–1911) törvényhozási szokásait, illetve azt is, hogy milyen esetekben volt szerepe az esetjognak a szerzői jogi törvénykezelések alakulásában. Végezetül a jog és a kultúra kapcsolatát is megvizsgálja, hogy miként alakult ebben az időszakban.

Az *Art and Modern Copyright* természetesen tartalmaz forrásmegjelölést (bibliográfiát), ami kellően részletes, ugyanakkor szembeötlő, hogy szinte kivétel nélkül csak angolszász nyelvterületről származó forrásdokumentumok vannak benne, és ezek túlnyomó többsége is két egyetemhez tartozó kiadványokra korlátozódik (Oxford, Cambridge). Pozitívum, hogy a hivatkozásoknál a lapalji megoldást alkalmazzák, ami kényelmi szempontokból mindenképpen előnyösebb a fejezetvégi megoldással szemben.

Elvárható lenne, de sok kiadványból mégis hiányzik az alkalmazott rövidítések feloldásainak külön gyűjteménye, szerencsére ez itt rendelkezésre áll. Ugyanígy az archív források listája, a bemutatott jogesetek listája, valamint a megemlített törvénykezelések listája is mellékelve van. Sajnálatos viszont, hogy nem készült hozzá külön név- és tárgymutató, hanem egy közös index használatával lehet a könyvön belül keresni. Ez jelentéktelen probléma, de a gyakorlati használatot kicsit nehezíti.

Ugyan a kötet központi témája a szerzői jogi szabályozás fejlődése, mégis, a kötet szorosán kapcsolódik a művészethez. Ezért hiányosságként említhető meg, hogy meglepően kevés az illusztráció, holott az esetekkel érintett alkotások szinte kivétel nélkül már közkincsbe tartoznak. A könyv közepében 13 metszet található, ami a mű teljes képi illusztrálását jelenti. Ezek többnyire portrék, ugyanakkor egy-egy tájkép, illetve sajtófotó is helyet kapott a szekcióban.

Összességében az *Art and Modern Copyright – The Contested Image* egy nagyon komplex, gyakorlati példákra épülő könyv a szerzői jog angol történetének egyik korszakáról. A sok névadat ellenére az eszmefuttatások végig könnyedén követhetők, miközben nyelvezete minden igényt kielégítően alkalmazza a szakszavakat. Elsősorban azoknak lehet hasznos ez a kiadvány, akik a szerzői jog történetét kutatják, de másoknak is érdekes olvasmány lehet.

Agárdi László Lehel

* * *

Adam Alter: *Ellenállhatatlan. Hogyan okoz függőséget a technológia?* HVG Könyvek, 2018; ISBN 9789633045015

Függő vagy? Dehogyan! Dehogynem!

Talán nem is az a jó kérdés, melyikünk függő, hanem hogy melyikünk miként az. Ebből a könyvből sokak rádöbbenhetnek arra, amit sehogy sem hittek volna, s még kevésbé akarnak elhinni: bizony, hogy függők. Ami talán még fontosabb: felhívja a figyelmünket, hogy a veszély immár nem a kertek alatt, hanem a kedvenc gépeinkből ólálkodik, amelyeket piszokul kiokosítottak, hogy a hatalmukba kerítsenek. Így lehet a kedvenc kütyünk engedelmes szolgánkból gondolataink ura és parancsolója. „A hírt, a lájkot üzzük mindahányan, s az évek szállnak, mint a percek, véred kiontott harmatával irgalmaz nekünk, Jézus Herceg!” (Bocsáss meg, Faludy György! Eredeti szöveg: Haláltánc-ballada a Villon-átköltésekből.)

„A harmonikus szenvedélyek miatt ’érdemes élni’,
a kényszeres szenvedély azonban tönkreteszi az elmét.”

„A technológia nem eredendően rossz dolog.”
(A könyvből, kiemelések a recenzió szerzőjétől.)

„Percenként nézegetjük az e-mailjeinket? A lájkok, tweetek és Instagram-posztok bűvöletében élünk? A telefonunkkal kelünk és fekszünk? Órákat, akár napokat töltünk egy számítógépes játék előtt? *Ha a fenti kérdések közül akár csak egyre is igen a válasz, jó eséllyel mi is ’viselkedési függők’ vagyunk – vagy jó úton haladunk abba az irányba.* A kényelmesnek és hasznosnak tűnő technológiai megoldások rendkívüli varázsa nem véletlen: mérnökök és kutatók hadai dolgoznak azon, hogy az emberi természet sajátosságait kihasználva a lehető legaddiktívabb felhasználói élményt tervezzék meg, legyen szó számítógépes vagy telefonos játékról, közösségi oldalról vagy okoseszközzről.

Ez a hiánypótló könyv a viselkedési szenvedélybetegségek, a modern digitális világ sötét oldalának szakértő elemzése, valamint annak vizsgálata, hogyan szabhatunk gátat a folyamatnak, és vehetjük kézbe ismét az irányítást – saját magunk és gyermekeink jólléte érdekében.

Adam Alter a New York-i Egyetem pszichológia- és marketingprofesszora, a Kijózanító rózsaszín és más, gondolatainkat, érzéseinket és viselkedésünket befolyásoló, rejtett tényezők című bestsellerszerzője. Tudományos kutatása fókuszában az ítéletalkotás, a döntéshozatal és a szociálpszichológia áll, de vizsgálja környezetünk időnként meglepő hatásait az emberi észlelésre és viselkedésre is. Eredményei és cikkei tudományos folyóiratokban, tévéműsorokban és olyan kiadványokban jelennek meg rendszeresen, mint a The New York Times, a Washington Post, a The New Yorker, a WIRED, a The Huffington Post és a Popular Science.” – A HVG Kiadó ajánlójából.

A viselkedési függőség lényege: „Egy viselkedés akkor számít addiktívnak, ha az általa megszerzhető pillanatnyi jutalomérzést idővel felülmúlják a káros következmények. ... A függőség mély kötődést jelent egy olyan élményhez, amely káros, és amely nélkül nagyon nehezen bírjuk ki. A különböző anyagok megevése, megivása, befecskendezése vagy elszívása nem tartozik a viselkedési függőségek körébe. Utóbbiak ugyanis akkor jelentkeznek, ha valaki nem képes ellenállni egy viselkedésformának, amely annak ellenére, hogy rövid távon komoly pszichológiai szükségletet elégít ki, hosszú távon jelentős károkat okoz. A kényszerszergondolatok és -cselekvések a viselkedési függőség közeli rokonai – az ember képtelen őket kikapcsolni, illetve leállítani. A függőség, valamint a kényszerszergondolatok és -cselekvések között azonban fontos különbség van. A függőség ugyanis az azonnali jutalom, vagyis a pozitív megerősítés ígéretét kínálja.”

Jöjjön pár karakteres mondat a könyvből (innentől minden idézet onnan!)

Stratégiák: „A viselkedési függőséghez kétféleképpen állhatunk: vagy felszámoljuk, vagy igába hajtjuk.”

A bajok gyökere: „A mobil eszközökre való áttérés azért veszélyes, mert egy olyan készülék, amely mindenhol velünk van, mindig jobb táptalaj a függőség kialakulásához.”

Az igazi kár: „Az alvás minősége drasztikusan romlott az elmúlt fél évszázadban, különösen pedig az elmúlt két évtizedben, és ebben az egyik főbűnös a különféle elektronikus készülékek által kibocsátott kékes fény. ... A kényszeres technológiahasználat tehát hosszú távon káros az egészségünkre. Bármennyire gátolja is a kék fény az alvási képességünket, a viselkedési függőség akkor okozza az igazi kárt, amikor ébren vagyunk, és megszállottan zsonglörködünk a laptopjainkkal, táblagépeinkkel, fitneszkarkötőinkkel és okostelefonjainkkal.”

„Vajon azok, akik a nyilvánosság előtt a világ legnagyobb technokratái, otthon miért a legfőbb technofóbok?” – Alter szépen kifejti: Kik, ha ők nem? – hiszen ők tudják a legjobban, mit művelnek a technológiáik a felhasználókkal.

„Tristan Harris 'dizájnetikus' (jó, ha már ilyen szakterület is van! – Osman P.) szerint nem az a probléma, hogy az emberekben nincs meg a kellő akaraterő, hanem az, hogy 'ezrek állnak lesben a képernyő másik oldalán, akiknek mind az a dolguk, hogy megingassák az önuralmunkat'.”

„A viselkedési függőséget nagyon könnyű elrejtetni – sokkal könnyebb, mint a szerhasználatot. Ez pedig nagyon veszélyessé teszi az ilyen szenvedélybetegségeket, hiszen éveken át észrevétlenül maradhatnak.” – Bennünk van, hogy féljünk a drogfüggőségtől, ezért a legtöbbször igyekszik tartózkodni tőle. A viselkedési függőségünket fel sem ismerjük: olyan természetes, hogy kötődünk és gyakran fordulunk okoskutyáink szolgáltatásaihoz. Elismerni még kevésbé vagyunk hajlandók, hiszen a függőséget szégyennek tekintjük.

„A közösségi média hatása óriási – mesélte nekem egy másik pszichológus. – Azoknak a fiataloknak a gondolkodását, akikkel dolgozom, teljes mértékben a közösségi média alakítja.”

„Az okostelefonok nemcsak az időnket rabolják el, de már a pusztá jelenlétük is kárt okoz. ... Eltereli a figyelmünket, mivel az adott társas helyzeten túli világot juttatja eszünkbe, és a

kutatók szerint az egyetlen megoldás, ha teljesen eltávolítjuk a közelünkől.” – Személyes kapcsolatok kialakulását vizsgálták erre összehozott idegenek között, telefon jelenlétében, illetve anélkül. Sokszor idézett kép ugyanakkor az is, hogy ismerősök, párok ülnek együtt, és beszélgetés helyett bökdösik a telefonjukat.

„Ma éppen úgy rajongunk a technológiáért, ahogy annak idején Freud és Pemberton lelkesedtek a kokainért. *Hajlamosak vagyunk szemet hunyni a hátrányai felett a csillogó előnyök kedvéért.* ... Na és ott van a modern tinédzserek közösségi élete.” – Már amennyire életnek nevezhető, ami túlnyomó részt a virtuális térben zajlik. Ugyanakkor ennek is vannak sajátos előnyei – pl. bizonyos szenvedélyeket jobb ott kiélni, mint a való életben, ha valaki képes megmaradni ennél.

Csillogó előnyök? „[A] különféle szórakoztató portálok; az autós fuvarszolgáltatások és takarítócégek; a Facebook és a Twitter; az Instagram és a Snapchat; a Reddit és az Imgur; a Buzzfeed és a Mashable; a Gawker és a Gizmodo; az online szerencsejáték-oldalak, az internetes videómegosztó felületek és a zenestreaming website-ok; a 100 órás munkahetek, gyorsalvások és négyperces edzések, valamint az újfajta kényszerszorgodatok, kényszerszorgodások és függőségek elharapózása, amelyek a 20. század során alig léteztek.” – Hogy az utóbbiakban mi a csillogó előny, az normális keretek közt eléggé nehezen magyarázható. S bizony ez az eredeti szövegben is így áll.

„Az internethasználat különbözik a szerfüggőségtől, mert gyakorlatilag lehetetlen úgy visszatérni a társadalomba, hogy ne kelljen használnunk az internetet. Az embernek lehet állása, befizetheti a számláit és kommunikálhat drogok és alkohol nélkül, ám internet nélkül ez nem megy. A központnak az a célja, hogy megtanítsa a pácienseinek, hogyan használhatják az internetet 'fenntartható' módon, nem pedig az, hogy rávegye őket a teljes absztinenciára.” – Alter kutatási eredmények, felmérések és állatkísérletek segítségével mutatja be, hogy le lehet szakadni a függőségről, ha az ember elkerül azok közül a körülmények közül, amelyek kiváltották, s így távol marad a függőség eszköztől – az internettől azonban a modern világban a legtöbbször nem lehet távolmaradniuk.

„Ha valakit cselekvésre akarunk bírni, akkor célszerűbb a nagy, nyomasztó célokat apróbbakra lebontani, mert ezek konkrétabbak és könnyebben kezelhetők. Az embernek szüksége van a haladás érzésére, a haladást pedig könnyebben érzékeljük, ha a célvonal látótávolságon belül van.” – Cinikus, ám gyakran hatásos kiaknázása ennek a virtuális kocsiút elejére akasztott jutalom.

Munkában: „... egy becslés szerint akár 25 percre is szükség lehet ahhoz, hogy újra belemélyedjünk egy megszakított tevékenységbe. *Ha egy nap csak 25 e-mailt nyitunk meg, a munkaidőnkre egyenletesen elosztva, konkrétan egyetlen percet sem töltünk a maximális produktivitás figyelmi zónájában.* A megoldás az lenne, hogy kikapcsoljuk az e-mail-értesítéseket, és ritkábban nézünk bele a postaládánkba, a legtöbbször azonban nem így állnak hozzá az e-mailezéshez. Sokan az 'üres postafiók' könyörtelen célját hajszoljuk, amelyhez az kell, hogy minden egyes e-maillal azonnal foglalkozzunk, amint beérkezik. *Az e-mailek pedig,*

ahogyan azt Chuck Klosterman írta a The New York Timesban, olyanok, mint a zombik: hiába öljük meg őket egymás után, egyre csak jönnek és jönnek. Az üres postafiók mint cél azt is megmagyarázza, miért töltik a dolgozók munkanapjuk negyedét az e-mailjeik kezelésével, és miért nézik meg a postaládájukat óránként átlagosan 36-szor. A kutatók egy felmérés során arra jutottak, hogy *a válaszadók 45%-a az e-maileket a kontrollvesztéssel kapcsolja össze.* És most egy olyan kommunikációs módról beszélünk, amely a 21. századig nem is igen létezett.” – Ez meglehetősen összetett probléma. Lelehetnénk azzal, hogy munkaszervezéssel orvosolható, ám az aligha igaz. Részben magyarázhatja a dolgozó félelme, hogy késve fedez fel egy sürgős üzenetet. Másrészt a kevésbé laza lelkiületűekben benne van az igény/kényszer, hogy mindig tisztában akarnak lenni a rájuk váró feladatokkal, s általában a reájuk ömlő információkkal. Ha pedig a munka túlságosan monoton vagy nyomasztó, az ember olykor a bejövő postájához menekül, mert annál legalább úgy-ahogy mentség – mások és önmaga előtt –, hogy az is a munka része.

„A nyereségnek álcázott veszteség azért fontos, mert a játékosok nem veszteségnek könyvelik el – hanem úgy gondolják, nyertek.” – Alter példákkal mutatja: legális átverések, lehozások garmada alapul ezen. A homo economicus pedig valóban gyakran nem ésszerűen gondolkodó lény, így könnyen prédául esik. Ősi marketingtanpélda: Az 1,3 dolláros árucikk sehogy sem ment. Kitétek hát egy hatalmas „Kiadás” feliratot, s alá: 3 db csak 3,99 \$!!, a jónép pedig elkapkodta.

„Ha az agyunknak sikerül meggyőznie bennünket arról, hogy nyereségben vagyunk, miközben valójában veszítünk, akkor vajon honnan meríthetünk elég önuralmat a játék abbahagyásához?”

„Óriási motivációt jelent kimászni a legutóbbi veszteségből.” – Sokszor nem is annyira magáért a veszteség jóvátételéért, hanem megmutatni a világnak és magunknak, hogy képesek vagyunk rá.

Ifjúságvédelem: „A gyerekek fokozottan ki vannak téve a függőség veszélyének, mert bennük még nincs meg az a fajta önuralom, ami a felnőtteknél megakadályozza az addiktív szokások kialakulását. A törvényekre épülő társadalmak erre azzal reagálnak, hogy betiltják az alkohol és a cigaretta gyerekeknek történő eladását – ám csak nagyon kevés társadalom szabályozza a viselkedési függőségeket.”

Erről szól a könyv: „Ez a könyv a függőséget okozó viselkedésformák elterjedését követi nyomon, megvizsgálja, honnan erednek, kik alakítják ezeket, milyen pszichológiai trükkök teszik őket olyan ellenállhatatlanná, továbbá azt, hogy hogyan minimalizálhatjuk a veszélyes viselkedési függőséget, illetve hogyan állítható ugyanez a tudás hasznos célok szolgálatába. Ha az alkalmazások fejlesztői képesek rávenni az embereket, hogy több időt és pénzt fordítsanak egy okostelefonos játékra, akkor a megfelelő szakértők talán előrelátóbb nyugdíj-előtakarékosagra vagy bőkezűbb adakozásra is rábírhatják őket.”

„Mi tehát a megoldás? Hogyan élhetünk együtt olyan addiktív élményekkel, amelyek ennyire központi szerepet játszanak az életünkben? Gyógyulófélben lévő alkoholisták millióinak sikerül messzire elkerülniük a kocsmákat, a felépülőben lévő internetfüggők azonban továbbra is kénytelenek e-mailt használni. E-mailcím nélkül nem igényelhetünk vízumot utazáshoz vagy munkavégzéshez, és munkába sem állhatunk. *Modern világunkban egyre kevesebb olyan munkakör van, ahol elkerülhetjük a számítógép vagy az okostelefon használatát. A függőséget okozó technológia már olyan mértékben része a hétköznapi életnek, amennyire az addiktív szerek sohasem lesznek. Az önmegtartóztatás nem opció, de vannak más alternatívák. Az addiktív élményeket számíthatjuk életünk egyik sarkába, miközben tudatosan egészséges viselkedésformákat eredményező szokásokat keresünk. Ha pedig megértjük, hogyan is működik a viselkedési függőség, enyhíthetjük az általa okozott károkat, sőt akár valamilyen jó cél szolgálatába is állíthatjuk.* Ugyanazok az okok, amelyek számítógépes játékok használatára készítetik a gyerekeket, talán az iskolai tanulást is elősegíthetik.”

Nézzünk bele kissé a részletekbe is!

A függőségről: „A függőségről alkotott felfogásunk túlságosan szűkre szabott. Hajlamosak vagyunk úgy gondolni a függőségre, mint egyes emberek velük született jellemvonására – akikre aztán a függő címkét akasztjuk. Lepusztult bérházakban tanyázó heroinfüggők. Láncdohányos nikotinfüggők. Receptért sorban álló nyugtatófüggők. Ez a címke azt sugallja, hogy ők különböznek az emberiség többi részétől. Egy nap talán képesek lesznek felülkerekedni a függőségükön, de egyelőre ebbe a skatulyába tartoznak. A valóságban azonban a függőség nagyrészt a környezet és a körülmények következménye. Steve Jobs tisztában volt ezzel. Azért zárta el az iPadet a gyerekei elől, mert tudta, hogy bár az életkörülményeik miatt kicsi a valószínűsége, hogy szerfüggő válik belőlük, az iPad csáberejének ők is ki vannak szolgáltatva. (Azt a csábérót nagyrészt ő hozta létre. L. Carmine Gallo: Steve Jobs az innováció mestere – HVG Könyvek, 2012, Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle 2012/6. sz. – Osman P.) Ezek a vállalkozók jól tudják, hogy az általuk kínált – és ellenállhatatlannak tervezett – eszközök válogatás nélkül mindenkire kivetik a hálójukat. Nem létezik éles határvonal a függők és közöttünk. Mindannyiunkat egyetlen termék vagy élmény választ el saját függőségünk kialakulásától.

A Bilton által megkérdezett techguruk (Nick Biltont, a The New York Times újságíróját idézi – Osman P.) arra is rájöttek, hogy *a digitális kor környezete és körülményei sokkal jobban kedveznek a függőség kialakulásának, mint bármi, amit az ember eddigi történelme során megtapasztalt.* Az 1960-as években alig néhány csapda között kellett manővereznünk: ezek a cigaretta, az alkohol és a drága, tehát általában véve nehezen hozzáférhető kábítószerek voltak. A 2010-es években azonban már sokkal több a veszélyforrás. Ott van például a Facebook-csapda. Az Instagram-csapda. A pornócsapda. Az e-mail-csapda. Az online vásárlás csapdája. És így tovább. A lista nagyon hosszú – sokkal hosszabb, mint az emberi történelem során valaha, és még csak most kezdjük el megérteni ezeknek a csapdáknak a

valódi erejét.” A társadalmi környezet is sokkal megengedőbb. A „józan polgár” elítéli „akaratgyengeségeért” az alkoholistát, a drogfüggőt – de kinek jutna eszébe hasonlóképp elítélni a kutyuk és a különféle alkalmazások „túlhasználóit”, valójában rabjait? Következésképp, *utáljuk a drogdilert, de ki gondolna csúnyán az alkalmazásfejlesztőre?*

Ellenállhatatlan technológiák és közreadók: „A Bilton által megkérdezett techguruk nagyon is éberen figyeltek, hiszen tudták, hogy ellenállhatatlan technológiákat terveznek és fejlesztenek. Az 1990-es és 2000-es évek nehézkes rendszereivel szemben a modern technológia hatékony és rendkívül addiktív. Százmilliók osztják meg az életüket valós időben Instagram-posztokon keresztül, és ezeket az életeket hozzászólások és lájkok formájában ugyanilyen gyorsan értékeli is. A zeneszámok, amelyeknek a letöltéséhez régebben egy teljes órára volt szükség, ma már másodperceken belül megszerezhetők, és az idegölő várakozás, amely korábban sokakat eltántorított a letöltéstől, ma már a múlté.” – „[H]ozzászólások és lájkok formájában” – a mai emberek jelentős hányada felettébb vágyik az elismerésre, elsősorban a közösségtől, amelyhez tartozik vagy tartozni törekszik, de minden továbbit is nagy értéként fogad. Ez tanult értékrend, nagyrészt hamis értékrend, ám kétségtávol sokak és mind többek egyik nagy hajtóereje. Alighanem nagyban hozzájárul ehhez a valódi közösségeknek és azok értékrendjének a felörlődése is a mai világban.

Megragad, le is győzhet: „A technológia kényelmet, gyorsaságot és automatizálást kínál, ám közben komoly ára is van. Az emberi viselkedést részben a költséghatékonysággal kapcsolatos mérlegelések sorozata vezérli, amelyek meghatározzák, hogy egy adott cselekvést egyszer, kétszer, százszor vagy éppen egyetlenegyszer sem hajtunk végre. Ha a végrehajtással járó előnyök túlszárnyalják a ráfordítást, nagyon nehéz nem újra és újra végrehajtani a cselekvést, különösen, ha az egyben éppen a megfelelő idegi hurokat pendíti meg. Egy Facebook- vagy Instagram-lájk pontosan ilyen hűrt pendít meg, ahogyan az is, ha teljesítünk egy küldetést a World of Warcraftban, vagy több száz másik Twitter-felhasználó megosztja valamelyik tweetünket. A technológiákat, játékokat és interaktív élményeket fejlesztő szakemberek nagyon értik a dolgukat. Tesztek ezreit futtatják le felhasználók millióival, hogy megtudják, mely trükkök válnak be, és melyek nem – melyek azok a háttérszínek, betűtípusok és hanghatások, amelyek maximálisan lekötik a figyelmet és minimalizálják a frusztrációt. Az élmény addig fejlődik, míg végül saját egykori önmaga ellenállhatatlan, fegyverminőségű változata válik belőle. 2004-ben a Facebook jó móka volt; 2016-ban már függőséget okoz.”

„Anyag” sem kell hozzájuk: „Ezeknek az új függőségeknek a kialakulásához semmilyen anyagot nem kell bejuttatnunk a szervezetünkbe – pontosabban: bár közvetlenül nem kerülnek vegyszerek a véráramba, a kényszerítő hatás (inkább lenyűgöző erő – Osman P.) és a kiváló felépítés miatt lényegében mégis ugyanazt a hatást váltják ki. Egyes ilyen tevékenységek, mint a szerencsejáték és az edzés, régeinek számítanak; mások, mint a maratoni sorozatnézés vagy az okostelefon-használat, viszonylag újak. Ám mindegyiknek egyre nehezebb ellenállni.”

Megfelekedtünk a vészfékről: „Közben azzal súlyosbítottuk a problémát, hogy a célok kitűzésének előnyeire koncentrálnunk anélkül, hogy számításba vennénk a hátulütőit. A célok kitűzése a múltban hasznos motivációs eszközként működött, mivel az emberek általában a lehető legkisebb idő- és energiaráfordításra törekcsenek, nem ösztönösen vagyunk szorgalmasak, erényesek és egészségtudatosak. A trend azonban megfordult. Ma már annyira az lebeg a szemünk előtt, hogy minél több feladatot végezhesünk el minél rövidebb idő alatt, hogy elfelejtettünk vészféket beiktatni.” – Lecseréltük az életminőség megbecsülését az ostoba teljesítménykultuszra.

Nem a technológia a hibás, a cél lehet rossz: „A technológia erkölcsileg nem jó vagy rossz, míg a nagyvállalatok kezébe nem kerül, amelyek aztán a tömegfogyasztás szolgálatába állítják. A különböző alkalmazások és felületek kialakításuktól függően elősegíthetik a tartalmas társas kapcsolatokat, vagy, mint a cigaretta, függőséget is okozhatnak. Ma sajnos sok technológiafejlesztés célja inkább a függőség kialakítása. Még a virtuális valósággal kapcsolatos élményéről lelkendező Pullen is elismeri, hogy ’horogra akadt’”. A virtuális valósághoz hasonló, teljes bevonódást okozó technológiák olyan intenzív érzelmi élményt váltanak ki, hogy szinte arra termettek, hogy visszaéljenek velük. Mivel azonban még igencsak gyerekcipőben járnak, egyelőre nem tudhatjuk, felelős módon használják-e majd fel őket. – Ez a legjobb esetben erős naivitás. A modern árutermelés célja a profit, s ha ennek útjában áll a „felelős mód”, úgy többnyire a rövidebbet húzza. A „társadalmi felelősségvállalás” igazán szép eszme, de inkább csak addig juthat érdemi szerephez, amíg úgy segíti a cég megbecsülésének javítását a közvéleményben, hogy annak nem okoz jelentősebb gazdasági veszteségeket.

Ugyanaz az agyi mechanizmus: „A szerhasználat és a viselkedési függőség sok tekintetben nagyon hasonlít egymásra. Ugyanazokat az agyterületeket aktiválják, és ugyanazon alapvető emberi szükségletek vezérlik őket.” – Távoli őseink az istenekkel, a szellemekkel akartak találkozni szerhasználat révén. Ma az emberek gyakran önmaguktól, az életüktől menekülnek szerek és eszközök segítségével. S persze az eszközök pótcselekvésként is szolgálnak, valamint olyan élmények forrásául, amelyekhez másként nem jutnak hozzá.

„A viselkedési függőségnek hat összetevője van: ígöző célok, amelyek éppen karnyújtásnyi távolságra vannak; ellenállhatatlan és kiszámíthatatlan pozitív visszajelzés; az egyre nagyobb ütemű haladás és fejlődés érzése; feladatok, amelyek az idő múlásával fokozatosan egyre nehezebbé válnak; feladatlan feszültségek, amelyek megoldást kívánnak; és erős társas kapcsolatok. A ma megfigyelhető viselkedési függőségek sokféleségük ellenére a fenti összetevők közül legalább egyet megtestesítenek. Az Instagram például azért addiktív, mert egyes fotók sok lájkot kapnak, míg mások keveset. A felhasználók a következő nagy sikert hajszolva egyik képet töltik fel a másik után, és rendszeresen felkeresik az oldalt, hogy támogassák a barátaikat. A játékfüggők képesek napokon át folyamatosan játszani egy játékkal, mert teljesíteni akarják a küldetéseket, és mert erős társas kötődést alakítottak ki a többi játékfüggővel.” – Kortünet, amely kortünetté is válhat: jelentős és egyre növekvőnek mutakozó részük van az ember társas kötődéseiben az elektronikus kapcsolatoknak,

amelyek legfeljebb töredékét képesek közvetíteni a valódi közelség hatásainak. S vajon mit tesz az érzelmi élettel és az érzelmi intelligenciával, ha arckifejezések és testbeszéd helyett kisebb-nagyobb részben emojikkal egészül ki a verbális kommunikáció?

Elnyeléssel fenyegető lápok és mocsarak: „A WoW (World of Warcraft – Osman P.) valószínűleg a bolygón létező egyik legaddiktívabb viselkedési élmény. Rengeteg játékkal játszható, online szerepjátékról van szó, amelyben világszerte milliók vesznek részt. ... A játék 10 év alatt több mint 10 milliárd dollárt hozott a készítőknél, és több mint 100 millió regisztrált előfizetőt vonzott. Ha ezek az emberek egy országot alapítanának, az a világ 12. legnagyobb állama lenne. ... A WoW-hoz hasonló játékok tinédzserek és fiatal felnőttek millióit vonzzák, akiknek egy jelentős része – akár 40%-uk – függővé válik.”

„A technológia az edzésmódszereinket is megváltoztatta. ... Az edzésfüggőségből pszichiátriai szakterület lett, hiszen az ilyen készülékek folyamatosan emlékeztetik a sportolókat a tevékenységükre, és ami még fontosabb, a tétlenségükre. Ha az ember ilyen órát visel, könnyen ördögi spirálba kerülhet. A múlt héten talán még 10 ezer lépés volt a szint, ezen a héten azonban már 11 ezer. A jövő héten 12 ezerre emelkedik, aztán pedig 14 ezerre. Ez a tendencia persze nem folytatódhat örökké, de sokan hajlandóak a túlterhelésig, törésig és egyéb súlyos sérülésekig is elmenni, csak hogy megkapják azt az endorfinlöketet, amelyhez alig egy-két hónappal korábban sokkal kevesebb edzés is elég volt.”

Vásárlás, munka, pornó: „A mindenhová beszivárgó technológiának köszönhetően a vásárlástól, a munkától és a pornótól is sokkal nehezebben szabadulunk. Régebben a késő estétől kora reggelig tartó időszakban szinte lehetetlen volt vásárolni és dolgozni, ma már azonban a nap bármely szakában vásárolhatunk online, és kapcsolódhatunk a munkahelyünkhöz. Azok a szép napok is elmúltak, amikor Playboyt loptunk az újságostól; ma már nincs szükség hozzá másra, csak wifire és egy böngészőre. Az élet sokkal kényelmesebb, mint korábban bármikor, ám ez a kényelem fegyvert faragott a kísértésből.” – Rút csapdákat is: például kényelmesebb, hogy nem kell boltról-boltra kajtatni – ám ha egyszer keresni kezdünk valamit, utána tolakodó és zavaró hirdetések igyekeznek a képernyőnkön vásárlásra ösztönözni. Ha filmeket néznénk ingyenes netes portálokon, a kívánt műsor elindulása előtt a rendszer többször is átirányít olyan helyekre, amelyek egészen mást kínálnak, hátha leragadunk ott – ami nyilvánvalóan a portál bevételeinek egyik forrása.

Quo vadis, Domine? „Az okostelefonnak és az e-mailnek nehéz ellenállni – hiszen mindkettő a társadalom szövetének szerves része (s már pusztán ebben is a társadalom szövetének drasztikus megváltozása mutatkozik meg, sok új, abból szervesen következő veszélyforrással – Osman P.), és pszichológiailag élvezetes élményt nyújtanak –, és az elkövetkező évtizedekben további addiktív élmények megjelenésére számíthatunk.”

„Az eddig rendelkezésünkre álló bizonyítékok aggodalomra adnak okot, a jelenleg zajló folyamatok pedig arra utalnak, hogy egyre mélyebbre gázolunk a veszélyes vizekben. Ennek ellenére óvatosan kell bánnunk a 'viselkedési függőség' kifejezés használatával. Az ilyen címkék általában arra ösztönzik az embereket, hogy mindenütt rendellenességet fedezzenek fel.

Allen Frances pszichiáter és függőségszakértő [szerint] *’Ha az emberek 35%-a szenved egy rendellenességben, akkor az egyszerűen az emberi természet része – mondja. – Hibának tartom a viselkedési függőség orvosi esetként való kezelését. Azt kellene tennünk, amit a tajvaniaiak és a koreaiak. Ott a viselkedési függőséget orvosi jelenség helyett társadalmi jelenségként kezelik.’* Egyetértek ezzel. Nem kell mindenkit kezelésre utalni, aki naponta 90 percnél többet használja az okostelefonját. De mi teszi ennyire lebilincselővé az okostelefonokat? *Vajon strukturális fékeket és ellensúlyokat kellene bevezetnünk a mindannyiunk életében játszott szerepükre?’*

A nagy dilemma: „Egy jelenség, amely ilyen sok embert érint, nem lesz kevésbé valóságos vagy elfogadhatóbb attól, hogy ez válik az új normává; alaposan meg kell értenünk ezt a tünetet ahhoz, hogy el tudjuk dönteni, foglalkozzunk-e vele, és ha igen, milyen módon.”

Megmérttél és viselkedésfüggőnek találtattál: „2011-ben hosszú és alapos elemző tanulmányt jelentettek meg, amelyben szigorúan megszürt felmérések tucatjait vizsgálták meg. Csak azok a felmérések kerülhettek bele a tanulmányba, amelyekben legalább 500-an részt vettek, férfiak és nők egyaránt, 16-tól 65 éves korig, a mérési módszerekkel szemben pedig elvárás volt, hogy megbízhatóak legyenek és alapos kutatások támasszák alá őket. Az eredmény tekintélyes számú, 83 felmérés volt, négy földrészről, összesen 1,5 millió válaszadóval. A felmérések által vizsgált témák a szerencsejáték-, a szerelem-, a szex-, a vásárlás-, az internet-, a testmozgás- és a munkafüggőség, továbbá az alkohol-, a nikotin-, a kábítószer- és egyéb szerfüggőségek voltak. A végeredmény: a népesség megdöbbentő mértékben, 41%-os arányban szenvedett legalább egy viselkedési függőségben az elmúlt 12 hónapban. És korántsem jelentéktelen rendellenességekről volt szó; Griffiths és kollégái szerint (’Mark Griffiths angol pszichológiai professzor, aki már több mint 20 éve kutatja a viselkedési függőséget’ – Osman P.) a lakosság közel fele tapasztalta a következő tüneteket:

’A szabad döntés képességének elvesztéseafelett, hogy abbahagyják vagy folytassák az adott viselkedést (irányítás elvesztése), és a viselkedéshez köthető kedvezőtlen következmények megtapasztalása. Más szavakkal: az adott személy képtelenné válik megbízhatóan megjósolni, mikor következik be a viselkedésmód, mennyi ideig tart, mikor fejeződik be, illetve hogy a függést okozó viselkedéshez milyen egyéb viselkedésmódok társulhatnak. Ennek következményeként más tevékenységekről lemond, vagy ha folytatja is, többé már nem éli meg őket olyan élvezetesnek, mint korábban. Az addiktív viselkedés további negatív következményei közé tartozhatnak az életszerepek (mint például a munka, a társas tevékenységek vagy hobbik) terén nyújtott teljesítmény gyengülése, a társas kapcsolatok romlása, a bűnöző cselekvésformák és törvényszegési problémák, a veszélyes helyzetekbe való belekeveredés, a fizikai sérülések, a pénzügyi veszteség vagy az érzelmi trauma.’ Feltehetően ebben nagy, talán meghatározó szerepe van az értékrendváltozásnak. A mai „fogyasztói” társadalom mindinkább arra tereli az embereket, hogy a belső nyugalom és az azzal járó megelégedettség helyett külső értékeket – fogyasztás, társadalmi érvényesülés és annak kellékei stb. – hajszoljanak, s ezzel állandó elégedetlenséget vagy épp szorongást olt beléjük. Ez azt az

igényt is felkelti, olykor kényszerré is erősíti egyre többekben, hogy folyamatosan kövessék „a külvilágot”, az abbéli környezetük, fontosnak tartott kapcsolataik híreit, eseményeit, nehogy kiessenek, lemaradjanak a „jobbaktól”, nehogy megbecsülést vagy kapcsolatokat veszítsenek. Mind többen menekülnek olyan viselkedésekhez, tevékenységekhez, amelyek elterelik a figyelmüket a belső bizonytalanságukról, hiányérzetekről, vagy egyszerűen elfoglalják őket agyzsibbasztó, azaz viszonylag megnyugtató időöltésként, pótcselekvésként.

Erősen fokozza a függőséget, hogy a modern társadalom – érthető okokból – azt sulykolja az emberekbe, hogy társadalmi értékmérő a követők/kapcsolatok száma a közösségi hálókön, továbbá, hogy minden fontos dolog, információ „odaát” van, a kommunikációs csatornák, a kapcsolati hálók túlsó oldalán, tehát figyelniük és követniük kell. Félelmetes hatásúak ebben a közösségi hálók: egy itt idézett felmérés szerint „majdnem minden tizenéves lány rendszeresen használt legalább egy közösségi médiafelületet, így kénytelenek voltak választani az elszigetelődés és a kényszeres túlhasználat között.” Fokozza mindezt, hogy már a kiemelkedő közéleti szereplők is folyamatos üzengetéssel tájékoztatják a nagyközönséget. Képletes és egyben tényleges példa, hogy még a viszonylag ritka pásztorlevelek helyét is erősen átvették a meglehetősen gyakori Twitter-üzenetek.

Gyerekek veszélyben: „2013-ban egy pszichológus, Catherine Steiner-Adair elmagyarázta, hogy sok amerikai gyerek akkor találkozik először a digitális világgal, amikor észreveszi, hogy a szülei éppen 'máshol járnak'. Az anyukám majdnem mindig az iPadjét nézegeti vacsora közben – mondta Steiner-Adairnek egy Colin nevű 7 éves kisfiú. – Mindig azt mondja, »csak belenéz«. A szintén 7 éves Penny így mesél: 'Mindig mondom neki, hogy játszunk, játszunk, de ő mindig üzeneteket írogat a telefonján.' ... Azok a szülők, akiknek kisebb gyerekeik vannak, még nagyobb kárt okoznak, amikor állandóan a telefonjukon és a táblagépeiken lógnak. Kutatók fejre erősített kamerával végzett vizsgálatok során megfigyelték, hogy a kisbabák ösztönösen a szülei szemét követik. A telefonjukban elmerülő, máshová figyelő szülők hasonlóan koncentrációra képtelen gyerekeket fognak nevelni, hiszen ha maguk sem tudnak összpontosítani, akkor a gyerekeik is ezt a mintát tanulják meg tőlük.” – A telefon ezekben a leírásokban és elemzésekben valójában megjelenítője az összes ilyen eszköznek, mint a ma már messze leggyakoribb közülük. *Beérett Steve Jobs vetése:* a telefon a felhasználók nagy hányada számára magában foglalja mindazt, amit az ilyen eszközöktől akarnak. S amint azt Alter is kiemeli, ez erős forrása a „mágikus vonzerőnek”, hiszen a legtöbbekkel mindig velük van, mindig kézre áll, és magához vonzza a figyelmet.

A valóból a digitális világba: „A gyerekek nem úgy születnek, hogy vágnak a technológiára, de azt tanulják meg, hogy nélkülözhetetlen. Mire az általános iskola végéhez érnek, a társasági életük a való világból a digitális világba helyeződik át. Mindennap fényképek százmillióit osztják meg az Instagramon, és szöveges üzenetek milliárdjait küldik el. Nincs lehetőségük szünetet tartani, mert ebben a térben kapnak megerősítést, és itt vannak a barátaik is.”

Felettébb kényelmes a függőségre való hajlamot elintézni azzal, hogy „az ember esendő”, vagy hogy „e szörnyű társadalom” teszi őt ilyenné, ám sokkal hasznosabb megérteni a füg-

gővé válás belső mechanizmusát. Ez a könyv fő mondanivalója is, azzal, hogy a megértés az alapja a védekezésnek és az elhárításnak, ám szintűgy annak, ahogyan az ebben érdekeltek és az ő technikusaik megalkotják a furfangos Odüsszeuszra és hajósaira leselkedő szíréknél is veszedelmesebb új csábítókat.

Alter egy teljes fejezetet szentel a viselkedési függőség biológiai hátterének. Néhány részlet innen: „Az emberi agy a különböző élményekre különböző aktivitási mintázatokkal reagál. ... A kábítószerfüggő agyának is van jellemző mintázata, miközben heroint lő be magának, és a játékfüggő agyának is, amikor újabb küldetésre indul a *World of Warcraft*-ban. Ez a kettő pedig szinte teljesen megegyezik. A heroin sokkal közvetlenebbül fejt ki a hatását, és erőteljesebb reakciót vált ki, mint a játék, ám az agyban aktivizálódó idegsejtek rendszere majdnem ugyanolyan. 'A kábítószer és a függőséget okozó viselkedésformák ugyanazt a jutalomközpontot serkentik az agyban – magyarázza Claire Gillan, a kényszeres és ismétlődő viselkedésformákat tanulmányozó idegtudós. – Amennyiben egy viselkedés jutalomérzést vált ki, vagyis a múltban jutalmat jelentő következményekkel társult, az agyunk ugyanúgy bánik vele, mint egy kábítószerrel. A kokain közvetlenebb hatást gyakorol az agyunkban lévő ingerületátvivő anyagokra, mint mondjuk a szerencsejáték, ám a kettő ugyanazon az elven működik, és ugyanazokat a rendszereket érinti. A különbség a nagyságrendjükben és az intenzitásukban van.”

Csökkenő hozadék, ördögi kör: „Ahogy az agy a dopaminhullámot örömmé alakítja, az előnyök eleinte jócskán ellensúlyozzák a hátrányokat. Agyunk azonban hamarosan hibaként értelmezi ezt a dopamintúltengést, és egyre kevesebbet termel a hormonból. (Elgondolkodtató, vajon milyen evolúciós előnyünk származik abból, hogy ilyen furcsán működünk. Persze tudjuk, tulajdonságainkat 'csomagban' örököljük, s akár hátrányos tulajdonság is lehet a csomagban, amelyet a vele járó evolúciós előny továbbvisz – Osman P.) Az eredeti örömmézés ettől kezdve csak a kábítószer vagy az élmény adagjának növelésével ismételhető meg – vagyis több pénzzel kell játszsanunk, több kokaint kell felszippantanunk vagy több időt kell töltenünk egy sokkal valóságosabb számítógépes játékkal. Ahogy az agy fokozatosan ellenállóvá válik, a dopamintermelő részek működése alábbhagy, és az örömmézés között egyre mélyebbre zuhanunk. Ezek az agyi régiók ettől kezdve ahelyett, hogy olyan egészséges mennyiségű dopamint állítanának elő, amennyi korábban az apró örömekre adott reakcióként jelentkező optimizmust és elégedettséget kiváltotta, kikapcsolnak, és csak egy újabb túlserkentés keltheti ismét életre őket. A függőségek olyan élvezetet jelentenek, amelynek során az agyban két dolog történik: először is, kevesebb dopamint termel, hogy útját állja az eufória özönének, majd, amikor az eufória forrása eltűnik, nem tud megbirkózni azzal, hogy most már sokkal kevesebb dopamint termel, mint korábban. És az ördögi kör így folytatódik: a függő hajszolja függése forrását, az agy pedig azzal reagál erre, hogy minden adag után egyre kevesebb dopamint termel.” – Mintha csak a kábítószer és a modern, elektronikus serkentőszerek kereskedői fizették volna le a „tervezőt”, hogy ezt tegye velünk.

A kritikus külső összetevő: „Ha a függőség pusztán agyi rendellenesség volna, akkor elég lenne dopamint zúdíítani az agyra, és máris kész a függőség! A függőség azonban egyáltalán nem így működik. Mivel az emberi agy alapvetően minden élvezetes eseményre ugyanúgy reagál, kell lennie más összetevőnek is – máskülönben már gyerekkorban mindannyiunkban súlyos fagyifüggőség alakulna ki. (Képzeljük csak el, micsoda dopaminsokkot jelent egy kisgyerek számára az első fagylalt megkóstolása!) A hiányzó összetevő nem más, mint a szituáció, amelyben a dopaminszint-emelkedés bekövetkezik. Az anyag vagy a viselkedés önmagában nem okoz függőséget, amíg nem kezdjük gyógyírként használni lelki problémáinkra. Ha például szorongunk vagy depressziósak vagyunk, megszokhatjuk, hogy a heroin, az evés vagy a szerencsejáték enyhíti a fájdalmunkat. Ha magányosak vagyunk, beletemetkezhetünk egy lebilincselő számítógépes játékba, amelynek révén új társas kapcsolatrendszert építhetünk ki.” – További tényező lehet, ha kialakul bennünk egy nehezen legyőzhető, lelki kényszerítő okozó meggyőződés, hogy nélküle nem megy: pl. hogy nélküle nem tudok elaludni, hogy a rendszeres, túlhajtott edzés nélkül elhízom vagy nem leszek eléggé sportos, hogy a közösségi játékokban, „harctereken” elért állandó sikerek nélkül nem kapok elég megbecsülést, kiszorulok a „jobbak” közül, és így tovább.

Közeledik a szomorú vég, amikor többé már nem adhatjuk meg magunkat az ellenállhatatlan vonzásnak, hogy még többet szóljunk erről a roppant izgalmas témájú könyvről. Mondandója ívének érzékeltetéséül jöjjön itt a tartalomjegyzéke.

Első rész: Mi a viselkedési függőség, és honnan ered?

- A viselkedési függőség kialakulása
- A mindannyiunkban ott lapuló függő
- A viselkedési függőség biológiai háttere

Második rész: A viselkedési függőség receptje, avagy hogyan építsünk fel függőséget okozó élményt?

- Célok
- Visszajelzés
- Haladás
- Fokozódó nehézség
- Lezáratlan helyzetek
- Társas interakció

Harmadik rész: A viselkedési függőség jövője – és néhány megoldás

- A függőség kialakulásának megakadályozása
- Szokások és környezet
- Játékosítás

A „játékosítás” viszonylag új fogalom, ezért kis magyarázat hozzá. *Gamification*: „A kifejezést egy Nick Pelling nevű programozó alkotta meg 2002-ben. Rájött, hogy a játékos megoldások bármilyen tevékenységet izgalmasabbá tehetnek, de nem sikerült üzleti téren is megvalósítania a koncepciót, amely így kihasználatlanul szunnyadt, amíg a Google és

más vállalkozó szellemű cégek 2010-ben le nem porolták. *A játékosítás központi elve, hogy az élmény legyen önnön jutalma.* „A játékosítás igen hatékony üzleti eszköz, de a megfelelő módon hasznosítva boldogabb, egészségesebb és bölcsőbb viselkedésformákat is szülhet.” – Magunk is gyakran találkozhatunk vele, egyebek közt a kereskedelemben használatos eladásösztönzési- és hűségprogramokban, vagy épp internetes oldalakon, ahol a mások számára hasznos hozzájárulásokért – pl. véleményezésekért – virtuális jutalmakat, egyebek közt presztízs-növelőnek ígérkező minősítéseket adnak.

Már csak pár részlet.

Váratlan célvesztés: Roppant érdekes, meglepő kérdést vet fel a célok kitűzéséről szóló fejezet egyik nyitótörténete. Egy messze kiemelkedő sportteljesítmény elérésével mutatja be, hogy *ha az ember minden erejével törekszik a nagy eredményre, és az annyira jóra sikerül, hogy nincs reménye a jövőben túlszárnyalni, akkor számára e pálya lényegében elveszett.* „Beamonnak elméletileg a hetedik mennyországban kellett volna éreznie magát. A döcögős selejtezőkör után sikerült olyan teljesítményt kihoznia magából, amelyet rendszeresen minden idők öt legnagyobb sportteljesítménye között emlegetnek. Annak a napnak a hátralévő része Beamon életének egyik legcsodálatosabb időszaka kellett volna, hogy legyen. Ám nem ez történt. 2008-ban így emlékezett vissza mindössze néhány percig tartó ünneplésére: 'Amikor odaléptem a dobogóhoz, azt kérdeztem magamtól: És most mihez kezdek? Elértem egy szintet (amelyet aligha tudna a továbbiakban túlszárnyalni – Osman P.), vajon mi lesz életem következő kiugró élménye?’”

Az első digitális drog: Alter egy teljes fejezetben mutatja be a visszajelzés szerepét, az ember igényét, hogy visszajelzést kapjon a tetteire. „Az ember már nagyon fiatal korától kezdve ösztönösen tanul, és a tanuláshoz hozzátartozik, hogy a lehető legtöbb visszajelzést kapjuk közvetlen környezetünkől.” – Viselkedés esetén e visszajelzés lehet megerősítő, ha kellemes, vagy épp annak elhagyására késztető, ha kellemetlen. „A visszajelzés iránti vágy a felnőttkorba érkezve sem szűnik meg.” Példák következnek, amelyekből az is megmutatkozik, hogy ha van egy gomb, amelyet meg lehet nyomni, az emberek – ecce homo! – nyomogatni fogják: „az emberek olyan gombokat is megnyomnak, amelyek az égvilágon semmit sem ígérnek” – alighanem azért, mert hajtja őket a kíváncsiság, talán még valami atavisztikus ösztön is, remény a jutalomra (ami anno akár egy ízletes lárva is lehetett). Szerephez juthatnak modern korunk sajátos motiváló eszközei, a virtuális jutalmak. Adler leír egy internetes gombnyomogatós játékot: „Felhasználók tömegei lepték el az oldalt, és gyakorlatilag folyamatosan megnyomta valaki a gombot, mielőtt az túl messzire jutott volna 60-tól (időkorlát másodpercekben – Osman P.). A gomb szemmel láthatóan nem sok mindent csinált azonkívül, hogy bíbor jelvényt osztogatott, ezért nem volt teljesen világos, miért is maradtak fent egyes felhasználók egész éjjel, hogy megvárják, amíg a számláló eléggé lecsökken. *Akkora volt a gomb csábereje – akárcsak a liftgomboké a kisgyerekekre –, hogy sokan még az alvásról is hajlandóak voltak lemondani, csak hogy esélyük legyen azt az időzítő alacsony állásánál*

megnyomni.” A folytatás arról is szól, milyen hatásokat hoznak a különféle jutalmazási stratégiák, majd eljut a Facebook híres-nevezetes lájkgombjához.

„A 'lájkgomb' gyökeresen megváltoztatta a Facebook-használat pszichológiáját. Míg addig csak passzívan követhettük barátaink életének alakulását, most már interaktív módon hozzá is szólhattunk, ráadásul a visszacsatolás jellege éppen olyan kiszámíthatatlan volt, mint ami Zeiler galambjait is annyira lázba hozta (egy itt ismertetett kísérletre utal – Osman P.). A felhasználók tehát lényegében szerencsejátékot játszottak, valahányszor megosztottak egy fényképet, egy linket vagy egy hozzászólást. Egy nulla lájkot kapott poszt nemcsak személyesen fáj az adott személynek, de egyben nyilvános ítéletet is hordozott a bejegyzéséről: vagy nincs elég online barátja, vagy ami még rosszabb, online barátait nem nyűgözte le a dolog. A galambokhoz hasonlóan mi is nagyobb elszántsággal keressük a visszacsatolást, ha az nem garantált. A Facebook volt az első nagy közösségi oldal, amely bevezette a lájkgombot, de mára másutt is megjelentek a hasonló funkciók. Lájkolhatunk és újra-posztolhatunk tweeteket a Twitteren, képeket az Instagramon, posztokat a Google+-on és videókat a YouTube-on.”

„A lájkok olyan értékké váltak, hogy egy Lovematically nevű startupot is életre hívtak. Az alkalmazás alapítója, Rameet Chawla a következő bevezetővel fogadja a weboldal látogatóit: *Ez a mi generációnk kokainja. Mindenki egyszerűen függővé válik tőle. Elvonási tünetek jelentkeznek. Annyira lételemünkké vált ez a drog, hogy már egyetlen löket is különös reakciókat vált ki. A lájkokról beszélnek. Csendben, feltűnés nélkül vált belőlük az első digitális drog, amely uralma alá hajtotta a kultúránkat.*”

A VR szép új világa: „A legtöbben egészen az utóbbi időkhöz úgy gondoltak a VR-ra mint játékeszközhöz (VR: virtual reality), ez azonban megváltozott, amikor a Facebook 2014-ben 2 milliárd dollárért megvette az Oculus VR-t. Mark Zuckerbergnek nagy tervei voltak az Oculus Rifttel (egy virtuálisvalóság-rendszer, amely teljesen belemeríti használóját a virtuális világba – Osman P.), amelyek jóval túlmutattak a játékokon. 'Ez csak a kezdet – fogalmazott Zuckerberg. – A játékok után az Oculus sok más élmény platformjává is szolgál majd. Képzeljük csak el, hogy a pálya mellől nézhetünk egy meccset, részt vehetünk egy tanórán a világ távoli részein élő tanárokkal és diákokkal együtt, vagy szemtől szemben beszélhetünk egy orvossal – és mindehhez csak egy ilyen szemüvegre van szükségünk otthon.' A VR többé már nem számít marginális technológiának. 'Hiszünk benne, hogy egy napon ez az élethű, kiterjesztett valóság emberek milliárdjai számára lesz a mindennapi élet része' – mondta Zuckerberg.” – Mi több, olyan élmények forrása, amelyet a tényleges valóságban nem érhetnek el. S a távlatok végtelenek. Életünket az élményeink emléke legalább annyira gazdagítja, hiszen velünk maradnak, mint maguk az elröppenő élmények. Emlékeket beültetni – ki tudja, meddig marad ez fikciós mesék tárgya, s mikor válik valósággá, abban pedig hatalmas üzletágga.

„A VR minden ígéretessége ellenére komoly kockázatokat is rejt. Jeremy Bailenson, a Stanford Egyetem Virtuális Valóság Interakciós Laboratóriumának kommunikációs professzora amiatt aggódik, hogy az Oculus Rift káros hatással lesz az embereknek a világgal való interakciójára. 'Hogy félek-e egy olyan világtól, amelyben bárki létrehozhat szörnyű élményeket? Igen, aggaszt a dolog. Aggódok, mi történik, ha egy erőszakos videójáték pontosan olyan érzés lesz, mint a gyilkosság. És ha a pornográfia olyan érzés lesz, mint a szex. Hogyan változtatja meg ez az emberi interakciót, a társadalom működését?’

A The Guardianben megjelent egyik cikkében Stuart Dredge technológiai szakíró megjegyzi, hogy már most nehezünkre esik a barátainkra és a családunkra összpontosítani a figyelmünket. *Ha a szerteszét heverő okostelefonok és táblagépek elterelik a figyelmünket a való világbeli interakcióktól, akkor hogy bírunk majd a VR-eszközökkel?* Steven Kotler a Forbes magazinban úgy fogalmazott, hogy *'a VR-ból legális heroin válhat; a következő kemény drog'.* Minden okunk megvan rá, hogy higgyünk neki. Ha a VR valóban felnő, akkor a segítségével bárhol, bárkivel eltölthetjük az időnket, bármit tehetünk, amit csak akarunk, ameddig csak akarjuk. *Ez a korlátlan élvezet csodálatosan hangzik, de sajnos megvan benne a lehetőség, hogy elavulttá tegye a személyes interakciókat. Miért élnénk a való világban igazi, tökéletes emberekkel, ha egy tökéletes világban is létezhetünk, amelyet éppen olyan valódinak érzünk?’* – És miért hagynánk ott ezt a világot önszántunkból a sokkal kevésbé kedvünkre való és kedvünk szerint alakítható valóságért? Kellően fejlett formájában a VR alighanem olyan lesz, mint a legveszélyesebb szintetikus drogok: már az első találkozás is függővé tehet.

Vajon bölcs és szilárd következetességgel megvalósítható kiút, vagy csak naiv utópia, a könyv két zárómondata a képernyőmentes világról? *„Az addiktív élményekhez való viszonyunk nagyrészt kulturális meghatározottságú, és ha kultúránk teret enged a munkamentes, játékmentes, képernyőmentes szabadidőnek, mi és a gyerekeink könnyebben ellenállunk majd a viselkedési függőség csábításának. Helyette közvetlenül, mindenféle eszközök nélkül kommunikálunk majd egymással, és e társas kötelékek ragyogása gazdagabbá és boldogabbá tesz bennünket, mint amire bármilyen képernyő csillogása valaha is képes lehet.”* – Ámen.

Mindez persze csak a könyv kis töredéke. A többi az olvasóra vár. Érdeemes a találkozásra.

Dr. Osman Péter

Jordan B. Peterson: 12 szabály az élethez. Így kerül el a káoszt! 21. Század Kiadó, 2018; ISBN 9786155759369

Az élet a legnagyobb, legnehezebb vállalkozás mindenkinek, aki tudatosan éli napjait. Megoldási kulcs, használati útmutató nincs, és nem is létezhet hozzá, annyira egyedi a tényezők és kombinációik végtelen sora, amelyek mentén boldogulni kell.

Nehezíti a terepet, hogy napjainkra valódi iparággá vált az étellel szembeni elvárások erőteljes fokozása, olyan igények felkeltése, amelyek a korábbi nemzedékek tudatában egyáltalán nem léteztek. Ennek alapja nagyon is materiális: a gazdasági tevékenységekhez újra és újra több és több keresletet teremteni. A *megelégedettséget* alapvető szükségletté kiáltották ki, ám olyan célokkal és kritériumokkal, amelyek nemcsak rendre meghaladják a legtöbbek valós lehetőségeit, de szükségtelenek és ezért értelmetlenek is. Így, ha nem vigyázunk – és tanulunk a saját józan eszünktől, már ha az elég jó ehhez, vagy olyanokból, mint pl. Peterson itteni tanításai –, önértékelésünk állandó elégedetlenségbe, s ennek kockázataiba és mellékhatásaiba dönthet. Énünket és életünket romboló kudarcélményekbe, mint – Petersonnak a helyes és a helytelen önértékelésről szóló fejtegetéseiből idézve – „*Bármennyire jók vagyunk valamiben, bárhogyan értékeljük a saját eredményeinket, valaki máshoz képest mindig inkompetensnek tűnünk.*” Jól tudunk gitározni, de nem vagyunk egy Jimmy Page vagy Jack White. ... Egy megszállott vállalatvezetőnek jóval bonyolultabb önfelhúzó órája van [mint nekünk], amelyet egy még értékesebb, mechanikus, keményfa-acél, automatikus önfelhúzó óratokban tart.” Utóbbi önmagában is korunk egyik rút pszichológiai csapdája. Ebbéli nagyon ínycsek kivételével a fenét sem érdekelné önmagáért az a flancos óra és az ő tokja – sőt, macerás, hogy mennyire vigyázni kell rá. Ámde státusszimbólum, és a birtoklása azt mutatja mások szemében, hogy sikeres, nagy emberek vagyunk. Ha nem gondolkodunk elég józanul, belesodorhat egy ronda, pazarló, állandó versenybe a lehetőségeinkkel, hogy minden ilyen sallanggal felszerelkezzünk, továbbá ostoba, magunknak ártó elégedetlenségbe, hogy ez a legtöbbünknek nem sikerülhet. S hogy ez mennyire abszurdá válhat – már ha hagyjuk –, arra íme Peterson szimbolikus példája: „Kit érdekel, hogy mi vagyunk Kanada miniszterelnöke, ha valaki más az Egyesült Államok elnöke?” (Idézetek a könyvből, kiemlések a recenzió szerzőjétől.)

„Gyorsabban Magasabbra Erősebben” – az olimpia hármass jelszava normális keretek között vitathatatlanul hasznos segítője az érvényesülésnek és vele az életnek. A jó önértékelés fékje nélkül viszont nagyon sokakban a karrierépítés állandó törekvésévé, rosszabb esetben kényszerévé válik, és tönkre is teheti az embert, hiszen mindig van a látókörében, akinek okosabb az okoskutyúje, magasabb a „széke” – több a hatalma –, drágább a kuttyája, a ruhája vagy az autója. Erre ráépülve iparággá vált az efféle tanácsadás is, és művek gyorsan növekvő tömkelege kínál tanácsot, segítséget ahhoz, hogyan legyen az ember boldog és sikeres élete különböző akadálypályáin. Mint minden területen, vannak itt is mesterek és kontárok, Peterson pedig kétségkívül az előbbiekre tartozik: egyetemi pszichológiapro-

fesszor, gyakorló klinikai pszichológus. Nagy sikert aratott könyve messze elüt a kommersz önfejlesztő művek áradatától, nagyon nem a szokásos életvezetési tanácsadás. A „siker receptje” helyett a gondolkodásunk, magatartásunk mélyrétegei felől indulva szól miértről és mikéntről. Igyekszik rávezetni a pszichológiai alapokra: ahhoz, hogy tudjuk, mit is akarunk az élettől és benne magunktól, előbb tényleg értenünk kell, kik vagyunk valójában, s miért gondolkodunk, érzünk úgy magunkról és a világról, ahogyan azt tesszük, gyakran akár nem is igazán tudatában a saját mélyebb indítékainknak. Ebből már az is következik, hogy aki szép, egyszerű kitanítást akar kapni (ami igazán megnyugtató, sőt bátorító is lehet, ám biztos sikerhez segíteni aligha tud), ne ebben a könyvben keresse!

A kínált szabályok száma persze a jó öreg számmisztika, a magyar alcím pedig csalós. De-hogy a káosz kerülésére tanít, sokkal inkább arra, hogy az kiküszöbölhetetlen, sőt alapvető és nélkülözhetetlen része az életnek, ezért tanuljunk meg együttélni vele, és hasznot húzni belőle, hiszen a bizonytalan helyzet kínálja az új lehetőségeket. Kifejezőbb erre az eredeti alcím: *Ellenméreg a káoszra*.

A kifejtés sok helyütt erősen filozofikus, olykor a Bibliából vagy más tanításokból vett részekre és azokat boncoló, értelmező vallásfilozófiára támaszkodva. Hogy többnyire sokkal inkább képletes beszéd, mint világos útmutatás? Persze, hiszen a választásainkat az adott helyzethez magunknak kell megtennünk, döntéseinket meghoznunk, és Peterson okfejtése csak támpontokat és megközelítési módokat adhat ehhez – ugyanakkor erőteljes buzdításokban sem szűkölködik.

Jöjjön pár karakteres mondat.

„Ha az anyatermészet nem akarna mindenáron elpusztítani minket, sokkal könnyebb lenne egyszerű harmóniában együtt élnünk vele.” A Gaia-elmélet hívei szerint a földi élő és élettelen világ egyetlen önszabályozó rendszert alkot, amely talán épp azzal biztosítja túlélését, hogy megszabadul a kártételeivel a létét fenyegető emberiségtől. L. James Lovelock: *Gaia* halványuló arca – Utolsó figyelmeztetés, Akadémiai Kiadó, 2010, Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle 2011/2. sz. S valószínűbb, hogy nem a természet jön ellenünk, hanem mi nem tudunk/akarunk alkalmazkodni a szabályaihoz, s rombolva használjuk.

„Az egyén hajlandósága, hogy kiálljon önmagáért, mindenkit megvéd a társadalom korrupciójától.” – Bárcsak...

„Nagyon csekély a különbség a pusztításra való képesség és az erős személyiség között. Ez az élet egyik legnehezebb leckéje.”

„Ha legyőzöttnek tettetjük magunkat, úgy fognak bánni velünk, mintha vesztesre állnánk. Ha kihúzzuk magunkat, akkor viszont másképp fognak ránk nézni és bánni is velünk.” – Létfontosságú lecke – igazán követendő, ha olykor ez nem is könnyű. Az első mondatához: az állatvilágban bizonyos fejlett fajoknál a megadás gesztusa a győztest arra indítja, hogy ne bántsa tovább a másikat. Az emberből ez a mechanizmus hiányzik, ne számítsunk rá! S igazából nem a tettetés számít, hanem hogy legyőzöttnek látnak-e.

„Az emberek rendesebben váltják ki és adják be a gyógyszert a kedvenceiknek, mint önmaguknak.” – Ennek okát Peterson az öngyűlöletben látja, amelynek mélyenszántó gondolatmenetet szentel.

„A kigyó az édenben ugyanazt jelenti, mint a taoista egység jin-jang szimbólumában a fekete pont a jinben – azaz, *az ismeretlen és a forradalmi hirtelen megjelenésének lehetőségét ott, ahol minden rendezettnak tűnik.*” – Peterson bibliai hivatkozásokkal meglehetősen sajátos értelmezést ad az Édenkertben történeteknek.

Erről szól: „A bibliai történet azért kiváló példa, mert nem pusztán felsorolja a parancsolatokat, ahogy az ügyvédek, törvényhozók vagy végrehajtók tennék, hanem befoglalja őket egy megrendítő történetbe, amely megmutatja, miért van szükségünk rájuk, és ezáltal könnyebben megértjük őket. *Ebben a könyvben Peterson professzor sem pusztán felsorolja a tizenkét szabályt, hanem ő is történeteket fűz hozzájuk, kiterjedt ismereteivel illusztrálja és elmagyarázza, hogy a legjobb szabályok végső soron nem korlátoznak minket, hanem segítenek a céljaink elérésében és egy teljesebb, szabadabb élet élvezetében.*”

„Ennek a könyvnek az egyik legfontosabb témája, hogy előbb tegyünk rendet a saját házunk táján – ehhez lát el minket gyakorlati tanácsokkal Jordan.”

„Szabályok tehát lesznek – csak ne legyen belőlük túl sok! Vegyes érzelmekkel állunk hozzájuk, még akkor is, ha a javunkra válnak. Ha szabad szelleműek, egyéniségek vagyunk, a szabályok kordában tartanak minket, sértik az önrendelkezésünket és a büszkeségünket, amit azért érzünk, mert a magunk urai vagyunk. Miért mások szabályai alapján ítéljenek meg minket? És megítéltetünk. Végül is *Isten nem a 'tíz javaslatot' adta Mózesnek, hanem a parancsolatokat;* és ha szabadon rendelkezem az életemmel, akkor az lehet az első reakcióm egy ilyen parancsolatra, hogy senki, még Isten sem szabhatja meg nekem, mit tegyek, még akkor sem, ha az a javamra válna. Ám az aranyborjú története arra int minket, hogy *szabályok nélkül könnyen a szenvedélyünk rabjává válhatunk – amiben viszont nincs semmi felszabadító.*

Más is kiderül a történetből: *felügyelet nélkül, a saját naiv ítéletünkre hagyatkozva hamar alacsonyra tesszük a lécet, és olyan értékeket csodálunk, amelyek nem méltók hozzánk.*”

Ezt kutatja: „Az elképzelés, miszerint a különféle társadalmaknak más-más szabályaik és erkölcsaik voltak, az ókori világban sem volt ismeretlen, és érdekes összevetni az ókori eme felismerésre adott reakcióját a modern reakcióval (relativizmus, nihilizmus és ideológia). Amikor az ókori görögök elhajóztak Indiába és máshová, ők is felfedezték, hogy a szabályok, erkölcsök és szokások mindenütt különböznek, és látták, hogy a jó és rossz magyarázata gyakran valamilyen ősi hatalomban gyökerezik. Válaszul a görögök kétségbeesés helyett feltalálták a filozófiát.

Szókratész a bizonytalanságra reagálva, amit ezeknek az ellentmondásos morális szabályrendszernek az ismerete okozott, úgy határozott, hogy nihilizmus, relativizmus vagy ideológia helyett annak szenteli az életét, hogy felkutassa a bölcsességet, ami magyarázattal tud

szolgálni ezekre a különbségekre, vagyis segített megtalálni a filozófiát. Egész életében bonyolult, alapvető kérdéseket vetett fel, például, hogy 'Mi az erény?', 'Hogyan élhetünk jó életet?' és 'Mi az igazságosság?'; majd megvizsgálta a különböző megközelítéseket, és megkérdezte, melyik a legkoherensebb, és melyik van leginkább összhangban az emberi természettel. *Úgy hiszem, ilyen kérdések hajtják előre ezt a könyvet is.*" – A hat idézett bekezdés Norman Doidge előszavából van. Az ő végzettsége orvos, specializációja pszichiáter és pszichoanalitikus, mindezekkel a neurolaszticitás neves kutatója. L. Norman Doidge: *A változó agy – Elképesztő történetek az agykutatás élvonalából*, Park Könyvkiadó, 2011, Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle 2011/3. sz. és Norman Doidge: *Hogyan gyógyul az agy? – Figyelemre méltó felfedezések és gyógyulások a neurolaszticitás világából*, Park Kiadó, 2016, Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle 2017/1. sz.

Talán a legfőbb tanulság: „Egyszerűen nem látszik lehetségesnek, még maga Isten számára sem, hogy egy körülhatárolt területet teljesen megvédjen a külvilágtól – nem a való világban, annak szükségszerű korlátaival, körülvéve a túlvilággal. A külvilág, a káosz mindig bejut, mert semmit sem lehet teljesen elzárni a valóság többi részétől. Így még a végső, biztos menedék is elkerülhetetlenül magában rejt a kígyót. ... Ha mégis örökre száműzni lehetne minden fenyegetést – minden veszedelmet (és ebből következően minden kihívást és érdekességet) –, akkor is megjelenne egy újabb veszély: az örök emberi infantilizmus és az abszolút hasznavehetetlenség. Hogy érné el az ember a természete teljes potenciálját kihívás és veszély nélkül? Milyen ostobává és hitvánnyá züllenenek, ha többé nem lenne okunk figyelni? Talán Isten úgy gondolta, hogy a teremtménye meg tud birkózni a kígyóval, és a jelenlétét a kisebbik rossznak ítélte.” Következtetés: „Sokkal jobb, ha a ránk bízott embereket rátermettségre neveljük, mint ha megvédjük.” – Tökéletesen helytálló tétel, akárcsak híres parafrázisa: „Nem halat kell adni az embereknek, hanem megtanítani őket halászni” – amiben benne van az is, hogy a halászoknak bizony fel kell nőniük e szakma bizonytalanságaihoz és veszélyeihez.

Jordan e könyvet is megalapozó kutatói munkájáról: „Jordan első könyvében, a *Maps of Meaning*-ben a világmítoszok univerzális témáiról osztja meg mélyenszántó gondolatait, és elmagyarázza, hogy minden kultúra történetek segítségével próbálta feldolgozni és végső soron feltérképezni a káoszt, amelybe beleszülettünk; ezt a káoszt alkotja mindaz, ami számunkra ismeretlen, és a felderítetlen tartomány, amelyen át kell kelniünk, akár a külvilágról, akár a pszichéről beszélünk.

[Benne] az evolúciót ötvözi az érzelmek idegtudományával, Jung és Freud legjobb felfedezéseivel, Nietzsche, Dosztojevszkij, Szolzsenyicin, Eliade, Neumann, Piaget, Frye és Frankl nagy műveivel, Jordan több oldalról közelíti meg a kérdést, hogy az emberi lények és az emberi agy miképpen dolgozza fel az őstípusi helyzeteket, amelyek mindennapi életükben adódnak, valahányszor olyasmivel kerülünk szembe, amit nem értünk. A könyv zsenialitását az adja, hogy Jordan bemutatja, ez a szituáció az evolúcióban, a DNS-ünkben, az agyunkban és a legősibb történetekben gyökerezik. És ezek a történetek azért maradtak fenn, mert még mindig utat mutatnak a bizonytalanságban és az elkerülhetetlen ismeretlenben. [Könyve] alapvető

alkotás, mert bármennyire különböznek a génjeink és az élményeink, bármennyire eltérően huzalozták át a tapasztalataink az agyunkat, mindenkinek meg kell birkóznia az ismeretlennel, és mindenki a káoszból a rendre törekszik. Ezért ebben a könyvben, amely a *Maps of Meaning* alapul, *számos szabályban találunk univerzális alkotóelemeket.*” (Doidge előszavából.)

A szerző összegzése: „A korábbi kutatásom és gondolataim eredményeként születtek meg azok az új esszék, amelyekből végül ez a könyv lett. Írás közben végül a jelenlegi tizenkettőre csökkentettem azok számát.

Sokáig tartott véglegesíteni a címet: 12 szabály az élethez: Így kerül el a káoszt! Miért pont e mellett a változat mellett döntöttem? Először is, az egyszerűsége miatt. Félreértéketlenül jelzi, hogy az embereknek szükségük van elvekre, különben felüti a fejét a káosz. Szabályokra, mértékre, értékekre van szükségünk – egyedül és közösen. Teherhordó állatok vagyunk. Viselnünk kell a terhünket, mely a szerencsétlen létünket igazolja. Rutin és hagyomány kell nekünk. Ez a rend. *A rend is lehet mértéktelen, ami nem jó, a káosz azonban elnyelhet, és belefulladhatunk – ami szintén nem jó. Nem térhetünk le a keskeny, egyenes ösvényről. Ezért ebben a könyvben mind a tizenkét szabály – és a hozzájuk írt tizenkét esszé – ehhez vezet közelebb. Az ösvény a rend és a káosz határvonala. Itt tudunk kellően szilárdan állni, felfedezni, átalakulni, javítani és együttműködni. Itt találjuk a jelentést, mely az életet és az elkerülhetetlen szenvedést indokolja.* (Doidge az előszavában elmondja, hogy Peterson egyetemi előadásai felettébb népszerűek. Ezek részeként '[f]elhívta a diákok figyelmét az egyetemen ritkán szóba kerülő kérdésekre, például arra az egyszerű tényre, hogy az elődeink Buddhától a bibliai szerzőkig tudták, amit minden agyonhajszolt felnőtt tud: hogy az élet szenvedés. Ha szenvedsz, vagy egy hozzátartozód szenved, az szomorú – ám nem különösebben egyedi dolog. Nem azért szenvedünk, mert »a politikusok faragatlanok«, vagy »a rendszer korrupt«, vagy mert te meg én, mint mindenki más, valóban elmondhatjuk magunkról, hogy valakinek vagy valaminek az áldozatai lettünk. Hanem azért, mert embernek születtünk, és ezzel garantáltan együtt jár egy jó adag szenvedés.' Ez a felfogás igencsak kétélű. Egyrészt mintegy fájdalomcsillapítóként hat: igyekezzünk minél könnyebben viselni, hiszen mást úgysem tehetünk. Másrészt viszont olyan beletörődésre indít, amely gyakran nem egészséges: elfedi azt a tényt, hogy a rosszat lehetőleg kizárni kell, nem pedig elfogadni. Végül is, ez az egész fejlődésünk egyik fontos hajtóereje – Osman P.) *Talán ha helyesen élünk, el tudjuk viselni saját öntudatunk terhét.* Talán ha helyesen élünk, elbírnuk a saját törekenységünk és halandóságunk tudatát a sértett áldozatszerep nélkül, amely először megvetést, majd irigységet, végül bosszúvágyat és pusztítást szül. *Talán ha helyesen élünk, nem kell a totalitárius bizonyosságtól várnunk, hogy megvédjen minket a saját elégtelenségünkől és tudatlanságunktól.* Talán elkerülhetjük a pokolba vezető ösvényt – és a szörnyű 20. században láttuk, mennyire valóságos tud lenni a pokol. (Mintha a korábbi századokban ez nem mutatkozott volna meg

ugyanúgy! A 20. század valószínűleg azzal más ebben, hogy sokkal erősebben tudta a fejlettebb országok nyilvánossága elé tárni a pokol borzalmait – Osman P.)

Remélem, ezek a szabályok és az őket kifejtő esszék segítenek az embereknek megérteni, amit már tudnak: hogy az egyén lelke örökké éhezik a valódi Lét hősiességére, és *a felelősségvállalás egyet jelent a döntéssel, hogy jelentőségteljes életet élünk. Ha helyesen élünk, mind együtt fejlődünk.*” – Ha belegondolunk az e szavak mögött álló jelentésekbe, érdekesen ötvöződnek a klasszikus értékek, azok tanítása arról, mire is éhezik az ember lelke, mi is a „jelentőségteljes élet” – pl. a szentek élete –, és a New Age-felfogás mindezekről, különösen a „valódi létről”, a felelősségvállalásról és arról, mi végre vagyunk, és miért dolgozunk e világban.

Értékrend és fejlődés: „A közös kulturális rendszer megszilárdítja az emberi interakciókat, egyben értékrendként szolgál – értékek hierarchiája, amelyben bizonyos dolgok elsődlegesek és fontosak, míg mások nem. Az ilyen értékrendszer hiányában az emberek egyszerűen képtelenek cselekedni. Sőt, még észlelni sem képesek, mert a cselekvés és az észlelés egyaránt célt kíván, és egy érvényes célnak szükségszerűen értéke van. A pozitív érzelmeink nagy részét célokkal kapcsolatban tapasztaljuk meg. (Ám mennyire mások ezek a célok a nagy vallások klasszikus tanításai, illetve a mai kor uralkodóvá tett értékei szerint! – Osman P.) A szó szoros értelmében boldogtalanok vagyunk, hacsak nem fejlődünk – és a fejlődés magában nem foglalja az értéket.” – Ezzel is nagy kulturális különbségek (akna)mezején járunk. A „fejlődés” célja az egyik nagy hitrendszer szerint a Nirvána, a kereszténységben megfelelni az igaz értékeknek, ám egészen mást jelent a nyugati kultúra mai New Age világában és értékrendjében. A digitális kor mai értékrendje finoman szólva nagyon vegyes, a műszaki-gazdasági fejlődés mai hősei, nagy innovátorai és birodalomépítői pedig azt vallják, hogy a fejlődés és az érték „nyomot hagyni”, megváltoztatni a világot, újjáformálni annak működését és szerkezetét.

Fussuk át a 12 szabály címeit – előre szólunk, némelyikük igencsak talányos lesz, ám mindegyik ígéretes, s van, amelyikből már így is kicsillan a bölcs tanács. A kifejtések persze mindent megmagyaráznak.

1. Hasat be, mellet ki! – Kissé cinikus, ám nagyon is igaz tétele, némi egyszerűsítéssel, hogy nem becsülnek többre, mint amennyire mi becsüljük, szeretjük önmagunkat.
2. Segítsünk önmagunkon!
3. Barátkozzunk azzal, aki a javunkat akarja! – Milyen magától értetődő, s mégis mennyit hibázunk ebben! Peterson részletesen kifejti, mennyire le tud húzni a rosszul választott barát.
4. A saját múltunkhoz hasonlítsuk magunkat, ne mások jelenéhez! – Hiszen a magunk életét éljük, s a múltunk tett olyanná, amilyenek vagyunk.
5. Ne hagyjuk, hogy a gyerekeink megutáltassák magukat velünk!
6. Tegyük rendet a magunk háza táján, mielőtt a világot kritizáljuk! – Jogos, ám milyen macerás!

7. Adjunk értelmet az életünknek (megalkuvás helyett)! – Ez minden, csak nem kényelmes!
8. Mondjunk igazat – vagy legalábbis ne hazudjunk!
9. Gondoljuk azt, hogy a másik ember tud valamit, amit mi nem! – Még ha nehéz is ezt elhinnünk!
10. Fogalmazzunk pontosan! – Megértésről, a kommunikáció (lét)fontosságáról és csapdáiról.
11. Hagyjuk gördeszkázni a gyerekeket!
12. Simogassuk meg az utunkba kerülő macskákat!

Dominanciahierarchia: kevés terepe van a modern életnek, már ha egyáltalán akad ilyen, ahol nem hierarchiába beágyazva kell boldogulnunk. Talán szerencsésebb, aki belső háborgás nélkül úgy-ahogy megvan a maga helyével, a felemelkedés akarása viszont nagy hajtóerő. Peterson e témát a homárokkal, azok egymás közti viselkedésével kezdi, ahol ez már megnyilvánult. „A homárok ilyen-olyan formában több mint háromszázötvenmillió éve léteznek. ... Ez azt jelenti, hogy a dominanciahierarchia alapvetően állandó tulajdonság a környezetben, amihez minden komplex életforma alkalmazkodott. Egyharmad-milliárd évvel ezelőtt az agy és az idegrendszer még viszonylag egyszerű volt. Ennek ellenére már rendelkezett struktúrával és neurokémiaiával, ami szükséges a státuszról és társadalomról szóló információ feldolgozásához. Ennek a ténynek a jelentőségét aligha lehet elégszer hangsúlyozni.”

„A rend a káoszban és a Lét rendje annál 'természetesebb', minél tovább tart. Ennek az az oka, hogy a 'természet' az, ami 'kiválaszt', és minél tovább tart valami, annál többször lett kiválasztva – s annál többször alakította az életet. Nem számít, hogy fizikai vagy biológiai, társadalmi vagy kulturális dologról beszélünk. Darwini nézőpontból csak a tartósság számít – és a dominanciahierarchia, bármennyire kulturálisnak vagy társadalmiának tűnik is, közel félmilliárd éve jelen van. Tartós. Valódi. A dominanciahierarchia nem kapitalizmus. Ami azt illeti, nem is kommunizmus. Nem patriarchátus – ez az eldobható, képlékeny, önkényes kulturális termék. Nem is emberi alkotás. A környezet közel örökké való aspektusa, és amit ezeknek a tiszavirág-életű manifesztálódásoknak a rovására írunk, valójában e változatlan létezésének a következményei. Mi (a királyi többes mi, akik az élet kezdete óta itt vagyunk) már nagyon hosszú ideje dominanciahierarchiában élünk. Pozícióért harcoltunk egymással, mielőtt még bőrünk, kezünk, tüdünk vagy csontunk lett volna. Alig van a kultúránál természetesebb dolog. A dominanciahierarchia még a fáknál is öregebb.” – Vagyis ha pozícióért küzdünk, legyen az párválasztás, társaság, munkahely, szakmai körök vagy épp társadalom, nem adunk mást, „csak mi lényegünk”, amit belénk vésett a törzsfjlődés.

Halálos tánc: „A természet 'kiválaszt'. A kiválasztás fogalmában értelemszerűen benne foglaltatik az alkalmasság fogalma. Az 'alkalmasság' van 'kiválasztva'. Az alkalmasság nagyjából azt a valószínűséget jelenti, hogy egy adott organizmus utódokat hagy hátra (az idő múlásával továbbadja a génjeit). Az 'alkalmas' tehát az organizmus megfelelését jelenti a környezet

igényeire. ... Ám a természet, a kiválasztó erő nem statikus választó – nem egyszerű értelemben.

A természet minden alkalomra másképp öltözik fel; úgy változik, mint a zene – és ez részben megmagyarázza, hogy a zene miért tud olyan mély jelentést sejtetni. *Amiképpen egy fajt fenntartó környezet átalakul és megváltozik, az a tulajdonság, amely egy adott egyént sikerre visz a túlélésben és a szaporodásban, szintén átalakul és megváltozik.* Így a természetes kiválasztódás elmélete nem a világ sablonjához egyre pontosabban alkalmazkodó élőlényekről szól. Sokkal inkább arról, hogy *az élőlények táncot járnak a természettel, jöllehet halálos táncot.* 'Az én királyságomban – mondja a Vörös Királynő Alice-nek Tükörországbán –, olyan gyorsan kell futnod, amilyen gyorsan csak tudsz, ha egy helyben akarsz maradni.' Senki sem győzhet, aki egy helyben áll, bármennyire is rátermett." – Metternich ugyan a halálával lemaradt arról, hogy megismerhesse az evolúció darwini elméletét, ám örökérvényű tétele, „Mindennek meg kell változni ahhoz, hogy minden a régiben maradjon”, jöllehet politikai berendezkedésre vonatkozik, maradéktalanul ráillik a túlélésre a változó természeti világban. A Vörös Királynő szava a futásról pedig mintha egyenest a fennmaradásról szólna egy modern vállalati/intézményi környezetben.

Agyi mechanizmusunk hierarchiabeli helyünk érzékelése: „*Van egy kimondhatatlanul ősi számológép mélyen legbelül, az agyunk alapjában, a gondolataink és az érzéseink alatt. Azt figyel, hogy pontosan hol helyezkedünk el a társadalomban. ... Agyunknak az az ősi része, amely a dominanciát méri fel, megfigyeli, hogyan bánnak velünk az emberek. Ez alapján megállapítja az értékünket, és kijelöli a rangunkat.* Ha a környezetünk értéktelennek ítélt minket, csökkenti a szerotonin-hozzáférésünket. Ettől testileg és lelkileg sokkal érzékenyebben reagálunk egy érzelmet kiváltó körülményre vagy eseményre, főleg, ha az negatív. Erre az érzékenységre szükség van.” – A „Hasat be...” fejezetben járunk.

Stressz, overdrive: „*A hierarchia alján gyakoribbak a vészhelyzetek, és fel kell készülnünk, hogy túléljük őket.* Sajnos ez a testi hiperérzékenység, ez a folyamatos éberség rengeteg drága energiánkba és testi erőforrásunkba kerül. Valójában ezt a reakciót hívják stressznek, és ez egyáltalán nem kizárólag vagy elsősorban fiziológiai reakció. A szerencsétlen körülmények korlátait tükrözi. *Ha legalul vagyunk, ősi agyi számológépünk abból indul ki, hogy még a legkisebb váratlan akadály is negatív események irányíthatatlan láncolatát indíthatja el, amivel egyedül kell megküzdenünk, mert a társadalom peremén ritka a hasznos barát.* Ezért állandóan feláldozzuk azt, amit máskülönben a jövőre tennénk félre, és fokozott éberségünkben, illetve vakrémületünkben a jelenben használjuk fel. Ha nem tudjuk, mit tegyünk, bármire és mindenre fel kell készülnünk, hátha szükség lesz rá. Ha ezt túlzásba vesszük, minden összeomlik. *Az ősi számológép még az immunrendszerünket is leállítja, feláldozva a jövőbeli egészségünkhöz szükséges energiát és erőforrásokat a jelen segélykiáltásáért.*” – Milyen tökéletesen összegzik mindezt József Attila sorai: „Aki szegény, az a legszegényebb, / Fázósságát odadja a télnek, / Melegét meg odadja a nyárnak, / Üres kedvét a pusztá határnak.” (Aki szegény, az a legszegényebb)

Élet a csúcson: „Ha viszont magas a rangunk, a számológép rideg, hüllőkori mechanizmusa azt fogja feltételezni, hogy a helyzetünk biztos, eredményes és biztonságos, és bőven akad támaszunk. Azt gondolja, hogy nagyon kicsi annak az esélye, hogy valami kárt tesz bennünk, és biztonságosan el lehet vetni. *A változás katasztrófa helyett lehetőség. Szerotoninbőség van. Ennek köszönhetően magabiztosak és nyugodtak vagyunk, büszkén kihúzzuk magunkat, és ritkábban van szükségünk éberségre.* Mivel a pozíciónk biztos, a jövő is valószínűleg pozitív. Érdemes hosszú távon gondolkodni, és egy jobb jövőt tervezni. Nem kell impulzívan megragadnunk minden adódó apróságot, mert van okunk arra számítani, hogy a jó dolgok mindig elérhetőek maradnak. Elhalaszthatjuk az örömszerzést anélkül, hogy örökre lemondanánk róla. Megengedhetjük magunknak, hogy megfontolt és megbízható polgárok legyünk.” – A tapasztalt, intelligens ember azonban azt is tudja, hogy a magas rang mindig ingatag. Az elbizakodottabbja igyekszik jól körülbástyázni magát, a bizakodó szövetségeket köt, a bölcsőbb menekülőutakat is épít, reményei szerint földrengésbiztosat, s szoktatja magát a visszatéréshez az eke szarvához.

Átkalibrálni! „A naiv, ártalmatlan emberek általában néhány egyszerű alapigazságot követnek az észlelésben és a cselekvésben: az emberek alapvetően jók; valójában senki sem akar bántani másokat; a testi vagy másfajta erővel való fenyegetés (és persze annak használata) helytelen. Ezek az alapigazságok az őszintén rosszindulatú emberek jelenlétében összeomlanak (vagy még rosszabb történik). A 'még rosszabb' azt jelenti, hogy *a naiv meggyőződések vonzani kezdik a bántalmazást, mert azok, akik ártani akarnak, pontosan ilyen meggyőződéssel emberekre specializálódtak.* Ilyen körülmények közt az ártalmatlanság alapigazságait kell átkalibrálni.” – Ne feledjük: itt nem holmi kóbor próféta, médiacsinálta celeb, képernyőn át gyógyító szól, hanem gyakorló klinikai pszichológus és egyetemi professzor. Ennek tudatában értékeljük tanácsai lendületét.

„Talán vesztesek vagyunk, talán nem – de ha mégis, *akkor sem kell vesztesként folytatnunk.* Talán csak van egy rossz szokásunk. Sőt, talán rossz szokások halmaza vagyunk. Mindenesetre, nem feltétlenül kell így folytatódnia. Változnak a körülmények. Ha előregörnyedünk, mint a legyőzött homár, az emberek alacsonyabb rangot jelölnek ki nekünk, és az agyunk tövében lapuló öreg számológép, amelyen osztozunk a páncélosokkal, alacsony dominanciaszámot oszt ki nekünk. Aztán az agyunk nem termel annyi szerotonint. Ettől boldogtalanabbak, idegesebbek és szomorúbbak leszünk, és nagyobb valószínűséggel fogunk meghátrálni, amikor ki kéne állnunk magunkért. Az ilyen viselkedés annak az esélyét is csökkenti, hogy jobb környéken lakjunk, jó minőségű erőforrásokhoz legyen hozzáférésünk, és egészséges, vonzó párt találjunk. Nagyobb valószínűséggel fogunk alkoholhoz és kokainhoz nyúlni, mivel a mának élünk egy bizonytalan jövővel fenyegető világban. Mindez növeli a hajlamunkat a szívbetegségekre, a rákra és a demenciára. Vagyis nem valami jó.”

„*Ha kihúzzuk magunkat, azzal önként magunkra vállaljuk az élet szörnyű felelősségét.* Ez azt jelenti, hogy úgy döntünk, a *lehetőségek káoszát a lakható rend realitásával változtatjuk.* Azt jelenti, hogy *vállaljuk a tudatos sebezhetőség terhét* (az eredetiből: a sebezhetőség tuda-

tának terhet – Osman P.), és beletörődünk a gyermekkor tudat alatti édenének elvesztésébe, ahol a végeesség és halandóság csak homályosan dereng. Azt jelenti, hogy vállaljuk a szükséges áldozatot ahhoz, hogy eredményes és jelentőségteljes életet éljünk.” – Kétélű biztatás: megmutatja, mekkora ára van, ha valaki megkísérli a kitörést a sanyarú, vegetálásközei életből. A törekvés bizony kényelmetlen, és még csak garancia sincs a sikerére: előre fizetünk, nem tudni miért. A beletörödni nem akaró követi József Attila szavait: „Éltem – s ebbe más is belehalt már.” (Kész a leltár), annál is inkább, mert „Mért legyek én tisztességes? Kiterítenek úgys! / Mért ne legyek tisztességes! Kiterítenek úgys.” (József Attila: Két hexameter), s talán valóban akkor vagyunk tisztességesek magunkkal és a mieinkkel, ha vegetálás helyett életté tesszük földi létünket.

Ha kihúzzuk magunkat, azzal bárkát építünk, mely megóvja a világot az özönvíztől, átveteti (az eredeti szövegben *átvezetjük* – Osman P.) a népünket a sivatagon, miután megmenekültünk a zsarnokságtól, hátrahagyva az otthonunk és a hazánk kényelmét, és a próféciát hirdelve azoknak, akik nem törődnek az özvegyekkel és a gyerekekkel. Azt jelenti, a válunkra vesszük a keresztet, mely az X-et jelöli, a helyet, ahol az én és a Lét hátborzongatóan keresztezi egymást. Azt jelenti, hogy visszadobjuk a halott, merev és túlságosan zsarnok rendet a káoszba, amelyből született; azt jelenti, hogy *felülkerekedünk az ebből eredő bizonytalanságon, és ennek következményeként egy jobb, jelentőségteljesebb és eredményesebb rendet hozunk létre.*” (Magasztos feladat, ám riasztóan terhesnek is ígérkezik. Viszonylag keveseknek van meg a lelkierejük és még inkább a kitartásuk, hogy akárcsak a maguk szűkebb környezetében is bibliai tűzoszloppá váljanak – vagy épp annak evilági, modern megfelelőjeként egy Steve Jobssá, Jeff Bezossá. Annál is kevésbé, mert tudható: a nép még a majdani Kánaán reményében is nehezen tűri a sivatag viszontagságait, s hamar a vezetője ellen fordulhat. Mégis, akiben van erő, és akár küldetéstudat, akár önbecsülés vezérli, az Hollós Korvin Lajos versével elmondhatja: „de miért éltem, ha nem éppen ezért?!” (Ellenpont)

A rend, a káosz és a cselekvő ember: „A rend az a hely és idő, ahol a gyakran láthatatlan alapigazságok, amelyek alapján élünk, úgy szervezik meg a tapasztalatainkat és a cselekvéseinket, hogy az történik, aminek történnie kell. A káosz új hely és idő, mely akkor jelenik meg, amikor váratlan tragédia történik, vagy a gonoszság felfedi dermesztő arcát, akár a saját otthonunk falai közt. Bármikor felbukkanhat valami váratlan vagy nemkívánatos dolog. (Ezért is van, hogy a mérnököket a worst case-tervezésre tanítják, azaz hogy számoljanak az eshetőségek legrosszabb összeállításával is. Más kérdés, hogy az így bekövetkező katasztrófa súlyától függ, meddig érdemes a ráfordításokban elmenni annak kivédése érdekében – Osman P.) Ennek következményeként még a legöregebb és legismerősebb helyek is megtartják kiirthatatlan képességüket, hogy meglepetést okozzanak. A régi, megbízható barátok is be tudnak még csapni. Az új eszmények elpusztíthatják a régi és kényelmes bizonyosságokat. (A nagyon nem alaptalan felfogás szerint az új eszmények, hasonlóképp, mint az új tudományos felismerések és tételek, csak akkor tudnak jelentős teret nyerni, az új 'bizonyossággá' válni, ha az előzőek kimúlnak, vagy 'hozzásegítik' azokat a kimúláshoz,

legalább is az uralkodó pozíciójuk átadásához. Cinikusabb hozzáállás szerint az új elméletek, új nézetrendszerek sikerének előfeltétele, hogy kihalnak azok, akik addig az előzőek zászlóvivői voltak – Osman P.)

Agyunk azonnal reagál, ha megjelenik a káosz; egyszerű, hipergyors áramkörrel, ami az ősidőkből maradt fenn, amikor őseink még fákon éltek, és egy szempillantás alatt lecsaptak a kígyók. Ez után a közel azonnali, mélyen visszaható testi reakció után jön az érzelmek később kifejlődő, bonyolultabb, de lassabb reakciója – azt követően pedig a magasabb rendű gondolkodás, mely másodpercekig, percekig vagy akár évekig is eltarthat. Ezek a válaszok bizonyos mértékig ösztönösek – s minél gyorsabbak, annál ösztönösebbek.” – Ösztöneinket a törzsfejlődés fejlesztette-finomította évek százazein át, míg a gondolkodásunknak ehhez képest rendkívül rövid idő jutott, hogy felnőjön az emberi élet mind bonyolultabb, drasztikus mértékben és sebességgel változó feladataihoz. Ösztöneinket az azonnali reagálásra állította be a fejlődés, gondolkodásunk viszont kisebb-nagyobb időigénnyel keresi a megoldást, a célszerű(nek vélt) válaszreakciót. Ezért tudják az ösztönök fenyegető helyzetben átvenni a vezérlést – és sok cselekvési területen ezért kétségtelenül alapvető jelentőségű a drill, a szulykolás. Ha autót vezetünk, és gyalogos lép elénk vagy bármi hirtelen veszély támad, nincs idő eltöprengeni a teendőn, s lefagyni sem szabad – a begyakorlott módon ösztönösen reagálunk. A katonai különleges erőknél sem pusztá szadizmus a hírhedten kemény kiképzés oka, hanem a váratlan helyzetekben életmentő automatizmusok kialakítása.

A törzsfejlődés öröksége: „Az évezredek során az agykapacitásunk nőtt, és kíváncsiságra tettünk szert, egyre többet tudtunk meg és akartunk megtudni a világ természetéről – amit végül tárgyi világgént fogtunk fel – a család és a csoport tulajdonságain kívül. És a ’kívül’ nem pusztán felderítetlen fizikai tartományt jelent. A ’kívül’ kívül esik azon, amit jelenleg megértünk – és a megértés nem csupán objektív reprezentáció, hanem viselkedés és megküzdés. Ám az agyunk régóta koncentrálni másokra. Ezért úgy tűnik, hogy az ismeretlen, kaotikus, nem emberi világot először a szociális agyunk alkotta kategóriákon keresztül kezdtük felfogni. És még ez is téves állítás: amikor először kezdtük felfogni az ismeretlen, kaotikus, nem állati világot, olyan kategóriákat használtunk, amelyek eredetileg az ember előtti állatvilágot képviselték. Elménk sokkal öregebb az emberiségnél. A kategóriáink sokkal öregebbek a fajunknál. A legalapvetőbb kategóriáink – mely bizonyos értelemben a szexuális aktussal egyidős – a nemi kategória: férfi és nő. Fogtuk ennek a strukturált, kreatív ellentétpárnak az ősi tudását, és mindent ezen a lencsén keresztül kezdtünk értelmezni.” – Kíváncsiság – nem is oly rég még az ember azt hitte, ez is csak az ő fájának, magasabbrendűségének a jellemzője. Ma már tudjuk, a kíváncsiság nagyon is jelen van az állatvilág fejlettebb fajaiban is. Érdekes elgondolkodni azon, vajon miért, és hogyan kódolódik bele az állati agyba ez az igény.

Itt olyan tételek következnek, amelyek a taoizmusban az alapokhoz tartoznak, a mai nyugati világban viszont maga a tűrhetetlen eretnokség.

„A rendet, az ismertet a férfiasság szimbolizálja (mint a korábban említett taoista jin-jang szimbólumban a jang). Talán azért, mert az emberi társadalom eredeti hierarchikus szerke-

zete maszkulin, akárcsak a többi állat között, beleértve a csimpánzokat, amelyek genetikailag, és (vitathatóan) a viselkedésükben a legközelebb állnak hozzánk. Ennek az az oka, hogy a történelem során a férfiak voltak a városok építői, a mérnökök, a kőművesek, a favágók és a nehéz gépek kezelői. A rend az Atyaúrsten, az örök bíró, a nagykönyv vezetője, jutalmak és büntetések osztogatója. (Ez azért így mintha túl egyszerű lenne. Érdemes elgondolkodni a mögöttes miérten: hogyan és főként mikor alakult ki a maszkulin hierarchia, mikortól vált egyáltalán tudatos kérdéssé a mindkét nembeli emberek számára, hogy 'ki az úr a házban', a törzsben; mi köze 'férfiuralomnak' a munkamegosztáshoz – egyebek közt ahhoz, hogy a vadászattal járt együtt a fegyverek és az agresszív technikák kezelése, és így tovább. Tudjuk azt is, hogy sok fajnál az utódgondozást a nőstényekre osztotta a fejlődés, ha nem is tudjuk, miért, s az embernél ez sokkal inkább leköti és a 'házhöz köti' a nőket, mint a férfiakat. Furcsa: a fentebb mondottakkal ellentétben nyilvánvalóan Peterson is tudja, hogy fejlett állatfajoknál – pl. az elefántoknál –, nagyon is található matriarchátus. A modern társadalom pedig azt is megmutatta, hogy a nők szinte minden foglalkozásban egyenrangúak, olykor jobbak is, mint a férfiak, még a legkeményebb szakmákban is, kivéve talán a nagy erő kifejlesztéseket igénylő fizikai munkákat. Más kérdés, hogy a már kialakult hierarchiakon, renden nehéz változtatni, különösen a fejlett társadalmakban, ahol véd- és dacszövetségek védik a pozícióba kerültek érdekeit – Osman P.)

„A káosz – az ismeretlen – szimbolikusan a nőiséghez kapcsolódik. Részben azért, mert minden, amit ismerünk, eredetileg az ismeretlenből született, ahogy minden élőlény anyától születik. A káosz mater, eredet, forrás, anya; materia, anyag, amiből minden építkezik. ... Pozitív köntösben a káosz lehetőség, ötletek forrása, a terhesség és a születés rejtélyes birodalma. Negatív erőként egy barlang áthatolhatatlan sötétsége, útszéli baleset. Anyamedve, mely szereti a bocsait, minket viszont potenciális fenyegetésnek ítél, és ízekre szaggat.” – Ez nekünk, köznapi halandóknak talán erősen barokkos, ám ne feledjük: Peterson elemzései, szakmájából adódóan, a pszichoanalitikára és a mélylélektanra is támaszkodnak, részben azok nyelvén is szólnak. S a magunk szakterületére lefordítva: aki valami igazán újat, „a tudomány állásán” túllépőt akar létrehozni, annak rendszerint (szándékosak itt a szavak) el kell hagynia a rend rendezett területét, s kilépnie a kaotikus peremvidékre vagy azon túlra is. „Aki dudás akar lenni / pokolra kell annak menni / ott kell annak megtanulni / hogyan kell a dudát fújni.” Fejtő Ferenc ezt „különös varázsu, megejtően édes mérgű népi strófának” nevezi József Attila költészete c. írásában. E „halálisan szép jelmondat” (Fejtő szava) kitűnő jellemzője minden nagytrörő innovációs erőfeszítésnek.

Embervoltunk kihívásairól: „Örökké a rendben élünk, és káosz vesz körül bennünket. Örökké ismert tartományban élünk, az ismeretlen közepén. Amikor helyesen közvetítünk a kettő közt, jelentőségteljes feladatot végzünk.

Megülni ezt a fundamentális kettősséget egyet jelent azzal, hogy egyensúlyra lelünk: egyik lábunkat szilárdan megvetjük a rendben és a biztonságban, a másikat pedig a káoszban, a lehetőségekben, a gyarapodásban és a kalandban. Amikor az élet hirtelen komoly, lebilin-

cselő és jelentőségteljes; amikor telik az idő, és annyira belemélyedünk abba, amit teszünk, hogy észre se vesszük – ilyenkor pontosan a rend és a káosz határán vagyunk.” Ezt nevezi Csíkszentmihályi Mihály, híressé vált tételével, flow-állapotnak: „amikor tudatunk harmonikusan rendezett, és magának a tevékenységnek a kedvéért szeretnénk folytatni, amit éppen csinálunk.” – Lásd Sir Ken Robinson & Lou Aronica: Az alkotó elem – Fedezd fel, mire születél, és minden megváltozik, HVG Könyvek, 2010, Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle 2011/4. sz.

Ámde „A rend nem elég. Nem lehetünk egyszerűen állandóságban, biztonságban, változatlanságban, *mert mindig vannak létfontosságú, jelentőségteljes új dolgok, amiket meg kell tanulnunk.* Ugyanakkor a káosz is lehet túl sok. Nem bírjuk hosszú ideig elviselni a túlterheltséget, amikor azt tanuljuk, amit még meg kell értenünk. Így az egyik lábunkat meg kell vetnünk abban, amit már elsajátítottunk és megértettünk, a másikat pedig abban, amit jelenleg felfedezünk és tanulunk. Ilyenkor olyan ponton helyezkedtünk el, ahol a létezés rémülete ellenőrzés alatt van, és biztonságban érezzük magunkat, ugyanakkor éberek és elfoglaltak vagyunk. Itt találunk új tanulnivalót és lehetőséget a fejlődésre. Itt lelünk értelemre.” – A Paradicsomból történt kiűzetetésünk egyik csúf következményének is vehető, hogy az értelem így leírt birodalma oly távol esik a kényelmes nyugalométól.

Most már egyre inkább fölénk tornyosul az ilyesfajta ismertetések Első Szabálya: Tiszteld és tartsd be a területi korlátokat, hogy hosszú életű lehess e műfajban! Így már csak egyetlen, igen megszívlelendő gondolatsort emelünk ki, „A saját múltunkhoz hasonlítsuk magunkat, ne mások jelenéhez!” szabályból. Ennek tárgyalását is lélektani elemzés vezeti fel, s benne a könyv egyik vezérmotívuma: hogyan szól bele a gondolkodásunkba, önértékelésünkbe, s mire ösztönöz ezzel bennünket „a belső kritikus”. Ebből idéztünk a nyitógondolatoknál is.

Rossz sikertelennek érezni magunkat? Váltsunk pályát, mércét! „Kezdhetjük magunkkal a fekete-fehér szavakkal: 'siker' és 'kudarcc'. Vagy sikeresek vagyunk, összességében, egyedülállóan, mindenre kiterjedően jók, vagy éppen ellenkezőleg, elbukunk, ami összességében, egyedülállóan, mindenre kiterjedően rossz. Ezek a szavak nem hagynak más választást, nincs középút. Viszont egy olyan bonyolult világban, mint amelyben élünk, az ilyesfajta általánosítás (ami valójában a megkülönböztetés sikertelensége) naiv, durva, sőt rosszindulatú elemzés jele. *Ez a bináris rendszer létfontosságú mértékeket és fokozatokat töröl el, aminek nem jó a következménye.*” – Sőt, akár tőle is tanulva, kialakíthatjuk a magunk számára, miféle minősítéssel mérjük a sikerünket és a kudarcunkat. Kellő önuralommal nagyrészt megválaszthatjuk, kiknek a véleménye számít nekünk, s kiké vagy hidegen; milyen eredményekre tartunk igényt – jobb autót, jobb beosztás, jobb társasági körök –, és milyenekre nem.

„Kezdjük azzal, hogy nem csak egy játékban lehet sikert elérni vagy elbukni. Sok játék létezik, pontosabban, sok jó játék – játékok, amelyek megfelelnek a tehetségünknek, produktívan aktivizálnak minket más emberekkel együtt, és az idő múlásával fenntartják, sőt fejleszt-

tik önmagukat. Az ügyvéd egy jó játék. Akárcsak a vízvezeték-szerelő, az orvos, az asztalos vagy a tanító. *A világ számos Léteket kínál. Ha az egyikben nem vagyunk sikeresek, próbálkozunk egy másikkal!* Választhatunk olyat, ami jobban passzol az erősségeink, a gyengeségeink és a helyzetünk sajátos egyvelegéhez. *Továbbá, amennyiben nem segít, ha játékot váltunk, kitalálhatunk egy újat.*”

Játékot váltani? Egyre többek számára ennek a többé-kevésbé rendszeres megvalósítása válik a létformává, s szép nevet is kapott: élethosszig tartó tanulás. Újat kitalálni? Nagyon úgy tűnik, hogy hamarosan mindinkább egy olyan versenybe keveredünk, amelyben szó szerint akár az egész életünk lehet a tét: ez a munkahelyekért folyó verseny nyiladozó újabb szakasza, ahol egymással és a rohamosan fejlődő automatizálással kell versengünk. Ha képesek vagyunk megteremteni a magunk „kék óceánját”, azaz olyan megélhetési területet, amelyen még nem nyüzsg a konkurencia (L. W. Chan Kim & Renée Mauborgne: Kék óceán stratégia – A verseny nélküli piaci tér, Park Könyvkiadó, 2008, Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle 2008/4. sz.), megnyerhetjük a fődíjat: az életbenmaradást.

Dr. Osman Péter

SUMMARIES

LEGAL DEFINITION OF “NATIONAL CULTURE” AND “NATIONAL CULTURAL CONTENT” - IN PARTICULAR COPYRIGHT AND OTHER CULTURAL REGULATORY INTERFACES – PART II.

Anikó Grad-Gyenge, Zoltán Károly Kiss, Dénes Legeza, Patrik Pontos, Pál Tomori

The second chapter takes an admittedly subjective look at the evolution of the concept of national cultural sovereignty within the context of copyright and state-aid related EU regulations, and then examines the significance and efficiency of some widely used cultural policies, such as subsidies, or quotas for cultural content. The research on which this article is based was supported by the Research Institute of Art Theory and Methodology of the Hungarian Academy of Arts.

THE EFFECT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON COPYRIGHT LAW

Dr Dániel Necz

Artificial intelligence is one of the most decisive phenomena today, which, thanks to the opportunities offered by technological solutions, might become one of the greatest achievements of mankind one day. Its impacts are unforeseeable and inexhaustible in almost every industry and field, including art disciplines dominated by human activity, such as music, literature or fine arts. Bearing this in mind, the law must also keep up with this new phenomenon, taking into account both the positive and possible negative consequences of artificial intelligence, as well as the characteristics of each area and type of work affected. The purpose of this paper is to present the effects of artificial intelligence on copyright, by describing the characteristics of technology, as well as by analyzing “non-human works” and the role of artificial intelligence in creative processes. In addition to that, this paper further endeavors to answer the questions of machine learning and usage issues concerning the application of artificial intelligence and focuses on the special characteristics of each work type and the protection of neighbouring rights as well.

PIRATES IN ACADEMIC BOOK AND JOURNAL PUBLISHING – PART I.

Máté Gergely Walsh

The purpose of the thesis is to reveal the social and economic grounds of the conflict arisen between the scientific book and magazine publishing industry and the scientific “pirates”

or, in general, the scientific community, and also to examine what role copyright has in this conflict and how it can help to resolve it. By using scientific-statistical data, we give a historical overview on the formation of the scientific community of our age, and on the changes in the consumption habits of scientific community. Nowadays, the members of this community do not read the scientific publications primarily as separate copyright works, but as part of a rapidly enlarging data flow, focusing merely on the main trends. Later on, we examine the direction of the development of scientific publishing industry and the main business models. We will find an extremely profitable industry developing into oligopoly, which insists on a historically created scientific publishing system based on work by the scientific community free of charge or for minimal remuneration, while its particular business policy causes grave financial difficulties to the scientific institutions throughout the world. We examine the critiques of the scientific publishing industry from a copyright aspect, with the help of dogmatic and case law analysis. The conclusion is that copyright legislation with respect to scientific communication and knowledge transfer is far from satisfying the demands of today's scientific community. The relevant free uses are indeed vacant with regard to content, while lawful use is difficult. Finally, we examine the arguments, appearing in the specialized literature, concerning the discontinuation of copyright protection of scientific works.